HAZAR ÇEVRESİNDE BİN YIL

Lev Nikolayeviç Gumilëv

Rusçadan Çeviren
D. Ahsen BATUR

Üçüncü Baskı

Selenge Yayınları
İstanbul - 2003

HAZAR
ÇEVRESİNDE
BİN YIL

Selenge Yayınları No: 5

Dizgi-Sayfa Düzeni
Selahattin Uslucan

Tashih Redaksiyon
Yaşar Duru

Kapak
Nüans Ajans

Baskı-Cilt
Matsan

ISBN 975-8839-07-1

Selenge Yayınları
Ticarethane Sok. No:41/24 Cağaloğlu / İSTANBUL
Tel-Fax: 0.212 514 45 73
www.selenge.com / e-mail:selenge@hotmail.com

TARİH ŞUURU ÜZERİNE

L.N. Gumilöv, *Eski Türkler* isimli eserinde *"kendi tarih ve kimliğini bilmeyen, bunun şuurunda olmayan hiç bir kültürün anlamı yoktur"*[1] diyerek, esasen tarih şuuru olmayan kültürlerin de geleceğinin olmadığına işaret etmektedir.

Üzülerek belirtmek gerekirse, tarih boyunca insanlığın kaderinde çok önemli bir rol oynamalarına rağmen, Türklerin tarih şuuruna yeterince sahip olmadıkları bir vakıadır. Mesela Göktürk İmparatorluğu'nun birinci hakanlık döneminde bu şuur yoktur, ama elli yıllık esaret devrinden sonra kurulan ikinci hakanlık döneminde bu şuur belirgin olarak ortaya çıkmış ve âbidelerde gelecek nesillere de tarihî şuura sahip olmaları konusunda öğütler verilmiştir. Bu öğüdü layıkıyla anlayamayan daha sonraki kuşakların yönetici kadrosu, önce alfabesini, sonra yavaş yavaş kültür, dil ve töresini kaybederek öz benliğinden uzaklaşma safhasına girmiştir. Bu safha, takriben 1200 yıllık bir dönemdir.

Etno-tarih açısından bakıldığında bir tür kültür obskürasyonu diyebileceğimiz bu safhada, Türkler tarafından kurulan, ama yine başka bir Türk devleti tarafından yıkılan devletlerin isimlerini saymak bu kısa önsözün sınırlarını aşar. Fakat bu tarihî şuur kaybının sonuçları, ancak yüzyıllar sonra gelecek kuşaklar üzerinde görülmüştür. Özellikle Timur'un Toktamış Han'a indirdiği darbe ile Altın Orda yıkılmış; Ruslar önündeki set ortadan kalkmış ve bu olayın sonucu, birkaç asır sonra Orta Asya'daki Türk halklarının Rus boyunduruğu altına girmesi şeklinde kendini göstermiştir. Keza Timur-Bayezit savaşının göster-

---

1 L.N. Gumilëv, *Eski Türkler*, s. 431.

melik sebepleri ne olursa olsun, perde gerisindeki asıl sebebin "en büyük kim?" sorusuna cevap bulmak olduğu inkâr edilebilir mi?

Hükümdarların tarih şuuruna sahip olmadığı devletlerde halkların bu şuura sahip olmaları beklenemez. Ahmed Yesevî, aslen Arap olması ihtimaline rağmen, ekmeğini yeyip suyunu içtiği halkın dil ve töresine saygı göstererek eserlerini Türkçe yazmıştır. Halbuki İbni Sina'nın, Mevlânâ'nın Türkçe yazmadıkları gibi, çevrelerinde Türkçe konuştuklarını gösteren herhangi bir kaynaklara da güvenilmez. Özellikle Mevlânâ'nın Selçuklu Devleti'nin resmi dilinin Farsça ilân edilmesinde rolü büyüktür. İçimizden çıkan büyük şahsiyetlerin sadece iyi yönlerini göstermek güzel bir şeydir, fakat arada bir de tenkit ederek yanlışlarını göstermek gerekmez mi? İbni Sina ve Mevlânâ gibi Türk halkının sunduğu nimetlerle idame-i hayat eyleyen kişilerin eserlerini yabancı dilde yazmaları, acaba gerçekten Türkçe'nin yetersizliğinden kaynaklanan bir vakıa mıdır, yoksa onların içinde yaşadıkları toplumlara karşı bir tür saygısızlığı mıdır? Acaba Hz. Muhammed Arapça'nın dışında bir dil konuşsaydı veya Kur'an-ı Kerim ona başka bir dilde inseydi, Araplar onu bağırlarına basarlar mıydı?

Elinizdeki eser, özellikle Türk tarihiyle ilgili kısımları etno-tarih olaylarını değişik bir açıdan incelediği için sahasında büyük bir boşluğu dolduracak niteliktedir. Eserde geçen bazı terimler, yazar tarafından bu sahada ortaya atılmış yeni terimlerdir. Bu terimlerin Türkçe çevirileri yapılmadığı gibi, yapılsa dahi harfiyen izahı mümkün olmadığından kitabın sonuna lügatçe konulmuştur. Bu terimlerden bazılarının Türkçe karşılığı bulunmuş, ama bazıları da bildiğimiz anlamları dışında kullanılmıştır. Mesela "nostalji" normalde "geçmişe duyulan özlem" anlamıyla bilinmesine rağmen, kitapta "farklı etnik gruplarla bağdaşmazlık" mânâsında kullanılmıştır. Bu yüzden okuyucunun kitabın arkasına konulan lügatçeden faydalanması, konunun daha iyi kavranmasını sağlayacaktır.

D. Ahsen Batur

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM
GİRİŞ VE KAVRAMLAR

İKİNCİ BÖLÜM
OYKÜMENALARIN TİPİ

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KIZGIN PASSIONERLİK BÖLGESİNDE

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ETNİK KAYNAŞMA BÖLGESİNDE

BEŞİNCİ BÖLÜM
SÖNMÜŞ PASSIONERLİK BÖLGESİNDE

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ VE KAVRAMLAR

GİRİŞ VE KAVRAMLAR

Coğrafî Davranış

Bu tuhaf ibare, yaşama hakkına sahiptir. Dahası, teorik anlamının yanısıra pratik anlamı da vardır.

Madem ki her ikisi de evrensel-spekülatif terimlerdir, o halde onları açık-seçik bir tanıma kavuşturmalıyız. Coğrafya, haritaya geçirilebilen bir kavramdır. Davranış (behaviour) ise, "yırtıcı" ile "avı" arasındaki sürekli ilişkiye dayalı muayyen bir var oluş şeklidir.Belirli stereotip davranışlar olmadan bir amip dahi hayatını sürdüremez. Ancak davranış kalıpları şekil itibariyle de olsa, popülasyonlarda farklıdır. Ama bizi insan ilgilendirdiği için, bu kitapta anlatacaklarımız da ekseriyetle onunla ilgili olacaktır.

Daha önce ispat edildiği gibi, Homo sapiens türünün ilk tabiî varoluş şekli -etnosdur. Etnoslar arasında farklar ise ırk, dil, din ve şekil itibariyle değil, insanın çevreye en iyi şekilde fiilî uyum sağlaması olarak açıklayabileceğimiz davranış kalıpları itibariyledir. Farklı çevreler, şaşırtıcı etnik antroposfer mozaiğinin sebepleridir. Aynı şekilde çok önceleri çizilmiş etnik haritalar, gerçekte farklı davranış tiplerini yani çevreleri aksettirmektedirler. Bu yüzden coğrafî davranışların incelenmesi, coğrafya ilminin sahası içine girmektedir.

Davranış stereotipleri, sadece alana göre değil, zamana göre de değişirler. Bu yüzden etnoloğa, stereoskop yaklaşım yahut genel olarak "tarihî coğrafya" dediğimiz "zaman coğrafyası" gereklidir. Sanırım alan gibi zaman da gayr-ı mütecanis değildir[2]. Alanın kendi "dağları", "ova-

2 Kuantum zamanları için bkz. L.N. Gumilëv, *Etnos i kategoriya vremeni, Doklady geografiçesko obşestvo CCCR*, L., 1970, Fas. 15, s. 143-157.

ları", "ormanları" ve "çölleri" vardır. Bu tanımın da doğruluğuna müessif bir keyfiyetin karıştığı kanaatindeyim.

İnsanlar çoğu kez ciddi olarak zannederler ki, mazi, o derinliğine rağmen, tekrarı imkansız bir şekilde geride kalmıştır; o sebepten bugün için hiçbir anlamı yoktur ve hele gelecekte hiç yeri olmayacaktır. "*Bize içinde bulunduğumuz çağ ve onunla ilgili bilgiler yeter!*" Bu görüş sokaklarda, ilmî toplantılarda ve kompartımanlarda apaçık bir cüretle söylenmeye başlandı. Bu cüreti gösterenler, işbu görüşlerini ispat edemezlerse, ancak saçmalamış olurlar!

Aslında, biraz düşünülünce, bu tezin zaten âşikar bir yalan olduğu anlaşılır. Güneşin yeryüzünü aydınlattığı bilinen bir hakikattir ve kimse de bunun aksini ispat edemez. Buna benzer pekçok misal verilebilirse de, değmez. Bütünüyle değilse bile, sanki gerekliymiş gibi bu apaçık yanılgı daha okul sıralarındayken zihinlerde kök salar.

Bizim konumuzda da böyledir. "Çağdaşlık" dediğimiz şey tam olarak nereden başlar? Beş dakika öncesinden mi? Yoksa bir ay öncesinden veya bir asır, değilse birkaç asır öncesinden mi? Bu soruya kimse cevap veremez. Bu birincisi.

İkinci olarak; gözümüzü bir yumup açma sırasında geçen zaman, mâzi sayılır. Dahası, onun Milattan önce ve sonraki benzer zamanlardan hiçbir şekilde farkı yoktur. Napolyon kapitülasyonu, Amerika'nın Kolomb tarafından keşfi, Sokrat'ın öldürülmesi, Helen'in Paris'e kaçırılması; aynı şekilde bu metni dün yazan kişi, onu tashih edenler prensip olarak geçmiş sayılır ve tarihin öğrenim alanına girer.

Ancak, o bir gerçektir ve rasyonel olarak kavranmaya müsaittir.

Gelecek, incelenmek ve ulaşılmak için tespit edilen problem ve hedeflerle alâkalıdır. İnsanlığın tekâmülü helezoni olarak kendi kendine oluşur. Bu, global, bir o kadar da geniş bir süreçtir. Bu süreçte zikzaklar ve düz çizgiler sadece belli insanların şahsî kaderlerini değil, aynı zamanda bütün etnosların kaderini mütekabil bir şekilde dengeler ve hatta bu farkedilmez bile. Ama taksonomik seviyenin altında olanlar görülebilirler ve hatta çağımıza kadar geçen olayların –tarihi zikzakların– vukû hallerinde her birimiz için pratik anlamlar ifade eder. Çünkü hadisatın atâleti (inertia) çok büyük bir zaman dilimini kapsar.

Peki nedir bu etnogenez? Etnogenez, artık enerji impulsu(dürtü)nun bir sonucudur, yani canlı bir biosfer varlığının enerji kıvılcımıdır. (V. I. Vernadskiy). Bunun sonucunda passionerlik, yani ancak 1500 yılda gelişen resesif belirtiler ortaya çıkar. Aynı artık enerji impulsu –biosfer tarihindeki zikzak– organlarımız tarafından kavranamaz; sadece ortaya çıkan neticeleri anlaşılabilir. Bu yüzden çağdaşlarımız onu tespit edemezler. Ancak özel etnoloji metodunu kullanan tarihçiler farkedebilirler.

Bu durumda tarih, etnoloğa sadece insanlığa yararlı bir ilim dalı olarak değil, aynı zamanda, olaylar zincirini ve aynı şekilde onların dünyanın çeşitli bölgelerinde yüzeye gelişlerini kavramaya imkân sağlayan, bir başka deyişle etnosların hayatında zamanın akış düzensizliğini tespit eden yegane yardımcı ilim dalı[3] olarak da gereklidir.

Bizim tezimizi* okuyan kişi hatırlar ki, bir entogenezin çerçevesi içindeki farklı tarihî dönemler, iki sebebin imtizacına bağlıdır:1)Artıp eksilebilen passioner gerğinliğin değişim yönü ve boyutları; 2)Komşularla yapılan dostane veya hasmane temaslar. Birinci varyant I.C. Turgenev tarafından "Babalar ve Oğullar" isimli romanında tasvir edilmiştir. Yazar bu romanında Rus etnogenezindeki zaman değişikliğini, tabanda passionerliğin azalması ve iki yeni süb-etnosun yani zâdegânlarla yeni ortaya çıkan başka bir süb-etnos intelijanlarının çatışması olarak yansıyan nesil ve çağ değişimi şeklinde göstermektedir. İkinci variyant ise, L. N. Tolstoy'un "Kazaklar" isimli hikâyesinde kendini gösterir. Bu eserde, Greben Kazaklar'la aynı etnosa fakat diğer bir süb-etnosa ait Gogol'un modası geçmiş çiftlik sahipleriyle karşılaştırma tasvirleri mükemmel olarak yapılmıştır. Kazaklar'ın Çeçenler'e karşı verdiği sürekli savaş, burada gergin zaman dilimlerinin yansıtılmasıdır. Her iki tasvir de literatür eseri olarak, fenomenlerin düzeltilmiş tabiî bir haritasını gözler önüne sererler. Ama tarih, gelenek değişmelerinin en çok nerelerde olduğunu ve fethedilen bütün ülkeleri tespit etmektedir. Dolayısıyla mutlak zamanın boyutları içinde geçen nesille-

3 *Ekonomiçeskaya i sotsialnaya geografiya: problemı i perspektivı*, L., 1984, s. 42-57.

* Yazar *Etnogenez ve Dünyanın Biyosferi* isimli eserini kastediyor. (Çev.)

rin ve hatta nehir boylarındaki atışmalarla sınırlanmayan savaşların karşılaştırılması faydalı olacaktır ki, bu takdirde haritadaki zaman renkleri daha sık değişecektir.

Etnogenezde iki durum mümkündür: Tarihçiler tarafından hadisât zinciri olarak tarif edilen passioner itki atâleti ve strüktüralist etnoğrafların kendilerine sermaye edinmelerinden sonra ortaya çıkan –sönmüş atâlet gibi– kararsız denge veya homeostaz. Ancak, homeostazda sürekli bir değişim vardır. Çünkü kimse yalnız yaşayamaz. İmpulsun başlangıcında güç sarfeden etnosun mukavemeti ne kadar zayıf olursa, çevrenin tesiri o kadar güçlü olur. Eğer gözlemci temel yapıda durgunluk müşahade ediyorsa, bu, onun kendisini kısa tarih dilimleri ve yeryüzünün dar bölgeleriyle sınırlamış olmasından kaynaklanır ki, izolatlar dahi Hronas'ın öldürücü tesirine maruz kalabilirler.

Bu yüzden etnolog, etnoğraftan farklı olarak, sürekli değişen bir objeyi incelediğini, onun şu veya bu etnosta belirlenmiş bütün özelliklerinin, yakın geçmişte tamamen farklı olsa bile, kısa sürede tanınmayacak şekilde değişebileceğini nazarda tutar. Eğer çocuklar babalarına benzemezlerse, torunlar dedelerine hiç benzemezler. Bu yüzden etnoloğun amacı, zaman değişikliklerini incelemektir. Çünkü onun önceki yapı şekli, etnogenez eğrisini çizerek, etnosun yaşını belirlemeyi sağlar.

Etnogenez Eğrisi

Bütün tarihî süreçlerde, –mikrokozmadan makrokozmaya kadar– sosyal ve tabiî hareket şekilleri çoğu kez oldukça karışık bir halde bulunur ki, bazan karakter ilişkilerini sezmek güçleşir. İlk aşamada bu, ortaya çıkışından kayboluşuna veya sürekli homeostaz durumuna geçişine kadar akan zaman zarfında etnosun teşekkül prosesi olarak anladığımız etnos oluşumu, yani etnogenezle ilgilidir[4]. Ama şayet etnos sınırlı bir olaysa, biyo-coğrafik ve sosyal faktörlerin tesadüfî karışımının bir meyvesi olabilir mi? Hayır; çünkü etnosun nüvesi kendi kanunlarına sahiptir: Enerji kıvılcımı, onun çevrede yayılışı, atâlet ve

4 Bu tür kavramlar, etnoğrafyada yeni kullanılmaya başlamıştır. Etnogenez, halkların zuhuru yani etnik kimliği tamamlayan bir süreçtir.

sönme. Ama bunlar, muayyen bir çevrede dengeli sınırlar dahilinde vukû bulurlar.

Coğrafî açıdan etnos, ortaya çıkışı sırasında bir popülasyondur. Yani ihtiyacı olan belli bir bölgeyi ele geçiren ve aynı zamanda kendini o bölgenin yapısına adapte eden passioner bireyler topluluğudur.

Ancak, doğuş yani ortaya çıkış süresi kısadır. Kollektif hayata giren kişi, toplum üyelerinin fonksiyonlarını paylaşarak kısa sürede sisteme adapte olmak zorundadır. Aksi halde, çevresindekiler tarafından yok edilecektir. Hayatını devam ettirebilmek için her muayyen durumda yer (coğrafî şartlar) ve zaman (insanlığın hiper-etnos olarak gelişme safhası) keyfiyetinin proğramladığı karakter ve sosyal müessesellere intibak etmelidir. Gerçekten de kendini kökleştirme isteği, sistemin hızlı büyümesine, toprağın genişletilmesine ve iç etnik bağların kaynaşmasına yol açar. Onun gelişmesi için gerekli güçler bu suretle popülasyon passionerliğinden alınır. Sistemlerin büyümesi tekâmül atâ-letini yüzeye çıkarır, çevrenin mukavemetiyle süratle kaybolur ve neticede belirgin çıkış çizgilerinde iniş eğrileri görülür. (Bkz. Şema 1)[5]

ŞEMA 1: Etnik sistemlerde passioner gerginlik değişiklikleri (genel olarak)

5 Gumilëv L.N., İvanov K.P. *Etnosfera i kosmos//Materialı vtorogo vsesoyuznogo soveşçaniya po kosmiçeskoy antropoekologii*, M., 1988, s. 211-220

Şema I'in İzahı:

Zamanın yıllarla gösterildiği apsis ekseninde noktalı düşüş eğrisi "etnosun ortaya çıkışına" sebep olan passioner itki dönemine tekâbül etmektedir. Ordinat ekseninde ise, etnik sistemlerin passioner gerginlikleri üç kadranda gösterilmiştir: 1) P-2 seviyesinden (hırsı kontrol etme kabiliyetsizliği) P 6 seviyesine (fedakarlık) kadar-nitelik değerlendirmeleri. Bu özellikleri etnos temsilcilerinin takribi "fizyonomisi" olarak kabul etmek gerekir. Aynı zamanda etnos içinde şemada belirtilen bütün temsilci tipler bulunur, ama mevcut passioner gerginlik seviyesine uygun düşen statistik tipler hâkimiyet sağlar. 2) Kadranda "Sub-etnosların sayısı" (etnosun alt sistemi) gösterilmiştir. n, n+1, n+3 vb.indeksinde n, itkinin temas etmediği homeostaz halindeki süb-etnosları gösterir.. 3) Bu kadranda sık sık tekrarlanan tarihî etnik olaylar yer alır (mütemadi eğri). Bu önerilen eğride, farklı itkiler sonucu ortaya çıkmış farklı etnosların tarafımızdan tesbit edilmiş 40 münferit etnogenez eğrisinin genelleştirilmesi yer almaktadır. Etnos içindeki alt passioner grupların kesif değişim hareketleri noktalı eğriyle gösterilmiştir. Büyük harflerin aşağısında ise kesik çizgilerle etnogenez safhasının başlığı verilmiştir.

Keza etnosun hayat faaliyetinin optimum seviyenin altına düşmesi halinde dahi sosyal müesseseler bazen kendini meydana getiren etnoslardan daha fazla yaşayarak mevcudiyetlerini sürdürürler. Mesela antik Roma ve mağrur Bizans'dan eser kalmadığı halde Roma Hukuku'nun Batı Avrupa'da uygulanmasına devam edilmiştir. Eğer apsiste zaman gösterilmişse, ordinata ne ilave edilebilir? Muhtemelen etnogenez prosesini yani passionerliği dürtükleyen enerji şekli. Bu durumda hatırlamak gerekir ki, maksimum passionerlik –minimum da olsa aynıdır– hayatın ve kültürlerin tekâmülüne hiç de elverişli olmayan şartlar yüzeye getirir. Aşırı passionerlik harareti, gerek sistemin kendi içinde ve gerekse etnik temas bölgelerindeki sınırlarda çok kanlı çatışmalara sebep olur. Bunun aksini düşündüğümüzde, yani passionerlik seviyesi sıfıra düştüğünde, hangi ülkede olursa olsun, halk, durgunluk ve tam atâlet sebebiyle etnik ve doğal karşı koyma gücünü kaybeder. Fakat bu, her zaman felâkete giden en kestirme yoldur. Passionerlik,

global ölçüde etnolojik bir karşılaştırma yapma imkanı sağlayan bütün etnogenetik proseslerde vardır.

Henüz possionerliği ölçmeye yarayan bir ölçüm cihazı bulunmamış olduğu için hâlâ önümüzde bir problem var. Bugün için elimizde bulunan materyallere göre passioner gerginliğin yükseliş veya düşüşü, çokluk veya azlığı (etnosların hayatındaki olayların kesafeti) konuşunda bir şeyler söyleyebiliriz, ama acaba bunlar kaç defa vukû bulmuştur? Bunu biz de bilmiyoruz. Aslında bizi engelleyen bir şey yok. Çünkü "azamî"-"asgarî" düzenindeki münasebet esasen fenomenolojik teorinin teşkili için tabiî ilimlerde gerçekten faydalı ve yapıcıdır. Fakat gözlemin boyutunu tam olarak ölçmek ve empirik bilimi teşkil etmek, ne tek yoldur, ne de her zaman için bilme konusunda yegâne usuldür.

Dolayısıyla bu farazî "güçlük", konsepsiyonun yetersiz oluşundan ziyâde, kendi özelliğinden kaynaklanmaktadır.

Bizim zamanımızda okullarda öğrencilere iki peşin hükümlü bilgi öğretilirdi: Tarihçilerin yanılmazlığına inanmak ve doğal sıra sayılarının doğruluğuna güvenmek. Her iki görüş de doğru olmadığı gibi, kesin bile değildi.

Bir kere tarihçilerin anlattıklarının doğruluğu, şüphe prensibi esasına dayalı tarihî tenkid metoduyla artık sınırlanmıştır. Doğal sayı soyuttur. Çünkü fizikte mutlak değer oranının temelinde "c" veya "P" irrasyonel rakamları vardır, fakat "iet" zamanı aslında sanal sayıdır.

Doğal sayı muhasebecilikte rahatlıkla kullanılırken, eşitlik veya aynıyetin prensip olarak kesinlikle yer almadığı tabiî tarih veya tarihte kullanılmaz. Matematiğin düzenleyici gücüne pek de inanılmaz. Kaldı ki, çağdaş fizik teorilerinden hiçbiri, –Karateador termodinamikleri hariç–mutlak kesinlik arzetmediklerinden, aksiyom hâline gelememiştir[7]. Bunun sebebi şudur: İlim dili çift aşamalıdır. Birinci yarısında teo-

---

6 Biz bunu etnik bağların parçalanma prosesi olarak anlıyoruz. Taksonomik düzenden ayrı olan etnik sistemler yani konviksiyumlar (veya korporasyonlar) –sübetnos-etnos-süperetnos,– olaylar mikyasında söz konusu olabilir. Passioner gerginlik eğrisini çizebilmek için etnik olay mikyasını yani iki veya daha fazla süb-etnos çatışmasını incelemek gerekir.

7 Nalimov W.W., *Veroyatnostnaya model yazıka*, M. 1974, s. 163.

rik anlamlar dili, ikinci yarısında ise gözlem dili oluşur. Ki birincisini fizikte zar-zor kullanırız, ama mezokozmosla ilgili ilim dallarında hemen hemen hiç kullanmayız[8]. "İlmî açıklaması olan bütün olayların matematiksel formüllere tâbi bulunduğunu düşünemeyiz. İdrakimizin ideal ürünleri olan matematiksel kabuklar onlara dokunurken kayalara çarpan dalgalar gibi etrafa dağılacaktır[9]." Halbuki Einstein daha kategorik bir şey demiştir: "Eğer matematik teoremleri gerçek dünyanın yansımasına uygulanırlarsa, doğru değildirler; onlar gerçekliğe dayanmadıkları sürece doğrudur."[10] Fakat XX. Yüzyılda matematiğe olan teslimiyet, tabiî ve sosyal ilimlerin gücünün büyük kısmını emen bir kült hâline gelmiştir.

Dinamik etnik sistemi anlatmak için formüle edilmiş matematik teorilerine ihtiyaç yoktur. Tezimizde formüle ettiğimiz etnogenez kanunları ve etnoloji prensiplerine şimdilik itiraz edilmemiş olması bunları, 5-10 yaştan 1-2 nesile kadar bütün normal zekâları kadranı içine alan etnik tekamülün –etniğin yaşı veya etnogenez safhaları– temel fonksiyonel değişimlerinin değerlendirilmesi konusunda yegâne mütehassıs görüşü durumuna getirebilmektedir.

Etnogenezin safhalarını tesbit etmek için çağları inceleyen ana parametreler uygulamak şarttır, ama böyle bir terkibin temelleri tek yönlü olabilir. Bu esaslar, imperatif hareketler, itki dönemi ve hâdisât mantığıdır. Hâdisât mantığı flüktüasyon merhalelerini, biyosferleri ve keza passionarist etno-sistemleri yansıtır[11]. Her etnik sistem hiyerarşiktir. Yani süper-etnos birkaç etnosu bünyesine alır. Etnos ise alt-etnoslardan veya etnos ittifaklarından (konsorsiyum) ve vs.den teşekkül eder. Seviyenin altındaki taksonların sayısının artması, daima passionerliğin yükselişi veya aksiyle alâkalıdır.Dolayısıyla passionerlik boyutlarının mukayesesi doğrudan yapılamaz, ama –gerçi taksonların sayısının hesaplanması ancak uzmanlar tarafından yapılabilirse de– dolaylı yoldan hepsi mümkündür.

---

8 A.g.e., s. 164 vd.
9 Vernadskiy V.I. *İzbrannıye trudı po istorii nauki*, M. 1981.
10 Çeçelnitskiy A.M.'nin dipnotu. *Ekstremalnost, ustoyçivost, rezonannost v astrodinamike i kosmonavtike*, M. 1980, s. 174.
11 Gumilëv L.N., *Biosfera i impulsı soznaniya*//Priroda, 1978, N. 12, s. 97-105.

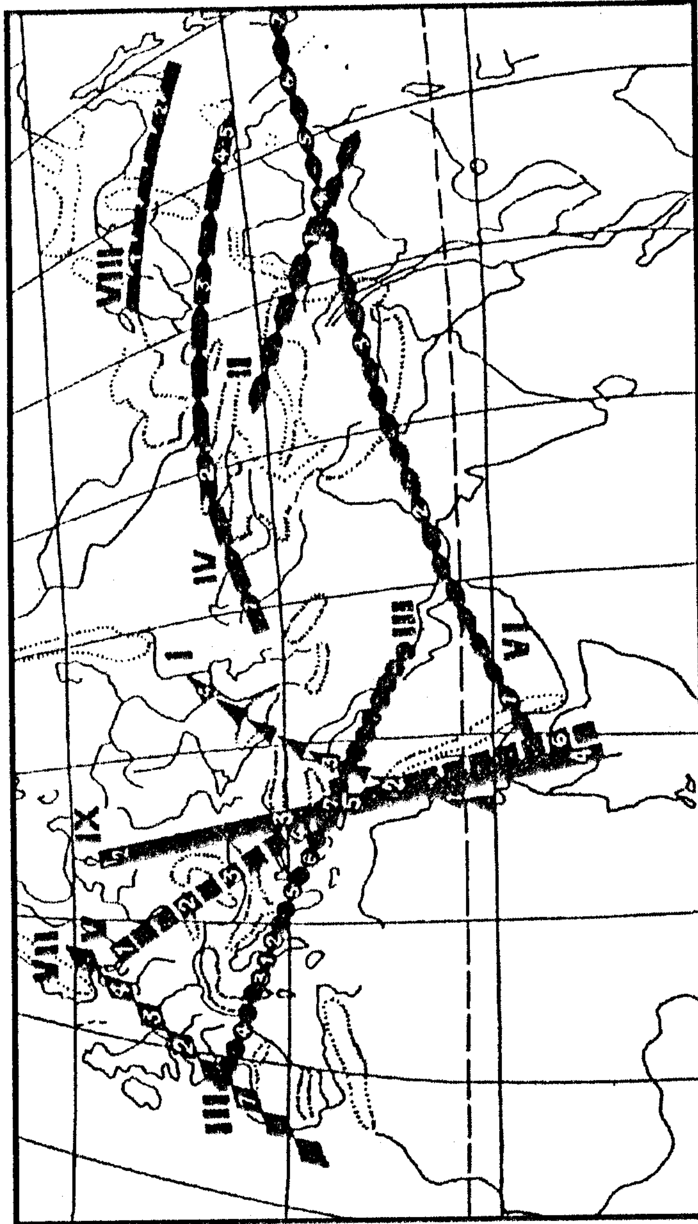
Passioner işaret eğrisinin, ne müstahsil gücün gelişim çizgisi eksponente, ne yükseliş ve düşüşlerin her yıl tekrarlanarak ritmik bir şekilde değiştiği sinüse ve ne de biyolojik tekamülün simetrik sikloidine eşit şekilde benzemesi, bizim için alışılmış bir şey değildir. Bizim teklif ettiğimiz eğri asimetriktir, doğrudur ve zamanın geçmesiyle değişmeyecek haldedir. Sibernetikler, kenevir lifinin bükülmesi, depodaki barutun patlaması ve yaprağın solmasını nasıl iyi bilirlerse, bunu da iyi bilmektedirler.

Keneviri bir tarafından tutuşturalım. Alev yuvarlak budakları sardığında, kenevir hızlı bir şekilde oksijeni emer. Isı düşer ve çevredeki oksijen, odunu tekrar tutuşmaya zorlayarak yığının içine hücum eder. Birkaç parlamadan sonra hızlı bir şekilde sönerek, küle dönüşen közler kalır. Prosesi yenilemek için tekrar çalı çırpıya ve yeni bir aleve ihtiyaç vardır. Eğer bir topu yuvarlarsak, itmenin verdiği güçle hızlı bir şekilde hareket eder. Sonra çevrenin mukavemetiyle enerjisini kaybederek, ortam dengesi durumunda kalır ki, buna mekanikte "manivela noktası" denilir.

Yukarıda izah edildiği gibi etnogenez süreçleri, impulslar sayesinde monolit halden mozaik hale dönüşen, yani etnosfer haline gelen antroposfere nispetle dış "patlamalar" veya "itkiler"e ihtiyaç duyarlar. Böylece tek insan tipi, çeşitli tiplere dönüşür ve davranış stereotiplerine uygun olarak birbirine benzemez bir şekilde fertlerin ve mikro-popülasyonun ihtilatıyla da ebediyete kadar değişecektir.

Bu dürtülerin sebepleri, ancak davranış stereotipine yansıyan, ama nadiren fenotip olarak kendini gösteren mutasyon, daha doğrusu mikro-mutasyonlar olabilir. Bir kural olarak mutasyon, bölgesindeki bütün popülasyona temas etmez. Sadece bazılarını, nispeten kalabalık olmayan toplumları etkiler ama bu, daha ziyade, zaman içerisinde orijinal etnoslar olarak tespit edebileceğimiz yeni "halklar"ın zuhuru konusunda geçerli olabilir.

Etnogenetik patlama bölgelerinin veya passionarist itkilerin dünyanın sürekli temas bölgeleriyle hiçbir alâkası yoktur. (Bkz. Şema 2 haritası)

ŞEMA 2: Passioner itki bölge eksenleri

Passionarist İtkiler Haritasının Lejandı:

Dürtü (itki) rakamının yanına parantez içinde yazılan romen rakamları, dürtü döneminin başlangıcını gösterir. Passionarist itkiler sayesinde ortaya çıkan etnoslar, Arap rakamlarıyla numaralanmıştır. Bu yüzden önce etnosun teorik tanımı veya tarihi, daha sonra parantez içinde etnosun haritada gösterilen ortaya çıkış bölgesinin etno-kültürü ve coğrafi tanımı belirtilmiştir. Bazı hallerde ise, onun arkasından yükseliş safhasının önemli olayları yahut kısa özellikleri yer almaktadır.

I. (M.Ö. XVIII. Yüzyıl). 1- Mısırlılar, 2- (Yukarı Mısır). Eski hükümdarlığın yıkılışı. Hcksosların XVIII. Yüzyılda Mısır'ı fethi. Yeni krallık.Thebes'de kurulan başkent (1580. Yıl). Din değişimi. Oziris kültürü. Piramid inşaatının durdurulması. Nubiya ve Asya'ya saldırı. 2- Hiksoslar (Ürdün, Kuzey Arabistan). 3- Hititler (Doğu Anadolu). Hititlerin bazı Hitto-Hurri kabilelerinden teşekkülü. Hattuşaş'ın yükselişi. Küçük Asya'ya yayılma. Babil'in fethi.

II. (M.Ö. XI. Yüzyıl). Chou'lar (Kuzey Çin: Shen-si). Chou hükümdarlığının eski Shang-Yin İmparatorluğu'nu fethi, Gök kültünün ortaya çıkışı. İnsanın kurban edilişinin sona ermesi. Sınırların doğuda denize, güneyde Yang-tse, kuzeyde çöle kadar genişletilmesi. 2- (?) İskitler (Merkezi Asya). 3- Kuşiler (Nil'in büyük dirseği). Nabat hükümdarlığının teşekkül ve oluşması (M.Ö. X-VIII. Yüzyıllar) Nabatlar'ın yükselişi ve Mısır Kuşi krallıklarının birleşmesi.

III. (M.Ö. VIII. Yüzyıl). Romalılar (Merkezî İtalya). Çeşitli İtalyan halklarının yerini (Latino-Sabino-Etrüsk) savaşçı Roma topluluğunun alması. Merkezî İtalya'daki müteakip nesillerin İtalya'yı fetihleri ve M.Ö. 510'da cumhuriyetin şekillenişinin tamamlanması. Kült, ordu düzeni ve politik sistemlerin değişmesi. Latin alfabesinin ortaya çıkışı. 2-Samnitler. (İtalya). 3- Etrüskler (Kuzey-Batı İtalya). 4- (?) Gallialılar (Güney Fransa). 5- Helenler (Orta İsviçre). M.Ö. XI-IX. Yüzyıllarda Akhai Krito-Miken kültürlerinin inkirazı. Okuma-yazmanın unutuluşu. Dorya Peleponnes devletinin şekillenişi (VIII. Yüzyıl). Helenlerin Akdenizi kolonileştirmeleri. Yunan alfabesinin ortaya çıkışı. Tanrılar panteonunun yeniden düzenlenmesi. Kanunların konulması. Yaşama hakkının garanti altına alınması. 6- Lidyalılar. 7- Karyalılar. 8- Klikya-

lılar (Küçük Asya). 9- Persler (Persida). Media ve Persler'in teşekkülü. Deiok ve Ahemen hanedan kurucuları. Media'nın genişlemesi. Yakın Doğu'da Ahemenid krallığının kurulmasıyla son bulan Elam'ın yerine Persidlerin yükselişi. Din değişimi. Ateş kültü. Maglar.

IV. (M.Ö. III. Yüzyıl). 1- Sarmatlar (Kazakistan). Avrupa İskitlerine saldırı. İskitler'in yok edilişi. Şovalye tipi ağır süvarilerin ortaya çıkışı. İran'ın Parthlar tarafından fethi. Sınıfların ortaya çıkışı. 2- Kuşanlar-Soğdlar. (Orta-Asya). 3- Hyung-nu'lar (Güney Moğolistan). Hyung-nu boy-kabile ittifakının yapılanması. Çin'le çarpışma. 4- Siyenpiler. 5- Pu'lar. 6- Kögüryo (Güney Mançurya, Kuzey Kore). Eski Kore Çoson devletinin yükselişi ve çöküşü (M.Ö. III-II. Yüzyıllar). Tunguz-Mançur-Kore karışımının yerine, Kögüryo, Silla, Pækçe'den oluşan birinci Kore krallığını müteakiben büyüyen Çin kabile ittifakı halklarının şekillenmesi.

V. (Miladî I. Yüzyıl). 1- Got'lar (Güney İsveç). Gotlar'ın Baltık Denizi'nden Karadeniz sahillerine yayılışı (II. Yüzyıl). Hristiyanlığın Kabulüyle son bulan antik kültürlerin geniş ölçüde benimsenmesi. Doğu Avrupa'da Got İmparatorluğu'nun kuruluşu. 2- Slavyanlar. Karpat civarında Baltık Denizi, Akdeniz ve Karadeniz'e kadar geniş alana yayılma. 3- Dac'lar (Bugünkü Romanya). 4- Hristiyanlar (Küçük Asya, Suriye, Filistin). Hristiyan cemaatinin zuhuru. Yahudilikten kopuş. Klise müesseselerinin teşekkülü. Roma İmparatorluğu sınırlarına doğru genişleme. 5- Yahudiler (Jüdea). Kültün yenilenmesi ve dünya çapına yayılması. Talmud'un zuhuru. Romalılarla savaş. Jüdea sınırlarına göç. 6- Aksumîler (Habeşliler). Aksum'un yükselişi. Arabistan ve Nubiya'da geniş çaplı yayılış ve Kızıldeniz'e çıkış. Bilahare (IV. Yüzyılda) Hristiyanlığın kabulü.

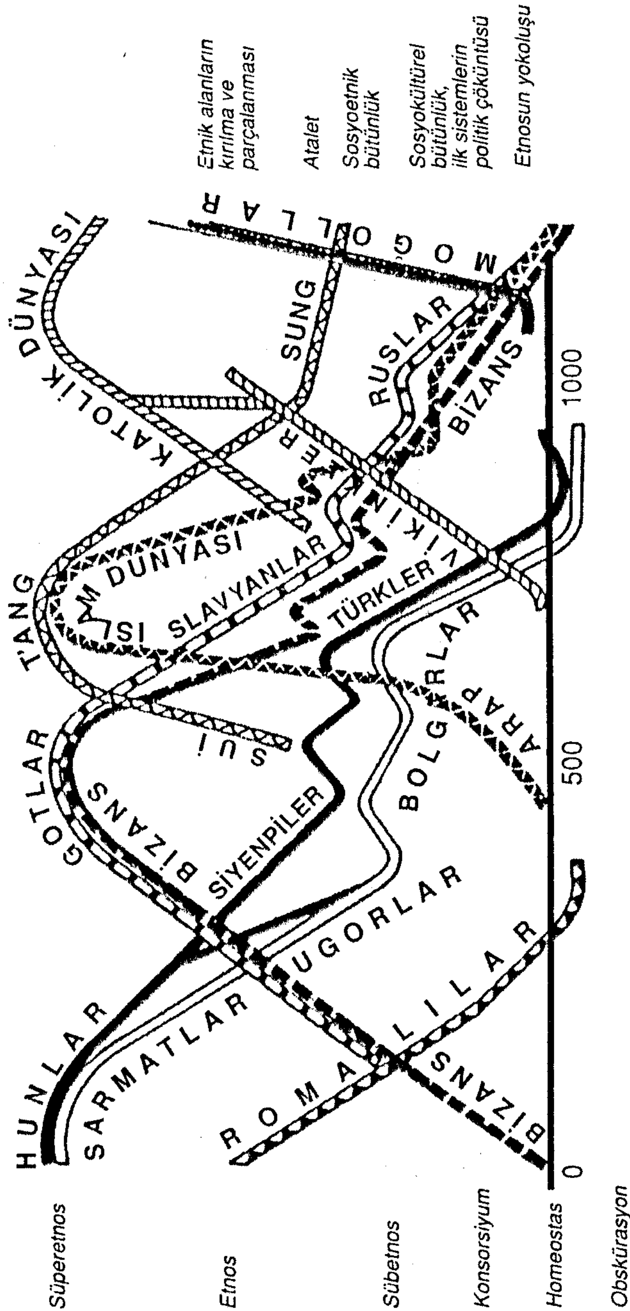
VI. (Miladî VI. Yüzyıl). 1- Müslüman Araplar (Merkezî Arabistan). Arap Yarımadası kabilelerinin birleşmesi. Din değişimi. İslâmiyet. İspanya ve Pamir'e kadar genişleme. Hindistan'da Budist cemaatının ortadan kaldırılması. 2- Rajputlar (Hint vadisi). Gupta İmparatorluğu'nun yıkılışı. Hindistan'da Budist cemaatlerin imhası. Politik parçalanmalar üzerine kast sisteminin komplikasyonu. Vedant felsefe dininin kuruluşu. Üçlü monoteizm: Brahma, Şiva, Vişna. 3- Botlar (Güney Tibet). Budist desteğine dayalı siyasî-idarî monarşik.darbe. Merkezi

Asya ve Çin'e doğru yayılma. 4- Tabgaçlar. 5- Çinliler (Kuzey Çin: Shen-si, Shan-tung). Aşağı-yukarı ölümlerle tükenen Kuzey Çin halkının yerine iki halk gelmiştir: Çin-Türk karışımı Tabgaçlar ve Kuan-lung grubundan türeyen Orta-Çağ Çinlileri. Tabgaçlar T'ang İmparatorluğu'nu kurarak bütün Çin'i ve Orta Asya'yı birleştirdiler. Hint ve Türk karakterli Budizmin yayılışı. Çin şovenlerinin muhalefeti. Hanedanın yıkılışı. 6- Koreliler. Silla, Pækçe ve Kögüryo hükümdarlıkları arasında hegemonya savaşı. T'ang saldırısına karşı direnme. Korelilerin Silla'nın hâkimiyeti altında birleşmesi. Budizmin yoğun yayılışı. Konfüçyanist ilkelerin öğrenilmesi. Tek dil yapılanması. 7- Yamatolar (Japonlar). Tayk isyanı. Monarşistlerin idâresi altında merkezileşmiş devletin ortaya çıkışı. Konfüçyanist felsefenin devlet etikası olarak kabulü. Budizmin her yere yayılması. Kuzeye doğru yayılma. Kurgan inşaatlarının durdurulması.

VII. (Miladî VIII. Yüzyıl) İspanlar (Avusturya). Başarısız fetih denemeleri. Krallığın kuruluşu. Avusturya, Navarra, Leon, İspano-Romen karışımlı Portekiz düklüğü. Gotlar, Alanlar, Luzitanlar vd. 2- Franklar (Fransızlar). 3- Sakslar (Alamanlar). Carlos Magnus İmparatorluğu'nun parçalanışı. Viking, Arap, Macar ve Slavyanların püskürtülüşü. Hristiyanlığın ortodokslar ve protestanlar olarak ikiye bölünüşü. 4- İskandinavlar (Güney Norveç, Kuzey Danimarka). Viking harcketinin başlangıcı. Şiir ve runik yazının ortaya çıkışı. Lapplar'ın tundralara itilişi.

VIII. (XI. Yüzyıl) Moğollar (Moğolistan). "Başına buyruk insanların" ortaya çıkışı. Kabilelerin savaşçı halklar olarak birleştirilmesi. Yasa'nın teşkili ve okuma-yazma öğrenilmesi. Ulus'un Sarı Deniz'den Karadeniz'e kadar yayılması. 2- Çurçenler (Mançurlar). Yarı Çinli tipi Chin İmparatorluğu'nun kuruluşu. Güneye saldırı. Kuzey Çin'in fethedilmesi.

IX. (VIII. Yüzyıl) Litvanlar. Katı prenslik saltanatının kuruluşu. Litvanya prensliğinin Baltık'dan Karadeniz'e kadar yayılması. Hristiyanlığın kabulü. Polonya ile birleşme. 2- Büyük Ruslar (Velikoruslar). Litvanlar tarafından istila edilen Eski Rusya'nın tarihten silinişi (Novgorod hariç). Moskova knâzlığının yükselişi. Asker sınıfının büyü-

ŞEMA 3: I-XII. Yüzyıllar Avrasya Etnokültürel Sistem Dinamikleri

Doğu Avrupa halklarından Slavyan, Türk ve Ogur'ların kaynaşmaları. 4- Osmanlı Türkleri (Batı Anadolu). Büyük Bursalılar'ın (Doğu'nun aktif Müslümanlarının) Slav asıllı köle Yeniçerilerle konsolidasyonu ve Akdeniz filosunun kuruluşu. Savaşçı sultanlık tipi. Osmanlı gölü. Balkanlar'ın, Ön Asya'nın ve Tunus'a kadar Kuzey Afrika'nın fethi. 4- Habeşler (Amhara ve Eritre'deki Şoa). Eski Aksum'un silinişi. Solomonid'lerin darbesi. Habeşli ortodoksların yayılışı. Habeş hükümdarlığının Doğu Afrika'da yükseliş ve genişlemesi.

Meridyen çizgisine yakın olarak çizilen kısa çizgilerden her biri, takribi 300 km.yi gösterir ve yaklaşık 0.5'lik geniş bir meyille jeodizik çizgiye benzer bir şekilde dünyayı çevreler[12]. Bin yılda iki veya üç defa nadiren yüzeye gelen ve birbiriyle kesinlikle alâkası olmayan itkiler vardır. Mesela Milattan Önceki bin yılda iki dürtü (itki) birbirini bâriz bir şekilde takip etmiştir: Birisi VIII. Yüzyılda Latium, Hellas, Kilikya ve Pers yoluyla Akvitanya'dan Hindistan'a kadar uzanan itkidir. Diğeri ise III. Yüzyılda bugünkü Moğolistan ve Kazakistan'daki bozkırlarda zuhur eden dürtüdür.

Miladî birinci bin yıldaki toplumların yüzeye geliş şekilleri bu kitabın asıl konusunu teşkil edecektir.

Bir de, itki, şayet uzunsa ve çeşitli fiziko-jeoğrafik bölgelerden geçiyorsa, birkaç yüksek passioner kol (dolayısıyla birkaç süper-etnos) teşkil edebilir. Böyle bir itki Arabistan, Hint Yarımadası, Güney Tibet, Kuzey Çin ve Orta Japonya'ya değip geçmiş; neticede bu ülkelerin hepsinde akran etnoslar zuhur etmiş ve her biri orijinal stereotip ve kültüre sahip olmuştur. Bunların komşuları Bizans, İran, Büyük Bozkır'da yaşayanlar yaşlı etnoslardı. VII. Yüzyılda ise Çurçenler ve Moğollar ortaya çıktılar ki, bunlar hepsinden daha gençti. Büyük halk göçünden sonra enkaz haline gelen Batı Avrupa IX. Yüzyılda, Doğu Avrupa ise XIV. asırda yenilenmiştir. Bu yüzdendir ki Rusya ve Litvanya, Fransa ve Almanya'ya nazaran pek arkada kalmamakla beraber, daha genç etnoslara sahiptirler. Dolayısıyla Rusya'yı süper-etnos olarak nitelemek daha doğru olacaktır. Çünkü Moskova fetih hareketlerine başvurmadan pek çok etnosu bünyesine katabilmiştir.

12 İvanov K.P., *Mexanizm etnogeneza-mexanizm issledovatelya etnokulturı//Problemı izuçeniya oxranı pamâtnikov kulturı Kazahstana*, Alma-ata, 1980, s. 79-80.

Çizilen bu eğri, gerektiğinde ailelere, cemiyetlere ve gruplara, zaman ve süper-etnos mikyasındaki değişikliklere uygun olarak değiştirilebilir. Fakat son durumda farklı etnosların temasları incelenmelidir. Etnogenez zaman diliminde oluşan senkronizm konusunda süper-etnos seviyesine baktığımızda, etno-kültür sistem dinamiğini ve onların barış, savaş, ekonomi, ideoloji ve estetikten teşekkül eden terkibini görürüz. Çeşitli tarihî çarpışmalarda, iklim değişikliklerinde ve çatışmalar sonucunda ortaya çıkan passionerlik düşüşleri de farklı olmaktadır ki, bu temaslar etnik tarihin konusudur.

Tarih ve Etnoloji

Etnogenez şeması, etnik tarihin öğrenilmesini bariz bir şekilde kolaylaştırır, ama söz konusu şema sadece bir yardımcı ve hatırlatıcı görevi görür. Bu şema, ara sokaklar korunmakla birlikte evin yeri değişmiş bugünkü şehirle ilgili kütüphane katoloğu gibi –veya Moskova'nın eski planıyla ilgili bir katalog gibi– tarihî bir nakle dayanır. Planlar arasındaki farklar, bilinmeyen sokaklara varıncaya kadar bazı değişiklikleri tespite yarasa da, biz planda değil, şehirde yaşarız.

Etnogenez ilminden farklı olarak, etnik tarih çok yönlü bir olaydır.. Sosyo-politik, tarihî psikolojik ve kültürolojik faktörler de etnik tarihin sahası içine girer. Passionerliğin istisnaî bir anlamı da, birbirleriyle temas eden etnosların potansiyel imkanlarının mikyası oluşu ve olayların seyrini belirlemese de, güç dengesini tayin ediyor olmasıdır. Etnos fenomeninin biyosferiyle uğraşan bir bilim dalı olarak etnoloji, aynı zamanda yoğun tâli faktörleri değişebilen mütenavib küçük değerlere dönüştürdüğü gibi, çözülmemiş geleneksel tarihî problemleri de elementer hale getirir. Aritmetik karşısındaki cebir gibi, o da eski metodları kullanır. Daha az yorucudur, ama ilk bakışta birbiriyle alakası yokmuş gibi uzak vakıaların kıyaslanması sayesinde, aynı eforu sarfederek daha geniş bölgeleri ve daha uzun dönemleri inceleme ve kesin sonuçlar elde etme imkanı sağlar. Dahası, cebir formülleri daima aritmetik tarafından kontrol edildiği gibi, etnolojik bulgular da tarih ilminin geleneksel metodlarıyla kontrol edilebilir. Ancak etnoloji, kelimenin en geniş anlamıyla tarihi bir "hakikatler treni" olarak kullansa da, asla toplumsal tarihin yerini alamaz. Kaldı ki tarih, iki yüzlü Janüs gibi, binalar, fabrikalar, eski kitaplar, folklorik kayıtlar, feodal müesseseler, Rum polisleri, felsefi sistemler, mistik hezeyanlar, çanak-çömlekler, savaş baltaları, süslü vazolar veya haritalar gibi el emeği göz nuru olan şeyleri incelerken hümanisttir.

Bu eşyayı insan emek vererek yapar ve kullandığı materyal sikl halinden biosin haline dönüşür. İnsan, tabii prosesi stabilize eder. Çünkü bu eşyalar, sadece bozulmak içindir[13].

Fakat insan sadece cemiyetin (*gesellschaft*) bir üyesi değil, aynı zamanda etnosun (*gemeinweser*) da bir üyesidir[14]. Ancak, kollektif etniğiyle birlikte biyosferle temas halindedir. Sürekli değişerek, doğarak ve ölerek, gezegenimizdeki bütün canlılar gibi, etnik tarihin iskeletini yani entogenez fonksiyonunu meydana getiren olayları yapmak suretiyle kendi izini bırakır. Bu noktada tarih, mesela tıp tarihi gibi, tabiî bir ilim dalıdır ve tarihî materyalizmin değil, diyalektiğin yetki alanına girer.

Bazen tarihî vakıaların deney yoluyla kontrol edilemeyeceği şeklinde itirazlar yükselmektedir. Ona kalıyorsa pekçok jeolojk, zoolojik ve coğrafî olaylar da yeniden canlandırılamaz. İnsanlar volkanların, tayfunların indifaını, bufaloların ve hatta karıncaların göçünü gerçekleştirmeyi öğrenemediler. Bu gibi olaylar ancak müşahede yoluyla incelenmektedir ve gözlenecek benzeri olayların da doğruluğu konusunda genel hükümler verirler[15]. İşte etnoloji de empirik genel hükümler metoduna dayanır.

Tatminsizlik

Fakat tarihî vakaları nasıl genelleştirebiliriz? Sanırım bu pek tatmin edici bir usul gibi görünmüyor. Zira böyle bir şey ancak *uzak ve*

13 Kalesnik S.V. *Problema geografiçeskoy credı*//Vest. Lengrd., un-ta, 1968, No. 24, s. 94.

14 Marks K., Engels F. Soç., 2-oe izd. C. 4, Bl. I, s. 462-463.

15 Vernadskiy V. I, *Biosfera*//Izb. soç. M.; L., 1960, s. 19.

yakın sapmaların ve hatta sadece alışkanlıktan değil, aynı zamanda bir mecburiyetten kaynaklanan hayli yaygın bazı alışılmış görüşlerin de bilinçli bir şekilde reddedilmesiyle mümkündür.

Burjuva kesimi, eski insanın bugünkü sanayileşmiş şehirlerde yaşayan çağdaş insana kıyasla daha az kabiliyetli olduğunu, ancak zamanla –onlarca nesil geçtikten sonra– kabiliyetini geliştirerek icatlar yaptığını varsaymayı âdet haline getirmiştir. Bu yetmiyormuş gibi, bazı üstadların da katıldıkları başka bir oynak görüş daha ortaya çıktı: Geçmiş devirde zaman yani tekâmül şimdikinden daha yavaş geliştiği için –tarihçiler nazarında Rönesans tek dayanak dönemiymiş gibi– eski insan paleolitmiş! Bir bebeğin güneşin yumruktan başka bir şeye benzemediğine inanması gibi, bu da büyük bir sapmadır. Ne var ki bugünkü Polenazyalılar'ın ataları, demir âletleri yoksa da, Atlas Okyanusu'nu balza ağacından yapılmış sallarla T. Heyerdahl'la aynı süre içinde geçmeyi başardılar. *Maya*lar'ın ataları şimdiki gibi tohum ıslah etme ve genetik müdahale usullerini bilmiyorlardı, ama kromozom sayısını kısa bir sürede iki misline çıkararak oldukça kaliteli pamuk elde ettiler. Kuzey Amerikalı yerliler ise tabii camdan ok uçları kullanarak yabanî mustangları ehlileştirip en az 60 yıl Orta Amerika çöllerini şenlendirdiler[16].

Sathi bilgili kişiler nazarında etnik tarih "başı sonu olmayan bir hayat"tır, ama farklı gözlemciler herhangi bir olayı değişik yönlerden gördükleri için "tesadüfler" kaleidoskopu hiçbir şemada yer almaz. Evet, çağdaşlarımız passioner dürtüyü hiçbir zaman farketmediler. Onlara göre geçmişte olan her şey tabii olaydır. Eski Romalılar, üçyüz yıl cumhuriyetin imparatorluğa dönüştüğünü farketmediler. Ve ancak Diocletianus sarayın etiketini değiştirdiği zaman monarşiyle yönetildiklerini anladılar. Yakın sapmanın bu tür sonuçları, çevre veya iklim gibi paralel proseslerin hesaba katılmaması yüzünden daha da ağırlaşır. Çağdaşlarımız genel olarak siyasî iktidar şekillerinden birkaç kez daha hızlı değişime uğradıklarından hiçbir şeyi "sürekli" kabul etmiyorlar.

16 Averkieva Y.P., *Indeytsı Severnoy Ameriki*, M. 1974, s. 257. Krşt. Ctingle M. *Indeitsti bez tolagavkov*, M., 1971, s. 274.

Ama süjeden uzak durma mecburiyetinde olan etnolog, bir dönemin bir diğeriyle uyuşum içinde geçtiği konusunda düzeltme yapıldıktan sonra dünyadaki zaman dilimlerinin değiştiğini görebiliyorsa da, tarihçilerin anlattıklarına inanma alışkanlığından kurtulamıyor. Çünkü salnâmelerin naklettikleri hadiselerden olaylar hakkında bir dizi kuru bilgiler almaktadır. O, paleobiyolog veya jeolog gibi ancak farklı prosesler veya değişik zaman ölçüleriyle olayların mantığını kavrayabilmektedir. Ama bilindiği gibi bu, hümanist bilgi metodundan doğrudan doğruya inhiraf etmek demektir. Acaba insanın incelenmesi söz konusu olduğu bir durumda böyle bir ahkâm hatası câiz midir?

Evet! Sadece câiz değil, gereklidir de.

Şurası bilinmelidir ki, hümaniter ilimler insanı ve hareketlerini inceleyen ilimlerdir. Tabii ilimler ise doğayı incelerler. Yaşayanlar, ölenler, eskiden olan yani hiç yaşamamış olanlar.

Bu ilkel taksim yapıcı olmadığı gibi, anlamsız bir tezattır. Tıp, fizyoloji ve antropoloji insanı incelerler ama hümaniter ilim sayılmazlar. Hollere –antropojen metamorfoz rölyefler– dönüşen eski kanallar ve şehir harabeleri, tabii ilimler arasında bulunan jeomorfolojinin sahasına girerler. Halbuki XVI. Yüzyıla kadar ağızdan ağıza nakledilen ve çoğunlukla seyyahların fantastik nakillerine, efsanelere dayanan coğrafya, tıpkı bütün dünyada anlatılan Nuh Tufanı ve Atlantis rivayetlerine dayanan jeoloji gibi hümaniter bir bilimdi. Kopernik'e kadar Aristotales, Ptolemus ve hatta Kosma İndicoplov'un yazdıklarının incelenmesi esasına dayanan astronomi dahi hümaniter ilimlerdendi. İnsanlar, sonu görünmeyen bir boşluk-uçurum kabul ettikleri okyanuslar tarafından çevrelenmiş yeryüzü üzerinde yaşamayı tercih ettiler. Bu görüş bugün bile orta tahsilli bütün fertlerin beyninde yerini korumaktadır.

Anlatılardan hareketle düşünce tiplerinin taksimi gibi, inceledikleri konulara göre bilimin de gruplandırılmasının doğru olmadığı sonucuna kolayca varılabilir. Alınan ilk malumatların şekline göre bir gruplandırma (taksim) yapmak son derece uygundur. Burada iki yaklaşım mümkündür: Okuma, dinleme veya hür düşünce semerelerini

açıklama –mit meydana getirme– ve bazan deneyler yaparak gözlemleme yani kelimenin düz anlamıyla tabiileştirme. Gözlemlenen olguların empirik genelleştirme esasına dayanan etnoloji, böyle bir taksim halinde genel olarak tabii ilimler sınıfına girerse de, tarihî kaynakların verdikleri bilgilerin tezatlarına yakalanmadan deneyler yapmak suretiyle –mesela kriminolojide olduğu gibi– kendi eksik yönünü tamamlar. Bir cinayet tahkikatı yapılırken, tarafgir rivayetler de olabileceği ihtimali gözönüne alınarak, sadece şahitlerin söylediklerine inanılmayıp müsbet delillere de başvurulurken, neden tarihçilerin tarafsız olduklarına inanalım ki?

Tarih, münferit vakıalar kaleidoskobundan teşekkül ettiği sürece daima üstündür. Çünkü sadece çağdaşlarımız tarafından müşahade edilen bu gibi vakıalarla "empirik genelleştirme" yapılması imkanı yoktu. Tek bir müşahade ile tenkit yapılamaz. Çünkü böyle bir müşahade, gözlemcinin şahsî duygularının da yer alabileceğinden, bir tesadüf veya gayr-ı kamil yahut muharref bir keyfiyet olabilir. Birden fazla gözlemcinin yapacağı gözlemlerde kaçınılmaz hataların sayısı azalacaktır ki, tam netice alabilmek için böyle davranılması bir zarurettir.

Geçmişte yaşamış ve bugün yaşamakta olan etnosların tarihleriyle ilgili bütün bilgileri gözden geçirerek (bütünlük prensibi, L.G.) ve geçmişte olduğu gibi bugün de gözlemlere dayanan tabiat kanunlarına göre aktüalizm prensibini elden bırakmayarak biz, "tez"imizde empirik genellemeler yapabildik ve coğrafî ortam bazında etnosların doğuşuna delâlet eden etnogenez kanunlarını keşfettik. İşte, metaryalı birbirine zıt şekilde genelleştirmeye tabi tutan, üstüste yığılmış fakat tarihçilerin, hukuk okullarının ve struktüralistlerin faydalanamadığı tabiî ilim-etnoloji böyle ortaya çıktı[17]. Çünkü bunlar ve diğerleri dinamik değil statik okudular.

17 Gumilëv L.N., *Gumanitarnıye i yestestvennonauçnıye aspektı istoriçeskoy geografii*//Ekonomiçeskaya ve sotsialnaya geografiya: problemı i perspektivı. L.: Geografiçeskoye obşestvo SSSR, 1984, s. 42-57.

Etnolojinin Pratik Anlamı

Çoğu kez şöyle sorular işitiyoruz: "Eğer etnogenez kanunları tabiatta varsa ve biz onları değiştiremiyorsak, bu bilimin bize ne gereği var? Onun için zaman ve enerji harcamaya değer mi?"-Evet, gerçekten, insanoğlunun sahip olduğu imkanlara ve hatta bunca gelişmiş teknolojiye rağmen etnogenez prosesleri o kadar büyüktür ki, onlara müdahaleyi denemek dahi anlamsızdır. Ama bu, onlara dikkat etmek gerekmez demek değildir. Tam aksine! Peki nedir?

Kar ve yağmur getiren siklonlarla, kuraklığa sebep olan antisiklonlar, coğrafî proseslerdir. İnsanlar bu olaylara tesir edemezken, onlar insanları özellikle endüstri, ziraat ve hayvancılığı oldukça fazla etkiliyorlar. Bu yüzden bazen atmosfer fiziği olarak da kabul edilen meteoroloji sadece pikniğe çıkmak için uygun zamanı öğrenmek amacıyla değil, aynı zamanda önemli ekonomik teşhisler için de gereklidir.

Jeolojinin bir kolu olan sismoğrafya, olası depremler konusunda bizi uyarmaktan başka, insanın elinde olmayan ama onun için elzem olan konularda da bizi aydınlatır. İnsanların fırtınalara hükmedebileceğini, volkanların lav püskürtmesini kontrol altına alabileceğini düşünmek, XVII. Yüzyılda dahi anakronizm teşkil eden ortaçağ batıl inançlarına kapılmak demektir. Ancak, meteoroloji, klimatoloji ve taktonik bilgilerine şüphesiz güvenilir.

Etnogenez ise, artık enerji dürtüleri, enerjinin sönüşüne kadar geçen süre nazarda tutulduğunda, bin yıldan fazla bir zaman diliminde vücuda gelen ve tıpkı bir su taşkını veya volkandan püsküren kül gibi arkasından izler bırakan statik tabii bir süreçtir.

Aslına bakılırsa tabii süreçlerin incelenmesinde kullanılacak metotda tarih söz sahibidir. Önce anizotropon zaman dilimlerinde birikmiş olayların gözlem hazırlığı yapılır. Sonra benzerlik prensibine dayanarak gözlem sınıflandırması yapılır, ama benzerlik prensibi genelde yanıltıcıdır. O halde tesadüfleri gerçek sebeplerden ayırmamızı sağlayacak olaylar listesi tespit edilir. Bu en zor çalışmadır, ama henüz ondan daha iyisi bulunamadığından pratik malzeme kodifikasyonu uygulama konusunda söz sahibi odur. Tarihî bilimler maalesef olaylar

zincirinin tesbitinde yerinde saymaktadır ve en iyisi, senkronik şemalar hazırlanmasına imkan sağlayan coğrafî bölge sınıflama metodundan faydalanmaktır.

Gerekli bilgilerin sağlanmasında gelişme olduğu –o da şüpheli yamalumdur. Nitekim daha XIX. Yüzyılda gözlem yorumlama ve tarihî olayları anlatma denemeleri iki tarzda ortaya çıktı: F. Hegel'in umum dünya tarihi ve N.Y. Danilevskiy, O. Spengler ve A. Toynbee'nin tarihî kültür çalışmaları. Birinci konsepsiyon Avrupa'yı merkez olarak ele alma, Avrupa dışında kalan halkları tarihleri incelenmeye değmeyen geri kalmış milletler şeklinde telakki etme illetinden kurtulamadı. İkincisi ise, "farklı kültür tipleri"ne dikkat çekerek bütün süreçleri hususi "çağ"lar veya çevre değişimleri olarak genelleştirmeye tabi tuttu. Keza bu ikinci grup, âdemoğlunun yaptığı teknolojik şeyleri konunun dışına iterek sadece özellikle biyosferdeki tabii olaylara yer verdi. Sadece L. Bertalanffy'nin sistemli yürüyüşü ve V. I. Verdansky'nin canlı maddelerdeki biyokimyasal enerjinin rolü konusundaki tespitleri tarihî coğrafyada, boşlukta –bölgelerde ve zaman içinde– çağlarboyu organikleşmiş kapalı sistemlerin mevcudiyetinin ortaya konulması konusunda emprik genelleştirmeler yapılmasına imkan sağladı. Böylece antroposfer dönemlerine hadisat kaleidoskopuyla bakma işine son verilerek birbirine bağlı kozalite zinciri (illiyet silsilesi) mozaiğine geçildi.

İşte tarihin pratikte uygulanma imkanının olmadığının açıklaması. Spekülatif felsefeye dayalı şeyler, eşit sıra sistemi kıyaslaması ve gözlem oranlarıyla sınırlı olmayan fantaziler yarattı. Her yerde vücut bulan ve tek tip gelişme gösteren bu sistemler, daha ziyade kültür veya savaş, politika ve ekonomi tarihinin anlattığı fenomenleri kendisine siper edinmekteydi.

İnsanların şahıslar veya topluluklar olarak sosyal ve etnik ortamlara katılmaları, diametrik tezatlar teşkil eden neticeler verebilir. Sosyal bir çevrede insanın bir taş bıçak veya elektrikli lamba yahut atom bombası yapması önemlidir. Çoğu kez o, kendi icadının neticelerini önceden kestiremez. Çünkü sosyosfer, sosyolojinin konusu olan fakat global olarak tarihî materyalizm teorisini de ilgilendiren birbirine yakın kesitlerde ferdî spontan gelişmeler kaydedebilir.

Etnik ortamda ise kişi veya etnos, bir sistem olarak, genelde kendisini ilgilendiren tabiata zararlı herhangi bir şey yapamaz. Yani atacağı her adımın getireceği sonuçları önceden hesap etmek zorundadır. Çünkü yapacağı herhangi bir hata acı bir sona sebep olabilir. Mesela XIX. Yüzyılda biyologlar bitkileri ve canlıları "faydalı" ve "zararlı" diye ikiye ayırdılar. Zararlıların yokedilip yerine tabiatın hâkim kılınması teklif edildi. Neticede Arizona milli parkında dev sanguaro kaktüsleri yetişti; park idaresi turistleri oraya celbedebilmek için çıngıraklı yılanları öldürdü ama bu defa ortaya keseli sıçanlar türedi ve bunlar kaktüs fidelerini kemirerek ciddi bir tehdit oluşturdular[18].

Devede tüy mesabesinde olan bu küçük çarpışma, son üç bin yılda dünya çapında bir ekoloji trajedisine sebep oldu[19]. Konu her ne kadar etnolojinin yetki alanına giriyorsa da, burada medenileşmeye karşı tabiatı savunmayı gerektiren sebepler üzerinde durmak istemiyorum ama henüz "biyosenosis" konseptini tanımayan Amerikalı natüralist filozofların Siyu yerlilerinin *"Bizim bütün yeryüzüyle akrabalık bağlarımız vardır; toprağın ruhunun yarattığı şeyler bir bütündür"*[20] şeklindeki hikmetli sözlerine neden kulak asmadıkları sorulabilir.

Ama medeniyetin bayraktarlığını yapanların Kızılderilileri vahşi kabul ederek, onları da kafatasları için avladıkları bilinmektedir. Etnolojinin uygulanabileceği ikinci alan budur. Melez ırkların ilişkilerini inceleyerek simbiozu tesbit etmek için optimal davranış doğrultusunu seçmek. Artık jenosidi savunabilecek bir insanın mevcut olduğunu sanmam.

En nihayet insanın durumu etnogenez akımı içinde statik kanunlarla belirleniyorsa da, bu, imkanlar elverdiğince muhtelif kararlar arasında serbest tercih yapma hakkının kaybolması demek değildir. Etnogenez bu imkanı sunmaktadır ama tesadüfe yer verilmemesi önemli bir husustur. Elbette bir fert devasa etnogenez prosesine tesir edemez. Mesela proses safhasını veya etnik sistemdeki alt sistemlerin sayısını

18 Duglas Y.O., *Trexsotletnaya voyna. X'ronika xronologiçeskogo bedsviya*, M. 1975, s. 22.

19 Len'kova A. *Ockal'pirovannaya Zemlă*. M., 1971, s. 17 vd.

20 Duglas Y.O., Age., s. 33.

değiştiremez, ama en alt taksonomik seviyelerde –süb-etniklerde ve özellikle organizmalarda, genel statik kanunları dengeleyecek iradeye bağlı eylemler yaratma imkanına sahiptir. Bir başka deyişle insan güçlü passionerlikle bazan tekâmül eğrisinde tarihe dahi geçebilecek zig-zaklar meydana getirebilir. Bütün felaketleri bazen Allah'a, bazen La Place'ın doğal matematik kanunlarına, bazen Einstein'ın zaman-mekan sürekliliği teorisine bağlamak insana oldukça cazip görünmüştür. Fakat iradeye bağlı eylemler, hatta tabiat olayları, doğrudan insanın fizyolojisiyle, sinir sistemiyle ve hormonal yapısıyla alakalıdır. Mademki hiçbir fert etnik sistemlerin dışında yaşayamaz ve mademki bu sistemlerin direncini zayıflatacak ve hatta sıfıra indirecek kabiliyete sahip değildir, o halde etnogenez mekanizması insanlar için pratik olarak farklı şekilde işleyemez.

Etnogenezin Fizikî Manası

Etnogenez mekanizmasının ne olduğu anlaşılmıştır. Passionerliğin büyümesi etnik sistemlerin çapraşıklaşmasına, passioner direncin azalmasına, bazen de iptidaileşmesine ve etnik bütünlüğün parçalanmasına yol açar.

Etnosun yıkılması basitçe şu şekilde izah edilebilir: Herhangi bir atâlet prosesi çevrenin etkisiyle söner. Ancak, yeryüzünün çok geniş dilimlerinde –üstelik bu dilimlerin geçmişi ve geleceği de hiçbir zaman birbirleriyle mutabakat arzetmez– tek tip mutasyonların yüzeye getirdiği artık enerji dürtüleri nereden ortaya çıktı? Bu soruya cevap vermek oldukça zor. Bunu sadece sera etkisi varsayımına bağlamak anlamsızdır. Çünkü güneş yeryüzünün yarısını ve dolayısıyla yerkürenin altının da yarısını aynı anda aydınlatır (ısıtır). Bu yüzden bölgeler, içinde bulundukları zeminlerin jeolojik şekillenmesine bağlı olmaksızın değişirler. Bu, etnosların sosyal tekâmül çizgisinin etkin gen mutasyonuna maruz kaldığı demek değildir, fakat yeryüzünün fiziko-coğrafik şartları etnogenez evresinin başlamasına yardımcı olabilir veya olmayabilir ki, bundan sonraki prosesin kanunlara uygun ve etnik temaslar doğrultusunda devam edeceği kendiliğinden anlaşılır.

Geriye, reddedilmeyen bir tek hipotez kaldı: Değişken kozmik yayılma. Yakın kozmos hakkında bugün için elimizde bulunan bilgilerle bu hipotezin mantıklı bir ispatı yapılamaz. Zaten o da kendisine muhalif olanların ileri sürdüğü delillere karşı çıkmamaktadır.

Yeryüzünü, üzerine kozmik ışınların düştüğü bir ekran olarak kabul edelim. Bu ışınların büyük kısmı iyosfer tarafından tutulur. Bir miktarı ise bilhassa geceleri yeryüzüne ulaşır. Çünkü iyosferler ve kozmik radyasyonlar yirmidört saatlik bir devrede dahi sabit değildirler[21].

Ancak, yerkürenin manyetik alanlarınca deforme edilecek kozmik impulslar çevre toprak yapısına bağlı olmayan jeodizik şeridi bozacaktır. Her bir ışınlama süresi sürekli olmamalı, ama ışınlama bölgesinde doğan bazı insanların nüvesinde psikolojik özellikleri değiştiren mikro-mutasyonların oluşmasına yetecek kadar da olmalıdır. Elbette bütün ceninler ana rahmindeyken mutasyondan sonra passionerlik işaretine sahip olmuyorlar. Bütün mutasyonların sonuç vermesi pek çok halde yıllar alır. Bazılarında doğumdan sonra süb-passioner olarak tezahür ediyor veya basit bir şekilde bazı fizikî kusurlarla doğuyorlarsa da, hemen tabii selcksiyona tabi tutulurlar. İşte toplum içinde kendi genofonunu geliştiren ve kollektif biyo-sosyal orijinalitelerini yani yeni etnoslarını teşkil eden ilk passioner nesil bu şekilde zuhur etmektedir. Diğerleri malum: Passionerlik, bir işaret olarak, 40-50 nesil sonra ya dahilî sistemin imhası sonucunda, ya da etnik çevre sınırları içinde sıkışıp kaldıklarından doğal coğrafî yayılma neticesinde oldukça yavaş teşekkül eder.

Eğer bu hipotez vakıalarla ters düşmeseydi, o zaman etnoloji, yakın kozmosun yapısı ve çağlar boyunca onun yeryüzüyle olan temasları konusunda bilgiler sunabilecek, sağlam ve kesin kronolojiler tespit edebilecekti. Elli yıllık (+, –) bir tolerans –inkübasyon süresinin belirlenmesi için büyük bir hata– uzun bir süre değildir, ama elbette yakın kozmostaki 4-5 bin yıllık enerji değişiklikleriyle ilgili değerli pratik bilgiler almaya yeterlidir.

---

21 Yermolayev M.M., *O granitsax i strukture geografiçeskogo pronstrantsva*//Izv. VGO., 1960, No. 5, s. 423-425.

Yakın kozmosun yeryüzüne yaptığı tesirler, bir paradoks değildir; ama daha ziyade bir mütearife sayılır. Ay, okyanuslarda med dalgalarına sebep olur; gün ışıkları, meydana getirdiği siklon terkibiyle maksimum subtropikal basınç alanları oluşturur. Virüslerin mutasyonuna ve onlarla epideminin yayılmasına yol açar. Bütün bunlar mistik şeyler değil, basit coğrafî olaylardır.

Komşu gezegenlerin dünyanın sathına yaptığı tesirleri önlemenin acaba ne gibi yolları vardır?

Ya peki, herhangi bir şuanın, antroposfere tesir ettiği hipotezi doğru değilse? Ya biyologlar mutasyonun, özellikle anatomiyi değil sadece yüksek omurgalı organizmaların fizyolojisini değiştiren mikromutasyon sebeplerini keşfederlerse? Bu demek midir ki, kozmos etnogenez kıvılcımının sebebi değildir? Hayır! Çünkü akran etnosların doğuşuna yol açan etkenler zinciri tesbit edilmiş emprik bir olgudur.

Etnogenezlerin üzerindeki bazı sistemlerde meydana gelen kozmik ve planetle ilgili değişmeler, sadece tüm canlı organizmaları değil, aynı zamanda yeryüzü zeminini yani bitki örtüsünü ve havadaki serbest oksijeni de içine alan bütün biyosferi etkiler. Biyosfer okyanusunda bir damla mesabesinde olan etnoslar onun flüktüasyonuna tepki dahi gösteremezler.

Ya peki fizyolojik passionerlik mekanizmasını keşfederek onu organizmanın vejetatif sinir sistemiyle değil de, hormonlarla veya taşıyıcılarıyla birlikte ortaklaşa yaşayan mikroorganizmaların reaksiyonlarıyla birleştiren bir psikolog çıkarsa? Yahut o psikolog, passionerin yüksek aktivitesini organizmanın fazla biyokimyasal enerjisinin dışarı atımı olarak değil de, bu enerjiyi belli bir amaca yöneltme kabiliyeti olarak açıklarsa? Veya genetik passionerliği bir ilinti belirtisi şeklinde açıklarsa? O zaman etnogenez fenomeninin tarifinde ne değişecek? Hiç bir şey! Çünkü etnogenez moleküler ve hatta organik seviyede değil, tezimizde anlatılan bu seviyeye has, özel karakterleri olan popülasyonda meydana gelen bir olaydır.

En son olarak şayet büyük ortaçağ skolastiklerinin vârisi bir idealist filozof ortaya çıkar da etnosları Mutlak'a koşan "tarihî" ve yeryüzünde öylesine yaşayan "gayr-ı tarihî" şeklinde ikiye ayırmaya kalkışırsa, ona verilecek cevap basittir: Passionerlik basamaklarında yükselmeyi denemeyen ve şayet daha önce bazı parçalara ayrılmamışsa relikt (bâkiye) haline dönüşmeyen hiçbir etnos yoktur. Bu durumda onlardan hangisinin şanslı olduğu açık değildir.

Kısaca belirtmek gerekirse biz, filozoflarca desteklenmeyen tabiat kanunlarını anlattık. Anlatılanlar olgulara dayandırılmıştır. Sadece yeni ve kesin olgular konsepsiyonları sarsabilir.

Araştırma ve Ölçülerin Seviyesi

Etnik tarih araştırmamızın ana konusuna geçelim. Bizim çağdaş Sovyet tarihçi çevrelerinde ilk bakışta birbirini dışlayan iki tez ortaya atıldı: "Tek ülke tarihi mantıklı mıdır?" -ki cevabı "hayır"[22] ve "Umumî tarih her zaman olmamıştır!" -ki "peki ne zaman olmuştur?" diye sormalıdır.[23] Hangisi doğru? Bu mu yanlış, öteki mi?

Ne var ki her iki tez de doğrudur ve ortaktırlar. Sadece bilimsel terminoloji konusunda mutabakata varmak ve olayları veya onların etnik hiyerarşi sırasını inceleme ölçüsünü tesbit etmek gerekmektedir.

Atomların varlığı kesindir ama Moskova'nın atomlar yığınından teşekkül ettiğini belirtmek, doğru olsa bile anlamsızdır. Atom seviyesi bir yandan sübatomik zerre seviyesi, diğer yandan atomların kendi yapılarını değiştirdikleri moleküllerin seviyesiyle sınırlıdır. Mesela oksijen ve hidrojen normal şartlarda gazdır ama birleşince su veya daha sert dokulu buz gibi sıvılara dönüşürler. Keza organik maddelerin hücre veya minarellerin kristal sıra seviyesi de organizma seviyeleriyle sınırlıdır ki, bu popülasyondur. Zoolojide sıra seviyelerini türlerle sınırlamak mümkündür ama antroposferleri incelemek için daha küçük fisyonlar şarttır. Popülasyon seviyesini sübetnik seviyeyle karşılaştırdığımızda popülasyonlarla Homo sapiens türleri arasında, kendi özellikleri olan ve özel olarak incelenmeye değer etnoslar ve süper-etnosların

22 Porşneyev B.F., *Mıslima li istoriya odnoy stranı. Istoriçeskaya nauka i nekotorıye problemı sovremennosti*, M., 1969.

23 Gulıza A.V., *Iskustvo istorii*, M., 1980, s. 26.

bulunduğunu görürüz[24]. Onların popülasyon seviyelerini anlatmak veya tersine faydasız türlerine varıncaya kadar genelleştirme yapmak doğru değildir ve her iki durumda da farklı coğrafî davranışlarda teşekkül eden etnosler özellikleri ortadan kaybolur. Eğer Avrasya'nın etnik tarihi süper-etnoslar seviyesinde ele alınacaksa, bunun ikinci tezle yani umumî tarih teziyle teyit edilmesi doğru değildir ama bir istisnâ olur. Etnogenez kıvılcımları daima bölgeseldir. Hatta bu kıvılcımlar şu veya bu çağda ortaya çıktığında coğrafî bariyerler passioner bölgelerini öyle bir şekilde birbirlerinden ayırırlar ki, bu bölgeler tek bir süper-etnik sistem değil birkaç akran süper-etnos meydana getirirler. Fakat etnogenezlerin evre uyuşumu, sistemlerin ortaya çıkışının tek etnogen faktörünün ürünü olduğunu göstermektedir.

Şimdi VI-VII. Yüzyıllara dönüp, o dönemde yeniden doğmuş genç etnoslara bir göz atalım. Bütün Çin'i hâkimiyet altına alan Sui İmparatorluğu Arap halifeliğinin akranıydı. VI. Yüzyılda passioner itki Arap Yarımadası'nda Hicaz'dan Bahreyn'e, Güney İran ve Sind üzerinden daha yukarıda Güney Tibet'den ve Kuzey Çin'den Güney Kore ve Japonya'ya kadar sık bir şekilde coğrafi eksenler çiziyordu.

Hindistan'da *"Rajput Devrimi"* diyebileceğimiz bir ihtilal Budizme inanan *Gupta İmparatorluğu*'nu devirince Hindistan yeni kast sistemi ve çeşitli dinlere mensup birçok küçük prensliklere bölündü. Küçük Tibet büyük bir devlet olmayı denediyse de, kanlı iç çatışmalar sonucu bu deneme akîm kaldı.

Japonya'da reformları müteakiben *Tayk Devrimi* vukû buldu. Aynı dönemde Sui ve T'ang hanedanları Ümeyye Oğulları ve Abbasiler gibi öne çıktılar. X. Yüzyılda ise söz konusu etnoslar, mesela Çin tarihî kaynaklarında "beş hanedan ve on hükümdarlık dönemi" diye adlandırılan bir kırılma safhası yaşadılar. Halifelikten farklı olarak Çin, başkalarının tasarrufuna girmediyse de, gücünü kaybederek kuzey bölgelerini elden çıkarıp barış yapmaya mecbur kaldı. XI. Yüzyıla kadar etnogenez senkronu bir bütünlük arzetmektedir fakat umumî tarihteki bu yeknesaklığın tesiri sadece tarihçilerin görüş alanının yukarda belirtilen passioner itki hattına kadar daralmasına yol açabilir.

24 *Tablitsa priblijeniy k izuçayemomy predmety*, Fas. 3, s. 228.

Görünüşte birbirinden müstakil iki-üç etno-gen prosesinin bir bölgede meydana gelmesinin sebebi sadece coğrafi sınırlar değildir. Mesela bizim ilgilendiğimiz bin yıllık süre içinde sadece Akdeniz havzasında birbirini müteakip üç süper-etnos zuhur etmiştir. Bunlar Bizans, Halifelik ve "Avrupa"dır ki, isimlendirmeler indirir.

Neyse... Sürekli sınır savaşlarına rağmen bu süper-etnoslardan her biri kendi tarihî kaderini veya aynı şekilde orjinal kültürünü ve tekamül çizgisini yaratmıştır. Etnogenez safhaların yaşları birbirine denk değildir. Bunun sebebi, bu evrelerin meydana getirdiği passioner dürtülerin zaman ve alan itibariyle birbirinden farklı olmasıdır.

Böylece barbar muhitinin ortogen tekamülünün –artık enerji itkisinden (passioner itki) atâlet kaybına; şu veya bu süper-etnos coğrafyasının alabildiğine genişlemesi ve akabinde süper-etnosun kendisini diğerlerini gölgeleyerek "umum dünya tarihi" imiş gibi göstermesine rağmen, homeostaza geçtiği yani süper-etnik seviyesi üzerine yükseldiği sonucuna varabiliriz. Ancak bu bir görüş yanılgısı ve aynı zamanda bir yakın sapmadır. Yani passioner itkiler yeryüzünün etnik haritasını değiştirmekte, entropiler ise gayr-ı tabii olarak ortaya çıkmış sistemleri kemirmektedir. Etnogenez ortogenleri (düz çizgiler) politik açıdan birbirlerine tam olarak karışmasalar da, bazen biri diğerine yaklaşmakla birlikte kendi mecralarında akmaktadırlar. Daha doğrusu bunlar devlet birliği sağlayarak yeryüzünde hükümran olabilirler. Bilindiği gibi Ortaçağ Avrupası küçük derebeyliklere bölünmüşken süper-etnik birliği yani "Hristiyan Dünyası"nı kurmayı başarmıştır. Halbuki Çin'de birleşik Chin yönetimi Mançurlar'ın Moğollar'la, Tibetliler'in Uygurlar'la ve hatta Kuzey Çin'in Güney'le karışmasına imkan tanımamıştır. Etnogenez kanunu tabiatın inhisarındadır. Etnogenez fenomeninin detaylı tasviri kesinkes göstermektedir ki, olay, etnos seviyesine geldiğinde ona birçok faktör tesir etmektedir.Farklı ülke ve değişik zamanlarda ırklar arası çeşitli temaslar, kültür etkinlikleri, komşuların ekonomik tesirleri ve bazen melezleşme kesinlikle tek yönlü değildir.Tabii olaylar kendi rolünü oynamaya devam edecektir. Kuraklık ülkelerin ekonomisini farklı şekillerde etkiler. Geniş sahralarda ve bozkırda felakettir, ama nehir kenarlarında ve dağ silsilelerinde faz-

la farkedilmez. Volkan patlamaları mahvedicidir lâkin lokaldir. Okyanusların ve mesela Hazar Gölü gibi iç denizlerin su seviyesinin yükselmesi mücavir vahalarda yaşayanlar için tehlikelidir de, dağlık bölge sakinleri üzerinde hiçbir tesiri olmaz. Bazan uzun savaş dönemlerinde hortlayan epidemi de tabiî olaylardandır. Mesela XIV. Yüzyılda çıkan Yüzyıl Savaşları sırasında otuz yıl devam eden veba İngiltere halkının yarısını alıp götürmüştür.

Fikirler de bazen dahiyane, bazen aptalça sonuçlar doğururlar! Avrupa'da *Maniheizm* propagandası savaşların çıkmasına ve *Langedok*'un (Languedoc) yıkılmasına sebep oldu. Basitleştirilmiş ve herkesin anlayacağı kalıba dökülmüş olan İslam doktrini Atlantik'den Hindukuş'a kadar çeşitli etnosların kültürlerini değiştirdi. Halifeliğin şiizm tarafından bölünerek zayıflaması *Selçuklu Türkleri*'nin yolunu açtı, ama Germenler'in "Mukaddes Roma İmparatorluğu"nun yıkılışı Fransız tahtının yükselmesine zemin hazırladıysa da, sırası gelince o da, mukaddes tahtın Avignon'a getirilmesiyle papa tacının külleri arasına karıştı.

Bu açıdan bakınca her ülkenin tarihi, yakın komşularına ve hatta daha uzaktakilere bağlıdır. Zira ilişki sebepleri bu tarihte aracı rolü oynamaktadır. Burada en önemli husus, daha ziyade tarihin belirgin zikzaklarını teşkil eden etnik temasların sınıflandırılmasıdır. Bu temaslar etnogenez proseslerinin (süper-etnos genesizi) büyüklüğünü değiştirmeseler de, çağdaş olaylar için önemli olanlar yine onlardır.

Tarihi araştırmanın sınırını süper-etnos teşkil eder, fakat onun hemen arkasında biyolojiyi tür olarak ilgilendiren insanın incelenmesi durmaktadır. Genelde "Umumî Tarih" denilen şey, herhangi bir nirengi noktası seçildiğinde sadece konuyu sunma hususiyetidir. Mesela Batı Avrupa, klasik ders kitaplarında müttefiken eski, orta ve yeniçağ Avrupası, onun dışında kalanlar ise "vahşi ülkeler" veya "geri kalmış ülkeler" olarak taksim edilmiştir[25]. Çinli yazarlar kaleme aldıkları dünya tarihinde kendilerini "orta vaha devleti", çevresindekileri ise "barbar devletler" olarak göstermişlerdir[26]. Persler, Avesta öğretilerini kendilerine nirengi noktası alarak Hürmüz'e saygı duyan İran'ı benimsemek suretiyle Arimen hükümdarlığı Turan'ı karşılarına aldılar[27]. Kitab-ı Mukaddes tarihinde bu çıkış noktasının Jüdea'da başladığı kaydedilir.

25 "Roma dünyası" önce "hıristiyanlaşmış", sonra "medenileşmiştir."

Böylece "umumî tarih"in sadece bir literatür usulü, hem de oldukça faydalı bir usûl olduğu kendiliğinden anlaşılır. Biz, Aşağı Volga ve Hazar sahilleri civarını seçip gözden geçirirken, onlardan da faydalanacağız. Bu bize yarar sağlayacaktır. Çünkü Büyük Bozkır doğuda Çin Seddi'nden batıda Tuna'ya kadar uzanır. Ama bu defa üzerinde duracağımız konunun çerçevesini medeniyet teşkil edecektir ki, her yerde olduğu gibi burada da araştırılacak konuyu seçmek keyfîdir.

Ancak, belli alanların dışında geçici sınırlar da vardır. Tekâmül çizgileri çoğu kez düz çizgiler (ortogen) oluşturur. Etnik tarihin uzun kesitleriyle karşılıklı olarak telafi edilen zikzaklar bu çizgiler arasında yer alır. Bundan sonra şu veya bu etnogenezin genel çizgisi arzedilen şemada gösterilecektir. Bu yüzden umumî tarihte olduğu kadar, muayyen ülkeler tarihinde de üzerinde durulan niortogen (düz çizgi arzetmeyen) çağlar –zikzaklar– genel planda münferiden gösterilecektir. Etnosferler için bu zikzaklar belirli süperetnosun genesizi, (süper-etnos) ülkeleri için ise etnik temas, etnogenez evresi veya tabiî âfetlerdir. Bu anlamda konuları ele alma oranı 1/5 olacaktır. Mesela Hun etnogenezinin teşekkülü binbeş yüz yılda tamamlanmışsa, yayılması ve Rus-Hazar trajedisinin sönüşü üçyüz yıl demektir ki, iki ayrı olaya tahsis edilecek sayfa sayısı aynı olmayacaktır. Bir başka ifadeyle bir epizodun olaylarının tesbiti –iki hakanlığın (İtil ve Kiyef) temasları– etnogenez prosesinin tamamlanmasından beş misli daha detaylı anlatılacaktır.

Bu oran, zikzakların ve dolayısıyla tâli taksonomik seviyeye tesir eden genel kanunların detaylı ve esaslı bir şekilde incelenmesini haklı çıkaracaktır ve etnolojik araştırmalarda sıkı bir şekilde muhafaza edil-

26 Burada tarihî dönemler daha ziyade hanedanların isimleriyle anıldığı için belirgin durumdadır.

27 Bu bilgiler bize kadar ulaşmamışsa da, bir faraziye olarak X-XI. Yüzyıl tarihçilerinden Taberi ve Balamî ile şair Firdevsî'nin çalışmalarında yer almıştır.

mek zorundadır. Aksi takdirde problemler etraflıca ele alınmamış olacaktır ki, umumî tarihte bunun yeri vâzıh değildir. İngiltere tarihini Çorçil biyografisi gibi yazmak anlamsızdır ve kimse de onu okumaya tahammül edemez. Ama etnoloji, tarihî problemleri farklı açılardan ele alarak üç boyutlu çözümler getirir. Tıpkı bir ev kurmak için önce temel atmak, sonra duvarları örmek ve üzerine çatıyı kondurduktan sonra ince işlerine geçmek gerektiği gibi. Ancak böyle yaptığı zaman etnolog hedefine ulaşmayı ümid edebilir.

Düş Kırıklığı

Etnik tarih konusunda çalışma yaparken çeşitli ve güvenilir etnolojik olay sıralama metodlarını kullanmak gereklidir. Genelde tarihî bir araştırmaya yüzeyde bulunan olayların şu veya bu kültüre ait âbidelerin kodifikasyonuyla başlanır. İlk etapta bu, en güvenilir ve mantıklı yoldur.

Her etnos kendi maddî kültür yapısını teşkil eder. Yani âlet-edevat, eşya, silahlar, dinî objeler, sanat, geçmişle kurulan bağlantı ve yazılı veya sözlü folklor vs. gibi. Paleolit döneminin çakmaktaş âletleri, seramik kabkaçak parçaları, harabeler, müzelerdeki haritalar ve kütüphanelerdeki el yazmaları itina ile korunmaktadır ve kolayca ulaşılabilecek durumdadır. Bunlar farklı ülke ve çağların kültürlerinin muhtelif ve aynı zamanda az veya çok orjinal olduklarını gösterirler. Kültürler arasındaki bağlantılar, onların birbirine benzerlikleri prensibi üzerine oturtulur ve genelde doğrudur. O noktada tarihçi etnosları bir yana bırakarak, yine insanlar tarafından meydana getirilen eşyayı yani âbidelerde tasvir edilen ölü veya diri kişileri inceleme cazibesine kapılır. İlk bakışta burada tam bir uyuşum olması gerekir ama gerçekte bu hepsi için geçerli değildir. Genç etnos, selefinin icad ettiği şeylerden faydalanır. Mesela termometre sistemi Avrupalılara *Babil*'den gelmiştir ama Fransızlar'la *Amoriler* arasında herhangi bir etnik bağ yoktur. Optimal olduğu için metal bıçak şekilleri bütün demir çağlarında değişmemiştir, fakat etnoslar defalarca değişmiştir. Halbuki mumun yerini gaz lambaları aldığı halde, elektrik lambası aynı yüzyıl içinde çeşitli

milletler tarafından benimsenmiştir. Bu da gösteriyor ki, insanoğlunun eliyle yaptığı kültür eserleri ve tabii olaylar –etnogenez, farklı tekamül karakterlerine sahiptir. Bir zamanlar Babil vardı, ama şimdi yok; eski Roma'nın yerinde aslına bakılırsa şimdi başka bir şehir var. Yeryüzündeki bütün milletler silinip gittiler ve bugün onların yerini alanların da yerine bir zaman sonra başkaları gelecektir.

Bütün tabiî sistemler gibi etnik sistemlerin de yıkılıp, sona ermesi kaçınılmaz bir şeydir. "Tabii diyalektik"de şöyle bir kaide vardır: Hayatı ölüm, ölümü hayat takibp eder. *"Hakikati, yalnız hakikati söylüyorum size: Eğer toprağa ekilen bir buğday danesi ölmezse, tek bir dane olarak kalır, ama ölürse birçok dane verir."* (İncil, 12/24) Ancak, kültür tarihinde biz böyle bir diyalektik göremiyoruz.

Tabiattan farklı olarak insanlar, kendi türünü değiştiremeyen ve kendi kendine sporlanamayan statik şeyler meydana getirebilirler. Bitki örtüleri ve canlılar, kuşak sırasını takip ederler. Dağlar ve nehirler ise, beşerî ölçülere göre de olsa, sürekli fakat yavaş bir değişim geçirirler. Dağlar, taktonik prosesler sonucu ovalara dönüşürler. Nehirler, bazan kıvrımlar meydana getirerek platformlar teşkil ederler, bazen de derin kanyonlar oluştururlar. Bu anlamda onların hayatları jeolojik periyotlarla ölçülür. Piramitler, Eyfel Kulesi, Parferon vb. insan emeğinin mahsulüdürler. Birkaç asır ayakta kalsalar bile, sonunda ya insanlar tarafından, ya da zaman aşımıyla bozularak toz yığını halini alacaklardır. Gerçi muasır burjuva kesimi onları ebedî olarak görürse de, insanların kendisinden sadece birşeyler almayı öğrenmemiz gereken tabiatın sınırsız zenginliğinden faydalanarak tedricen büyüyecekleri şeklinde bir hayal ortaya çıktı ve buna XIX. Yüzyılda "terakki" adı verildi.

Ancak, tüm halkların doğdukları, zayıfladıkları, barış yaptıkları ve medeniyetlerinin çöktüğü vakıaları inkar edilirse, bütün kültürel gelişme teorileri varlığını sürdüremez. Şimdi bizi ilgilendiren Avrasya bozkırına bir göz atalım. Bozkır halklarının durgun oldukları sözkonusu bile edilemez; aksine potansiyel sahibi olanlar olayların akışını değiştirdiler. Acaba bu, muayyen belirtiler terakümünden kaynaklanan gelişme süreci diyebileceğimiz bir tekamül mü idi? Bakalım:

M.Ö. VIII. Yüzyılda Karadeniz civarına saçılan *İskit*ler, yerli *Kimmerler*'i kovarak ziraatçı orman-step kabilelerini itaat altına alıp 500 yıl hayat sürdüler. Hellas'la ticareti geliştirdiler. Büyük sanat eserleri ve orijinal bir kültür meydana getirdiler. Fakat M.Ö. II. Yüzyılda İskit'lere karşı soykırıma girişen *Sarmat*'ların kurbanı oldular. Burada şu sonuca varabiliriz: Tekamül dışardan gelen bir darbeyle parçalanmıştır.

Sarmatlar, yaklaşık 700 yıl hayat sürdüler. Oval çömlekler yaptılar. *Bizans*'la buğday ticaretini geliştirdiler. Zırhlı süvari atları yetiştirdiler ve M.Ö. 370-463 yılları arası bir asır kadar direndikten sonra *Hyung-nular* tarafından kırıldılar. Yine bir gelenek kopukluğu.

Hyung-nular'ı mağlub eden *Bulgarlar* 200 yıl kadar hayat sürdüler. (463-660 civarı). Sonra onlar da *Hazarlar* tarafından bozkırın uç kısımlarına sürüldüler. Artık izlerine bile rastlanılmayan Hazarlar'dan özel olarak bahsedilecektir. Hazarlar'ın yerini alan *Kuman*lar henüz XIII. Yüzyılda hristiyanlaşan halklar arasında eriyip gittiler. Peki nerede kaldı şu bizim tekâmül ve medeniyet terâkümü?

Bilindiği gibi kültürlerin "inkiraz" ve gerilemesi, onların yükselişlerinden daha az dikkate değer değildir. XX. Yüzyıldaki teknolojik ve bilimsel gelişmeyi göklere çıkarmaya alıştığımızdan, Avrupa'da ilmin mucizevî gerilemesinin buna öncülük ettiğini hatırımıza bile getirmiyoruz. Halbuki bu gerileme, *Pax Romana* sisteminin yıkılmasından daha önce başlamıştı. Coğrafî tarihte bu apaçık görülür. *Strabon* ve *Poseidon*'un çalışmalarıyla *Hipparh*'ın astronomisi yerine *G.J. Solinan*'ın "*Görülmeye Değer Şeyler Mecmuası*" isimli eseri okunmaktaydı. Bu, halk arasında şöhret yapmış saçmalıklarla dolu bir coğrafya kitabıydı; fakat III. asırda Roma İmparatorluğu'nda, daha sonra ise Ortaçağ'ın ilk dönem hristiyanları arasında oldukça saygın bir öneme sahipti.

VI-VII. Yüzyıllarda Yahudilerce yazılan mukaddes hümanist kitaplarda dünyanın şekliyle ilgili bilgilere rastlanıyordu. Nesturi teolog *Theodore*'un, ölümünden bir yüzyıl sonra V. Ekümenik konseyde mahkum edilen neolojik çalışmalarında dünyanın disk şeklinde olduğu ileri sürülüyor; ortasında Kudüs'ün bulunduğu, çevresinde ise,

üzerinde ebedî karanlığın hüküm sürdüğü, gökkubbenin temellerinin dayandığı okyanusların yer aldığı iddia ediliyordu. *Kosma İndikoplov* ve talebesi *Theodore Severian* dünyayı tulum şeklinde kabul ettiler. Göğün üzerinde ise bir su deposu bulunuyordu[28].

VIII-IX. Yüzyılda kozmoğraflar dünyanın küre şeklinde olduğunu savunan eski haklı görüşe tekrar döndüler. Fakat bu görüş öğrenciler arasında destek bulurken, XVI. Yüzyıl reformistlerinden *Luther* ve *Calvin* tarafından reddedilerek, mukaddes kitap metinlerine ve mantıkî izahlara dayanan dünyanın küreye benzediği görüşünü savunanlara karşı savaş açtılar. Hristiyanlık dogması bu savaşa kayıtsız kalamazdı[29]. Mesele tarihçilerin bilgisine müracaata kadar geldi. Hangisi daha esastı: Metinler mi, yoksa müşahedeler mi? Peki politikayla hiçbir ilgisi bulunmayan ilme bu meş'um gerileme nereden musallat oldu? Göründüğü kadarıyla bu düşüş eşyanın kanunuydu ve kaçınılmazdı. *V. I. Vernadsky* haklı olarak *"ilmin gerilemesinin halk ve toplum psikolojisinin değişmesine, insan hayatındaki her şeye yön veren bilimsel düşünceyi besleyen irade ve eforların zayıflamasına bağlı olduğu"*'nu kaydetmiştir[30]. Öyleyse bu yaratıcı güç nedir? Nereden ortaya çıkıyor ve nereye kayboluyordu? XIX. Yüzyılda bu tür problemler gündeme bile getirilmezdi. Çünkü onları halledecek kâbiliyetler yoktu. Ama XX. Yüzyılda bunlar ortaya çıktılar. *L. von Bertalanfi* ve talebesi *V. I. Vernadsky* biyosferdeki canlı organizmaların biyokimik enerjileriyle ilgili sistematik çalışmalar yaptılar. Bu iki büyük dâhi *"etnos"*u belli kategorilere ayırarak, onu, etnik sistemdeki passioner gerilimin değişim kanununun biyosferik prosesi –etnogenez– olarak açıklamaya muvaffak oldular.

Gerçekten de passioner gerilim, etnosun istikrar ve yaratıcı aktivitesini sağlayarak sistemli bağları muhafaza etmektedir. Eğer düşüş çağının etnogenez eğrisindeki yerini bulmayı deneyecek olursak, bunların büyük bir kısmının sadece etnik sistemleri yıkmakla kalmayan ve fakat bütün kültür miraslarını da unutturan son karanlık çağ dönemine ait olduğu neticesine varırız.

---

28 Vernadskiy V.I., *İzbrannıye*, s. 111.
29 *A.g.e.*, s. 113.
30 *A.g.e.*, s. 75.

Diğer taraftan yükselme dönemindeki etnogenezin birinci safhasında passioner potansiyeli geliştiren unsur, o çağın orjinal karma kültürüdür. Ortaçağ Avrupası'nda krallığın doğuşu, Çin'deki T'ang dönemi, Rublëv'in ve Theofanes Grek'in Moskova Rusları dönemi gibi. Ancak kültürlerin yükselme sebebi sadece passioner potansiyelin boyutuna değil, bir o kadar da seviyesine bağlıdır. Kültür, etnogenez eğrisinin düşüş gösterdiği kırılma ve atâlet safhası yani itici potansiyel seviyesinin sıfıra düşmesi döneminde dahi gelişme gösterebilir. İtalyan Rönesansı, Helenizm, Çin'de antikçağda Han, ortaçağda Ming dönemi ile Slavyan dünyasında Kiyef Rusları'nın çağı buna örnek gösterilebilir. Bunların anlaşılır bir açıklaması yapılabilir. İtici potansiyel seviyesinin çok yükseldiği dönemlerde yani akmatik safhada, ilim ve sanatla uğraşmak hayli zordur. Yani passionerlik harareti yaratıcı enerjiyi temelden yokeder ki, bu gevşemedir. Daha alt derecede –obskürantist dönemde– pek az itici güç kalır. İtici güç olmadan ise fedakarlık ancak geleneklerin korunması şeklinde –o da her zaman değil– mümkün olabilir.

Böylece kültürogenez prosesin yoğunluğu, etnogenez fonksiyonlarını yani etnosun itici potansiyelini husule getirir. Ancak bu, şu veya bu etnosun kültür tarihindeki çağ değişimlerinin izahı için geçerli ama karma gen aktarımı şeklinde karşımıza çıkan kültür fenomenlerinin izahı için geçerli değildir. Kültür tarihi ile etnoloji tarihi farklı alanlarla ilgilenir.

Etnogenez prosesinin yoğunluğu aynı dönemde meydana gelen olayların sayısıyla ölçülür. Peki bu "olaylar" nedir? Böyle sanal bir soruya esasen cevap verilmez ama ışık ve karanlık, soğuk ve sıcak, iyi ve kötü gibi bazı âşikar olaylar olduğunu hatırlayalım. Bunların hepsi halk tarafından bilinir ve onları bilmek için optik, termodinamik prensipler ve hatta etik kanunları gerekmez. Fakat bir "olay"ın ne demek olduğunu ilmî olarak izah ve tarif edip terminoloji temeline oturtmaya çalışalım.

Bir engel daha aşılması gerekiyor ki, o da tarihçilerimizin yani eski kronikçilerin bu manada kullandıkları termini değiştirmektir. Çünkü onların çalışmalarını okumak hem oldukça zor, hem de genelde istikbali olmayan bir iştir. Dolayısıyla onların kullandığı hususî manayı

öğrenip geniş malumata sahip olduğumuzdan bunları okuyucunun kolayca anlayacağı bir şekilde sunacağız.

Sistematik bir metodla "olay"ın ne demek olduğunu belirlemek işin en kolay yanıdır. Sistemlerin boyutu ve karmaşıklığı çağdaş normlarda kendini göstermektedir. Sistemlerdeki her türlü kayıp ve parçalanma özel dikkat göstermeye değecek bir şey yani "olay" olarak kaydedilmektedir[31]. Mademki böyledir, o halde olaylar, sistem dahilinde veya o sistemin diğer bir sistemle temas çizgisinde bir ya da birkaç sistematik bağlantı kopukluğu gösterebilir. Sistemlerin temas çizgisindeki kopukluklar her şekilde, bazan oldukça elverişli tarzda olabilirse de, meselenin teorik olarak tesbiti konusunda bir anlam ifade etmezler. Her halükârda olay, bir kayıptır veya öyle olduğuna göre de yararlı bir şekilde savuşturulabilir. Demek ki etnoloji, tarihî kayıplarla uğraşan bir bilimdir; kültür tarihi ise müzelerde korunan ve kataloglarda yatan şeylerin kodifikasyonudur.

Kayıp Üzerine

İnsanlarımız XX. Yüzyılda tekâmül teorisine kendilerini öyle çok kaptırdılar ki, onun gerçekten ne olduğunu düşünmeyi bile bir yana bıraktılar! Sanırım geçmişte yaşayan insanların bizlere faydalı melekeler ve yardımcı bilgileri miras bırakmak için yaşamış olmaları gayet tabiidir. Babilliler ilk matematik bilgilerini, Helenler felsefe ve tiyatroyu, Romalılar hukuku, Araplar bize kadar ulaşan "Pers bilgeliği" cebiri, Gerbler yani Persler ateşperestliği vs. bize miras bıraktılar. Bu noktadan hareketle sanırım atalarımızın tek gayesi biz torunlarını mutlu kılmaktı. Bizler de miras olarak bırakacağımız ilim ve sanatla ahfadımıza toz pembe bir hayat sağlayacağımız düşüncesiyle mutlu olarak yaşıyoruz.

Bu görüşün insanlığı genel olarak ne kadar ilgilendirdiği şu anda bizim konumuz değildir. Egoistleri, burjuvaları, merdümgirizleri ve diğerlerini bir kenara bırakalım da, kendimize başka bir soru soralım: Acaba ilimler hiçbir şeyi gözden açırmazlar mı? Acaba âbideler, o tek-

31 Gumilëv L.N., Ivanov K.P., *a.g.e.*, s. 211-220.

rarlanmaz farklı yapılarıyla mı dünya kültürü sayılırlar? Acaba tarihçiler bütün şaheserleri okuyan, bütün yaratıcı düşünceyi kavrayan kişiler midir? Elbette hayır! Farzedelim ki geleceğin kollektif ilimleri böyle bir hususiyete sahip olacaklar ama acaba onlar bu işi yapabilecek mi? Hayır; çünkü böyle bir şey, bize gerekli olanlar kalmış, unutulanlar ise gereksizdir şeklindeki ilk prensibe ters düşecektir. Böyle bir hüküm mantıklıdır zira ilim Batı Avrupa medeniyetinin müdahalesine mâruz kalıyorsa da, çeşitli kültürlerin mükemmellik derecesi Avrupalılarınkine benzeme noktasında farklılıklar arzetmektedir. Değişik bölgelerdeki halkların şahsi hususiyetleri, ne de olsa vahşidir, neden öğrenelim, niçin muhafaza edelim düşüncesiyle gereksiz şeyler gibi telakki ediliyor. İşte burada burjuva psikoloji ve karakterine uygun bir diğer sapma kendini gösteriyor: II. Yüzyıldaki insanlar XX. Yüzyıldaki insanlara kıyasla daha aptaldılar; çünkü arkeologlar tarafından bulunan kültür kalıntıları onların bugüne göre teknoloji, ilim ve sanat açısından çok ilkel durumda olduklarını apaçık göstermektedir.

Korunmamış şeyler yok farzedildiği için ilk bakışta bu görüş tartışılmaz bir hakikat gibi görünüyor. Ya biraz düşününce?

Geçmiş çağlardaki insanlar bizler gibi mutlu yaşamadılar. Onların tek derdi kendilerini (bizi değil) ilgilendiren problemlerini halletmekti. Bir kere bizimkinden farklı davranış prensipleriyle yönlendirildiler. Tabiat kanunlarına, bir kolyenin daneleri gibi birbirini takip eden yaşam ve ölüm diyalektiği denilen şu tarih akışına uygun olarak ölüp gittiler. Elbette torunlarına birşeyleri miras bıraktılar ama bunlardan bize kadar yetip gelenler devede tüy mesabesindedir. Kaybolanları incelemeden eldeki birkaç kırıntıya bakarak hüküm vermek, "cüz"ün "kül"ü meydana getirdiğini ileri süren tümevarım metodunun telafisi imkânsız bir hatası demektir. Çok iyi biliyoruz ki, son 1800 yıla ait pekçok dikit, belge ve hatıra kaybolup gitmiştir.

Konumuza dönelim. Farzedelim ki dünyamız bir radyasyon dalgası veya Jack London'un meşhur veba hastalığı gibi bir felâkete maruz kaldı ve atmosferin yapısı değişerek bütün canlılar öldü. Kısa bir süre sonra biyosfer yeniden teşekkül eder ama bütün kâğıtlar oksitlenir. Yani bütün kitaplar, el yazmaları, duvar kâğıtları, tramvay biletleri, paralar ve papyemaşeden yapılan oyuncaklar kül hâline gelirler.

Öğrenme ancak o felâketten sağ kurtulabilen yaşlıların anlattıklarına bağlı kalacaktır ama onlar da yanılacaklar ve uyduracaklardır. Kılavuz ve montaj planları olmadan hurdaya dönmüş, metal yığını hâline gelmiş otomobiller tamir edilemeyecek. Binalar yıkılarak, şehirlerin yerinde üzerinde yabanî otların bittiği zibil yığınlarından ibaret tepeler oluşacaktır. Böylece aradan geçen bin yıldan sonra bizim medeniyetimizden geriye Babil'den arta kalanlardan daha az bir şey kalacaktır. Çünkü üzerine yazılar kazınan kil tabletler zamana karşı daha dirençlidirler. Onikibin yıl sonra ise raylar dahi ortadan kaybolacak ve asfaltlar bitki örtülerinin altına gömülecektir.

Bizden geriye kalan değerli hiçbirşey muhafaza edilmediği için, eğer torunlarımız kültürlerini yeniden kurarlarsa, daha önce herhangi bir medeniyet olmadığını iddia etmekte haklı olacaklar mı? Keza onların atalarının –yani bizlerin– yüksek kabiliyet ve imkanlara sahip kişiler olduklarını düşünmeleri de yanlış olacaktır. Onlara rehberlik edecek yegane şey, bizim bıraktığımız mirası incelemek; yani sadece rivayetler, duvar yazıları, sanat eserleri, mimarî kopleks harabelerini değil, aynı zamanda ölüp gitmiş büyük kahramanların yarattıkları olayları da kaydeden tarihçilerin tarihî rivayetlerini didiklemek olacaktır. Peki ormanlarda ve bozkırlarda kaybolan mirası bulmak için kazılar yapan tarihçiye düşen vazife nedir?

Bildiğiniz gibi bizi bu kitapta Avrasya bozkırında ve mücavir ormanlarda miladî birinci bin yıl içerisinde birbirine karışan birçok halklar, bazı büyük kültürler ve keza torunlarına kadar onlarla ilgili yetip gelen tesadüfi îmâlar ilgilendirmektedir. Bu îmalar Mısır'ın ve Hellas'ın kuru topraklarında ihtimamla korunmuş, Volga-Ceyhun arasındaki nemli zeminde çürüyüp gitmiş, Tuna ve Terek'in yanıbaşında rüzgarın üflediği kumlarla kapanmıştır. Ahşap evler, çok güzel değilseler de, kısa ömürlüydüler. Keçe yurtlar daha da kısa ömürlüydüler[32]. İşte itina ile toplanmış Alan, Hazar ve eski Rus yadigârlarının kaçınılmaz kayıpların yerini neden dolduramadığının sebebi budur.

32 Dintses L.A., *Doxristianskiye xramı Rusi v svete paàtnikov narodnogo iskustva*//Sov. etnografiya., 1974, No. 2, s. 67-94; Gorodtsev V. *Dako-sarmatskiye religiozniye elementı v ruskom narodnom tvorçesve*//Tr. Gos. Ist. Muzeya, Fas. I, Mb, 1926, s. 7-36.

Daha kötüsü sadece ağaç ve keçe değil, inşaat malzemesi olarak kulanılan taşlar da çok geçmeden iz bırakmaksızın kaybolup gitmektedir. Yeryüzündeki binalar erozyona maruz kalarak zaman içinde zeminin düzlenmesine yani çevre entropisine yol açarlar. İş bu kadarla da bitmiyor gibi. Karbonik taş tabakaları, bugün çevremizi saran dinamik dengeler halinde, taşlaşmış atmosferde oluşurlar. Bu maddenin eserleri canlı bitki örtüsüne benzer; keza çoğu kez çoraklaşan veya su yosunlarıyla emilen yeraltı sularının hücumlarına maruz kalırlar ki, bu da onların tabii yokoluşlarına yol açar ve böylece oraya buraya serpilmiş kayalar arasında mimari şaheserlere dönüşürler.

En fazla dayanıklılığa silikatlar sahiptir: Granitler, bazaltlar, gabbrolar, kuvarslar ve diğer slikonlu bileşimler. Ancak onların monolitler arasındaki tutunma noktaları zayıf olduğundan kurulan duvardan parçalar halinde çabukça düşerler. Bu yüzden de kullanılmaya fazla elverişli değildirler.

Demek ki insanoğlunun meydana getirdiği her şey yokolmaya veya deformasyona mahkumdur ve zaten çoğu bin yıl boyunca gerekli de değildir[33].

İşte kültür materyallarını incelemek için maziye dönmenin kaçınılmaz olmasının sebebi budur ama etnolojik yapılanma onun anlaşılması için yegane vasıta olarak durmaktadır.

Etnosferin İki Kutbu

Etnolojik araştırma metod ve prensiplerine genel bakışı tamamlamak için, bu paragrafın başlığını teşkil eden bir prensibi daha açıklamak gerekmektedir.

Yukarıda obskürasyon dönemlerinde kültür çöküşlerinin kaçınılmaz olduğunu belirtmiştik. Etnik sistemlerin passioner gerginliği homeostaza kadar uzanır ki, süb-passioner çoğunluğun mevcudiyeti hâlinde etnik sistemler kadar sosyo-politik sistemlerin gerginliği de

33 Glorenskiy P.V. *Jivoy kamen' pamâtnikov*//Priroda., 1984, No. 5, s. 85-96.

azalacağı için azap verici kramplar meydana gelir. Fakat sübpassionerler yaşama istidadı olan kişiler değildirler. Sistem bünyesinde bulanık su gibi akarlar. Ancak uyumlu fertler çalışmaya, çocuk yapmaya devam ederler ve hiçbir zaman binaları yıkmaya, kitapları yakmaya, heykelleri parçalamaya ve öğrencileri öldürmeye teşebbüs etmezler. Halbuki bütün bu saydıklarımız obskürasyon dönemlerinde vukû bulmaktadır. XVI. Yüzyıldaki Alman engizisyon hâkimlerini ve Bizans ikona taparlarını iyi hatırlayalım. Bunlar Rönesans döneminin muasır hümanistleriydiler. Bunları ve benzerlerini passionerlik yetmezliğiyle itham etmek mümkün değildir. Göründüğü kadarıyla problemleri tek yönlü bilgilerle halletmek istenilen sonucu vermeyecektir. Bu bilgi gereklidir ama yeterli değildir.

Keza bizim bütün problemleri çözmeye kalkışmamız bir muttaridliktir ama en esasi faktör işin cazibesi ve daha da kötüsü ayartıcı olmasıdır. Atış menzilinde hedefi vurmak için yatay ve dikey iki parametreyi iyi öğrenmek ama ikisi arasında tercih yapmamak gerekir. Etnogenez evreleri dışında dominantların veya tabii ve kültürel ortamı yani kişinin kendisinin ve başkalarının hayat ve ölümüne sebebiyet veren ilişkilerin seçimi de sözkonusudur. En kötüsü de, sadece çılgın gençler ve geri zekalı fanatiklerde değil, yapacağı işin neticesinin şuurunda olan kültürlü ve kabiliyetli insanların ortaya koyduğu bütün dünyevî görüşlerde basit saldırganlık ruhunun bulunmasıdır. Kendi mantıksızlıklarına kapılarak barıştan nefret eden, akıl bazında da mantıksızlığın ilkelliğini yakalamaya çalışan insanlar kendilerine göre kazandıklarını zannederler.

Sanırım bu psikolojik dominantı bir kenara atan insanların büyük bir kısmı felsefî düşüncelerden mahrumdurlar. Bunlar Anatole France'ın çocuk doğuran bir fahişeyi gören ve onu şemsiyeyle vurarak öldüren rahibi yahut Maksim Gorki'nin sırf Gorki'yi düelloya davet etmek için bacakları arasında mırıldanan bir kediyi onun gözleri önünde öldüren kapıcısı gibi içtepiyle hareket ederler. Ancak bu insanlar fertler olarak sadece şahsi nefret taşırlar. En tehlikeli teoriler, psedo –etnik bütünlüğü– antisistemleri teşkil ederek çağdaşlarının ve kendinden sonraki kuşakların akıllarını çelen düz mantıklardır. Dıştan ce-

maatleri veya toplulukları andıran bu fenomenler halk seviyesinin üzerindedir ve dolayısıyla vücuttaki kanser virüsü gibi kültürlerin ve halkların kaderini etkilerler.

Bu psikolojik dominant sadece etnogenezin son safhalarında değil, bütün safhalarında husule gelir. Çünkü bütün insanî fikirlerde dominant seçimi keyfidir. Ancak her insanın ahlakî ve hukukî sorumluluk taşıdığı bir "hürriyet sınırı" vardır. Fakat burada olayın içeriğine vâkıf olma seviyesinde bu hürriyet sınırının daha yükseklerde ortaya çıkan kendi kanunları mevcuttur.

Tabii itki veya patlama sonucu ortaya çıkan possionerlik biosferi bozsa da, sonuç cihetinden menfî değildir.Dolayısıyla süper-etnos düzeyinde yapılacak sıkı temaslar sonucunda kuru çölde yeşil vahaların oluşmasına sebebiyet veren önlenemez deformasyonlar ortaya çıkmaktadır. Gerçekten de, yapı cihetinden kendi bölgesiyle bağlantılı olan süper-etnik sistemin sınırlarında, içinde neşv-ü nema edecekleri halkları doğuran ekstra-territoriyal sistemler yüzeye gelmektedir.

Miladi birinci bin yılda Akdeniz havzasında üç güçlü süper-etnos birbirleriyle yakın temas halinde bulundular: Bizanslılar ve katolik Roman-o Cermen'ler. Bundan başka 650'de Araplar tarafından kılıçtan geçirilmesine rağmen X. Yüzyıla kadar varlığını sürdüren ortaçağ Persleri ve XII. asra kadar kısmen tutunabilen Baltık Slavyanlarını da gözden uzak tutmamak gerekir. Bu karmaşık bölgede bazı gnostik dinî toplumlar ve psikolojik uyumla onlara yakın olanlar kendilerine bir yer bulabilmişlerdir.

276'da İran'da kellesi vurulan peygamber *Mani*'nin öğretileri doğuda Sarı Deniz'e, batıda Biscay Körfezi'ne kadar yayılmasına rağmen, hiçbir yerde barışçı yollardan tutunamadı. Mani din adamları her gittikleri yerde ateşli taraftarlar buldular ve en barışsever kişiler olmalarına rağmen her yerde kan döküldü. Onlar insanları şeytanın hakim olduğu kötülük dünyasından çıkıp zâhidlik yapmaya davet ederek hayvanların, suçsuz insanların öldürülmesini ve kurban edilmesini yasakladılar. Ama yine de öldürdüler!

İşin tuhaf yanı Çin'de, Provence'da, Balkanlar'da, Pamir'de, Selenge sahillerinde ve Nil vadisinde Maniheizmin şu veya bu şeklinin kabul edilmesine rağmen bu insanlar, faaliyet göstermeyi sevmeyen tek tip bir cemaata sahip oldular. Böylece insanların vücutlarının dış görünüş olarak birbirine benzemesi, ama şekil itibariyle aynı kalıba sahip olsalar da, iç yapılarının değişik olması gibi, bu tövbekârlar da bölündüler. "İnkar" temel ilkeleri olmasına rağmen, benzerlikleri oldukça çeşitliydi. "İnkar" onların hem güç, hem de zaaf kaynağıydı. Fakat bu inkar onlara hezimetten başka bir yarar sağlamadı. Bu, anti-sistemin bir hususiyetidir.

Anti-sistemler her etnik temasta ortaya çıkmazlar. Genelde trajik çatışmalar iki ana sebepten kaynaklanır: 1- Etnosların passioner gerginlik seviyesi ve keza onun seyri (yükselmesi veya düşmesi); 2- Temasta bulunan süper-etnosun komplimanı. Tezimizin ilk bölümünde biz üç varyantı detaylı şekilde izah ettik. İki etnosun istikrarlı bir şekilde kaynaşmasına *"kseniya"* denir. Kseniyada bir başkasının bünyesine karışan "misafir" tecrid edilmiş halde, hür ekolojik nişini tamamlayarak hayatını sürdürür ve "ev sahibi"nin etnik sistemini bozmadan, onun hiyerarşisinde bir alt-etnos olarak yerini alır. Demek ki kseniyayı bir tür alt-etnos olarak tanımlayabiliriz. Diğer bir temas varyantı, simbioz olarak kendini gösterir. Bunda her biri tek bir coğrafî bölgede kendi ekolojik nişi ve çevresiyle ilgilenen iki veya daha fazla etnos daha tipik bir tesadüfle bir arada bulunur. Bu durumda bölge etnosenozları birbiriyle kesişmezler fakat davranış stereotipleri de esaslı bir deformasyon geçirmez. Homeostatik etnoslar, passioner komşulardan daha çok alt etnoslar haline gelirler. Passionerler ise süperetnik hiyerarşide eşit haklara sahip olurlar. Fakat bu iki nisbeten barışçı temas tipi, karşılıklı olarak birbirini etkileyen etnosların müsbet veya nötr komplimanları sonucunda başarılı olabilirler. Aksi halde *"kimera" [chimera]* olmaktan öte gidemezler ki birçok örnekleri vardır. Bu barışçı temasın mevcudiyetini sürdürebilmesi için etnoslardan birinin passioner gerginliği azaltması gerekir ki, genelde bu, etnogenez safha değişiminde yer alır. Gerçekten bu kısa süre içinde, bütün bir etnogenez mikyasında etnik sistemlerin süreleri istikrarlı ve daimi değildir. Bozulan sistem bağlarının yeniden yapılanması gerekir. Yeni safha etnosları henüz teşekkül etmeden bir öncekiler artık hemen hemen yokolurlar.

Etnik davranış stereotipi bâriz bir şekilde modifiye edildiğinden yavaş yavaş deforme olurlar. Bu, temas bölgesindeki etnosun bir kısmının kimera haline gelmesine yani sistemin passioner gerginliğinin azalmasını hızlandıran bu tür bir stereotipin bozulmasına yol açar. Etnogenezin özellikle son safhasının hususiyetlerinden birisi de budur.

Eğer kseniya ve simbioz döneminde etnogenez ritmi bozulmuşsa, bu durumda daha az passioner olan etnoslar daha çok possioner olanların ritmine ayak uydururlar yani kimerada büyüme yoktur. Çünkü kimera, etnogenezin nabzını durdurarak bir vampir gibi etnik çevrelerin passionerliğini emer. Kimera, yörenin fiziko-coğrafik şartlarına bağlı değildir. Çünkü kendisine gerekli olan aracı bünyesine karıştığı etnoslardan alır. Demek ki kimerada vatan yoktur. O bir anti-etnostur. İki-üç orjinal süper-etnosun sınırında beliren kimera, bütün gelenekleri bozarak, sürekli yenilikler getirerek onları karşısına alır. Binaenaleyh kimeranın anavatanı da yoktur. Bu yüzden ana etnoslar olsalar bile kimeralar olumsuz davranışlara karşı hassas olmakla birlikte tabiatla olan münasebetlerinde negatif tavırlar sergilemezler. Bu yüzden kimeralar anti-sistemlerin ortaya çıkışına en uygun zemin teşkil ederler.

Bununla birlikte etnik kimeralar aşırı derecede saldırgan ve dirençlidirler. Komşu marjinal etnosların passionerliğini emen ve iyi-kötü, onurlu-onursuz, güzel-çirkin olarak kendisine sunulan geleneksel davranış stereotiplerine bağlanmayan kimeralar, orjinal etnosların alt yapısını teşkil eden mahalli gelenekleri ortadan kaldırmaya gayret sarfetmeksizin değişen ortama ayak uydurmaya oldukça yatkındırlar. Bu yüzden de politika ve ekonomi alanında genelde başarılı olurlar ama ideolojik alanda bir varlık gösteremezler.

Neden? Halbuki aksi olmalıydı. Kimerik toplumlar daima kendi etnoslarından kopmuş çeşitli insanlardan teşekkül etmiştir. Dahası inkorporasyon yoluyla katılımlar da onlar için oldukça tabiîdir. Bunun yanında topluma yeni katılan fertten samimiyet taleb edilmez. Çünkü kimeralarda anti-sistem prensibi –yalan– her zaman yürürlükte olduğu için bir davranış stereotipi olarak yalana daima başvururlar. Eğer kimeraya katılmak isteyen kişiye vicdanı mâni oluyorsa, bu durumda o kişi aklî ve mantıkî delillerle deforme edilerek çevrenin isteğine uygun hale getirilebilirmiş! Hayır! Fert, statik kanunlara, tabiata ve gayr-ı ahlakî şeylere karşı tek başına mücadele edemez.

Burada arzulanan hedef olarak kendini gösteren annihilizme yol açacak şekilde biyosferle bütünlüğünü bozan, onunla olan bağlarını koparan anti-sistem tutumuyla kimera, kendi içinde uyuşum halinde bulunan, tabiatla yapıcı ilişkiye giren ve biyosenoz halkalarını tamamlayan etnosların pozitif tutumuna karşı çıkar. Bu anti-sistem tutum, bazan ahlakî inançlarla, bazan kanunun yaptırım gücüyle, bazan toplumsal geleneklerin baskısıyla ve daha ziyade bu saydıklarımızın kombinasyonuyla ferdin bağımsızlığını sınırlar. Hapishanede dahi dört kurallı bir kanun vardır: "Gürültü etme, jurnalcilik yapma, komşunun tayınını çalma, yemek masasındaki her şeyi silip süpürme!" Bu sonuncusu tabii etiktir –ki, ondan maksat ferdi olumlu bir kişi olmaya zorlamaktır. İster teist, ister kozmik (kozmosu kutsal sayan) veya isterse şeytani (atalara veya kötü ruhlara tapınma) olsun her din, şu veya bu stereotipe giren bağımsız ferdin davranışlarına saygı duyar. Fakat kişiye ağır gelen bu sınırlamalar, toplumun kendini belli bağlarla bağlayarak varolmasını sağlar.

Ancak, anti-sistemlerde fert, vicdan hürriyetine sahiptir. Sadece imkanı dahilinde olanlar için hesap vermek ve işlediği suçların muhasebesini yapmak zorundadır. Şayet vicdanının sesini dinlemiyorsa o zaman doğrudan kaba kuvvete dayalı sert davranışlara yönelebilir. Düşman arasında kalan anti-sistemler, kendi safları arasında, kendilerini zafere götürecek katı bir disiplin uygulamak zorundadırlar. Aksine, özellikle Ortaçağda etnik toplumlarda politik teşkilatlar oldukça gevşek yapıya sahip olduklarından katı disiplinle yönetilen anti-sistemlerle girdikleri savaşlarda fazla başarılı olamamışlardır. Vassalın sadakatine ve senyorların kabiliyetlerine bağlanan ümitler çoğu kez hayali olurlar. İnsanlar her zaman insandırlar; vicdansız veya vicdanlıdırlar ama bunu kestiremezsin!

Kimeralarda karşı anti-sistem gelişmesi tandansı –mutlaka olması gerekmemekle birlikte– passioner itki gücünün yenilenmesinde müessir olmuştur. Biyosferdeki canlı organizmaların enerjisi tabiî bir güç-

tür. Bu güç, insan emeğinin meydana getirdiği nekrosferi-ölü tözleri silip süpürmüştür. Ancak basitleştirilen kültür formları, fakirleştirilen biyosenozlar, harab edilen çevreler, bir engel çıkmadığı takdirde, yeniden yapılanabilecek yeterli güce sahiptirler.

Fakat sadece passioner itki değil, aynı zamanda etnosların rejenerasyonunu sağlayan yüksek passionerlik konsantrasyonları dahi, kimera ve anti-sistemlerin yokedilmesi için yeterlidirler. Hatta onun olmaması halinde bile, kimera ve anti-sistemlerin kaderi bellidir.

Negatif tutum, anormal gücüne rağmen, insanların büyük kısmını asla teşmil etmez. Bu yüzden anti-sistemler, içinden neş'et ettiği ve sayesinde hayatını idame ettirdiği pozitif sistemlerden daima daha azdır. Bu sebepten ötürü daha az kabiliyetli etnosların bir kısmını da kendisiyle birlikte sürükleyerek kaybolup gitmeye mahkumdur. Ancak hararet tam olarak sönmediği sürece passioner direnç düşmeye devam edecek ve ekolojik niş tenhalaşacaktır. O zaman bu boşluk bir başka etnosun passioner popülasyonuyla doldurulacaktır. Bu popülasyon orada kalan halkla birlikte fakirleşen toprağı yurt edinerek yerli halkı iskân olunan bölgenin ana unsuru olarak görecektir. İstilacılar yerli halkın nazarında parazit etnos muamelesi görürler fakat asimilasyon gerçekleşirse bu bazan kısa süreli olur ve şayet etnik kaynaşma sağlanamazsa asırlar sürebilir.

Passionerliği pulsasyonlu ve biyosfer ritimleriyle uyuşum halindeki etnik toplumun pozitif tutumu karşısında, onun antipotları yani menfi tavır takınan anti-sistem tutumları, etnoloğun gözönünde bulundurması gereken bir mesele teşkil etmektedir.

Gerek etnosları doğuran pozitif konsepsiyon, gerekse anti-sistem dünya görüşü şeklinde vücut bulan bütün fikirler ancak kurucu passioner güçlerin yardımıyla ortaya çıkarlar ve çağdaş süb-passionerleri geleneksel zihniyetin esaretinde kaldığı sürece geçerlidirler. Senkretizm ve daha ziyade biyosfere karşı tarafsız kalan yayılma tutumu bu şekilde teşekkül eder.

İleri sürülen felsefi sistemler, dogmatik dinler ve mitler hiçbir zaman gerçek dünya görüşüyle uyum içinde olamazlar. Şu veya bu konsepsiyon konusunda söze değil, icraata bakılarak hüküm verilebilir. Bundan başka dogmalar değişmez olarak kalırlar ama pratik tecessümleri her zaman etnogenez prosesiyle birlikte değişir.

Süb-passionerlerin tutumları gelişmez; çünkü kayıtsızdırlar. Süb-passionerler ne kurabilir, ne koruyabilir, ne de yıkabilirler. Hatta bozulmuş prosesler sadece onların sayesinde yüzeye gelirler. Onlar kiliseden ayrılanların yakılması karşısında sevinirler; hiçbir kin tutmadan kendi enerjik liderlerini düşmana teslim ederler. Başkalarının başına gelenlere karşı kayıtsızdırlar. Milleti için kelleyi koltuğa alan kahramanların arkasından başlarına ne geleceğini hiç düşünmeden gidiverirler. Başlarına geleceği düşünmedikleri için de talan edilmiş ormanlara dönerler...

İnsanın Etnogenezdeki Yeri

Yukarıdan beri anlatılanlardan ortaya çıkıyor ki, insan tabii ve sosyal proseslerin elinde bir oyuncak, fırtınalı nehirdeki bir budacıktır.Dolayısıyla ahlaksız insanlar nazarında oldukça normal sayılan işleri için dahi mesuliyet almaz. Determinizmle ilgili felsefi tartışmalar çok önceleri yapıldı ama bir sonuca varılamadı. Meseleyi bir de fizyolojik açıdan ele almaya çalışalım.

Sanırım dış çevrenin canlı organizmalara yaptığı etkinin tepkileri eski kafalıların branşının tamamen dışındadır. Dağlar, vadiler, taşlar pasiftir ama organizmalar, hatta tek hücreliler dahili bünyelerinde kimyevî proses zincirini yeniden şekillendirme kabiliyetine ve soğuk veya sıcak, havanın yahut suyun yapısındaki değişiklikler v.s. gibi dış etkilere karşı duyarlı olma yetisine sahiptirler. Canlı "moleküller" bu etkileri "faydalı" ve "zararlı" olarak sınıflandırır ve böylece ayıklama yoluyla adaptasyon yüzeye gelir[34]. Daha gelişmiş canlılar, dış dünyadan gelecek mükerrer darbeleri savuşturma kabiliyetini haiz sinir sistemine sahiptirler. Bu, şartlı refleks olarak tarif edilir[35]. İnsanlar da du-

34 Anoxin P.K. *Filolofskiye aspekti teorii funksional'noy sistemi*, M., 1978, s. 10-11.

35 *A.g.e.*, s. 20-21.

rum değerlendirmesi yaparak yargıya varma ve alternatif durumlarda çözüm bulma bilincine sahiptirler. Böyle durumlar nadir olsa bile, doğru seçimler bazan hayat kurtarabilir. Demek ki canlı organizmalar global kanunlara uymalarının yanısıra individüel seviyede hürriyete, daha doğrusu karar verme yahut istediği gibi davranma hakkına sahiptirler. Bu, yeryüzü biyosferinde zorunlu teşekkül eden tabii bir olaydır. Hürriyet, tabiatın mahsûlüdür!

Ama seçim hürriyeti ağır bir sorumluluk yüküdür ve organizmanın yapacağı bir hata hayatına malolabilir. Tercih ekstentlerinin miktarı oldukça fazladır. "Bütün beyindeki ekstentleri rakamlarla ifade etmeye kalkarsak 9,5 milyon km. uzunluğa ulaşır! İnsanın organize davranışları bu çeşitliliğin zorunlu sınırlandırılması olarak tahmin edilmektedir. Şu halde karar verme olayı, tercih ekstenlerinden birinin seçimi şeklinde belirlenebilir."[36] Buna daha ziyade seçen kişinin görüş noktası (nokta-i nazar/toçka zreniye) denilebilir. Ancak kararları yanlış da olabilir. Bu yüzden de her canlı, tercih ekstentleri için ölüm riskini de göze alır.

Bu fizyolojik betimleme doğrudan etnogenezle alâkalıdır. Üst sınıfların bütün sistemlerinde bununla ilgili bazı suçlamalar yapıldı: Bu tarifin etnoloji tarihinin seyrini değil, zikzaklarını izah edebileceği söylendi. Patalojikler hariç, organizmanın tamamını devreye soktuğu için hücresel seviyede "hürriyetler" yoktur. Fakat tabii şartlar, statik kanunlar, sosyal çevre baskıları, sebep-sonuç ilişkileri insanı sınırlamakla birlikte individüel seviyede seçme hürriyeti her zaman vardır. Sübetnik ve daha alt seviyede ise fert, hürriyet şeridine ve hür seçim hakkına sahiptir ki, bu olgu aynı zamanda ferdin davranışına ve etnosun davranış stereotipine etki etmez.

Bu hürriyet şeridinde stereotiplerden ayrılan insanın yaratıcılığı başlamaktadır ki, yeni etnosun şekillenmesi döneminde istisnaî bir ehemmiyete sahiptir. Ancak yaptığı işlerden dolayı vicdanî sorumluluk ortaya çıkar. Buna Rusça *"sovestiya"* denilir. İnsanın hür isteği ne olursa olsun, bu, ancak onun kendi vicdanının filtresinden süzülüp çıkabilir.

36 A.g.e., Ukaz. soç.

Etnogenezde vicdanın genel olduğu, ancak onun tarafından dengelendiği ve aynı vicdanın kişilerin tutumlarının tercih belirtilerini gösterdiği söylenebilir. Hür seçim hakkına sahip olan fertler pozitif etnik sistemden anti-sisteme geçebilirler. Bunun her zaman mümkün olduğu düşünülebilir. Çünkü böyle bir geçiş sırasında çevre atâletinin (etnik stereotipler ve adapte edilebilir sendromlar) ve geleneklerin yıkılması şarttır. Kimerada böyle bir değişim yavaş yavaş olur. Zira burada yaratıcı insanı etkileyerek birbirini dengeleyen yabancı kültür ve etnik sistemlerin nüfuzu söz konusudur. Sanırım insanın hür iradesi bu yabancı sistemlerin doğurduğu geleneklerin ataletini ortadan kaldıracak güçtedir ve aksine insan antisistemlerden kurtulup etnik sisteme tekrar adapte edilmiş pozitif tutumlar kazanabilir (gençliğinde Maniheist olan Augustin'in durumunda olduğu gibi). Böyle bir dönüşün samimi olup olmadığı, söylenen sözlere (yabancı ruhlar-karanlık güçler) bakarak anlaşılamaz. Ama eğer bir kişi yerine büyük bir grup inceleme altına alınırsa, onun göstereceği davranış karakteri samimi mi, yalancı mı olduğunu ortaya çıkarır. Burada aldanma payı sistem elementleriyle, gözlemlerin sayısıyla oranlı olarak azalır.

Böylece etnogenez prosesi üç koordinata ayrılır: Zaman, passioner gerginlik ve iki yönlü tutum.Dolayısıyla keyfilik veya hür tercihler kategorisi üç dönüşümlü etnoloji tarihini yüzeye getirir.

Pozitif-negatif kavramlarını burjuva kesiminin "en yüksek", "en alçak" kavramlarıyla karıştırmamak gerekir. Etnogenezde genel olarak "yüksek", "alçak" kavramları olmadığı gibi burada da "en yüksek" veya "en alçak" etnoslar kavramı yoktur. Sadece Merkezî Avrupa'da yaşayanlar kendilerini "en yüksek" toplumlar olarak kabul edip, diğer toplumları boy sırasına soktular. "Orta vaha" sakinleri yani Çinliler de böyle yapmışlardı. Düşmanları ise "müsavat" sözünden onların dışındaki insanların "eşitliği" mânâsını anladılar ki, etnosların ve hatta fertlerin (organizmaların) apaçık farklı olduğu gözönünde tutulursa bu hayli saçma bir görüştür.

Etnoloji, etnik sistemlerin karışması (sistematik bağların büyümesi) ve primitifleşme gibi iki zıt yöneliş konusunda etnoğrafyaya sistematik bir bakış tarzı getirdi. Ne var ki bu, etnos seviyeleri sistemiyle

ve onların teşkil ettikleri toplumlarla –kesinlikle fertlerle değil– alâkalıdır.

Homeostaz, uyumlu fertlerin hâkimiyetidir. Bu tür fertler her zaman, her yerde vardır. Roma'da, İngiltere'de, Bengal'de vs... Onlar olmadan hiçbir etnos varolmaz. Çünkü etnosun temelini onlar teşkil ederler. Passionerlik ise farklı ekstentlerin tatminsizliğidir. Passionerler kabiledaşlarının huzurunu kaçırırlar ama bir etnos onlarsız korumasızdır. Şunu hatırlamalıyız ki, ihtiras dürtüleri kendini koruma içgüdülerine denk olan "uyumlular", entropik proseste "yüksek" ve "alçak" olmadığı için, komşularından, çağdaşlarından ve hatta çeşitli ülke ve devirlerde yaşayan insanlardan daha üstün veya alçak olamazlar. Etnik sistem bütünlüğü daha karmaşık veya daha sade olabilir fakat böyle bir gruplandırmaya iyi not verilemez.

Etnosun aşırı passionerlik dolayısıyla maruz kalacağı ilk karışıklık korkunç patlamalara (akmatik safhaya), kırılma trajedisine ve atâlet safhasının iğrenç sükunetine yol açar. Şu "daha iyi" veya "daha kötü" yahut "daha yüksek"-"daha alçak" nerede kaldı? Ölçülecek bir şey olmadığı gibi passionerliğin kaçınılmaz tüketimi arkasından süb-passionerlerin yani psikologlara ihtiyaç duyan toplum düşmanları ve ahlaksızların türemesine yol açacağından tam olarak neyin ölçüleceği de belli değildir. Yoksa bu süb-passionerlerin kendini koruma refleksinden kaynaklanan egoizmi kendini tatmin refleksinin çerçevesine sığmamaktadır. Mademki böyledir, o halde süb-passionerler için bütün yasak ve mecburiyetlerin kaldırılması tamamıyla mantıklı ve determinatiftir.

Etnosda possioner gerginliğin azalması hâlinde uyumlularla süb-passionerler arasında korkunç çatışmalar çıkar. Eğer sonuncular galip gelirse –ki III. Yüzyılda Roma'da ve IV. Yüzyılda Çin'de böyle olmuştur– etnos çöker ve neticesinde tek tük insanlar kalır. Şayet uyumlular galip gelirse, etnos hayatını sürdürür. Ama uyumlular bir kenara tecrid edilirse insanlar cesur, güçlü, akıllı, iyi, hayatından memnun kişileri miras bırakarak kendi yöresiyle kaynaşmış halde uzun süre yaşarlar lakin vahşi, hükmetmeyi seven, aç gözlü ve savaşçı komşularına karşı kesinlikle korumasız kalırlar. Daha iyinin ne olduğu hâlâ belli değil. Sadece etnosun kapalı halkanın en üstünde bulunduğu biyosenoz sistemlerin karışmasını pozitif olarak kabul edebiliriz. Çünkü o, doğru ölçümler vereceği gibi genelde bütün biyosferlerin değişmezliğiyle de doğru orantılıdır.

Hatta bu anlamda iki etnosu dahi birbiriyle karşılaştırmak mümkün değildir. Çünkü onların davranış stereotipleri yani adapte olma kabiliyetleri orjinaldir ve yeryüzünde yaşama hakkına sahip olan her değişik katılımcıyla bağlantılıdır. Ve birini diğerinden "daha yüksek" kabul etmek saçmalıktır.

Etnoslar ancak yaşları ve etnogenez safhaları itibariyle birbirleriyle kıyas edilebilirler. Çünkü kimi etnoslar daha yaşlı, kimileri daha gençtir. Fakat hiçbiri ebedî değildir ve her biri kendi hâlinde de olsa belli bir süre yaşamaya layıktır. Ancak etnogenetik süreci durmadığı müddetçe hayat yolu aynıdır. Şu halde etnik tarihte zaman mütecanis değildir. Çevremizi saran tabiatı, şehirler, sağlam yollar, heykeller, ekilmiş tarlalar, çobanların elinden ölüme giden sürüler gibi sanat eserleriyle dolduran medeniyetin düzgün gelişimi zaman zaman biyosferin canlı varlıklarının enerjisi, passioner itkilerin patlamasıyla bozulabilmektedir. Sadece rasyonel değil, aynı zamanda irrasyonel hayat kıvılcımları, karmaşık yapının zincirlerini parçalamakta ve ölümlü medeniyetlerin birbirini takibiyle yavaş yavaş kristalleşen yeni etnogenez prosesleri başlamaktadır. *Oykümenalar** hepsini kaplayamadığı için passioner itkiler yaşlılığın gençlikle, kahramanlığın mânevî aydınlıkla, açgözlülüğün israfgerçilikle, tabiat sevgisinin maddî dünyadan nefretle karışması gibi etnik farklılıklar meydana getirirler. Böylece passioner itkiler yeryüzünde tek tip bir hat çizerek gerek çevrede ve gerekse zamanda lokalizedirler (Şema 2). Mademki böyledir, o halde etnosların değişim tarihini progresiv tekamül olarak değil, antroposferin canlı yaratıklarının infialleri, proseslerin önemsiz entropi halkası olarak yorumlamak gerekir. Bu infiallerden her biri etnosun kültür birikimine yani kristalize olmuş passionerliğine ölümcül darbeler indirir.

* Oykümena veya eykümena: Yunanca "oikeo-yerleşmek, oturmak" kelimesinden gelmektedir ve antik literatürde yeryüzünde yaşamaya elverişli coğrafi bölgeler demektir. Eski Arab coğrafyacılar bu kelimenin yerine "rub'u meskun" terkibini kullanıyorlardı. (Çev.)

Etnik tarihin istatistik kanunları biyosfer ve teknosferlerin sınırlı etkisine maruz kalırlar. Üstelik her yerde trajedileri oynayan aktörlerin tesirleriyle etnoslar teşekkül ederler. Proses ne kadar kapsamlı veya karışık olursa fertlerin ve onların şahsî karakterlerinin rolü de o kadar az olur. Aksine süb-etnikler arasından meşhur adamlar, akıllı ve iradeli kişiler çıkabilir. Böylece etnik tarih, süper-etniğin bütünlük seviyesini mütekabil surette dengeleyen, etnogenez detayında ortaya çıkan insanların hür iradesine (vicdanına) yaptığı düzeltmelerle biyosfer tarihinin devamını teşkil eder. Bu yüzden tarihi olayların detaylarına duyulan ilgi yerindedir: Fertlerin icraatları konsorsiyum hâlinde birleşmeler, ferdî biyosenozların ve yörenin kaderi üzerinde mühim rol oynarlar. Etnik kollüzyonun ölçüsünü öğrenmek ve incelemenin semerelerini birbirine karıştırmamak önemlidir.

Etnoloji, biyosfer olayları yani etnosla ilgilenen bir ilim dalı olduğundan, etnik tarihin en karanlık yönlerini aydınlatacak araştırmalarda çok gerekli çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalardan biri de bizim "Bozkır Triloji"mizde[37] –geleneksel tarihi araştırmalar gibi tamamlayıcı bir çalışmadır– önemli yer tutan halkları, dolayısıyla Avrasya bozkırını gözler önüne sermektedir. Ancak müellif bu çalışmasını tamamlamakla birlikte tatmin olmamıştır. Sanırım o, geniş bibliyoğrafyalar, müverrih tenkitleri, belli olay ve çağların analizleri ve nihayet okuyucularını sıkmayacak yeterli bir akademik kariyer gibi tarihi kucaklamak için ne gerekiyorsa hepsine sahiptir. Ama amprik genelleme yapma imkanı yoktur.

Bu imkansız. Çünkü müellife şarkiyat çalışmaları için yaklaşık yirmi yıl gerekliydi ve neticede yukarda izah edilen etnolojik araştırma prensipleriyle birlikte etnogenez ve dünyanın biyosferi konusunda bir ilim dalı ortaya çıktı. Çetin ve uzun bir yol katettikten sonra şimdi Avrasya kıtasını tepeden kuş bakışıyla inceleyebilecek ve üçbin yıl boyunca kimi yokolup gitmiş, kimi yıkılmış ama diğer halklar arasında hâlâ varlığını sürdüren, yeryüzünde geçmişte yaşamış ve bugün de yaşamakta olan halkların (etnosların) oturduğu geniş Büyük Bozkır şeridini ayırdedebilecek duruma geldik. Biz etnogenez fenomeninin kanunlarını bulduk. Daha önce söylediğimiz gibi, bu kanunlar, etnik tarihin muammalarını açacak anahtarları kontrolünde tutmaktadır. Basit bir sır.

37 *Hunnu*, M., 1960; Keza *Hunnı v Kitaye*, M., 1974; Keza *Drevniye Türki, (Eski Türkler)*, M., 1976 (Türkçesi, Birleşik Yayıncılık, 2000); Keza *Poiski vımışlennogo Isasıtva*, M. 1970.

Nasıl bir mozaik teşkil ederse etsin, her coğrafî bölgenin etnik tarihi, kendi tabii proses örgüsünü üç şekilde takdim etmektedir:

1- Her etnosun kendi yöresiyle kaynaşma, orada beslenmesiyle ilgili adaptasyon prosesi. Bundan başka adaptiv meleke kayıpları geri döndürülemezler. Bu melekeler ilkelleşirler daha doğrusu yöreyi ve etnosun kültürünü çirkinleştirirler. "Etnos-yöre" ilişkisi mekanizması soya çekim işaretleridir. Bu mekanizmaya, etnosferi orijinal davranış stereotipleri mozaiği hâline getiren etnik gelenekler de denilebilir.

2- Etnogenezler yani etnropi prosesleri. Bunlar, yeni davranış stereotipi (etnos) meydana getiren passioner kıvılcımlarla başlarlar ve bilahere o stereotipi ortadan kaldırırlar ki, tarihçilerin de tesbit ettiği olaylarla daima iç içedirler.

3- Etnik temas prosesleri yani etnosların birbirlerini karşılıklı olarak etkilemeleri. Bunun sonucu her zaman nötr çıkmaz ama iki kutuplu etnosfer prensibi görüşüyle çakışır. Sadece fert düzeyinde değil, aynı zamanda toplum düzeyinde de psikolojik dominantı teşkil eden ideal yani arzulanan hedef, yön veya işaret değiştirebilir. Bu, etnik sistemlerin karışımını daha basitleriyle veya aksine alan değişikliklerini ve genel olarak biyosferi bir defa veya defalarca tarassut edenlerin objektif kriterleriyle değiştirmek anlamındadır. (Ancak burada burjuvaların "iyi" ve "aptal" kavramlarıyla spekülatörlerin "gelişmiş", "geri kalmış" kavramlarını birbirine karıştırmayın.)

İşte biyosferik proseslerin bu üçüncü tipi bizim kitabımızın bilhassa önemli bir konusudur. Çünkü Avrasya bozkırı, özellikle ele aldığımız bin yıllık zaman diliminde çevresinde bulunanlar tarafından sürekli etkilenmiştir. Bu zaman diliminde Asya'da ve Avrupa'da kendini gösteren dört passioner itki büyük bozkırı çepeçevre sararak büyük halk göçleri ve Viking'lerin bölgenin batı ucuna yönelmesi olarak ad-

landırılan bulanık denizi meydana getirmişlerdir. Doğuda Hyung-nular (Asyalı Hunlar), Türkler ve Uygurlar Çinlilerle savaşmışlardı. Ortaçağda ise...

Onu da kitabı sonuna kadar okursanız kendiniz göreceksiniz!..

İKİNCİ BÖLÜM

OYKÜMENALARIN TİPİ

OYKÜMENALARIN TİPİ

İki Okyanus Arasında

Etnoloji coğrafî bir ilimdir. Bu yüzden bakışlarımızı Avrasya bozkırına çevirmeden önce, bütün bir anakaraya ve sadece rakiplerinin değil, aynı zamanda haritanın coğrafî sınırları içinde gözükmeyenlerin dahi gücünü frenleyen Büyük Bozkır sakinlerine, komşularına ve yıldızları parlayıp sönen süper-etnosların "bin yıllık geçmişine" bir göz atalım.

Avrasya kıtası monolit değildir. Bazı tabii engellerle sık sık bölünmüştür. Bugünkü etnosu bölgelerin fizikî coğrafyasıyla mutabakat arzetmese de, bu bölgelerin ayırıcı bir rol oynadığı kesindir. Avrasya, batısında yer alan ve Akdeniz ve Kuzey Denizi'yle çevrelenen soğuk Doğu Avrupa'dan gözle görünmeyen bir şekilde fakat aslında Ocak ayının dondurucu soğuk hattıyla kesinkes ayrılır.

Yakın Doğu ile Kuzey Afrika'nın kuru ve sıcak bölgeleri de güneyden Sahra ile, doğudan ise Orta Asya çölleriyle sınırlanan coğrafî bir bütünlük arzederler. Daha orta kesimlerdeki müstakil dağlık bölgeler Anadolu yoluyla Adriyatik'den Transkafkasya'ya kadar uzanır. Fakat bu üç büyük bölgenin birbiriyle olan kesişme noktalarında sürekli etnik temaslar olmuştur.

İspanya ve Sicilya'da Romano-Cermen süper-etnosu Arabo-Berberîlerle karışmış ve orada yüzyıllarca haçlı-yarı hristiyan savaşları devamlı olarak vukû bulmuştur.

Küçük Asya'da, Grit'de ve Transkafkasya'da Bizans ortodoksları Müslümanlarla bıkıp usanmadan savaşmışlar ama taraflardan herhangi biri kesin başarı elde edememiştir.

Güney İtalya'da ve Adriyatik sahillerinde ortodoks ve katolikler, kiliselerin ayrılımına kadar çok uzun bir süre, biri diğerinin toprağını kendi mülkü saydığı için, birbirlerinin arazilerinde hak iddia ettiler. Müslümanlar-Berberîler, Güney İtalya'yı ve hatta Girit'i belli bir süre istila ettiler ama sadece Güney Slavyan halkı ortodoks Sırbistan ve katolik Hırvatistan olarak ikiye ayrıldı. Ne var ki burada dinî dogmalarla değil, etno-psikolojik sâikler sebebiyle Akdeniz havzası için birbirlerine karşı üstünlük kurmaya çalıştılar.

Müslüman halklar ve onlarla birlikte gelen doğu kültürü, ateşperestlerle çarpışarak Hindukuş dağlarına ve göçebelerin bozkırlarına ulaştı. Ama orada onları durduran tek şey bölgenin coğrafî şartları oldu.

Yüksek dağlar ve yakıcı sahralarla kaplı Hindistan gerçek bir yarımada görünümündedir. Ancak Pencap ve Sind eyaletleri daha XII. Yüzyılda Hintliler, Araplar, Afganlar ve Türkler arasında savaşlara sahne oldu ve tabii engeller Hindistan'ı yabancı istilasından kurtaramadı.

Sübtropikal ve mutedil rutubetli iklime sahip Çin, sık sık harabe haline gelmesine rağmen süper-etnoslar arasında yegâne sınır addedilen büyük sed sayesinde kendini bozkırın kuru soğuğundan tecrit edebilmiştir.

Son olarak, kelimenin en geniş manasıyla, Avrasya kıtasının dahili kısmı Çin Seddi'nden Karpatlar'a kadar uzanır. Bu uzantıda bozkırlar, makiler ve ormanlık alanlar da yer alır. Burada temas bölgeleri, batıda Macaristan stepleri, doğuda ise Batı Mançurya idi. Güneyde bu bölgeye Tibet dağlık arazileriyle Yedisu da ilave edilebilir; ancak Orta Asya'da Mâverâünnehir'i de temas noktaları arasına dahil etmek gerekir.

Büyük Avrasya kıtasının merkezî kesimi sadece ilk bakışta kendi kültürünü geliştiremeyecek kadar gayr-ı münbit ve vahşi gibi görünebilir. Doğuda Batı Avrupa Yarımadası'nın eski kültürüyle sınırdaş olan Büyük Bozkır, kuzeyden geçit vermeyen taygalar, güneyden ise dağ silsileleriyle sınırlanmış durumdadır. Sosyolog, tarihçi ve etnoğraflar farkedememiş olsalar bile, bu coğrafî bütünlük içinde farklı kültür, meleke, din, sosyal eğilim ve sanatlara sahip olarak yaşayan muhtelif halklar bir birlik teşkil etmişlerdi.

Fakat bu bir tesadüftü. Çünkü XX. Yüzyılın ilk yarısında aynı etnoğrafik yeknesaklık –ilim henüz bir realite olarak kabul etmese de– şüphe altında kalmıştır. Zaten *"Doğu"* ve *"Batı"* (N.I. Conrad'ın anlamsız bir ifadesi[38]) veya *"orman"* ve *"bozkır"*[39] yahut *"Sarı ve Beyaz Irklar"*[40] gibi ayırımlar ortaya çıktıktan sonra bu yeknesaklığın bozulduğunu farketmemek mümkün değildir.

Filvâki konunun iki yönlü taksimi meselenin çözümünü her zaman zorlaştırmış ve uzun bir süre de içinden çıkılamaz hale sokmuştur. Aslında *"biz"* ve *"onlar"* etnik prensibine şuursuzca sarılan ayrımcı sadece karşı tarafı tecrit etmek suretiyle akademik bir talebi yerine getirmektedir. Fakat biz bu ilkel taksimden uzak durmak mecburiyetinde olduğumuz gibi, sadece ikili ayrım sistemlerinden değil, aynı zamanda altı adet gibi görünen etno-coğrafî bölge taksiminden ve hatta ondan daha fazla olan süper-etnos gruplandırmalarından da uzak kalmalıyız. Yani Avrasya kıtasına şu veya bu zâviyeden değil, tepeden bakmalıyız. Ancak o zaman bölgelerin etno-coğrafik yeknesaklığını tesis edebiliriz.

Bu bölgelerde yaşayan insanlar sadece dil, örf ve sosyal yapıları itibariyle değil, aynı zamanda tabiat ve tarih, hayat ve ölüm, iyilik ve kötülüğe bakış açılarıyla da birbirlerinden farklıdırlar. Nasıl mı? Sayısız birinci el tarih kitaplarında bizi ilgilendiren konuyla alâkalı bir cevap bulamıyoruz. Çünkü bu kitapların müellifleri eserlerini başka okuyucular için yazmışlar. Birbirine zıt his ve geleneklerle yetişmiş olmakla birlikte biz bu konudaki nokta-i nazarımızı açıklamayı bir mecburiyet olarak görüyoruz. Fakat seleflerinin anlattıklarını değerlendirmeyi reddederek bir araştırmaya girmek, işi kısmen zorlaştıracaktır. Acaba sadece yabancı bilgilerin anlattıkları mı ilimdir? Sözlü değil, dilsiz delilleri ileri sürerek genelleme yapmak ilimden sayılmaz mı? Acaba sadece konuya derinlemesine dalmak ilmî sonuçlar getirir de, diopazonu enine yaymak konudan sapmak mı sayılır?

---

38 Konrad N.I., *Staroye vostokovedeniye i yego noviye zadaçi*//Zapad i Vostok. M., 1966, s. 7-32.

39 Vernadskiy G.V., *Naçertaniye ruskoy istorii.* Praga., 1927.

40 Solov'yev V.C. *Tri razgovora* CPb., 1901.

Sistemli bir yaklaşım, geniş genelleştirmelere yer vermek şartıyla, detayların inceden inceye irdelenmesini asla engellemez. Tıpkı büyük ustaların tablolarındaki tâli figürlerin sadece renkli lekeler kabul edildiği gibi. Bir dönemler fotoğrafçılar objeyi en ufak detaylara varıncaya kadar yansıttıkları için halkın gözünde usta kabul edildiler. Halbuki kompozisyonda ustalar sadece ne lazımsa onu göstermektedirler. Biz de bu yoldan hareket edeceğiz.

Ne var ki, belli coğrafî sınırlar içinde kalmak doğru değildir. Zaman büyük bir boşluk olduğu kadar gayr-ı muntazamdır da. Muhtelif dönemlerde etno-sosyal bölge sınırları değiştiği gibi, halkların ihtilafından dolayı insan ırkının genleri de değişime uğramıştır.

Mesela I. Yüzyılda Avrupa deyince bugünkü yeknesak Avrupa'yı düşünmemiz anlamsızdı. "Roma Dünyası" Kuzey Afrika'da sahraları ve Fırat'a kadar yakın doğuyu sınırları içine alırken, Avrupa'da sadece Ren ve Tuna'ya kadar olan alanla sınırlıydı. Cermenler, Sarmatlar ve Fenikeliler bu etno-sosyal bölgelerin sınırlarındaydılar.

Bin yıl sonra "Avrupa"nın sınırları değişti. Ren ve Elbe arasındaki Almanya bu sınırlara dahil edildi. Fakat Avusturya ve Navarra'nın dışında İspanya, Kuzey Afrika ve Balkan Yarımadası bu sınırların haricinde tutuldu. XVII. Yüzyılın başında ise Avrupa okyanusların ötesine uzandı ve bu proses "tarihî dilimler" dediğimiz dönemlerde meydana geldi.

Bu etnososyal bölgelerin uyuşum ve ihtilaf noktalarını gösterebilmek ancak onların birbirleriyle kıyaslanması ve karşılıklı etkileşim özelliklerinin incelenmesiyle mümkündür. Fakat senkronize bir kıyaslama, bu tür etnik prosesler değerini yitirdiği için anlamsızdır. Yani olayı diakron bir kıyaslamaya tâbi tutmak gerekir: Bir etnogenez prosesinin başlangıcını bir diğerinin başlangıcıyla, ortasını ortasıyla, sonunu sonuyla kıyaslamalıdır. Bu evreler muhtelif yüzyıllarda muhtelif halklarda meydana gelmiş olsa bile[41].

41 Başlangıç çizgisi, tarih bilimince takribi olarak verilebilen unsurlarla ölçülebilecek inkübasyon döneminin boyutları daha önce çağdaş kronikçilerce tesbit edilmiş olmalıdır.

Bir delikanlının yaşlı birinden veya bir çocuktan daha güçlü olması kimseyi şaşırtmaz ama etnik bir çatışmanın analizinde bu keyfiyet hep gözden kaçırılır. O halde meseleyi hangi noktadan ele almak gerekir? Eski metodlarla nirengi noktasını bulmak mümkün değil; bizimkinde ise, etnogenetik prosesi başlatan şey passioner itkidir. Böylece genelleme için gerekli olan tarihî iskeletin yapısı ortaya çıkmış olur.

Büyük bozkır konusunda diğer ülkelere ilişkin seçtiğimiz birkaç ana başlık, Avrasya kıtası kendi ölçüleri dahilinde incelendiği zaman dahi bozkırdakilerle bir yakınlık arzeder. Bu kaçınılmaz bir durumdur ama felâket değildir. Bütün haritaların zemininde bir genelleme göze çarpar ki, buna merkezî tasvir de denilebilir. Bu kalıbı M.Ö. III. Yüzyıl-M.S. XII. Yüzyıl arasında yaşanan Hyung-nu trajedisini incelerken kullanabiliriz. Çünkü bu çerçevenin sınırlarında Hindistan, Hindiçin, Kore, Japonya ve keza Afrika'da Güney Sahra yer alır.

Bu ülkelerdeki etnogenezin akislerinin bizim bölgemize hiç yansımadığı düşünülmemelidir ama bu etkilenme öylesine hafif geçmiştir ki, üzerinde durulmasa da olur.

Çinliler Neden Avrupa'ya Geçmediler

Bugüne kadar kimsenin bu soruyu sormaması tuhaftır. Dağınık kabilelerin toplanarak demoğrafik bir büyüme sergilemesi durumunda kültürün de gelişmesi gerektiği şeklindeki sıradan bir tarihî değerlendirme nokta-i nazarından hareket edersek, şu sonuç şaşırtıcıdır: *Han* dönemi (M.Ö. II. Yüzyıl) ve *T'ang* hanedanı (VII-VIII. Yüzyıl) dönemlerindeki Çin saldırganlığı trajik bir başarısızlığa uğradı da, daha sonra neden Kuzey Çin iki defa Sibirya'nın ve Uzak Doğu'nun bozkırlı savaşçılarının eline geçti? Üstelik Miladi III. Yüzyılda Ch'in hanedanının birinci imparatoru Shih Huang-ti tarafından tek bir devlet haline getirilen Çin'in asker sayısı Hyung-nularınkinden yirmi kat daha fazlaydı ve aynı oran T'ang hanedanıyla *Göktürk*'ler için de geçerliydi. Çin ekonomisine gelince, göçebe hayatı yaşayan *Hyung-nu*ların hayvancılığına kıyasla, sınırsız imkanlara sahipti. T'ang dönemi kültürü dünyanın en gözde kültürlerindendi ve N.I. Conrad ona boşuna "*Çin Rönesansı*"

adını vermemişti.. Biz burada onun değerlendirmesinin doğru olup olmadığı konusunu tartışacak değiliz ama her hâlükârda bu, Çin medeniyetinin bir komplimanıydı.

Yukarıdaki soruya "Bozkır üçlememizde" detaylı cevaplar verilmiş olmakla birlikte, biz yine de burada kısa bir özet verme hakkını kendimizde buluyoruz.

Çin adını verdiğimiz Orta Vaha Devleti tarihinde de diğer oykümena [rub'u meskun] bölgelerinde yaşanan iniş ve çıkışlar vukû buldu. Fakat bu iniş ve çıkışlar, kronolojik açıdan, Akdeniz ve büyük Avrasya bozkırında meydana gelen ve global etnogenez kavramı için oldukça perspektif sayılan passioner itkilerle eş zamanlı değildirler.

Diğer konularda olduğu gibi Çin etnik tarihinde de iki parametreyi gözden geçirmek gerekir: Mevzii ve geçici. Alan parametresi, landşaft halkalarıyla birlikte bölgeye adaptasyon şartları ve iklimsel şartlar tarafından belirlenir. İki büyük nehir, Huang-ho (Sarı Nehir) ve Yang-tse arasında kalan bu bölge Pasifik Okyanusu musonlarıyla beslendiği için güney kesimi ılıman bir iklime sahiptir. Daha güneydeki Ch'in-ling sıradağlarına kar düşmez. Yang-tse'nin güneyindeki cangıllar Çinliler'in anavatanlarından biraz farklı olduğu için tarih boyunca Çin halkının güneye yayılışı herhangi bir engele takılmadan devam etmiştir.

Batı ve kuzeyde ise durum tamamen farklı. Batıda Tibet uzanmaktadır. Dağları soğuktur ve oksijen azlığı sebebiyle alışık olmayanların nefes alması güçtür. Dağ tepeleri ezelden beri karlarla kaplıdır. Kuzeyde ise uçsuz bucaksız çöller uzanır: Gobi, Alaşan ve Takla-Makan. Bitki örtüsü olarak kuru otlar, ılgın ağaçları ve sadece dağ ikliminde yetişen diğer ağaçlar vardır. Orta Vaha'nın Çinli halkı için her iki taraf da alışılmış yerler değildi. Bu yüzden eski Çinliler sadece Nan-shan eteklerine saçılmış bulunan vahalarda yerleşmişler, daha sonraları Okyanus seviyesinden daha aşağıda yer alan ve özel bir mikro iklime sahip bulunan Lukçun Çukuru'na saçılmışlardı. Ama orada da Büyük Bozkır sakinleri Çinliler'i itince, bunlar Turfan vadisini kendilerine yurt edinmişlerdi. Coğrafî şartların elverişsizliği halinde etnos-landşaft ters ilişkisi özellikle katıdır.

Etnogenez halkalarının kronolojik teselsülü de önemli bir husustur. Bunları üçe ayırabiliriz: Antik, eski ve ortaçağ. Esasen XVIII. Yüzyılda bu kronolojiye yeni bir dönem ilave edilebilecekti fakat yakın sapmalar ve XVII. Yüzyıldaki Mançur fetihlerinin yol açtığı karmaşıklık sebebiyle bunu teyid edecek herhangi bir şey söz konusu olamadı.

Çin tarihinin antik çağı M.Ö. 2033'de başlarsa da, bu kesin değildir. Aynı doneler bu dönemin M.Ö. 1066'da sona erdiğini göstermektedir. Son tarih M.Ö. 1027 olarak tesbit edilmiştir. Bu, yaklaşık bin yıl demektir ki, passioner itkinin normal sönme süresi de budur. Eski çağ daha vazıh. Bu çağ *Han* hükümdarlığının *Chou* kabileleri tarafından fethiyle başlar ve hükümdarlık 1885 prensliğe bölünür. M.Ö. 842'den itibaren fatih kabilelerle yerli halk politik ve kültürel yönden karışıp süper-etnosu meydana getirdiler ve böylece yükselme dönemi başladı. Bu yükselişin en güzel ifadesi Huo devletinin başarılı yükselişi ve mağlupların tamamıyla imha edilmesidir. Bu durum bir ırk tasfiyesine yol açtı ve böylece M.Ö. 403'e gelindiğinde birbiriyle sürekli savaşan sadece yedi etnos kaldı. Dökülen kanlar sebebiyle passioner sistemler bozuldu. Ch'in hükümdarlığının zaferi (M.Ö. 221) ve onun vârislerinin mağlup kavimlere karşı uyguladığı katliam zayıflayan etnosların üreme gücünü azalttı.

Yine de Çin halkı M.Ö. 202'de Ch'in hanedanını devirecek gücü bulabildi. Batı Han döneminin başlamasıyla etnogenez yeni bir atâlet merhalesine girdi. Bu dönem, sürekli passionerlik kaybına rağmen ekonomik ve kültürel açıdan bir yükselme dönemiydi. II. Yüzyılın sonlarında tekrar bir kargaşa dönemi başladı ve 265'de iktidara gelen askerî "Chin" imparatorları ülkeyi ve devleti paramparça ederek, kuzey ve batıdan sarkan barbarların yağmalarına açık hâle getirdiler. Neticede bu barbarlar kuzey bölgelerini 313'de istila ettiler. Güneydeki savaş alevleri 420'ye kadar yanmaya devam etti ve büyük imparatorluğun bir parçası olan bölge, birbirine düşman 29 kabilenin hâkimiyet karmaşasına sahne oldu.

VI. Yüzyılda (555'de) yeni bir passioner dürtü yüzeye geldi ve bu Ortaçağ Çin'inin başlangıcı oldu. Yükselme döneminde iki yeni halk teşekkül etti: Çinlileşmiş Türkler –T'ang hanedanı ve Çinli şovenler–

Sui hanedanı (581-617) ile *Sung* hanedanı.(960-1279) Birinciler T'ang saldırganlığı sayesinde zaferden zafere koşarak ülkeye barış kültürünü yerleştirdiler. İkinciler katliam ve halk isyanlarıyla yabancı olarak kabul ettikleri yönetici kadroyu çökerttiler. Birkaç kanlı hadiseden sonra şovenistler galip geldiler fakat Çin'in Moğollar tarafından fethiyle yarıda kesilen yeni bir atâlet dönemi başladı.

Çin halkı fazla kalabalık olmayan fâtihlere karşı zafer kazanabilecek güce sahipti. Yeni kurulan *Ming İmparatorluğu* 1368'den 1683'e kadar devam ettiyse de, bu dönemin sonu kargaşa içinde geçti ve *Mançurlar* Çin'i istila ettiler. Hem de Çinliler Mançurlar'dan 300 misli kalabalık olmalarına rağmen!

Demek ki, nüfus çokluğu ve ekonomik güçlülük zafer dolu fetihler ve askerî-politik başarılar elde edilmesini sağlamıyor, etnogenez prosesi de nihai rolü üstlenmiyormuş. Şu halde Çin'in Asya'yı hâkimiyet altına alma denemelerinin –her ne kadar Çinliler böyle bir şeyin sonuçları üzerinde kafa yormamışlarsa da– yine Çinliler tarafından akâmete uğratıldığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Geçmişte Çin monolit değildi. Etnik ve süb-etnik sistemler arasındaki çatışmalar onu parçalara ayırmıştı. Çinliler Han ve T'ang imparatorlukları bünyesinde ortaya çıkan küçük etnik gruplara ve kendi ırkdaşlarına karşı sık sık silaha sarıldılar. Neticede kitleler iç savaşlarda telef oldu. Onların enerjileri süper-etnik sistemler içinde eriyip gitti. Halbuki Çin ordusu Roma ordusundan dahi iyi silahlanmıştı.

Romalılar'ın Çinliler'le çatışması her iki taraf için de beklenilmeyen bir şeydi.

M.Ö. 36'da Hyung-nu prensini takip eden Han birlikleri şimdiki Kazakistan'ın *Talas Nehri* civarında dört köşe geniş kalkanlar kullanan tuhaf savaşçılarla karşılaştılar. Kısa mızraklarla kendilerine karşı saldırıya geçilmesi karşısında şaşkına dönen Çinliler rakipleriyle alay edip, gülerek onları arbaletlerle ok yağmuruna tuttular. Ve neticede mağlup olanların *Harran*'da triumphator *Krassus*'un öldüğü savaşta Parthlar'a teslim olan Roma lejyonu olduğu ortaya çıktı. Parthlar esirleri ülkenin doğu sınırına yerleştirerek, dost ve müttefikleri Hyung-nular'a yardım amacıyla göndermişlerdi. Miladın başlarında Çinliler'in Avrupa'ya kadar uzanamadıklarını düşünmek ne büyük saadet! Şayet yolları Han

İmparatorluğu'nun baş düşmanı Hyung-nular tarafından kesilmemiş olsaydı, onlar elbette bunu yaparlardı.

Doğu-Batı arasındaki ikinci çatışma da 751'de yine Talas vadisinde vukû buldu. Çin ordusu oraya Soğdiyanların (bugünkü Özbekistan) Araplar'ın aç gözlü saldırılarına karşı yardım istemesi üzerine gitmişti. Üç gün devam eden çarpışmaların neticesi, pek uzakta bulunmayan ve tarafsız bir tavır izleyen Türk-Karluklar'ca belirlendi. Çinliler'in Araplar'dan daha kötü olduğuna kanaat getiren Karluklar onlara saldırdı ve Çinliler kaçmak zorunda kaldılar.

Kaderin bir cilvesi olarak Çinli kumandan *Kao Hsien-chi* kaybedilen savaşın ve elden çıkarılan Sağdiyana'nın intikamını almaya girişmedi. Kalesine çekilerek T'ang imparatoruna hizmetini sürdürdü. Fakat muzaffer Arap kumandan *Ziyad b. Salih* kısa süre sonra politik bir sebeple öldürüldüyse de, artık şu veya bu şekilde Orta Asya İslâm âleminin bir eyaleti haline gelmişti. T'ang döneminde Çin istilasına uğrayan, Göktürkler döneminde hallaç pamuğu gibi atılan İç Asya ise sonunda bağımsızlığına kavuştu ve orada daha önce yani 841-847'de Yenisey Kırgızları tarafından parçalanan Uygurlar yeni hakanlıklarını inşa ettiler.

Bu olaydan sonra Çin zayıfladı ve X. Yüzyılda büyük bozkırın bütün kuzeyini kaybetti. Çin'in kuzey-batı sınırlarında *Tankut İmparatorluğu Hsi-Hsia* ortaya çıkarken, kuzey doğusunda kendine Çince Leao ismini alan *Kıtan* devleti zuhur etti ve onlar büyük bozkırı Çin'den ayırdılar.

Şu halde Çin ne zaman Asya'yı ele geçirip *Pax Snica*'yı kurmaya kalkışmışsa *Hyung-nu*lar ve *Türk*ler, daha önce Junglar ve Ti'ler, daha sonraları ise Moğollar Çin'in batıya yayılmasını engellemişlerdir.

Wu-ti'den itibaren (M.Ö. 140-87) *Han* hanedanı imparatorları, Çinliler'in barbar dedikleri komşu halkları hâkimiyet altına almak suretiyle bir dünya imparatorluğu kurmaya, bu halklar arasında Çin kültürünü bilahere Çin hâkimiyetini yerleştirmeye giriştiler. Geçen 2000 yıl boyunca kuzeyi hâkimiyet altında tutan Çinliler, burada tabii kaynaklarla değil, yerli halkı sömürerek geçindiler. Bir başka deyişle ne hayvancılıkla, ne de avcılıkla uğraştılar. Aksine yerli halkın elindeki

deri ve kürkleri vergi olarak topladıklarından tabii kaynakların kullanılmasını teşvik dahi etmediler. Elbette bu vahşilikten kaynaklanan bir ekonomi politika idi. Bozkır kabilelerini hiçe sayarak tabii alanı imha eden bu politika, haklı olarak yerlilerin istilacılara bütün güçleriyle karşı çıkmalarına zemin hazırladı. Ama onların böyle bir şeye neden müsaade ettikleri konusu açıklık kazanmamıştır.

İran ve Turan

Çin nasıl doğuda bir bozkır dünyasına ve kendi öfkeli düşmanına temelden karşı ise, batıda da Orta Asya'lı bozkır göçebelerine bizim ele aldığımız "bin yıllık" dönemin başında kadim *Persiya* karşı idi. Ne var ki buradaki olaylar Uzak Doğu'dakinden büsbütün farklı bir yönde gelişmiştir.

Batıda Babil, Anadolu, Suriye ve Mısır'ı; doğuda Soğdiyana ve Hindistan'ın bir kısmını fetheden eski Persler, *Turan*'ı düşman görerek kendilerini dünya imparatorluğu-*İran* olarak kabul ettiler. İran ve Turan birbirine yakın *Ari** kabilelerin yaşadıkları topraklardır. Onları birbirlerinden ayıran şey ırkları ve dilleri değil, dinleri olmuştur.

Eski Ari kültürünün bozulmasının en belli başlı sebebi, M.Ö. VI. Yüzyılda yaşamış olan peygamber *Zerdüşt*'e hamledilir. Zerdüşt, Helenler'in Olimpus, Almanlar'ın Valgal'da diktikleri heykellere benzeyen Ari tanrıları –devler– panteonuyla birlikte *Ahüramizd*'lere saygı göstererek tek tanrı inancını yaymaya çalıştı. Ahüramizdlerin yardımcıları (Ahurlar) Helenlerin devlerine ve Hintlilerin Asurlarına –devlerin düşmanları– denk idi. Zerdüşt'ün öğretisi mitoloji ve kâinatın yaratılışıyla ilgili inançlarla 180 derece ters düşmekteydi[42].

Bu yeni inanç herkes tarafından kabul edilmedi elbette. Hatta İran'da dahi hemen yayılmadı. Ancak eski tanrıların ulûhiyeti inancını muhafaza eden Ariler Turanlı olurken, Zerdüşt taraftarları İranlı oldular. Böylece Ariler İran ve Turan olarak ikiye ayrıldılar. Pers hükümdarları Zerdüşt öğretilerini müdafaa ettiler. Orta Asya ve bugünkü Afganistan'ı içine alan Turan'da ise Hürmüzd'e değil devlere inanılmaya devam edildi.

İskender Zülkarneyn'in Perslere karşı zafer elde etmesi pek de beklenilen bir şey değildi. Makedon hükümdarlığının parlak bir geleceği var gibi görünüyordu, amma...

M.Ö. III. Yüzyılda Ch'in hanedanı Çin'i tek bir devlet haline getirdiği dönemde kuzey barbarları arasında sivrilip çıkan *Hyung-nu* bahadırları Ch'in hanedanından ana vatanlarını geri yolup alırken, Büyük Bozkır'ın batı bölgelerinde de en az doğudaki kadar kanlı ve çetin çatışmalar başlamıştı.

Göçebe *Sarmat*lar *İskit* sınırlarından içeri dalarak kimi buldularsa öldürdüler. Bu bir fetih savaşı değil, imha hareketiydi ve onları böyle bir vahşete neyin itelediğini kestirmek de güçtür. İskitler ve tebaaları zar zor *Kırım*'a ve ülkenin diğer uçlarına kaçabildiler. Yani *Podneprov*'un kayın ve gürgen ormanlarına, yakın cangıllara, sahildeki *Terek* ve *Sülek*'e. M.Ö. III. Yüzyılın aynı döneminde Sarmatların akrabaları *Parth*lar *Saka* (İskit) hükümdarı *Arşak*'ın kumandası altında İran'dan *Makedonya*lıları kovarak *Büyük İskender*'in kurduğu *Media-Pers* monarşizminin yerine özel bir hükümdarlık kurdular. Böylece bozkırda yeni bir devir başladı ve zaman ibresinin yönü değişti.

M.Ö. II. Yüzyılda Parthlar *Babil*'i zaptederek (M.Ö. 141) I. Yüzyılda da Romalıları bozguna uğrattılar (M.Ö. 53). Ve böylece bu hanedan yıkılıncaya kadar batı sınırlarını muhafaza ettiler.

Parthia feodal ve liberal bir devletti. Başta *Pehlevî* ailesinin dört hükümdarı oturmuş; onların altında yedi kabile prenslikleri, 240 zâdegân ailesi ve dehkanlar-askerlik yapan aristokratlar bulunuyordu. Tâcirler, sanatkârlar ve köylüler daha alt basamağı; en alt basamağı ise köleler teşkil ediyordu. Bunlardan başka şehirlerde Hristiyan ve Yahudi kolonileri; dağlarda ve kırsal kesimlerde kendi inanç ve törelerini muhafaza eden çeşitli kabileler yaşıyordu. Ama kimse kimseye karışmıyordu.

* Burada yazarın Türkler'in Ari ırktan olduğu görüşüne katılamayız. Çünkü Türkler'in Ural-Altay ırkından olduğu bütün dünyaca artık kabul edilmiş bir hakikattir. (Çev.)

42 Gafurov B.G., *Tadjiki*, M. 1972, s. 27-64.

İran'ı *Selevkid*'lerden yolup alan Turanlı Parthlar popülasyona kendi genefondlarını ekemediler. Onlar poligami gibi kolay bir yolla İran'ı –kültür yoluyla değil fakat etnogenez ve tarihî kader birliği safhasında– kendi passioner genleriyle besleyerek Persler'i Turanî süper-etnosun içine çektiler.

Parth dönemini neredeyse inkar eden ve Ahemenidler'i Sasaniler'in ataları olarak kabul eden İran tarihinin bu geleneksel Pers versiyonu daima şüphe uyandırmaktadır. Bu versiyon oldukça milliyetçidir fakat *Cyrus* ve *Kambyses* Elam'da *Anşan* şehrinde hüküm süren hükümdarlardı. *Dârâ* [Dareios] ve torunları ise Persler'in tamamen eriyip gittikleri kalabalık bir nüfusa sahip çok geniş topraklarda isteksiz ve bitkin bir halde hükümdarlık yaptılar. İskender'in beklenilmedik bir başarı elde etmesi ve Pers devletinin M.Ö. 330'da yokolup gitmesi de bunu izah etmeye yeterlidir.

Etnogenez kanunlarını nazar-ı itibare aldığımızda *Bizans*'ın –İkinci Roma, *Moskova*'nın Üçüncü Roma olduğu şeklindeki bir miti reddetmek zorundayız. Kendi sisteminin çok eskilere dayandığını iddia etmek, ormanlık kesimde yaşayan yerlinin tabiat kanunlarını ölümsüz zannetmesinden farklı bir şey değildir ve Persler de bu konuda istisnâ sayılmazlar.

Şimdi İran etnik tarihinin daha doğrusu Pers-Parth etno-sosyal sistemleri ve merhalelerinin analizine geçelim. Birinci merhale 200 yıldır (M.Ö. 250-253 yılları). Yani etnik yükseliş dönemi. İkinci safha akmatik merhaledir. (M.Ö. 50-M.S. 224 yılları) Çeşitli kültürlerin tesirleri, hanedan savaşları ve Zerdüştizm sayesinde Helenizmin dışlanması bu merhalenin belli başlı özellikleridir. Ancak bu devre değişikliği dahi Arşak hanedanını kurtarmaya yetmedi. Çünkü Persler nazarında Arşaklar Turanlıydı. Yabancı ve istilacıydı. Neticede hanedan âzâlarının zayıflığı, kanunların bozulması, aralarında passioner Parthların kendi genefonlarını ektikleri kitlelerin de yeraldığı yerli halkın başarısına zemin hazırladı.

224 yılında Ahemenidler'in torunu ve aynı zamanda yedi prensden birisi olan Artaşir, Zerdüştî ruhanî môbedlerin ve mahalli dehkanların yardımıyla Parth hükümdarı *V. Artaban*'ın ordusunu bozguna uğratarak 226'da İran şehinşahı olarak tahta oturdu. Sâsânî hanedanını kuran Artaşir, yeni imparatorluğun bünyesine başta İran olmak üzere Afganistan, Belucistan (galiba daha sonraları fethedildi), Merv ve muhtemelen Harezm ve Irak'ı da kattı[43]. Ve bu tarihten itibaren *"taht ve altar birliği"* dönemi başladı. Zerdüştizm devlet dini ilan edilirken "putperestlik" yani kabile kültleri yasaklanarak takip altına alındı[44]. Böylece sabiizm, gnostizm, Grek politeizmi, Khalde mistisizmi, Hristiyanlık, Yahudilik ve Mitraizm (Bhon itikadı) *Avesta* dini karşısında boyun bükmek zorunda kaldılar. *I. Şahpur* döneminde yani 241-242 yıllarında propaganda yapmasına müsaade edilen Mani gnostizmi 276'da bütün düşünürlerinin katledilmesiyle son buldu. Sadece Yahudilik bu takibattan sâlimen kurtuldu. Çünkü Yahudiler Roma'nın amansız düşmanı idiler ve İran da Roma'yla sürekli savaş hâlindeydi. Sâsânîlere bağlı bu atâlet dönemi 491'e kadar devam etti.

Şah *Kavad* (448-531), atalarının bütün güçleriyle destekledikleri bu karışık etno-sosyal sistemi aynen sürdürdü. Artaşir isyanından sonra hayatta kalmayı başaran üç Parth boyunun reisleri, ki bunlar Ermenistan'da *Karen*'ler, Horasan'da *Suren*'ler ve Kafkas-ötesi Arnavutluğu'nda *Mihran*'lardı, tahtın destekleriydiler. Môbedler –kâhinler ve dâbirler–münşîler entellektüel tabakayı teşkil ettiler. Azadlar süvari birliklerinde görev aldılar. Dördüncü sınıf vatandaşlar ise tarım ve hayvancılıkla uğraşarak vergi ödediler.

Deylemî, Arab, Saka, Yahudi, Alban, İberyalı, Ermeni, Nastûrî ve Monofist Hristiyanlar, Mitra taraftarları ve gnostik toplumlarla karmaşık hale gelmiş olan bu sistemi ayakta tutabilmek için passionerliğin sürekli erimesi gerekliydi ve zaten onların passionerlikleri de bir kullanımlıktı. Kuraklık, kıtlık ve çekirge baskını gibi tabii âfetler 491'de karışıklıklara sebep olunca şahın gözde veziri *Mazdek*, felsefi ve iktisadî iki bölümden oluşan proğramını teklif etti. Ona göre hükümdarlık, aydınlık ve iyilik yani irade ve akıl veya kötülük yani felâketler ve akılsızlıktan ibaretti. Bu yüzden iyilik ve akıl yolunu seçerek, zenginlerin mallarını müsadere edip ihtiyaç sahiplerine dağıtmak gereki-

43 Christen A.-*L'Iran sous les Sassanides*, Copenhague, 1936, s. 84.
44 Bogdanov L.F., *Persiya*, Sb6, 1909, s. 60.

yordu. Bazı ihtiyaç sahipleri bizzat Mazdek tarafından tesbit edildi ve böylece mevcut sosyal konsorsiyuma bir de *Mazdekîler* yani müsadere edilen mallarla doldurulan devlet hazinesinin sırtından geçinmek isteyenler ilave edilmiş oldu.

Bu uygulama şiddetli bir muhalefetle karşılaştı. Özellikle haremlerden toplanan kadınlar karşı çıktılar ama isyanlar kanlı bir şekilde bastırıldı ve neticede Pers ordusunun bel kemiği süvariler ordusunu teşkil eden zâdegânların çoğu öldürüldü. Böylece İran'ın etno-sosyal sistemlerinin iptidaileşme süreci başladı.

529'da yeni bir isyan başlatan genç prens *Hüsrev*, Mazdek'i katlederek babası Kavad'ı tahttan indirip Mazdekiler'i ayaklarından astı. Ama kayıpları telafi etmek mümkün değildi. Daha önce malları müsadere edilenlerden isyana katılanlara mükâfat olarak geri verilecek bir şey kalmamıştı. Bunun üzerine şah onlara günlük ücretle orduya katılmalarını teklif etti. Onlar da eli boş kalmamak için bu teklifi kabul ettiler. Böylece İran'da daimi bir ordu kuruldu ve şah da askerî bir imparator oldu. Neticede İran'da etnik obskürantizm dönemi yani etnososyal sistemi teşkil eden unsurların sayısının azalma devri başladı[45].

Son 120 yıl oldukça trajik geçti. Düzenli ordu Bizanslılar, Habeşler ve Türkler'e karşı zaferler kazandıysa da, helâk edici bir yola sapmaktan da kurtulamadı. Oniki süvari bölüğü kumandanları İran'ın yegâne gerçek gücünü teşkil ediyorlardı ve Hüsrev'in oğlu *Hürmizd* (579-590) orduya sırtını vererek Mazdekler'in işini bitirmeye karar verdi. On yıl zarfında 13000 üst düzey görevliyi ve môbedleri öldürttü. Araplar *Mâverâünnehir*'i ele geçirirken *Deylemî*'ler itaat etmeyi reddettiler. İran silahlı kuvvetler komutanı *Behram Çûbin* isyan bayrağı açtı. *Bind* ve *Bie* zâdegânları ise öldürülmekten kurtulmak amacıyla Hürmizd'i katlettiler[46].

Behram şah oldu ama Bizans'ın müdahalesi, Greklere imha harbi için tazminat ödemeyi kabul eden *II. Hüsrev*'in tahta geçmesine imkân hazırladı. Ancak iki ülke arasında yeni bir savaş başladı. Şah muzaffer

45 Gumilëv L.N., *Drevniye Turki (Eski Türkler)*, 1967, s. 121-124.
46 Gumilëv L.N., *Bahram Çubin*//Problemı vostokovedeniya, No. 3, s. 228-241.

kumandan *Şehrvaraz*'ı öldürmek istediyse de, kendisi Nasturiler'in desteğiyle yakınları tarafından katledildi. Bu hadiseden sonra İran'da şahlar arasında koltuk mücadelesi başladı ve bu kargaşa *III. Yezdigerd*'in cülûsuna kadar devam etti. Bu arada Araplar'ın sahneye çıkıp İran'a saldırmaları Yezdigerd'i Merv'e kaçmak zorunda bıraktı. Orada da bir gece baskınıyla öldürülünce (651) İran devleti yıkıldı.

İran'ı fetheden *Halife Ömer* Persler'i İslamiyeti kabul etmeleri konusunda zorlamadı. Aksine harac ve cizye toplamayı tercih etti. Hatta valilere, fethedilen bölgelerdeki toprak sahiplerine dokunmamalarını emretti. Böylece toprak ve dinlerini muhafaza eden geniş toprak sahipleri yüksek vergiler ödediler. Ancak kendi topraklarını ekip biçen fakirler ve köylüler İslamiyeti gönüllü olarak kabul ederek, özellikle vergi toplama işine katılmak suretiyle yüksek maaşlar aldılar. Bu yüzden Pers'lerin büyük kısmı İslamiyeti kabul ederken, kültürlü zengin kesim Hindistan'a göçetti[47]. Böylece İran gönüllü Müslüman oldu. Dolayısıyla bundan böyle "Müslüman Halklar" arasında zikredilecektir.

İran ve Çin Arasında

Milattan önceki üç asır zarfında Turan'da ve komşu Hyung-nular'da hayat faaliyetinin artışı ve aktivitenin yükseğe tırmanışı aynı anda gerçekleşti. Yani passioner itkiler aynı dönemde müşahede edildi. M.Ö. III. asırda Hyung-nu, Sarmat ve Parthlar'ın ortaya çıkışları esasen M.Ö. IV. asrın ortalarında başlamıştı. Çünkü henüz M.Ö. 307'de Chao ve Yen prenslikleri sınırlarını yağmalayan Hyung-nular'a karşı silahlanma ihtiyacını hissetmeye başlamışlardı[48].

Bu olayın vukû bir tesadüf değildi ve en azından bize passioner itkinin mihverini tesbit konusunda bir fikir vermektedir. Göründüğü kadariyle bu passioner itki Güney Moğolistan, Cungarya ve Orta Asya'da başlayarak oradan Hazar'ın doğu sahillerine yani Kopet-Tağ'ın kuzey eteklerine uzanmıştı ki, Turanlıların yani Parth ve Sarmatlar'ın çıkış noktası da oradan başlamaktadır.

47 Bogdanov L.F., Ukaz, soç., s. 61.
48 Biçurin N.Y., *Sobraniye*, I/45.

Bizim M.Ö. III. Yüzyılda *Hunno-Sarmat*'lar ismini verdiğimiz halkların itmesiyle, Hindistan'ı fetheden *Kuşanlar*'la daha fazla bağlantısı olan Kuşan İmparatorluğu'nun yükselişi aynı döneme rastlamaktadır. Gerçi Kuşanlar'ın kronolojisi tam olarak bilinmiyorsa da, etnogenetik gelişim çizgisinin Parthların ki ile aynı döneme ve hatta biraz yukarıya düştüğü görülmektedir. Arşak hanedanının 225'de yıkıldığı aynı tarihte Kuşan hükümdarı *Vasudev* de ölünce, imparatorluğu parçalanma sürecine girdi[49]. Sasânîler döneminde Kuşan prensleri hükümranlıklarını kaybettiler ve İran platosunda şehinşahın valileri haline geldiler. Pencab'dakiler ise V. Yüzyıla kadar varlıklarını devam ettirdiler[50]. Doğu sınırları genel valisi Belh'de *"Kuşan-şah"* titülüyle hüküm sürdü. Ne mağlupların kopup gitmelerine müsaade etti, ne de Sırderya'nın aşağı akımındaki Hionitler ve Pamir ve Hindikuş'daki dağlı âtıl Eftalitler gibi bağımsız barbarların birleşmelerine yol verdi.[51].

Fakat öte tarafta sadece Çinliler'in verdiği isimle tanınan başka bir Turanî halk daha vardı.

Kuzey-Doğu'da Hyung-nu'lara, Güney-Doğuda Ch'in hükümdarlığına komşu olan bu halka *Yüeçi* (veya Yüyeçi) deniliyordu. O dönemin Çin coğrafi kaynaklarına göre Yüeçi hükümdarlığı sınırları içinde Ordos'la Hami arasında[52] kalan sahralar da bulunmaktaydı fakat muhtemelen kuzeyden *Moğolistan Altayları*'yla birleşen zengin *Batı Cungarya*[53] meralarını elde tutmak maksadıyla Yüeçiler bu çöl topraklarını ele geçirmişlerdi. M.Ö. II. Yüzyılda Hyung-nular Yüeçileri *Cungarya* ve *Yedisu*'dan söküp çıkardılar (M.Ö. 165'de). *Baktria*'ya gelen Yüeçiler orada *Greko-Baktria* hükümdarlığının harabelerine yerleştiler (M.Ö. 141-128 yılları).Bütün bunlar tam olarak bilinmektedir ama Orta Asya tarihi kaynaklarında Yüeçi isminin hiç geçmemesi ve onların Fars dil grubuna giren bir lehçe konuşan halk olduğunun belirtilmemesi anlaşılır gibi değil. Yüeçilerin torunları tarafından kurulan Kuşan hanedanın da bizzat Yüeçi adıyla bilinmesine rağmen bu halkın Orta Asya'da veya İran'da mâruf herhangi bir halkla, mesela *Tohar*'larla özdeşleştirilme denemeleri bir sonuç vermemiştir.

49 Marchall J., *Guide to Taxila and Calcutta*, s. 22.

50 *A.g.e.*, s. 17.

51 Gumilëv, *I-Eftaliti i ih sosedi v IV v*//VDI, 1959, No. 1; 2-*Eftaliti-gortsi ili stepnâki*//VDI, 1967, No. 3.

52 Biçurin N.Y., *Sobraniye*, III/57.

53 Gumilëv, *Hunnu*, s. 39-40.

Fakat bu bulanıklık *Laufer Barthold*'un küçük bir çalışmasıyla ortadan kalkmaktadır. Laufer'in *"The Language of the Yue-chi or Indo-Scythians"* isimli çalışması (Chicago 1917, 14 sayfa) küçük bir broşür olarak sadece 500 adet basılmış ve ücretsiz dağıtılmıştır. Bu broşür belki de I. Dünya Savaşı sonrası olayları sebebiyle Avrupalı oryantalistlerin dikkatinden kaçmış ama kütüphanelerde yerini korumuştur. Şu anda M.E. Saltıkov-Şçedrin'in özel kütüphanesinde bulunan bu kitapçığı fotokopi yoluyla elde edebildim.

B. Laufer, Han hanedanı yazmalarında muhafaza edilen beş Yüeçice kelimeyi analiz ederek, bunların Kuzey İran dil grubuna ait olduğu sonucuna varmış. Altıncı kelimenin eski Çin dil yapısı yüzünden *sgwi-ed-di* şeklinde bozulduğunu ileri süren Laufer, bunun çok açık bir şekilde *Sogdoi* yani Sogd kelimesi olduğunu tesbit etmiş. Çünkü kelimenin sonundaki *"di"* eki *Oset, İskit, Soğd ve Yağnob* dillerinde çoğul eki olarak kullanılmakta ve bu dil grubunun Batı Avrupa dil grubuna daha yakın, dolayısıyla Farsça'dan uzak Tohar dil ailesinden farklı olduğu bilinmektedir[54].

Laufer'in mülahazası gerçekçi gibi görünüyor. Çünkü onun anlattıkları bizim Yüeçiler hakkında bildiklerimizle uyuşmakta ve bizi hayretâmiz bir sonuca götürmektedir: Baktria Grekleri'ni yenen bir halk hiçbir yerde adı geçmediği için Mâverâünnehir'in yerleşik halkı olarak bilinen "Soğdlar" şeklinde kayıtlara geçmiştir. Çin sınırında Huang-ho kadar saçılmış olan bu halk Hyung-nular tarafından tazyik edilince düzenli bir şekilde geri çekilerek Makedon fatihlerin torunlarını mağlup etmiştir. Güney Altay'ın da, eski tanrı *Mitra*'ya tapınan Turan'ın Zerdüşt'e inanan İran'la savaştığı dönemden daha önce ele geçirilmiş olduğu varsayılmalıdır. S.I. Rudenko'nun kazılarda ele geçirdiği buzul dönemi kalıntıları da bugün Yüeçiler'e ait olarak hesaplanmaktadır[55].

54 Laufer B. Op. cit.

55 Rudenko S.I., *Kültüra naseleniya Sentralnogo Altaya v skifskoye vremya*, s. 175-176.

Çıkmaz Sokak

Roma veya büyük Han imparatorluğu veyahut Bağdat halifeliği gibi devletlerin başkentleri genel olarak nirengi noktası seçilirler. Ama acaba bu gerekli miydi? Bizim amacımız için -ki bu Avrasya kıtasının etnik tarihinin zeminine Hun etnogenezini örnek olarak oturtmaktadır- sadece bir noktayı değil, doğu ve batıya, oykümananın güney ve kuzey uçlarına eşit zâviyeden bakabileceğimiz bir bölgeyi tarafsız coğrafî bölge olarak almak daha uygundur. Böyle bir nokta Hazar Denizi sahillerinde mevcut. Ama bütün sahillerinde değil, sadece kuzey kıyısında. Çünkü Hazar'ın güney, güney-batı ve güney-doğu kıyıları iç bölgeler olan İran, Azarbeycan ve Soğdiyana kısacası Sâsânî hükümdarlığı (224-651) ve biraz sonra üzerinde duracağımız İslâm halifeliğiyle (632-1258) oldukça fazla bağlantılıdır. Hazar civarının şu veya bu bölgeleri, sözü edilen güçlü devletlerin kaderinde fazla söz sahibi olmayan uzak noktalardı.

Hazar'ın güney kıyıları iklim olarak da İran'dan ayrılır. İran kuraktır. *Gilan* ve *Mazanderan, Elbruz* sıradağlarıyla ayrılarak sulak bir alan teşkil eder. Dağlardan çıkan nehirler denizden sığ noktalarla ayrılarak gölcükler teşkil ederler[56]. Bu gölcüklerde biriken suları denize akıtmak zordur.

Bu bölgenin kadim sâkinleri olan *Kadusi*'ler ne Sasânîlere, ne İskender'e, ne de Ahemenidlere boyun eğmişlerdir. Kadusiler Ari halklar değillerdi. Tıpkı Pireneler'de tutunarak Kelt, Romalı, Arap ve Kastilyalılardan daha fazla yaşayan Basklar gibi onlar da Elburz eteklerinde tutunmayı başarmışlardır. Bölgede yaşayan kabileler birden fazla ise de, onlar *Deylemî*'lerin hakimiyeti altında idiler ki, bugün ne Deylemîler, ne de komşuları *Hirkan*'lar berhayattırlar.

Bugün Gilan denilen Deylem'in doğusunda Mazanderan (Taberistan) ve "ülkenin serbest bölgesi" *Gûrân* uzanır. Buraları tortular sayesinde diğerlerinden tecrid edilmiştir ve gür meralar ve ormanlarla kaplıdır. Bölge halkı oldukça savaşçıdır ve hatta 717'ye kadar Arap hücumlarına karşı direnmiş, bilahere komşu hükümdarlıklarda en yüksek ücretlerle paralı askerlik yapmıştır. Gûrân'ın kuzeyi çorak araziler-

56 Barthold W.W. *Istoroko-geografiçeskiy obzor Irana*, s. 153.

le kaplı olduğundan, oralarda yaşayanlardan daha sonra söz edilecektir.

Deylemîler ve Hirkanlar ancak XI. Yüzyıla kadar varlıklarını sürdürebildiler. Bütün homeostatik etnoslar gibi karmaşık bir çevreyle iç içe yaşadılar.Fakat o çevreyi terkedince, sadece düşmanlarına karşı amansız savaşçılar olduklarından dolayı değil, kazandıkları zaferlerden ötürü tarih sahnesinden silindiler!

Deylemîler X. Yüzyılda halifeliğin zayıflamasından faydalanmayı başardılar. Yaşamaya elverişsiz ülkelerinden çıkarak Batı İran, Azerbaycan ve hatta Bağdat'ı ele geçirerek halifeyi ellerinde bir kuklaya çevirdiler. Onlar Bağdat halifeliğindeki passionerlik seviyesi normal homeostatik denge seviyesinin altına düştüğü için böyle bir başarı sergileyebildiler. Arap dünyasının ticarî merkezlerinde hakimiyet süb-passionerlerin eline geçti. Passionerleri ise *Karmatîler* veya *İsmailîler* teşkil etti ve bunlar hakimiyet dengesini bozarak kendi anti-sistemlerini kurdular. Deylemîler'in tek rakipleri Orta Asya bozkırlarından göçedip gelen Türkler'di. *Selçuklu* passionerleri Deylemîler'i hezimete uğratırken, süb-passioner Deylemîler eski geleneklerini muhafaza ettiler ve Deylem İran coğrafyasında Gilan adını aldılar.

Gözler

Hazar Denizi'nin güney sahillerinden farklı olarak kuzey kıyıları daha karmaşık coğrafî sınırlara sahiptir. Bugün derin bir kanyon halinde olan Aşağı Volga'nın batı tarafları düz ve verimsiz killi steplerle kaplıdır. Doğuda ise rüzgarlarla hemen her yıl yer değiştiren yüksek kum tepeleri uzanır. Bu kum tepeleri arasında zehirli yılan ve akreb gibi canlılar yaşamakta olduğuna göre hayvancılığa elverişli bitki örtüsü de vardır ama bu örtü sağ sahil vadilerindekilerden biraz farklıdır[57].

Bugünkü Hazar'ın batı tarafında yer alan Güney Volga dirseğinde göl bölgesi veya "karaağaç bozkırı" uzanır. Burada sular sıcak ve tuzlu olduğundan muhtemelen az sayıda insan yaşamaktaydı. Daha güney-

57 Oçerki istorii SSR. *Pervobıtnoobtşinnıy stroy i drevneyşiye gosudartva na terriotirii SSR*, 1956, s. 131.

de Kara Topraklar denilen vadiler uzanmaktadır. Çünkü kışın kalın kar tabakasıyla kaplanan bölgede kumla karışık kara fırtınalar meydana gelir. Bu bozkır güneyde Terek'le sınırlanır. Terek'in aşağı akımları ise aşağı-yukarı yaşamaya elverişlidir. Pekçok geniş nehirle beslenen Terek'de yüksek dalgakıranlar meydana gelmiştir ama bazan kendi kıyılarında toprak akıntıyla sürüklenir gider. Dağlardan parçalanmış taşları da sürükleyip getiren seller komşu vadileri mahvederek, oraların kum ve çakıllı hümüslerle kaplanmasına sebep olurlar. Bu Terek vadilerinin güzelliğini mahveden bir felâkettir ama ondan kurtulmak o kadar da zor değildi.

İşte suların âheste aktığı, sürülerin dağ yamaçlarında gezindiği[58] bu bölgede Hazarlar'ın ataları yaşıyordu.

Hazar Denizi'ne dökülen nehir ağızları kesif ormanlarla kaplıdır. Bazan da sulu vadi şeridiyle kaplı kontrast stepler yer alır. Burada nehirler ve sahiller balık ürünleri cihetinden zengindir. Gür otlarla kaplı vadiler hayvancılık yönünden oldukça bol imkânlar sunduğundan göçebe hayvancılığına ihtiyaç yoktur. Uzun süre yerleşik hayat süren Hazarlar balıkçılık ve üzümcülük yaparak komşu steplerde yaşayan halklarla dostane ilişkiler kurmaya yanaşmadılar. Bu coğrafî şartların ve hayat tarzının sebep olduğu çatışmalar sadece ortaçağda değil, muhtemelen eski çağlarda da vukû bulmuştur. Dolayısıyla bizim "bin yılımızın" başlangıcında Hazarlar'ın atalarından bahsetmek de mümkündü. Ama sanırım öyle olmayacak! Çünkü Hazarlar ilk defa ancak M.Ö. II. Yüzyılda ve o da relikt olarak tarih sahnesinde göründüler. Ancak...

Halkların ortaya çıkış dönemlerinin, gerek enlem ve gerekse boylam yelpazelerindeki jeodizik bölgelerde yer alan mütasyon-passioner itkiyle kesin ilgisi olduğu tesbit edilmişti. Mutasyon itkileri yeni halkların doğuşuna sebep olan proses için gereklidir. Bu itkiler sayesinde atâlet tedrici surette ortadan kalkar ve homeostaz etno-sistemler ortaya çıkar. Bozulmayan bir proses 1200-1300 yıl devam eder. İnkübasyon ve relikt dönemleri bu sürenin dışındadır. Hazar'da da bu atılım gerçekleşmiştir ama ne zaman?

58 Daha fazla detay için bkz. Gumilëv, *Otkrıtiye Hazarii*, M., 1966.

Geç Antik ve Ortaçağ tarihinde olduğu gibi materyalin bol olduğu dönemlerde bu proses problemi nisbeten hafifti. Ama M.Ö. ikinci iki bin yıl için takribî ekstra-pollüsyon tahminleri yürütülmektedir. Keza, kadim Yakın Şark tarihi oldukça muğlaktır ve bir yandan *Sümer*, *Akkad* ve *Aşağı Mısır* hükümdarlıkları tarihiyle, diğer yandan "klasik doğu" tabir ettiğimiz "doğu"nun ortaya çıktığı milad öncesi XVII-XVI. Yüzyıllardaki şiddetli deprem tarihiyle ikiye ayrılır. M.Ö. 1700'lerde iğreti *Heksos* krallığının kurulmasına yol açan isyan, Doğu Anadolu'da *Hitit*lerce takviye edilerek *Amon* yerine *Oziris*'e tapılan ve Transkafkasya'da küçük fakat güçlü bir krallığın doğuşuna örnek teşkil eden *Yukarı Mısır*'ın politik gücünün artmasına yol açmıştır.

Thebes'den Yukarı Fırat'a kadar uzanan bu hayali çizgiyi belirgin hale getirip kuzey-doğuya kadar uzattığımız zaman, onun, bizim alâkadar olduğumuz Hazar sahillerine ve Volga'nın aşağı akımlarına ulaştığını görürüz. Ama acaba M.Ö.ki iki bin yılda orada ne olmuştu?

Tarihin sustuğu yerde arkeoloji konuşur. Burada neolit dönem bitmiş, bronz çağı başlamıştır. Avcılık yerini hayvancılığa bırakmış, toprak çapalanmaya başlanmış ve teorik olarak *"Andronovo kültür çevresi"* denilen arkeolojik kültür kurulmuştur. Teknoloji, hayat tarzı ve kültürdeki değişiklikler ortadadır ve bu değişiklikler Mısır ve Filistin'deki Heksos devrimiyle Küçük Asya dağlık bölgelerindeki Hitit entegrasyonuyla aynı döneme rastlamaktadır.

Arkeoloji suskun; Hazar sahillerinde, Dağıstan dağlarında ve sahralarda hangi halklar, kabileler ve devletler birbirleriyle savaştılar veya barış anlaşmaları yaptılar belli değil. Nereye gideceğinizi bilemiyorsunuz ve çıkmaz bir sokakta dolaşıp duruyorsunuz. Halkların kaderleri her zaman farklı olsa da, etnogenez safhaları daima ve her yerde birdir. Metaforik bir kıyaslama yapalım. Sakatlık halleri dışında bütün çocuklar aynı şekilde doğarlar, gelişip büyürler; kabiliyetlerine göre başarılı veya başarısız olurlar, evlenirler ve 70-80 yıl yaşarlar. Süper-etnosların bu merhaleyi tamamlaması için ise 1200-1500 yıl geçmesi gerekir.

Dolayısıyla bu konuda söz konusu halkın M.Ö. takriben 1700 yılında vücuda geldiğini varsayarak Yakın Doğu'nun bilinen tarihini Ha-

zar çevresinin bilinmeyen tarihiyle kıyaslayabiliriz. Halkların ve devletlerin kaderleri birbirlerinden farklı olacaktır ama etnogenez safhaları makul sapma sınırları dahilinde birbirleriyle benzerlik arzederler.

Yeni bir halk şekillenişinin ilk safhası --yükseliş-- genelde passioner itki çizgisiyle paraleldir. Yeni Mısır krallığı, *Mitanni*ler (Suriye'de) Hititler ve muhtemelen Transkafkasya'da *İber* halkları bu safhada yükselmişlerdir. Akmatik safhada yeni bir passioner grubun katılımı ile *Asurî*ler büyümüştür. Onlar bunu M.Ö. VII. Yüzyılda boş yere israf ettiler lâkin bu dönemde süper-etnos sisteminde çarpık etnoslar ortaya çıkmıştır: *Medialı*lar, *Khaldeli*ler ve *Levili*ler. Asuri hükümdarlığı MÖ. VI. Yüzyılda atâlet safhasından cahiliyet safhasına geçince, bu durumda bütün eski hükümdarlıklar hiç direnmeden nüfusça az fakat passioner Persler'in, M.Ö. VI. Yüzyılda ise Makedonlar ve Grekler gibi tamamıyla yabancı halkların hakimiyetine girdiler. Etnik tarihi detayları bilinçli olarak yokedildiğinden, bu olayların tafsilatlarını veremiyoruz. Bu dönemde Hazar ve Pavolje civarında neler olup bittiğini bilemiyoruz ama vukû bulan olaylar hakkında bilgimizin olmaması, onların vukû bulmadığı anlamına gelmez. Etno-politik tarih orada hiç de az gayret sarfetmedi ama hatıra kabilinden de olsa bir iz bile bulamadı gibi görüşler ileri sürülüyor. İyi ama bozkırlı bir savaşçı ne gibi hatıralar bırakabilir ki?!

M.Ö. XVIII. Yüzyıldan VIII. Yüzyıla kadar Hazar çevresi "karanlık bir historiyoğrafi" dönemi geçirmiştir. Ama tarih yaşamamıştır. Yine de takribî olarak M.Ö. VIII. Yüzyılda yerli halk henüz obskürasyon safhasında iken tamamen passioner bir halk olarak İskitler ortaya çıktılar. Onlarla ilgili literatür oldukça fazla[59] ise de, bizi şimdilik İskitler konusu ilgilendirmiyor. Ancak Chou (Eski Çin) passionerliği ile İskit passionerliğinin aynı döneme rastladığını farzetmek gerekiyor. Çünkü her iki halk da M.Ö. X. Yüzyılda Orta Asya'nın güney kısmında birbirlerine bitişik olarak yaşadılar. Sonra Choular doğuya, İskitler kuzey batıya göçettiler. Choular etnogenezin bütün safhalarını yaşayan eski Çin süper-etnosunu meydana getirdiler. (M.Ö. IX-V. Yüzyıllar). İskit-

59 Bkz. Mesela Neyhardt *A.A. Skifskiy rasskaz Gerodota v oteçestvennoy istoriografii*, L., 1982.

ler ise çöküş dönemlerinde Sarmatlar'ın kurbanı oldular. (M.Ö. III. Yüzyıl). Tabii bundan Kırım'da obskürasyon dönemine kadar yaşayan ve M.Ö. III. Yüzyılda Gotlar tarafından fethedilen küçük bir İskit grubu hariç.

Sarmatlar, tıpkı çağdaşları Hyung-nular gibi M.Ö. III. Yüzyılda kendi etnogenezlerini başlattılar ve İskitler gibi iç Asya'dan Tuna boyunca batıya doğru saçıldılar. Ama onların kırılma safhası da oldukça trajik geçti. 370'de Hyung-nular Sarmatları hezimete uğratarak Kafkaslar'dan (Osetya'dan) İsyanya'ya kadar dağıttılar. Ancak Hyung-nular da 463'de Bolgarlar tarafından mağlup edilince Büyük Bozkır'ın tarih haritasından silindiler. Ne Chou-İskit, ne de Hyung-nu-Sarmat dürtüleri Aşağı Volga'yı tıkamadı. (Bkz. Şema 2) 557'de Hazar çevresine Göktürkler gelince Hazar'ın tarihi başlamış oldu.

Fakat Türkler gerek Hazar, gerekse Volga deltası ve Aşağı Terek'e düşman fatihler olarak değil, aksine dost ve müttefik olarak geldiler. Çünkü bozkırlı komşuları hem Türkler'e, hem de Hazarlar'a düşmandılar. Ayrıca Türkler Volga deltasına yerleşmeyi istemediler. Çünkü sazlıklar ve sivrisinek sürüleri Altay-Han dağ etekleri veya uçsuz bucaksız Moğolistan vadilerine alışmış insanlara hiç de cazip gelmedi.

Ta Tarbagatay'dan Volga'ya kadar uzun ve yorucu bir yol kateden Türkler Hazar'ı atlarını dinlendirmek ve Kırım'a veya Volga'ya saldırmak için üs olarak kullanıyorlardı. Hazarlar misafirperverdiler ve Türk ordusunu kendi savaşçılarıyla takviye etmekte bir beis görmediler. Tabii bunun için ganimetten pay da alıyorlardı.

Hazarlar çökmeye başlayan *Batı Türk Hakanlığı*'ndan ayrılıp, bir kısım Türkler *Açina* oğullarından gelen hanlarıyla birlikte Aşağı Volga sahillerine yerleştiklerinde huzurlu bir düzen meydana geldi. Çünkü Türkler, Hazarlar'ın mersin balığı ve çığa avlamalarına hiç karışmayarak Volga, Terek ve Don arasında hayvancılıkla uğraştılar. Etnosların yan yana yaşamaları mümkündür ve hatta şayet her iki taraf da kendi sınırlarını muhafaza ederlerse, hayırlı bile olur. Ama şayet *Anglo-Sakson*'ların Amerika ve Hindistan'da, *Fransızlar*'ın Madagaskar ve Afri-

ka'da yaptıkları gibi, emperyalist emellerle gelen bir halk saldırıda bulunursa elbette bu sükûneti bozduğu gibi, nahoş çatışmalara da sebep olur. İşte IX ve X. Yüzyılda Hazar'da da böyle olmuştur[60].

965'de artık Hazar Hakanlığı yoktu ve Hazar halkı da darmadağın olmuştu. Peki neden Hazar toprakları nirengi noktasının başlangıç yeri oldu? Çünkü Volga'nın aşağı akımları doğulu ve batılı halkların geçit yeri idi. Bu yüzden her iki tarafın saldırganlığından da kurtulmayı başardı. Zira burası uluslararası politikanın kesişme noktasıydı ve deltanın özel coğrafyası kendi sakinlerini muhafaza edebildi[61]. Hazarlar yoktu ve onların torunları da atalarını hatırlamıyorlar dersek, bu bir peşin fikir ve istisnaî bir meydan okuma sayılır.

Aristo'yu kendine mesnet yapan bir doğa bilimci, öğrenmenin çeşitli materyalların birbirleriyle olan menfi ve müsbet bağıntılarını kıyaslamakla mümkün olduğunu söyler. İnsanlık belirgin farklılıklar arzetmeyen monolitik bir kütle olabilseydi, onu tarif ederken ancak vahşetle ilgili kelimeler seçmek zorunda kalırdık ki, bu da anlatılan fenomene hiçbir şey kazandırmazdı.

İnsanlık bir mozaik tarlasıdır. Tetkik seviyeleri kullanılan ölçeklere göre bir hiyerarşi takip eder. Tabii kanunları anlamak için geniş süper-etnik taksonlarla başlamak gerekir. Bu durumda birçok belirsizlikler ortaya çıkacaktır ki, gerek duyulduğu sürece bugüne kadar şu veya bu problemin halledilmesi gerekirdi. Ancak nirengi noktasının imkân dahilinde tarafsız yani sıfır derecede olması gerekir.

60 Artamonov M.M., *Istoriya Hazar*, s. 457-459.
61 Gumilëv, *Otkrıtiye Hazarii*, s. 112-113.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIZGIN PASSİONERLİK BÖLGESİNDE

KIZGIN PASSİONERLİK BÖLGESİNDE

Büyük Avrasya Bozkırı

Orta Avrasya kıtasında *Ussuri*'den *Tuna*'ya kadar Büyük Bozkır uzanır. Bu bozkır kuzeyden Sibirya taygası, güneyden ise sıradağlarla çevrilidir. Bölge, yine birbirine benzemeyen iki yarım parçaya bölünür. Doğu yarısına İç Asya denilir ki Moğolistan, Cungarya ve Doğu Türkistan'ı içine alır. Sibirya'dan Sayan, Hamar-Daban ve Yablonov sıradağlarıyla; Tibet'den K'un-lun ve Nan-shan, Çin'den ise kuru steple sübtropikal Kuzey Çin arasına çekilen Çin Seddi'yle; batı yarısından Altay Dağları, Tarbagatay, Saur ve Batı T'ien-shan'la ayrılır. Sert tabii sınırlarla ayrılmasına rağmen bu bölge kültür yönünden pek de kesin hududa sahip değildir[62].

Coğrafî kültür bölgesiyle içiçe olduğu için Büyük Bozkır'ın batı kesimi sadece bugünkü Kazakistan'ı değil ön Karadeniz steplerini ve hatta tarihî seyri içinde Macaristan ovalarını da içine alır. İşte XIX. Yüzyıl coğrafyacısı gözlüğüyle bakınca, bu bozkır doğu steplerinin uzantısı gibi görünürse de, gerçekte öyle değildir. Çünkü sadece toprak örtüsü değil aynı zamanda iklim de incelenmelidir[63].

Yağmur ve kar bulutlarıyla yüklü atmosferik akımlar burada nev-i şahsına münhasır özellikler arzeder. Atlantik'den gelen siklonlar doğu bozkırını batıdan ayıran dağ baryerlerine çarpan bulutlar getirirler. Moğolistan üzerinde nemli batı rüzgârlarının yolunu kesen güçlü anti-

62 Gumilëv, L.N., Erdeyi I. *Yedinstvo i raznoobrazie stepnoy kulturı Yevrazii v sredniye veka*//Narodı Azii i Afriki, N. 3, s. 78-87.
63 Gumilëv, *Rol klimatiçeskih kolebaniy v istorii narodov stepnoy zonı Yevrazii*//Istoriya SSSR. N. 1, s. 53-66.

siklonlar bulunur. Bu siklonlardan sonrası nisbeten güneşli olduğundan kış hafif geçer ve hayvancılığa elverişli bitki örtüsü her zaman bulunur. Baharda Sibirya'dan esen nemli rüzgarlar, güneyde yerini Atlas Okyanusu musonlarına bırakır. Böylece step bütün bir yıl hayvan sürülerini beslemeye yetecek kadar yeşil bitki örtüsüyle kaplanır. Elbette hayvanların beslendiği yerde insanlar da yaşarlar. Nitekim doğu bozkırında güçlü Hyung-nu, Uygur ve Moğol devletleri kurulmuştur.

Batıda ise kar kalınlığı 30 cm.yi bulur ve daha da kötüsü havalar ısınmaya başladığı zaman oldukça dayanıklı köreşeler meydana gelir. Bu durumda hayvanlar açlıktan ölürler.Bu yüzden çobanlar yazın kuru iklimini beklerler; gençler hayvan otlatmak için yaylaya çıkar, yaşlılar ise kış hazırlığı yaparlar. Sürekli kaldıkları kışlaklara sahip olan *Polovesler* (Kumanlar) bu suretle eski Rus knâzlarına bağımlı olmamışlar; bozkırlarda yaşayanlar gibi yer değiştirme imkanına sahip olmadıklarından, düzenli orduların darbelerine karşı korunabilmişlerdir. Batı bozkırında doğuya nazaran daha değişik bir hayat tarzı ve toplum yapısı oluşunun sebebi budur[64].

Dünyada hiçbir şey ebedi değildir. Bazan siklonlar ve musonlar yönlerini değiştirerek steplere değil, kıtanın ormanlık alanlarına düşebilirler. Hatta bazan kutuplara doğru tundra alanlarına da yönelebilirler. O zaman Gobi ve Bet-pak-dala çöllerinin dar kayalık şeridini genişleyerek biteyleri, dolayısıyla direyleri kuzeye yani Sibirya'ya; Güney'e yani Çin'e doğru iterler. Onların arkasından su ve ot aramak maksadıyla hayvanlar ve insanlar da hareket edince semereli etnik temaslar trajik olaylara dönüşür[65].

Son iki bin yıl süresince Büyük Bozkır üç defa kuraklık yaşamıştır: II-III. Yüzyıl, X. Yüzyıl ve XVI. Yüzyıl. Her defasında da bozkır boşalmış ve insanlar ya bir tarafa göçüp gitmişler, ya da ölmüşlerdir[66]. Ancak siklon ve musonlar normal güzergâhlarına dönünce bozkırda

64 Gumilēv, *Etno-landşaftnıye regionı Yevrazii za istoriçisky period*//Çteniya pamàti akademika L.C. Berga, vıp. VIII-XI, L. 1986.

65 Grumm Grjimaylo, *Rost pustın i gibel...*//Izvestiya VGO, T. XV, vıp. 5.

66 Gumilēv, *Istoriya kolebaniy za 2000 let//Kolebaniya uvlavnennosti Aralo-Kaspiyskogo regiona v golotsene*, M., 1980, s. 32-47.

mutad hayat canlanmış, hayvanlar ve insanlar bolluğa kavuşabilmişlerdir.

İşte önemli sonuç: Büyük tabii felaketler formasyon, kültür ve etnogenez değişikliklerine sebep olmamıştır. Aksine bu felâketler sadece hayat tarzını ve göçebe devletlerin gücünü etkileyerek onların ekonomilerini ve savaş potansiyellerini zayıflatmış ama hayat şartları optimal şekline dönünce eski yapılarına tekrar kavuşmuşlardır. İşte coğrafî determinizm prensibinin hakikatlere ters düşmesinin sebebi buradadır. Eğer coğrafî sebepler fenomenin anlaşılması için yeterli olsaydı, tarih boyunca alan sürekliliğinin korunması halinde herhangi bir değişiklik meydana gelmez, yeni dünya görüşlerine ve değişik zevklere sahip herhangi bir yeni halk teşekkül etmezdi. Herhangi bir sosyal gelişme de olmazdı. Eğer öyle olsaydı ne koyunun otladığı mera müstahsil emeğin gelişimine ihtiyaç duyar, ne de müstahsille münasebete girerdi. Burada müstahsil koyun ve çobandır. Koyun merada dolaşır ve ot yer, köpek ise onu korur. En iyisi hiç kafa yormamaktır. Yani terakkiye gerek yok, tek düzeliğe devam.

Fakat Büyük Bozkır'da monotonluk hiçbir zaman yer almamıştır. Orada halklar doğu ve batıdaki yerleşik düzendekilerden daha fazla hareketli olmuşlardır[67]. Sosyal hareketler Avrupadakine benzemese de, vardı ve etnogenez bütün dünyada olduğu gibi, orada da yaşandı.

Göçebelerin kültür ve yaratıcılık konusunda mahut kabiliyetsiz oldukları inancı yanlış ve "kara bir efsane"dir. Büyük Bozkır göçebeleri insanlık tarih ve kültüründe en az Avrupalılar, Çinliler, Mısırlılar, Persler, Aztekler ve İnkalar kadar rol oynamışlardır. Ancak bu rol bütün etnos ve süper-etnoslarda olduğu gibi nev-i şahsına münhasırdı ve uzun süre insanlar bunu tahmin dahi edemediler. Sadece son iki asırda Rus ilim adamları, coğrafyacıları ve şarkiyatçıları kesinlikle hâlâ geçerliliğini koruyan bu problem üzerindeki İzida'nın örtüsünü kaldırmayı başarmışlardır.

67 Gumilēv, *Staroburyatskaya jivopis*, M., 1975.

Hyung-nu Dönemine Kadar Moğolistan

Paleolit çağdan bu yana sakinleri birkaç kez değişmeyen hiçbir ülke yoktur. Moğolistan da bu konuda istisna teşkil etmez. Buzul döneminde Moğolistan göllerle kaplıydı; bugün ise kurak bir haldedir. O halde gür maki şeritleri vardı ve çöllerle değil, çiçeklerle bezeli bir bozkır parçasıydı. Hamar-Daban ve Doğu Sayan sıradağlarındaki buzulların beslediği su kaynakları Hen-tei ve Moğolistan Altayları'nda gür ormanların gelişmesine imkân hazırlamıştır ki, bugün bile gölleri yokolmuş Avrasya kıtasının step iklimine has bazı emâreler hâlâ Moğolistan'da kendini muhafaza etmektedir.

Şu halde göl ve ormanlarla kaplı bu bölgedeki steplerde üst sırayı işgal eden üst paleolit insanlara yaşama imkanı sağlayan mamut ve tırnaklı hayvan sürüleri yaşamıştır. Bu insanlar torunlarına mağara duvarları ve kayalar üzerine çizilmiş çok güzel hayvan figürleri bırakmışlarsa da, yazı yazmasını bilmediklerinden tekrarı mümkün olmayan bir mâzi teşkil etmişlerdir.

Şunu diyebiliriz ki, Huang-ho'nun boz bulanık sularından ta Antarktika sahillerine kadar uzanan Büyük Bozkır tamamıyla değişik insanlarla meskundu. Burada uzun boylu Avrupai kromanlarla Uzak Doğu'nun geniş yüzlü, çekik gözlü Mongoloidleri ve hatta muhtemelen Bering Boğazı'nı geçerek Minusinsk Havzası'na kadar gelen karga burunlu Kızılderililer mamutları avlamışlardır.[68].

Yerli halkla Bering üzerinden gelenler arasındaki münasebetlerin nasıl olduğunu bilmiyoruz. Ancak onların da birbirleriyle gâh savaşıp gâh barıştıkları, bazan kavga ederek değişik yönlere dağıldıkları şüphesizdir. Çünkü bozkır oldukça geniş; bitki örtüsü ve su yönünden, av hayvanı, kuş ve balık cihetinden son derece zengindi. Buzlar golfs-

68 A. Karimullin birçok Dakotaca ve Türkçe kelimenin telaffuz ve mânâ itibariyle birbirine yakın olduğunu ispat etmiştir. Ancak bu basit bir tetabuktan ibarettir. Çünkü Amerika'da mongoloidlerin izlerine rastlanmamış, aksine Asya'da yapılan kazılarda M.Ö. III-II. Yüzyıllara ait Sibirya iskeletleri arasında Amerikalı yerlilere ait kafatasları bulunmuştur. Dolayısıyla Türkler Amerika'ya geçmemiş, aksine yerliler Sibirya'ya geçmişlerdir. (Bkz. Amerikan Coğrafyasının Sorunları, L., 1967, s. 123-126).

tream yolunu tıkayıncaya ve Atlantik'den sıcak siklonlar gelinceye kadar yani onbinlerce yıl durum böyleydi.

Ancak buzullar, sadece ılık rüzgarlar (takriben 0°) buzul üzerine soğuk yağmur ve rutubetli kar getirdiği zaman erimeden kalabilirler. Bu teressübatın bir kısmı Azor uçlarından doğuya doğru buzul katmanları taşıyarak kendi batı bölgesini oluşturdu ve Taymir'den (M.Ö. XVIII. Yüzyıl) Finlandiya'ya (M.Ö. XII. Yüzyıl) yöneldi ve daha sonra oradan Kuzey Denizi'ne sarkarak orada karar kıldı. Bu binlerce yıllık süre içinde doğu bölgeleri güneş ışıklarını emmeye devam etti. Çünkü antisiklonlar yeryüzüne daha doğrusu buzullar üzerine gün ışıklarının gelmesine imkân hazırladı.

Buzul katmanlarının erimesiyle berrak sulu nehirler oluştu. Bu nehirler buzullar arasından akarak steplerdeki çukurları doldurup göllerin oluşmasını sağladı ve böylece yüzeye gelen ılıman iklim üst paleolit kültürün gelişmesine zemin hazırladı.

Ancak buzulların erimesi ve siklonların doğuda alçak basınç çukurları üzerinde kırılması sonucunda yağmur ve karların düşmesinden mütevellit rutubet sayesinde kuzey tundra steplerini güney sahralarından ayıran ormanlar gelişti. Mamutlar ve öküzler üç metreye ulaşan karlarla kaplı bir ortamda beslenemezlerdi. Muhteşem sahrada sivrisinek, tavşan ve kuzey geyiklerinin cirit attığı taygalar yani yeşil sahralar meydana geldi. Güneyde göller teşekkül edince bitki örtüsü ortadan kayboldu ve taşlı Gobi Çölü Moğolistan'ı dış ve iç Moğolistan olarak ikiye böldü. Neyseki M.Ö. birinci bin yılda bu çöl çok geniş değildi ve öküzlerle çekilen kağnıların kırılan tekerleri ormandan kesilen kalın kütük yuvarlaklarıyla değiştirilmek suretiyle geçişlere müsaitti.

M.Ö. ikinci iki bin yıl arefesinde Kuzey Gobi'de yaşayan kabileler çoktan neolit çağdan bronz çağına geçmişlerdi. Bu insanlar küçük kültür toplulukları meydana getirdiler ve muhtemelen birbirlerinden etkilenerek hayatlarını sürdürdüler. S.I. Rudenko Minusinsk Havzası'ndaki arkeolojik kültürlerin tarihini tesbit etmek için radio-karbon metodundan faydalanarak bunu ispat etmiştir. Göründüğü kadarıyla bu

arkeolojik kültürler biri diğerini yıkarak birbirlerini takip etmemişler ama aynı dönemlerde vücut bulmuşlardır.[69]

Bu tarihî tesbitlere göre Hyung-nular'ın ataları Güney Gobi uçlarından kuzeye M.Ö. XII. Yüzyılda değil, X. Yüzyılda geçmişler; antik Çin dönemini yaşayan Chou İmparatorluğu'yla temas sağlamışlar ve onları tazyik etmeye başlamışlardır. Bu mühim hadise kendi seyri içinde Herodot'un ileri sürdüğü safhalar neticesinde İskit halkının yüzeye gelişinin başlangıcıyla eş zamanlı sayılabilir.[70] Tarih öncesi dönemlerde tarihi safhalar arasındaki sınır M.Ö. X. Yüzyıla dayanır ve biz sadece bu iki tarihî hat arasındaki ayırım noktası hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz. Her dönemde yaşayan insanlar kendi kabilelerini ve liderlerini –bugün dahi– bilmişlerdir ama onların ortaya çıkışını öğrenebilmek için arkeoloji ve paleocoğrafya açılarını genişletmek zorundayız. Bu konuda elde bulunan bilgiler az değilse de, büyük hatalara düşmemizi önleyecek kadar da yeterli değildir. Nitekim Rudenko'nun selefleri[71] analojik konularda birçok tarih hatalarına ve isim yanlışlıklarına düşmüşlerdir.

Önüne aşılması gereken engeller çıksa da bilim devamlı gelişmektedir. Bugün radio-karbon datalarının dışında yapılan ilmî araştırmalar daha önce bazı arkeolojik bulgular veya M.Ö. I. Yüzyıla ait antik Çin hiyeroğlif okuyuşlarına istinaden önümüze konulan meşrut halk isimlerinin yanlışlığını ortaya koymuştur.

Artık *Pazırıklı*'lar yerine *"Yüeçiler"* denilmesi gerekirdi ama B. Laufer bu kelimenin *"Sogdo"* yani *Soğdlu*'ları gösterdiğini ispat etti. *"Tagarlar"* yerini *"Ting-lingler"*e, *"Syung-nu"-Hyung-nu*'lar; *"Toba"-Tabgaç*, *"Siyenpi"-Sibir*, *"Tü-kiu"-Türkler*'e (Göktürkler) yerini bıraktı. Sadece *"Kıtan"* kelimesinin olduğu gibi bırakılması uygundur. Çünkü onun ger-

69 Rudenko S.I., *Kultura bronzı Minusinskogo kraya i radiouglerodniye datirovki*//Dokladı G.O. SSSR, vıp. 5, L. 1968, s. 39-45.
70 Gerodot, *Istoriya v devyati knigah*, IV/11.
71 Toplouhov S.A., Kisilev S.V., Gràznov M.P., *Naivnıy evolutsionnıy podhod postoennıy na proizvolnıh datirokah pamàtnikov* (Bkz. Rudenko S.I., Ukaz. soç. tablitsa na str. 43).
* Bazı kaynaklarda Ding-ling (çev.)

çek anlamı olan *"Kıtay"dır ki*, yanlışlıkla bir etnonim değişikliğine sebep olacak şekilde orta vahalarda yaşayan insanlara da *"Kıtaylı (Çinli)"* denildi.

İlmin elde ettiği bütün başarılara rağmen, Büyük Bozkır halklarının tarihi yine de M.Ö. III. Yüzyılda Moğolistan'ın isimsiz kabilelerinin *Hyung-nu*lar tarafından birleştirilmesi ve Karadeniz sahillerinde yaşayan efsane İskitler'in yerini Sarmatlar'ın almasıyla birlikte başlar. Aynı dönemde Orta Asya'da güçlü devlet *Parthia* kurulmuş ve Çin de birleşmiştir. İşte Avrasya bozkırlarının etnik tarihini bu tarihten itibaren başlatmak gerekir.

Ancak bu noktadan itibaren başarılı bir tarihî analiz ve etnolojik sentez yapılabilmesi için meselenin batı seviyesinde anlatılmasının gerekli olduğunu bir kez daha hatırlatmalıyız.

Meseleyi bir örnekle açıklayalım. Yıldızlarla dolu gök yüzünü mikroskopla incelemeye çalışmak anlamsızdır. Bir kiliseyi veya bir insanı, hatta onun boyun atkısını çıplak gözle incelemek mümkün ama bir bakteriyi incelemek için mikroskop şart.

Tarih de böyledir. Mesela etnos ve süper-etnosların (birkaç etnosdan meydana gelmiş sistemler)[72] kaderlerini açıklığa kavuşturmak için meseleye geniş açıdan bakmak gerekir ve bir stilin gotik mi yoksa barok mu olduğu şeklindeki ufak detayların o kadar da önemi yoktur. Ama kılı kırk yararcasına bir tasvir isteniyorsa, o zaman sadece anfor değil, kafatası parçalarına varıncaya kadar incelemek gerekir. Ne var ki bir karınca nasıl Montblanc'ı göremiyorsa biz de bu seviyede etnoslar göremiyoruz.

Seviye seçimi mevcut probleme göre değişir. Büyük Bozkır ve onu çevreleyen ülkelerin 1500 yıllık bir dönemini ele almak bizim için yeterlidir. Burada komşu ülkeler oto kontrol için ve bilgi tamamlayıcı unsurlar olarak gereklidir. Bu seviyenin altındaki dereceler alt etnikler sınırdaş olanlar, şahıslar, organizma, hücre, molekül ve atomlardır. Seviye üstünde yer alanlar ise popülasyon, biyolojik yapı, biyosfer ve en nihayet planetle ilgili olanlardır. Bizim çalışmamızda seviyenin ne

72 Daha fazla detay için bkz. Gumilёv, *Etnogenez i biosfera zemli*, s. 480.

yukarısı, ne de aşağısı bize lazım değildir. Hatta onları nazarda tutmamız bile gerekmez. Biz onları ancak yan unsurlar olarak görürüz ve gerektiğinde müracaat ederiz. Eğer okuyucu yukardan beri anlatılanların hepsiyle mutabık ise, artık geçmişe doğru bir yolculuğa çıkabiliriz.

Hyung-nular ve Göçebe Dünyasında Yükseliş Safhası

Tek atadan türeyen hiçbir millet olmamıştır ve olamaz da. Bütün insanlar bir anne ve babadan meydana geldiği gibi, bütün etnoslar da en az iki kişiden veya birçok atadan türemiştir. Etnik sübstratlar –canlı biyosfer maddelerinin enerji dalgalanma döneminde etnosları meydana getiren komponentler– birbirleriyle karışarak tek bir yeni ve orjinal etnos sistemi meydana getirirler ki, bu karışım sonucunda yine orjinal bir kültür ortaya çıkar.

Hyung-nu etnosunun ortaya çıkışı *H'yenyün* ve *Hunyü* kabilelerinin Gobi Çölü'nün güney uçlarından kuzeye göçederek oradaki gelişmiş ve zengin kültürlü yerli halklarla karışmalarıyla başlar. Silahlar, güneş diski ve geyik tasvirleriyle süslü *"sintaş kültürüne"*[73] sahip bu etnosun ismi bugüne kadar saklanıp gelmemiştir ama güneyden gelenlerle karışan bu halkın Moğol ırklarının *paleosibirya* tipine ait *Hyung-nu* veya *Hyung-nular*'ın komponenti olduğu şüphesizdir[74].

Hyung-nular M.Ö. IV. Yüzyılda çok güçlü bir devlet kurdular. Bu devlet 24 boydan teşekkül eden bir ittifaktı ve ittifakın başında *yabgu*, kabilelerin başında ise "sağ" (batı) ve "sol" (doğu) kanadı prensleri vardı[75]. Hyung-nularda yön tayini bizde olduğu gibi kuzeye göre değil, güneye göre yapılırdı. Enerji patlaması sırasında etnik sübstratların ilk karışımı daima mevcut etnik sistemlerde kendini gösterir. Yani sistemleri meydana getiren yaşlı nesilden ziyade yeni nesil her zaman daha zengin ve daha güçlüdür.

73 Sosnovskiy G.P., *Ranniye koçevniki Zabaykulya//Kratkiyi soobeşniya institüta istoriii materialnoy kulturı, T. VIII, 1940; Plitoçnıye mogilı zabaykalya//*Tr. odt. ist. pervobıtnoy kulturı Gos. Ermitaja, T. I, 1941.

74 Devets G.F., *Paleantropologiya SSSR*, s. 121.

75 Gumilëv, *Hunnu*, s. 46-48.

Sadece Hyung-nular değil, aynı zamanda komşuları da M.Ö. IV-III. Yüzyılda itki bölgesindeydiler fakat bu defa *Mançurya*'dan *Soğdiyana*'ya kadar oldukça geniş bir arazi üzerinde gerçekleşiyordu bu itki. *Siyenpi*lerin ataları (eski Moğollar) olan doğulu göçebeler Hyung-nular'ı itaat altına aldılar ama Orta Asya'dan *Ordos*'a kadar saçılan *Soğdiyanalı*lar (Yüeçiler) da Hyung-nular'a vergi koydular. Güneyin "orta vahaları", Yin-shan dağları ve Huang-ho sahillerinde gerekli av hayvanı ve meraları bulamayan Hyung-nuları M.Ö. 214'de Ordos'dan söküp çıkaran büyük hükümdar Ch'*in Shih-Huang* tarafından birleştirilmişti. Hyung-nu yabgusu *Teoman* (Tuman), büyük oğlu *Mode* (Me-te)den kurtulup, cazibesine esir olduğu odalığından doğma küçük oğluna tahtı bırakmasına engel olmamaları halinde komşularının her şartını kabul etmeye hazırdı.

Teoman ve avenesi yaşlı bozkır sakinleriydiler ve eğer bütün Hyung-nular böyle olsalardı bugün onların isimlerini dahi duymazdık. Ancak genç nesil arasında âtıl olmakla birlikte enerjik, atılgan ve milliyetçi bir kuşak ortaya çıktı. Prens Me-te de bunlardan biriydi. Babası Teoman onu Soğdiyanalılara rehin olarak vermiş ve hatta onu öldürsünler diye bir de tutup Soğdiyana'ya saldırı düzenlemişti. Fakat Me-te düşmandan bir at ele geçirerek kaçmayı başardı. Tebaasının baskılarına karşı duramayan Teoman, Me-te'ye onbın aileden oluşan bir boyun yönetimini verdi. Kendi tebaası arasından seçtiği savaşçıları katı bir askerî disipline tâbi tutan Me-te isyan bayrağını açmakta gecikmedi. Çıkan çatışmalarda Teoman, sevgili hatunu ve küçük oğlu öldüler (M.Ö. 209).

Tahtı ele geçiren Me-te, Çinliler'in *"Tung-hu"* dedikleri doğulu komşularını mağlub edip, Çinliler'den Ordos'u zaptetti. Daha sonra Soğdluları batıya sürerek *Sayan Ting-ling*lerini ve *Kıpçak*ları itaat altına aldı. Böylece 300 bin kişilik[76] sekenesi bulunan güçlü Hyung-nu devleti kurulmuş oldu.

Aynı dönemlerde Çin'de acımasız kanlı iç savaşlar vukû buldu. Her ne kadar Orta Vaha yarı barbar Ch'in hükümdarlığı tarafından ka-

76 Kaba bir hesapla 60 bin süvari bütün halkın % 20'si demektir. Bkz. *Haloun G. Zur Uetsi-Frage, -Zeitshrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft*, 1937, s. 306.

zanılan zaferlerle birleştirilmesi mağlup hükümdarlıklardaki sekenenin üçte ikisini yoketmişse de bütün ülkelerin Ch'in müstevlilerine karşı başlattıkları isyan demoğrafik bir gerilemeye yol açtı. Ch'in savaşçıları bütün esirleri diri diri toprağa gömdüler. Bu isyan köylü ordularının kumandanı *Liu Pang* bütün rakiplerini altedip M.Ö. 202'de *Han* imparatorluğunun temelini atıncaya kadar da devam etti.

İç savaş sırasındaki kayıplara rağmen Çin ordusu ve halkının nüfusu yine de Hyung-nularınkinden kat kat fazlaydı. Buna rağmen Me-te Liu Pang'ı M.Ö. 200 yılında yenerek onu "barış ve kardeşlik anlaşması" yapmaya mecbur bıraktı. Bu anlaşmayla Çin sarayı barbar prense bir Çinli gelin ve hediye adı altında vergi göndermeyi kabul etti[77].

Sadece üst rütbeliler değil, bütün Hyung-nu savaşçıları karılarına ipekli elbiseler, darı, beyaz pirinç ve diğer Çin tatlıları hediye etmeye giriştiler. Sürekli akınlar tertiplemek ise hem riskli, hem de maliyetliydi. En kestirme yol sınır ticaretiydi ki bundan hem Hyung-nular, hem de Çinliler fayda göreceklerdi. Ama bu durumda Han yönetiminin kasasına akacak ticaret girdileri kesilecekti. Bu yüzden saray doğrudan sınır ticaretini yasakladı. Hyung-nu yabgusu Me-te'nin silah arkadaşları bu yasağa karşı sınır akınlarıyla cevap vererek kendilerine dampingli fiyatlarla mal satılmasını istediler. Sivil ve askerî memurlara daha yüksek maaş ödenme mecburiyeti has.' olduğundan Han gümrüklerindeki bu tür değiş-tokuşa Büyük Bozkır'ın bütün zenginlikleri yetmeyeceği âyikardı.

Aynı sınır ticareti *Amdo*[78] bölgesindeki *Tibetli* göçebeler ve *Çaydam*'daki küçük Yüeçi grupları için de geçerliydi. İç savaşa kadar dünün fatihleri yani batı Shen-si-Ch'in-tse dağlıları batı sınırını korumuşlardı. Bu savaşçı halk, sarı saçlı, mavi gözlü *Jung*larla karışmış Chou hükümdarlığı wanglarının sınır boylarına gönderdiği Shang aristokratlardan teşekkül etmişti[79]. Ancak âsilerden ağır darbeler yiyen

77 Gumilëv, *a.g.e.*, s. 66.
78 Grumm Grjimaylo, *Materiali..//Izv.* Russk. geogr. obşestva, T. XXXIX, fas. 5, s. 441-483.
79 Grumm Grjimaylo, *Paçemu kitaysı risuyut demonov rijevolosımi?:* Otisk iz jurn. Min. nar. prosv. 1903.

Han İmparatorluğu buradaki yenilmez savaşçılarını çekmek zorunda kalınca batı sınırı korumasız hale gelmişti.

Çin seddinin sağladığı müdafaa imkanı oldukça azdı. Çünkü savaşçısız surlar düşmanı durduramazdı. Bütün kuleleri savaş garnizonları haline getirmek için –sırf onları surlar üzerine yerleştirmeye kalkışsa bile– ne bütün Çin'deki insan sayısı, ne de iaşe yetişirdi. Bu yüzden Ch'in Shih-huang tarafından silahlandırılan surlar birer birer yıkılırken, Han ordusu bozkırda Hyung-nular'a karşı manevra savaşları vererek onlara Hyung-nular'ın ve Tibetliler'in Çin köylülerine indirdiğinden daha ağır darbeler indirmeyi başardı.

Neden böyle oldu?

Bir kere M.Ö. II-I. Yüzyılda Çin, kültür ve halk teşkilatlanması açısından büyük bir yapılanma geçirmişti. Milad arefesinde Çin nüfusu 59.594.978 kişiydi[80]. Hyung-nular ise topu topu 300 bin kişiydiler ve iki tarafın askerî gücü birbiriyle kıyaslanamayacak farklı rakamlara sahipti. Çinli yöneticiler ve vezirler de böyle düşünüyorlardı ama yanıldılar. İki devlet arasındaki farklılıklar sadece nüfus yoğunluğu açısından değil, aynı zamanda etnogenez veya etnosların gelişim aşamaları açısından da göze çarpıyordu[81]. Çin bir atâlet dönemi geçiriyordu. Halk çalışmayı seviyordu ama atılımcı değildi. Çünkü Çin'de etnogenez M.Ö. IX. Yüzyılda başlamıştı. Bu yüzden ordusu genç serkeşlerden ve sınır kabilelerinden teşekkül etmek zorundaydı ki, bu kabileler nazarında Çin kendilerine zulmetmekteydi. Gerçi Çin'de kabiliyetli kumandanlar vardı ama ordu savaşçılık açısından zayıftı.

Hyung-nular'a gelince; onlar etnik yapılanma ve passioner yükseliş safhasındaydılar. "Savaşçı" ve "halk" kavramları onlar için aynı şeydi. Bu yüzden M.Ö. 202'den M.Ö. 57'ye kadar nüfusça az olan kahraman Hyung-nular Han saldırganlığını dizginlemeyi başardılar. Çinli diplomatların Hyung-nular'a karşı çarpık kabileleri harekete geçirmek ve bizzat Hyung-nular'ı iç savaşa sürüklemek suretiyle başarılar elde

80 Zaharov I., *Istoriçeskoye obozreniye narodonaseleniye kitaya//*Trudı çlenov russkoy duhovnoy missii v Pekine, T. I, s. 270-281 (Verilen rakamları yüzde yüz doğru olarak düşünmemek gerekirse de, gerçeği yansıtma ihtimali vardır).
81 Gumilëv, *Etnogenez i biosfera zemli*, L., 1980.

etmelerinden sonradır ki Han İmparatorluğu onları yenmeye ve imparatorluk bünyesine katmaya muvaffak olabildi.

Etnik sistemdeki atâlet gerginliğinin artışı onun için ancak belli bir noktaya kadar faydalı olabilmişti. Yükselme safhasından sonra "yüksek hararet" dönemi başlar. Bu durumda fazla enerji etnik sistemi parçalar. Bunun iç savaşa yol açacağı ve neticede halkın iki-üç müstakil etnosa ayrılacağı aşikardır. Parçalanma yavaş gelişen bir prosestir. Hyung-nular'da bu proses M.Ö. I. Yüzyıl ortalarında başlamış, Miladî II. asır ortalarına doğru tamamlanmıştır. Neticede halkın birliğinin yanısıra kültürü ve hatta toprak bütünlüğü de dikkat çekecek ölçüde parçalanmış ve Moğolistan bozkırı II. asırda *Siyenpi*ler, sonra *Tabgaç*lar ve *Cucen*ler (Juan-juan) tarafından ele geçirilmiştir. Ancak bu döneme kadar Hyung-nular 150 yıllık bir akmatik safha yaşadılar.. Zaman zaman başarılı savaşlar çıkartmalarına rağmen trajik sonuçlar da aldıkları için buna bir *"filizlenme dönemi"* denilemez. Hyung-nular Çin'le gayr-ı eşit şartlar altında yaptıkları savaşlarda yorulmuşlar ve ancak "Hyung-nularınkinden daha keskin silahlara, daha hızlı atlara sahip" Siyenpiler tarafından mağlup edilmişlerdir.

Bu yenilgi Hyung-nular'ın dört kola bölünmesine yol açmıştır. *Birisi* Siyenpiler'e tabi olmuş, *ikincisi* Çin hâkimiyetine girmiş, "yenilgiyi kabul etmeyen" *üçüncü grup* savaşa savaşa Yayık ve Volga sahillerine çekilmiş; *dördüncü ve "zayıf" grup* ise *Tarbagatay* ve *Saur* dağlarına sığınmış, bilahere *Yedisu* ve *Cungarya*'yı ele geçirmiştir. Bu sonuncular daha uzun bir süre varlıklarını devam ettirmişlerdir.Bunların bir kısmı Altaylarda *Kıpçak*larla kaynaşarak *Kuman*ları (Poloves) meydana getirmişler, bir kısmı ise Çin'e yönelerek orada X. Yüzyıla kadar berhayat olan bazı hükümdarlıklar kurmuşlardır. İşte bu sonunculara *"Sha-t'o Türkleri"* denilmektedir ki XIII. Yüzyılda Moğollar'la kaynaşan *"Öngütler"* onların torunlarıdır.

Olayların bu surette gelişmesi biraz mucizevidir ve ancak güçlü faktörler etnogenezin proğramlanmış seyrini bozabilir. Görülüyor ki engeller nazar-ı itibare alınmadan Hyung-nu tarihi tam anlaşılmayacaktır.

Değişik Hyung-nu Grupları

Hyung-nular Miladî I. Yüzyılda etnogenezin akmatik safhasındaydılar. Tarihî yükseliş safhaları M.Ö. 209'da[82] başlarsa da, bunun bir de kuluçka dönemi (latent) vardır ki, mesela bu dönem Bizanslılar'da 250 yıl sürmüş, diğer milletlerde ise mitoloji ve efsanelerde gösterilmiştir. Bu kuluçka dönemini nazar-ı itibare almazsak, şemaya göre, Hyung-nular etnik yükseliş safhasını başarıyla tamamlamışlardır. Onlar orjinal bir sosyal sistem kurdular: Boy sistemi Hyung-nu devletinin sosyal temelini teşkil etti ve Hyung-nular M.Ö. I. Yüzyılın ortalarında Han İmparatorluğu hakimiyetine girinceye kadar da bu kanun yürürlükte kaldı. İdarî bünye karmaşık olmanın yanı sıra esnekti de. Hayat tarzı *İskit* ve*Ting-ling* unsurlarıyla karıştığı için tek düze değildi. Tarıma geniş ölçüde yer verilmişti ve ekmek ve darı lapası sıkıntıları yoktu. Çinle ilişkileri iyi ve olumluydu. Zira iki halk arasında başlayan sınır ticareti sebebiyle Çin'in hudut bölgeleri yağma saldırılarından kurtulmuştu[83]. Ama bu durum Hyung-nular'a telafisi imkansız zararlar getirdi. Çin ekmeği, ipeği ve ev eşyaları bozkıra girince Hyung-nular'da ziraat ve sanat işleri önemini kaybetti. Çinliler'den aldıklarına karşılık sığır ve kürk satıyorlardı[84]. Ayrıca Hyung-nu gençleri kabile yaşantısından kurtulmak için Çin'de paralı askerliği tercih etmeye başladılar. Neticede Çin hayat tarzı, para hırsı ve başına buyrukluk Hyung-nular arasında yayıldı. Böylece Hyung-nu kültür birliği parçalandı ve psişik cihetten birbirine zıt iki kutup oluştu. Bunlar kendi kültürlerini bir yana bırakarak, yabancı kültürleri benimseyip, taht çevresinde Çin lehine çalışan gruplar teşkil ettiler ve ku-tu-hou yani *"zâdegân"* sınıfını meydana getirdiler. Bu sonuncular doğuştan değil, yaptıkları hizmetler karşılığında prens ünvanı alıyorlardı. Bir noktada demokrasi temsilcileriydiler. Diğer grup ise gelenek ve aristokrasi müdafii olduklarından kabilecilik ve kabile şeflerinin otoritesinden yanaydılar. İkinci grubun birinciye nazaran daha passioner olduğu muhakkak[85].

82 Gumilëv, *Hunnu*, s. 71-84.
83 *A.g.e.*, s. 89-91.
84 *A.g.e.*, s. 194.
85 *A.g.e.*, s. 148-149.

Esasen Hyung-nular'ın kaybettikleri bağımsızlıklarını yeniden kazanmaları çok zordu. Neyseki bahtlarına Miladî I. Yüzyılda Çin'de başbakan *Wang Mang* tahta geçti. Wang kültürlü biriydi ve Konfüçyanistti. Oldukça zekiydi ve herkesi memnun edecek radikal reformlar gerçekleştirdi. Hyung-nular 9. yılda, Çinli köylüler 18. yılda ve yaşlı âyânlar 23. yılda isyan ettiler. Neticede Wang 25. yılda bulunduğu kaleyi ele geçiren âsiler tarafından öldürüldü.

Çin ekonomisi çökmüş, isyanlar sırasında halkın % 70'i kırılmıştı. Çünkü Çinliler savaş esiri almazlardı. Özellikle de kendi ırklarından olanları. Hyung-nular bizzat Çinliler'in kendilerini alıştırmış oldukları ürünleri ele geçirmek için Çin sınırlarını yeniden yağmalamaya giriştiler. Bu defa savaş öncekilere göre daha sertti ve passionerler inisiyatifi 48. yılda Çin'e teslim olan gelenekçilere devrettiler. Yabgunun kuzey askerî garnizonları âtıl unsurların yanı sıra, yine yaz-kış göçebe halinde bulunan diğer âtıl kitlelerle dolup taşmıştı. Burada kabile yapısı açıkça zarar görmüştü. Çünkü toplum aktivitesi biraz düşmüş ve âtıl gruplar kabile nizamını altüst etmişlerdi. Böylece kabile devleti bir *orda* nizamına dönüştü. Yani passioner savaşçılarla dolu askerî kumandanlığa, güneye göç etmiş olan beyler ve saygıdeğer yaşlılar, kabile bahadırlarının yolundan çekilmişlerdi.

Bu durum ne gibi değişikliklere sebep oldu?

Birincisi, Kuzey Hyung-nu devleti kabile nizamından çıkıp antiklanis askerî demokrasiye sahip bir devlet haline geldi. Bu proses Avrupa'da daha farklı bir şekilde gelişmişti: Düklerin silah arkadaşları sayıca azdı ama halk her zamanki gibi yaşıyordu. Büyük Bozkır'da ise "*orda*"lar ortaya çıktı. Bu kelime gerek mana ve gerekse telaffuz açısından Latince "*ordo*", düzen kelimesiyle büyük bir benzerlik arzetmektedir. Ordalarda askerden başka kabilevî ilişkilerin muhafazasını yüklenen aileler yer alıyordu ki, kabile ittifaklarıyla ordalar daima birbirlerine düşman olmuşlardır.

İkinci olarak kabile savaşçıları arasında mevki ve iktidar kavgaları kaçınılmaz olarak meydana gelmiş; neticede ahlakî esaslar geleneklerle birlikte yokolmuş, bu da ordanın savaş gücünü zayıflatmıştır.

Üçüncü olarak: Alt-passioner kitleler ümit verici bir dayanak olmaktan çıktılar. Çünkü onlar barış istiyorlardı ve yaşlı yöneticilerini yabancı dahi olsa gençlerle değiştirmeye hazırdılar. Çinliler'in müttefiki "Siyenpiler'in kılıçları Hyung-nularınkinden daha keskin, atları ise daha hızlı idi." Ve 93. yılda Kuzey Hyung-nuları mağlup olmuşlardı.

Avrasya tarihinin antik dönem demoğrafisi öyle ahım şahım bir şekilde incelenmemişse de, bir şeyler yapılmıştır.

M.Ö. II-I. Yüzyılda Hyung-nular'ın nüfusu yaklaşık 300 bin kişidir[86]. Bu rakam, Aşağı Moğolistan steplerinin –özel otlaklar zorlanmadan– besleyebileceği halkın yarısına neredeyse denktir. Sığır sayısının artırılması kaçınılmaz olarak bitki örtüsünün zayıflamasına ve az sayıdaki kaynaklardan su ihtiyacını gideren tırnaklıların ve koyunların stepdeki belli başlı su havzalarına doğru itilmesine yol açmıştır.

Büyük Bozkır'da yaşayanlar sadece Hyung-nular değildi. Minusinsk Havzası'nda Ting-lingler, Güney Mançurya'da Siyenpiler ve Doğu Trans-Baykal'da Tabgaçlar yaşıyorlardı ve Çin'den sürekli insan göçleri oluyordu. Çinli memur *Hou Yin* üst makamlara sunduğu bir raporda şöyle yazıyordu: "Han memurlarının zulmüne uğrayan sınır boylarındaki kabileler, esirler, suçlular ve siyasî kişiler 'Hyung-nular'da hayatın daha kolay olduğunu' söyleyerek sınıra doğru akın etmekten başka bir şey düşünmüyorlar."[87] Bu göçmenleri kabul eden Hyung-nular, onları kendi boyları arasına almak yerine belli kolonilerde iskân ederek kendi aralarında kaynaşmalarına müsaade ettiler. Bunların çocukları ise Hyung-nu dilini öğrendiler. Hyung-nular onlara *"kul"* derlerdi. Bu bir nevi hizmetçi demekti ve asla *"köle"* mânâsında değildi. Ağır işlerde çalıştırılmazlardı. Tek problemleri yabancı bir toprakta başkalarının emrinde olmaktı[88]. Kısacası kullar Hyung-nular'ın bir alt-etnosu idiler ki, yükseliş aşamasında inkorporasyon sık rastlanan bir durumdur.

Etnogenezin akmatik safhası ve hatta etno-sosyal sistemlerin atâlet harareti bazan kritik dönemlerde etnosun kurtulmasını sağladığı gibi,

86 Haloun G. Op. zit., s. 306.
87 Biçurin N.Y. *Sobraniye..*, I/107.
88 Gumilëv, *Hunnı v kitaye*, s. 28-29.

bazan da onun yokolmasına yol açar. Çünkü yükselme safhasında kendini yavaş yavaş gösteren dış problemlerin hallinde bütün güçlerin konsolide edilmesi üst keşmekeşliğin önünü alır ve bu durum her zaman da vukû bulmaz. Güneyde Hyung-nu toplumunun önemli bir kısmını muhafaza eden eski sistemin müdafileri Büyük Çin Seddi'ne geldiler. Han yönetimi onların Ordos'a ve Yin-shan eteklerine iskan edilmelerine seve seve müsaade ettiği gibi, Kuzey Hyung-nular'a karşı onları bir müttefik olarak kullandı. Çinliler Hyung-nular'la kaynaşmayı reddettikleri için onlar kendi kadim boy yapılarını ve törelerini muhafaza ettiler. Ama kabile içindeki hayat ağırdı ve enerjik genç nesil için perspektif bir şey değildi. Özellikle daha genç kuşaklar bu hayatı hiç sevmiyorlardı. Üst düzey görev ve yetkilerin kabile sistemi içinde daima yaşlıların tekelinde bulunması sebebiyle genç nesil kahramanlık ve ferdi cesaret örnekleri sergileme konularında eli kolu bağlı oturmak istemiyordu. Çin ordusunda rütbe edinmek veya yaşlı prensin silah arkadaşları arasına girmek zor olduğundan âtıl haldeki yiğitlerin Güney Hyung-nuları'nda kazanacağı bir şey yoktu. Halbuki bu yiğitlerin bozkır serbestliğine, savaş ganimetine ve kahramanlık pâyelerine ihtiyaçları vardı. Bu yüzden kuzeye geçip "halklar üzerinde hükümranlık kurmak" onlara daha câzip görünüyordu.

Bozkır bahadırları öldürülebilir ama asla yenilmezler. Kolay kolay teslim olmayan bu savaşçıları öldürmek de çok zordur. Kuzey Hyung-nuları bozgun yedikten sonra Tarbagatay, Saur ve Cungarya Alatağ'ına çekilerek Miladî 155 yılına kadar muvakkat zaferlerle savaşmaya devam ettiler[89]. Siyenpi kumandanı *T'an-shih-huai* tarafından nihai mağlubiyete uğratıldıktan sonra ise tekrar kendi aralarında bölündüler: 200 bin[90] *"zayıf"* Hyung-nu, Tarbagatay'ın ormanlık dağlarına, boğazlara ve *Kara İrtiş* havzasına sığınarak tehlikeli günler geçirdikten sonra *Yedisu*'yu zaptettiler. Ve III. Asrın sonunda orada yeni Hyung-nu devleti *Yüeban*'ı kurdular. Yüeban'ın tarihi bizim hususi çalışmalarımızda ele alınmıştır[91].

89 Gumilëv, *Hunnu*, s. 242.

90 Biçurin, *Sobraniye*, I/258-259.

91 Gumilëv, *Drevniye türki (Eski Türkler); Poiski vımışlennogo stsarstva*, M. 1970.

"Mağlup edilemeyen" Hyung-nular ise batıya çekilerek, Miladî 158'de Volga ve Aşağı Don'a saçıldılar. Onların buradaki mevcudiyetleri coğrafyacı *Dionysios Periegetes* tarafından hikaye edilmiş, daha sonraki 200 yıl boyunca onlarla ilgili hiçbir bilgiye rastlanmamıştır. Neden?

Takribi rakamları bir yana bırakarak bizi kesin sonuca götürecek demoğrafik meseleye dönelim. Yukarıda Miladî I. Yüzyılda Hyung-nular'ın 300 bin kişi oldukları belirtilmişti. I-II. Yüzyıllar arasında sürekli savaşmalarına rağmen Hyung-nular, özellikle Wang Mang döneminde göçmenlerin yani kulların iltihakıyla, çok fazla değilse de, bir miktar büyüdüler. III. Yüzyılda Çin'de 30 bin Hyung-nu ailesi olduğu tesbit edilmiştir. Yani 150 bin kişi[92]. Orta Asya'daki "zayıf" Hyung-nular'ın sayısı ise 200 bindi. Acaba Hyung-nular'ın ne kadarı batıya geçebilmişti? En iyimser tahminle bunların sayısı 20-30 bin kadardı. Bunlar sadece savaşçılardı ve kadınlar, çocuklar ve yaşlıları beraberinde götürmemişlerdi. Çünkü bunlar yabancı topraklarda sığınacak yer bulunmadan ancak yük olurlardı ve zaten Siyenpiler Hyung-nular'ı takip ederek, buldukları yerde öldürüyorlardı.

Bu süre zarfında yani 1000 gün içinde 2600 km. katettiler. Aşağı-yukarı günde 26 km. mecburi zigzakları da hesaba katarsak bu rakam iki misline çıkar. Öküzler tarafından çekilen kağnılarla bu süre içinde böyle bir göç gerçekleşemez. Ayrıca artçı savaşlar yapmak gerekiyordu ve muhtemelen kurtulan savaşçıların aileleri bu savaşlarda öldürülmüştü. Herhalde ölenleri gömecek vakit bulamamışlardı. Çünkü Hyung-nular'ın geçtikleri yollarda "paleosibir tipine Altaylar'ın dışında hiçbir yerde rastlanmadı."[93]

Gerçekte 155-158. yıllar arasında batıya ancak çok güçlü ve dayanıklı savaşçılar geçebildiler ve bunlar da atın eyerini çadır olarak kullanamayanlarını asıl vatanlarında bırakıp gittiler. Fevkalade hallerde geride kalanlara kendi kaderlerini tayin hakkının verildiği bir ayıklama prosesiydi bu. Böylece Hyung-nular dört gruba ayrıldılar. Bunlardan en âtıl olanı galip Siyenpiler'le kaynaştı. İkinci bir grup Çin'e kaçtı[94]; üçüncü grup Yedisu'da Yüeban devletini kurdu ve çağdaşlarıy-

92 Gumilëv, *Hunnı v kitaye*, s. 27.

93 Debets G.F., *a.g.e.*, s. 123.

94 Gumilëv, *Hunnı v kitaye*.

la birlikte hayatını idame ettirdi[95]. Dördüncü gruptan ise biraz sonra söz edilecektir.

Ağır Sorular

İlk şaşırtıcı tesbit: Hyung-nular çağdaşları olan Avrupalılar'dan daha barbar değillerdi. Yani Germenler, Keltler, Kantabırlar; Arkadia, Tessalia, Epir'de (Yanya) yaşayan Helenler'in büyük bir kısmı. Bunlardan sadece Atinalılar, Korinthliler ve Romalılar müstesnadır. Acaba niçin *"Gun"* (Avrupa'da yaşayan Hyung-nular)[96] kelimesi "vahşi" kelimesiyle eşanlamlı hale geldi? *"Asker ve Greek"*'in[97] yazarı, itimada şayan tarihçi (!) *Ammianus Marcellinus*'un Gunlar'ı anlatırken yaptığı gibi belli bir garazkârlıkla bunu izah etmek mümkün değildir. Kaldı ki Persler tarafından müttefik olarak Mezopotamya'ya getirilen -ki kendisi de bizzat onlara karşı savaşmıştır- *Hionit*lerden hiç bahsetmezken, barbarlar arasından sadece Gunlar'ı seçmek sebepsiz değildi. A. Marcellinus'un herhalde önemli sebepleri vardı.

Diğer yandan Çinli tarihçilerden Sih-ma Ch'ien, *Pan Ku*[98] ve bazıları Hyung-nular'dan saygıyla bahsetmişler; onların kendi gelenekleri, kültürleri bulunduğunu, entellektüel kesime sahip bir toplum olduklarını belirtmişlerdir. Hatta Çinliler ilkel kabul ettikleri, Çinliler'e ve Hyung-nular'a karşı bağımsızlıklarına düşkün olduğunu belirttikleri Siyenpiler'e nisbetle Hyung-nular'ı daha yüksek bir yere koymuşlardır.

Kim haklı o halde? Çinliler mi, Romalılar mı? Her iki tarafın yanılmış olması mümkün değil ama XX. Yüzyılda biz her şeyi daha iyi biliyoruz! Belki her iki taraf da haklıdır. Acaba soruyu başka bir şekilde mi sorlamalı? Deneyelim. Ne de olsa etnogenez konusunda epey mürekkep yalamış bulunuyoruz!

Acaba Hyung-nular yüksek bir kültüre sahip mi idiler veya en azından bu kültürü başkalarından mı almışlardı? Bir kaide olarak, etnogenezin ilk safhasında orjinal bir kültür meydana gelemez. Genç kuşaklar öyle âcil problemlerle karşı karşıya gelirler ki, bütün güçleri savaşlarda, sosyal yapı teşkilinde ve hayat tarzını rayına oturtma sırasında harcanır gider. Hatta genel olarak sanatı dahi, parçalanmış etnosların kültürünü devam ettiren komşularından veya atalarından ödünç alırlar.

95 Hyung-nular'ın bu kolunun bir kısmı Kumanlarla birleşmiş, bir kısmı ise IX. Yüzyılda eski vatanlarına dönerek Moğol ulusuyla kaynaşmıştır.
96 Inostrantsev K.A., *Hunnu i gunnı*, L. 1926.
97 Marcellinus A., *İstoriya*, III/236-243.
98 Biçurin, C. 2, "Hunnu" bölümü.

Bu önemli bir husustur. Hayat tarzı, kullanılan silahlar, üretim tarzı, uygun görülen herhangi bir taraftan alınabilir. Çünkü bu tür şeyler gereklidir ve insan psikolojisine pek tesir etmez. Sanat objeleri birbirine benzeyebilir ve insanı çepeçevre kuşatabilir ama bunlar ancak peşin hükümlü olunmadığı zaman değerlidir. Samimiyet olmadan ne yaratıcılık, ne de kavrayış söz konusu olur fakat yabancı sanata duyulan samimi sempati (bu sanat kendisinde olmadığı için) müsbet veya menfi bir tarzda komplimanla sınırlanarak halkın ruhunun derinliklerinde ve etno-psikolojik bünyesinde yerini alır.

Hyung-nular, hükümranlık dönemlerinde böyle bir tercih imkanını yakaladılar. Doğuda *Han* Çini, batıda mağlup *İskit* (Saka) kalıntılarıyla, galip *Sarmat*lar vardı. Tekrar soruyorum: Şahsi menfaat olmadan ve samimi davranarak hangisini tercih etmeliydiler?

Noin-ula'da yabgu Wu-chu-lü'nün Miladî 18. yıla ait mezar kalıntılarının kazısında bulunan eşyalar Hyung-nular'ın giyim eşyası olarak Çin ve *Baktria* kumaşlarını tercih ettiklerini, Han aynalarını, pirinç ve mısır lapasını kullandıklarını, ancak ziynet olarak İskitler'in "yırtıcı hayvan figürlerini aldıklarını" ortaya koymuştur. Halbuki İskitler batıda gözü dönmüş Sarmatlar tarafından tenkil edilmiş,[100] doğuda ise mağlup oldukları için güneye yani İran ve Hindistan'a sürülmüşlerdi[101]. Demek ki ortadan kaldırılan Saka yahut İskit halkı,

99 *A.g.e., "Siyànbi"* bölümü.
100 Kiselev S.V. *Direvnaya istoriya yujnoy sibiri*, s. 321.
101 M.Ö. 161'de Yueçiler Kaşgar'ı Sakalar'dan aldılar ve yine M.Ö. 127 ve 123'de Partlar Saka saldırılarını durdurdular ve 114'de onları Merv vadisinden Doğu İran'a sürdüler. M.Ö. 58'de Sakalar Hindistan hükümdarı Vikramadit'i mağlub ettiler. Sakalar'ın desteği sayesinde Fraat M.Ö. 30'da Parfiya tahtına oturdu ve Saka-Part ittifakı Sakalar 124'de Hindistan'da mağlub olarak, ülkenin dört bir yanına dağıldılar.

cemiyetlerinde hayat bulan sanatı kendilerini yokedenlere yani Yueçiler'e ve komşuları Hyung-nular'a miras bıraktılar. Oldukça üst seviyede ve detaylı olarak daha önce anlatılmış olduğundan bu vahşi hayvan figürlü şaheserleri bir kez daha anlatmak burada bizi enteresse etmiyor[102]. Aksine biz burada daha önce dikkatlerden kaçan bir konuya parmak basmak istiyoruz ki, o da mezar ve ölü süsleme sanatının Orta Asya tarihiyle olan alakasıdır. Hyung-nu ve Yüeçi sanatı tek kaynaktan çıkmış ve birbirinin aynısı gibi gözüküyorsa da, aralarında hiçbir özdeşlik yoktur. Bu da herkesin kendi hayat tarzını sürdürdüğünü göstermektedir. Miladdan önceki iki bin yılda *Andronovo* kültür akımı birkaç kola ayrılmış ve bir daha da hiç birleşememiştir. Diğer yandan M.Ö. V-III. Yüzyıllardaki kuraklıklardan sonra bozkır yeniden yaşanır hale gelip, nüfus çoğalınca Hyung-nular ve Yüeçiler meralar ve hükümranlık için birbirleriyle savaşa tutuştular. Hyung-nular M.Ö. 165'de Asya'da hâkimiyeti ele geçirdiler ama bilahare Siyenpiler tarafından bozguna uğratıldıktan sonra M.Ö. 155'de Aşağı Volga'ya göç ederek, orada Sarmatlar'ın bir kolu olan Alanlar'ı bir daha toparlanamayacak şekilde mağlup ettiler[103]. *Aynı Hyung-nular tarihte oynadıkları şüphe götürmez rol ile M.Ö. III. Yüzyılda Sarmatlar tarafından imha edilen İskitler'in intikamını almış oldular*[104].

Eski milletlerin kaderleri asırlar boyunca birbirine bağlanıp karışmıştır ama sadece sanat eşyaları yani eski bahadırların kayalarda veya metallerde kristalleşen kahramanlıkları etnik tarih şümulüne girdirilebilir. Fakat etnik tarih kanunları, kadim süjelerin ve tarih sahnesinden silinmiş kabilelerin estetik ölçüleri manasında gelenek değişimlerini anlamamıza imkan sağlarlar. Etnoloji ve kültür tarihi karşılıklı olarak birbirlerini döllerler.

Bu noktadan hareketle Hyung-nular'ın Çin, iran ve Helen-o-Romen medeniyetlerini almamaları onların kabiliyetsiz olduklarını göstermez. Sadece İskitler'i daha çok beğeniyorlardı. Zevk seçimi kişilerin veya milletlerin pek tabii haklarıdır. M.Ö. III. Yüzyıldaki göçebe kül-

102 Rudenko S.I., *Kultura hunnov i Noinulinskiye kurganı*, M., L., 1962//*Iskustvo Altaya i Peredney Azii* (seredina I tısıçeletiya do n.e.) M., 1961.
103 Yordan, *O proishojdenii i deyaniyah getov*, s. 91.
104 Sicilyalı Diodoros, *Biblioteka I, Tsit. po. oçerki istorii SSSR*, s. 507.

türünün etnoğrafik nokta-i nazardan –tarafgirlik ve peşin hükümlülüğü bir yana bırakırsak– karmaşık sistemler seviyesinde komşu halkların kültürlerinden zerrece geri kalır tarafı yoktur.

Göçebe toplum hayatında teknik ilerlemeler kaydedilemeyeceğini düşünmek doğru değildir. Göçebeler genel olarak fakat *Hyung-nular ve Türkler zaman zaman, bugün insanoğlunun hiç düşünmeden kullandığı bazı şeyler icadetmişlerdir. İlk gelişmiş giyecekler –pantolonlar– çok eski dönemlerde yapılmıştır. Üzengi Orta Asya'da 200-400 yılları arası icad edilip kullanılmaya başlanmıştır. İlk araba başlangıçta kesme tomruk yuvarlaklarıyla çocuklar için yapılmış sonra yük taşımaya uygun hale getirilmiştir ki, bu da göçebelerin dağları, ormanlarla kaplı dağ silsilelerini aşmalarına imkân hazırlamıştır. İlk eğri kılıçın, daha onra düz kılıcın mucidi göçebelerdir. Oku 700 metre mesafeye atan uzun yayların mucidi de onlardır.** En nihayet o dönemin yuvarlak çadırları (yurtlar) en mükemmel kulübe olarak kabul edilmiştir. Salarlarda (barklarda) kısmen Çin eşyasına rastlanmaktadır: İpek kumaşlar, bronz askılıklar ve lâke kâseler. Bunlar Çinliler tarafından Hyung-nular'a haraç veya vergi olarak gönderilen kullanım eşyalarıydı veya Hyung-nular'a sığınan Çinliler'in getirdikleri şeylerdi. Elbette bu tür eşyalar hiçbir şekilde kültür hayatının yönlendirilmesinde belirleyici unsur olmamıştır.

Burjuva çevrelerinde Çin kaynaklarına göre güya Orta Asya göçebe halklarının kabiliyetsiz oldukları şeklindeki görüşü çürütmek için bu konu üzerinde biraz etraflıca durduk. Halbuki bu halklar kendi cemiyet yapılarını ve nüfus yoğunluklarını geliştirmişler,[105] ancak gördüğümüz gibi I. Yüzyılda Çin saldırganlığı hem kendisinin, hem de Hyung-nular'ın trajik sonunu hazırlamıştır. Fakat tarihî felaketler kendini fazla beklettirmezmiş.

Engeller

Bütün etnogenezler aynı şekilde proğramlanmıştır fakat etnik tarihin sınırları farklıdır. Eğer etnogenezde dış faktörlerin tesiri olursa,

* Mirza Uluğbey'in *"Dört Ulus Tarihi"*nde belirttiğine göre tuzu ilk keşfedip dünyaya tanıtanlar da Türkler'dir. (Çev.)
105 *Vestnik drevney istorii* (bundan böyle VDI) 1962, No. 3, s. 208-210.

mesela iklim değişiklikleri veya dış saldırılar, bu durumda etnogenezin yolu değişeceği gibi, ritim bozulur ve hatta bazan kesintiye de uğrayabilir. Bu sonuncusu çok nadir vukû bulur. Çünkü onun için çok büyük bir güç gereklidir. Ama faz değişim dönemlerinde olabilir de. Bu trajik dönemler herkesten çok tekamülcü tarihçiler tarafından atlanmışsa da, diyalektik tarihçilerin bunları inkar etmeye hakları yoktur. Dolayısıyla biz Hyung-nu etnik tarihinde iki zaman kırılması olduğunu varsayıyoruz. Birincisi *Çinli*ler, *Siyenpi*ler, *Ting-ling*ler ve Ch'*e-shih*'lerin (Turfan vadisi sakinleri) teşkil ettiği kualisyondan ağır bir darbe yedikleri 93 yılı; diğeri ise Siyenpi kumandanı T'an-shih-huai'ın mağlup edilemeyen Hyung-nular'ı Aşağı Volga'ya sürdüğü 150. yıl civarıdır. Bu olaydan sonra Siyenpiler Büyük Bozkır'ın T'ien-shan'a kadar uzanan doğu kısımlarına yerleşmişler fakat her nedense orada kalmamışlardır. İşte biz bu "nedense" kelimesi üzerine parmağımızı basarak, tatminkâr bir cevap vereceğiz.

Problemlerin sosyal yönü sathidir. Aynı şey Hyung-nular'da görülmüştür. Düşmanlar tarafından dört bir yandan kuşatıldıklarında, ikbalperestler devleti müdafaa edecekleri yerde, iktidar için birbirleriyle savaşmaya başladılar. Bu da onların toplum olarak yani patriarkal kabile yapılarının bozulmasına yol açtı. Ama bu tür felaketler başka milletlerde de çok sık vukû bulmuştur. Acaba Hyung-nular'da nasıl bir fikir değişikliği meydana geldi de, ana vatanlarını dahi terkedip gittiler? Çünkü halklar genelde ana vatanlarını terketmezler.

Daha önce belirttiğimiz gibi musonlar ve siklonlar bazan yön değiştirerek bozkırların nemlenmesine ve oralarda orman ve tundraların meydana gelmesine imkan tanımazlar. Miladî II-III. Yüzyılda gerçekten de böyle bir olay vukû bulmuştur. Bu olayın vukuuna kadar Hyung-nular zor dönemler yaşamışlardı ama aksakalları şöyle diyorlardı: *"Bizler çok kanlı savaşlarda perişan olmuş değiliz; at üstünde savaşmakta üstümüze yoktur. Bu yüzden bütün halklar bizden korkarlar!"*[106] Ama bozkır kuruyup, koyun sürüleri kırılınca ve atlar bir deri bir kemik kalınca Hyung-nular'ın hükümranlığı sona erdi.

106 Biçurin, *Sobraniye* I/88.

Ne var ki bozkır kuruyup çöle dönünce galipler de bir şey kazanamadılar. Siyenpiler akarsuların döküldüğü, göllerin henüz kurumadığı dağlara sığınmak istediler. Ama böyle yerler çok azdı. Yukarılarda *Balhaş Gölü* verimli değildi. *Issık Göl*'ün seviyesi düşmüş, Aral ise oksit bataklığına dönüşmüş yani dip kısmında kamışlar boy salmıştı[107]. Bu felaket iki yüz yıl devam etti. Siklonlar ve musonlar ancak IV. Yüzyılın ortalarında yeniden yön değiştirdi.[108] Bu akımlar daha önce Sibirya ormanlarını sulayan yağmur yüklü bulutları bozkıra taşıdılar. Kuru ovalar yeşil örtüye bürünürken, daha önce kumla kaplı tepeler ılgın ağaçlarıyla bezendi ve atlar yeniden besili hale geldi. *Huang-ho, Ile (Ili)* ve *Volga* nehirleri eteklerine saçılmış bulunan Hyung-nular yeniden güçlü milletler arasına katıldılar. Böylece etnogenezin önündeki engeller ortadan kalkmış oldu.

Ama kurak geçen yüzlerce yılın izi kolay silinmedi ve Hyung-nular bir daha Moğolistan'a dönmediler.

Büyük Bozkır'ın batısında yaşanan kuraklık doğu kısımlarında da yaşandı. Bu kuraklık doğrudan değilse bile dolaylı yoldan kumandan T'an-shih-huai tarafından kurulan büyük Siyenpi devletinin parçalanmasına yol açtı.

Eski Moğollar'ın ataları olan Siyenpiler Büyük Bozkır'ın uçlarında, *Kingan* sıradağları etekleriyle *Nonni Nehri* vâdileri civarında yaşadılar. Buralarda su yeterliydi. Altay'a kadar Kuzey Hyung-nu devletinin topraklarını ele geçiren Siyenpiler, Hyung-nular'ı kuru bozkıra sürerek, sürülerini, suları hiç çekilmeyen *Kerulen, Onon* ve *Selenge* nehir kenarlarında otlatabilme imkanına kavuşmuşken onlar bunu yapmadıkları gibi, Han İmparatorluğu'yla girecekleri savaşta askere ihtiyaçları olduğu için Hyung-nular'ı kendi bünyelerine alarak, onların tek bir devlet içinde kaynaşmalarına müsaade ettiler. Böylece Siyenpiler'de Wu-huanlar'da, "beyinden sıradan ferdine kadar herkes kendi sürüsünün ve malının telâşına düşmüşken"[109] T'an-shih-huai'ya itaat arzeden

107 Gumilëv, *Geterohronnost uvlavneniya..*, Vestnik Lengrd. Un-ta. 1966, No. 18, s. 84-85.

108 Gumilëv, *Hunnı v kitaye*, s. 113-117.

109 Biçurin, I/143.

Hyung-nular, galiplerle eşit seviyedeydiler. Batıya ve güneye giden passioner Hyung-nular'ın kafaları, kişisel olarak değil, toplum bazında "bağımsızlık", "kahraman ataların gururu", "hürriyet" gibi düşüncelerle meşgul olduğundan bunlar süb-passioner düşmanı itaat altına alma konusunda anlaştılar.

Siyenpi devletiyle kaynaşan süb-passioner Hyung-nular passioner gerginlik sistemlerini her biri kimera haline gelen gruplara indirgediler. Onların tarihlerinin bu safhası, çıkış bulamadıkları, felaketten kaçamadıkları trajik olaylarla doludur.

Kırılma Safhası ve Doğulu Hunlar'ın Sonu

Etnogenez kırılması, enerjik veya passioner dönemden sonra sistem yüksek hararetinin düşmeye başladığı dönemdir. Bu yüksek harareti muhafaza etmek için âteşîn vatanseverlerin gayretleri yeterli olmamaktadır. Çünkü egoistler ve kendi çıkarlarını düşünenler atalarının hizmet ettiği davayı bir kenara atıverirler. Bunlar atalarının yığdıkları servetleri harcayarak hayatlarını sürdürürler ve yüzyılın sonunda o serveti de, kendi hayatlarını ve hatta gelecek nesillerin hayatlarını dahi tarihin kader dişlisine teslim ederler.

Ne var ki, bir toplum şayet bünyesinde passioner değilse bile çalışkan ve dürüst kişileri bünyesinde muhafaza ediyorsa, o toplum hiçbir zaman yıkılmaz. Bu kişiler gelenek ve kültürleri yeniden yaratacak gerekli gücü malik değillerdir ama parçalanma döneminin alevleriyle yanıp kavrulmamış olanları muhafaza edebilir ve hatta bunları bir sonraki nesile miras bırakabilecek kadar artırabilirler. Bu dönemde etnos veya süper-etnos önceki atılımın atâletiyle yaşar; sanat, edebiyat ve bilimde öyle bir hamle içine girer ki, tarihçiler ve sanat tarihçileri bunu bir milletin *"rönesansı"* olarak takdim ederler.

İtalya biraz zayıflayıp Fransızlar, İspanyollar ve Avusturyalılar gibi vahşi komşularına savaş ganimeti olunca ondört tane hümanist eski kitapları Yunanca'dan Latince'ye tercüme ettiler; birkaç on kadar ressam, ibadet için değil, buluşmak maksadıyla gittikleri tapınakların tablolarını çizdiler ve ülkenin XV-XVI. Yüzyıllardaki halini "rönesans" olarak adlandırdılar.

Roma'da Augustus'la "altın çağı" yaşayan bu etnosun gelişimi Caligula ve Neron'un vahşi hayvan gösterileriyle ve aynı şekilde 67-69'da Suriye, Germen, İspanyol ve İtalyan lejyonlarının birbirleriyle boğuşması sonucu Roma'nın parçalanması ve İtalya'nın yıldızının sönmesiyle son buldu. Ama bütün bunlar, tıpkı ağır bir hastalık geçirdikten sonra, yorucu bir turistik geziye katılamasa da, ayağını sürüyerek şahmat partilerine iştirak eden ihtiyar gibi davranış stereotipleri ve etnik dominantların değişim karakterleri açısından bir kültürün son bulmasına yol açmaz fakat bir kriz dönemi yaşatır. Etnosun sonunun gelmesine ise henüz vakit vardır. Bu dönemin Hyung-nular'da nasıl geçtiğine bir göz atalım.

Yıldızlarının parlama döneminde Moğolistan göçebeleri başlangıçta Hyung-nu shan-yüsü (yabgu) tarafından birleştirilip, yönetildiler. Daha sonra ise bu görevi Siyenpi kumandanı T'an-shih-huai devraldı. Kırılma döneminde Çin tarihi kaynaklarının beş gruba ayırdığı 29 efemerik etno-sistem (kabile) ortaya çıkıp kayboldu. Bunlar Hyung-nular, kullar (Çince Chieh-lu), Siyenpiler, Tangutlar (Ti'ler) ve Tibetliler yani Ch'ianglardır. Bu ilk genelleştirme o döneme "Wu-hu" yani "beş barbar kabile" dönemi adı verilmesine zemin hazırladı. Böyle bir taksime fuzuli bir savunma anlamının dışında nasıl bir isim verilebilir?

Eğer eski ve ortaçağın bütün yöneticileri daima doğru kararlar alabilmiş ve bunları hayata geçirebilmiş olsalardı, bu durumda halkların tarihleri sükunet içinde geçer ve tarih kanunlarını formüle etmeye ihtiyaç da duyulmazdı. Ancak eski insanlar bilerek veya bilmeyerek bu kanunların meydana gelmesine sebep oldularsa da, halkların teşekkülü bütün tabiî prosesler gibi inkişaf etmektedir. Kırılma kendi zıtlığı içerisinde bir geçiş sürecidir ve etnik dominantların değişikliği (geçmişte olduğu gibi olmaması için!) ve hareket stereotipi de bununla açıklanabilir.

Roma cumhuriyeti askerî imparatorluğa, Fransız poli-etnikası "tek kral, tek kanun ve tek inanç" prensibiyle bu şekilde krallığa dönüştü. Göçebeler ise en tuhaf örnekler teşkil edecek şekilde parçalandılar. Bir yerde yerli halklarla karışıp kaynaştılar, bir yerde onları karşılarına aldılar, bazan da yabancı kültür ve Budizm gibi dinî akımları benimsediler. Kimi zaman ise büsbütün kendi geleneklerini kaybettiler.

Etnogenez faktörünün dışında iki unsur daha bu dönemin girifliğinde rol oynamıştır: IV. Yüzyılda sona eren kuraklık ve "kuzeyli barbarların mutlak düşmanı olan diğer bir süper-etnos Çinliler'le" komşuluk. Bu üç parametrenin nirengi noktası, bundan sonraki açıklamalarımıza esas teşkil edecek neticelere ve bu kritik dönemi hususi bir şekilde yorumlamamıza imkan verecektir[110].

Katı kuraklıklar yüzünden Hyung-nular hayvancılığa elverişli kuru steplerin bulunduğu Ordos ve Shen-si'ye yerleşince bu iki halkın barış içinde bir arada yaşayabime ihtimali vardı. Fakat Roma'da olduğu gibi Çin'de de iktidar, Ch'in hanedanının askerî imparatorluğunun eline geçti. Bu hanedan yöneticileri ise sertlik yanlısı ve basiretsiz kişilerdi. Çinli devlet memurları Hyung-nular'ı gücendirdikleri gibi, Hyung-nu gençlerini yakalayarak Shan-tung'da köle pazarlarında satmaya kalktılar ki, Hyung-nular köle yapılacak, kullarla aynı tutularak alay edilemeyecek kadar güçlüydüler. Hyung-nular'da öfke dağları sarmıştı fakat onlar Siyenpilerle birlikte Çin'de 400 bin kişi, Çinliler ise 16 milyondular. Doğru; Shen-si'de onlardan başka Tangutlar ve Tibetliler de vardı ve hepsinin toplam nüfusu yarım milyonu buluyordu ama bunlar Çinliler kadar bozkırlılardan da nefret ediyorlardı. Bundan başka Çinliler Hyung-nu prenslerini saraya davet ederek Çin dili ve kültürünü de öğrettiler. Gerçekte ise onları rehin olarak tutuyorlardı. Hyung-nular'ın durumu ümitsiz gibi görünüyordu.

304'de Çinli kumandanlar arasında kavga çıktığı bir sırada Hyung-nu prensi *Liu Yüan* evine dönmeyi başardı. Hyung-nu beyleri onu başlarına kumandan seçerek "gaspedilen haklarını almak için silaha sarılmaya" karar verdiler.[111] Ve Liu Yüan halkını zafere götürdü.

311'de önce başkent *Lo-yang*'ı zapteden Hyung-nular arkasından ikinci başkent *Ch'ang-an*'ı ve şehirdeki imparatoru ele geçirdiler. 325'de bütün Kuzey Çin Hyung-nular tarafından istila edilmişti.

Çinliler suikast taktiğine başvurdular ve yabguya yaklaşmayı başararak onu öldürdüler. Hyung-nular suikastçıları yokettilerse de, bu sarsıntı Hyung-nu devletinin ikiye bölünmesine yol açtı. Asıl Hyung-

110 Gumilëv, *a.g.e.*, s. 45.
111 *A.g.e.*, s. 47.

nular'dan ayrılan kullar onları mağlup ederek bütün devlet erkânını ortadan kaldırdılar. Fakat kullar da aynı âkibete uğradılar. 350'de yabgunun evlat edindiği bir Çin'li isyan çıkararak bütün Hyung-nular'ın katledilmesini emretti. Böylece pekçok "sakallı ve örme saçlı Çin'li de" tipik bir soykırımın kurbanı oldu. Gaddarlar Güney Siyenpiler'ini yani Kuzey Çin'i miras alan *Mu-jung*'ları da katlettiler. Bunların rakipleri *Tangut*lardı. Tangut hükümdarı *Fu Chien* bütün Kuzey Çin'i ve Trans-Baykal'dan çıkan Sibirya Siyenpileri'nin yani Tabgaçlar'ın yerleştiği Büyük Bozkır'ı itaat altına aldı. Bunlar 350 katliamından kaçan Hyung-nular'ı ve güneyli Siyenpi Mu-junğlar'ı Ordos'da bozguna uğrattılar. Bu esnada Tangut hükümdarı Fu Chien güney Çin'e bir saldırı düzenlediyse de, Fei nehri civarında bozguna uğradı. İtaati altındaki bütün kabileler tarafından terkedilince Tibetliler hükümdarlığını yıkarak onu öldürdüler. 410'da ise Mu-junğlar'ı mağlup ederek *Huang-ho* sahillerinin en güçlü halkı haline geldiler.

Olayların hepsi bundan ibaret değildir ama biz olanları analiz etmek için biraz soluklanalım.

Evvela 304'de Hyung-nular'ın passionerlik seviyesi öylesine yüksekti ki, Büyük Çin'i yenmeye muvaffak oldular. Ama yine de bu seviye devletin dahilî sistemini muhafaza etmek için gerekli olan seviyeden daha aşağıda idi. Bu yüzdendir ki kullar Hyung-nular'dan koparak, devlet erkânını öldürmekle bu seviyeyi Güney Çinliler'inkinin düzeyine indirdiler. Netice tek yönlü olmadı tabii. Çinliler kulları kılıçtan geçirirken Liao-tung'da Koreli ve Çinliler'le birleşen Siyenpi yani Mu-junğlar da Huang-ho'yu istila ettiler.

Uzun süre tecrid edilmiş halde yaşayan Tangutlar Mu-junğlar'ı yendiler fakat kurdukları zayıf imparatorluk onları ancak ölüme götürdü. Fu Chien halkının enerjisini ve kabilesinin hazinesini savaşta harcayarak, mağlup kabileleri kendisine bağlamak istedi. Halbuki bu kabileler ona ihanet ettiler. Çünkü etnik sempati parayla satın alınamazdı. Neticede hükümdar kendi hayatını kaybetti.

Çin savaş geleneklerinin kötü bir taklitçisi olan Mu-junğlar'ın IV. Yüzyılda vahşi olarak kabul edilen Tabgaçlar'a karşı kurtuluş mücadelesine sıra gelmişti. Savaşı Tabgaçlar kazandı. Çünkü onlar bir kimera-

değişik etnik sistemlerden teşekkül etmiş birkaç unsurun kombinasyonu- değil, monolit bir etnostu. Ne var ki, Kuzey Çin'i fetheden Tabgaçlar seleflerinin yolundan yürümeye kalkınca, felaketin kucağına düşmekten kurtulamadılar.

Ya peki Hyung-nular?.. Onlar mahvolmadılar. Çünkü büyük bir millettiler. Mahvolanlar sadece bazan parçalanma, bazan birleşme dönemi geçiren ve etnogenezin son safhasını yaşayan kalabalık nüfuslu Çin halkıyla temas halinde bulunan belli bir kısım oldu. Ordos göçebeleri, halkının M.Ö. 2000 yıl boyunca Huang-ho sahillerinde yaşarken, oradan Çinliler'in ataları tarafından kovulmuş olduğunu aklından bile geçirmeyen *Ho-lien P'o-p'o* isimli birini başlarına hakan seçtiler. Tıpkı *Kartaca* katliamının intikamını almak için Roma'yı parçalayan *Vandal* kumandanı *Genzerich* gibi Ho-lien P'o-p'o da 407'de Ordos'da Hyung-nu hükümdarlığını kurarak, kadim Hsia devletini ihya ettiğini açıkladı.

İşte size Hyung-nu etnogenez ve kültürünün üçüncü varyantı. Ama dördüncü bir varyant daha vardı: M.S. 400'de *Meng-Sung* isimli bir Hyung-nu *Kansu* eyaletinin aşağı kısımlarını ele geçirerek, orada *Ho-hsi* prensliğini kurdu. (Tam anlamı batı nehirleri demektir ve Huang-ho'yu çağrıştırır). Budist bahşıları bu devlete *"kuzey bölgesinin pırlantası"* adını verdiler. Çünkü orada Tun-huang mağaraları bulunuyordu.

Her iki Hyung-nu devleti de Tabgaçlar tarafından fethedildi. Hsia 431'de, Ho-hsi ise 460'da. Ve doğudaki Hyung-nular, Batı Hyung-nuları'yla birlikte 463'de aynı anda tarihten silindiler. Belki bu basit bir tesadüftü; daha doğrusu istisnaî gayr-ı müsait şartlarda vukû bulan bir etnogenez kırılma safhası yani mazide kalmış başarısız bir krizdi.

En nihayet 488 civarında *T'ie-le* (Tile) kabileleri *Yedisu*'daki *"Zayıf Hyung-nular"* devleti *Yueban*'ı ortadan kaldırdılar. Bu, belki de bir dönemin sonuydu fakat durum daha karışık görünüyordu: Hyung-nular, büyük bir şan ve şöhret kazanacak başka bir halka kendi kültür sancaklarını teslim etmişlerdi. Bütün olanlara rağmen bunlar göçebe kültürünün süredurum merhalesi idi (Atâlet safhası).

İşte Hyung-nular'ın dünya tarihinde övülecek ikinci hasletleri budur.

Yersiz Yurtsuz

Meşhur Fransız tarihçi ve oryantalist *R. Grousset "Bozkır İmparatorluğu"*[112] isimli eserinde IV-V. Yüzyılları anlatırken onu "Asya'da büyük halk göçleri olarak" tavsif etmekte ve Roma İmparatorluğu'ndaki Cermenler'in Avrupa'da yer değiştirmelerine benzetmektedir. Gerçekte bu benzetmede bir takım aynilikler varsa da, farklılıklar daha fazladır.

Hyung-nular M.Ö. II. Yüzyılda Han savaşçılarını sıkıp çıkarttıkları *Yin-shan* ve *Nan-shan* eteklerine dönüverdiler. Nitekim Çinli çarihçi bu olaya işaretle şöyle yazar: *"Bu toprakları kaybeden Hyung-nular o bölgede bulunan dağların yakınından geçerken ağlarlardı."* Atalarının eski yurduna dönmüş olan Hyung-nular, İspanya yahut Afrika'daki Vandallar ve Suebler gibi davranmadılar.

Siyenpiler hiçbir yere göç etmemişlerdi. Sadece zayıflamış ve parçalanmış Kuzey Çin'in aleyhine olarak yayılmışlar, Güney Çin'de milliyetçi Chin hanedanı mevcudiyetini 420'ye kadar sürdürmüştü. Ama bu tarihte steplerden gelenler tarafından değil, yerliler ve *"Man"* grubu kabileleri tarafından yıkılmıştı bu hanedan. Bu kabileler bugünkü *Vietnamlılar, Malaylılar* ve *Birmanyalılar*'la akraba idiler ve Han imparatorluğu tarafından mağlup edilerek genelde Çinlileştirilmişlerse de *Yang-tse* nehrinin geçilmez derinliği karşısında Hyung-nular'dan kaçan efendilerine asla can-u gönülden bağlanmamışlardı. Güneyde de Chin'leri sevmemişler ve her fırsatta onlarla hesaplaşmışlardı.

Tangut'lar (Ti'ler) ve *Tibetler* (Ch'ianglar) kendi ezelî topraklarında yaşadılar. Kuzey Çin'de hegemonya kurma denemeleri onlara sadece felaket getirdi. 383 felâketinden sonra Tangutlar artık yoktu. Tibetliler ise N.M. Prijavalski'nin kendilerini bulduğu *Amdo* dağlık bölgesine, batıya geçtiler. Bu tarihe kadar onların kaderleri Çin veya Büyük Bozkır'a değil, Tibet'e bağlıydı.

Peki güneye göç edenler kimlerdi? Sadece bir halk göç etti ki, bunlar meşhur *Tabgaç*'lardı[113].

112 Grousset R. *L'Empire des steppes*, Paris, 1960.

113 Bu halk uzun süre Çince "T'o-pa" ismiyle zikredilmiş, Orhon âbidelerinin bulunmasından sonra gerçek ismi tesbit edilmiştir.

Tabgaçlar, o dönemin bütün halkları gibi melezdiler ama bu melezlik Çinliler veya Hyung-nular'la değil, *Tungus*larla karışmaktan ileri geliyordu. Onlar da Tunguslar gibi saçlarını uzatmışlar; passioner itki bölgesinin dışında bulunduklarından aktif tarihe herkesten sonra iştirak etmişlerdi. Çünkü İngilizler'in Vikingler'den ve Fransız feodallardan aldıkları gibi onlar da passionerliği güneyli komşularıyla olan temasları sonucunda ithal etmişlerdi. Geçmişte hep arkada kaldıkları için Tabgaçlar, IV. Yüzyılda kendi akmatik safhalarını henüz yaşamamışlardı ve enerjilerini Mu-junğlar, Hyung-nular ve Güney Çinliler'le yapılan savaşlarda harcamışlardı. Gerçi kahramanlıkları inkâr edilemezdi ama onların V. Yüzyılda elde ettikleri başarılar sadece Tabgaç istidadına değil, bir o kadar da Çin obskürasyonuna ve yeni bir toplum hayatı kuramayan Hyung-nular'ın tökezlemelerine bağlanmalıdır.

Ne var ki Tabgaçlar'ın bu zaferi çok geçmeden gölgelendi. Çünkü itaat altına alınan kabileler arasından çıkan bazı cesur kişiler hödük kabiledaşlarını terkederek çöle kaçtılar ve IV. Yüzyılda orada yeni bir şekillenme gerçekleştirdiler. Sahra güneşi altında kendilerine bir yer bulan bu insanlar geçmişte mağlup bir ordunun fertleri olsalar da, barış içinde bir arada yaşayarak hayvancılık yapmaya yanaşmadılar. Bir kabileye katılmak yerine haydut çetelerine karışarak yağmalama yapmayı sığır otlatmaya tercih ettiler. Bunlar *Ju-jan*'lar (Cucen, Juan-Juan) dı. Ju-janlar mutasyon sonucu ortaya çıkmış bir halk değil aksine Hyung-nu-Siyenpi etnogenez "artıklarından" meydana gelmiş bir karışımdı. Umumî dilleri Siyenpice yani eski Moğolcaydı fakat muhtelif orijinlere mensup olup, kendileriyle kaynaşan insanlara dokunmadıkları gibi, onlarla fazla ilgilenmediler de. Kendilerine katılmak isteyen kişinin, istilacı ve zalim fatih Tabgaçlar'dan nefret ediyor olması yeterliydi. Böylece V. Yüzyılda Han ve Hyung-nular'a muhalif ama oldukça farklı yapılara sahip –ki üzerinde düşünmeye değer– etnopolitik bir karışım meydana gelmiş oldu.

Han ve Hyung-nu, kendi ülkelerinin coğrafyasıyla organik bağlara sahip yegâne etnosdur. Aralarındaki tek fark, gelişme şekillerindedir. Han henüz gücünü ve iradesini kaybetmemiş istidatlı ve bilgili fakat yaşlıdır. Hyung-nu ise önünde bir gelecek olan genç nesildir. Binaenaleyh Çin III. Yüzyılda birbiri peşi sıra etnogenez safhaları –üç hükümdarlık– yaşayarak mel'un egoist Chin'e dönüşürken, Hyung-nular fâtihler haline geldiler ve sadece daha genç olan Tabgaçlar tarafından "geriye itildi"ler.

Fakat kendi landşaftlarını değiştirmiş olan Tabgaçlar asli vatanlarından mahrum kalmışlardı. Gurbette değilseler de, kendi evlerinde fethettikleri halklar arasında azınlık durumuna düşen Tabgaçlar, onlarla hesaplaşmak, tabiatıyle onlardan bir şeyler öğrenmek zorundaydılar. Böylece millî geleneklerini kaybettiler. Sahip oldukları tek şey sosyal yapıları ve idarî mekanizmaları idi. Bu ikisi VI. Yüzyıla kadar arızasız olarak işlevini yaptı ama bu insan yapısı eser tabii enerjisini kaybedince temeller sarsıldı ve yıkılmaya yüz tuttu.

Tabgaç devletinin parçalanma prosesesi kısaca şu şekilde geçti:

T'o-pa Kui (386-409): Kazandığı zaferlerle devleti yeniden kurduysa da, başarısızlığa uğramaya mahkum feodal bir sistem denemesi olarak nitelendirilebilecek bir yığın reformlar yaptı. En önemli reformu ise doğduktan hemen sonra veliaht prensin annesinin mutlaka öldürülmesini emreden kanundu. Aslında Siyenpiler kadına karşı oldukça saygılıydılar fakat hanşaların akrabaları onların idarî mekanizmada daha önemli yerleri işgal etmelerini istiyorlardı. Neticede bu kanun yüzünden Tabgaç beyleri kızlarını han haremine vermek istemediler. Böyle olunca haremin Çinli kadınlarla doldurulması uygun bulundu ki, bu da yönetimin halktan uzaklaşmasına yol açtı. Elbette bu felaketle sonuçlanan ama tersine çevrilemeyen bir prosesti.

T'o-pa Sseu (409-423): Çinli köylüleri boş topraklara celbederek, Çin bürokrasi sisteminde devrim yaptı ve kendi halkına –Tabgaçlar– vergi koydu. Bir adım daha atarak Hyung-nular'a ve Cucenler'e kendi halkını kırdırma pahasına ağır bir savaşa girdi ve eline hiç bir şey geçmedi.

T'o-pa Tao (423-452): Hyung-nular'ı yenip Cucenler'i darmadağın etti ama Daoizmi devletin resmi dini ilan ederek, Budist, Konfüçyanist ve kâfirlere karşı dinî takibat başlattı. Neyse ki hassa askerlerinden entrikacı, sahtekar bir subay tarafından bu diktatör öldürüldü. Fakat o subay da bir rakibinin kurbanı oldu. Böylece Tabgaç hanlığı madden

ve mânen yarı Çinli *Wei İmparatorluğu*'na dönüşmüştü. Aslına bakılırsa "kokuşmuş bir feodalizmin" hakim olduğu sosyal yapı içinde itaat altına alınan kabilelerle kötü muamele edilen Çinliler'in fatih azınlık durumundaki Tabgaçlarla kaynaştırılması etnik bir kimera teşkil edebilirdi ve bütün kimeralar gibi yaşama şansı yoktu. Devlet bir süre atâletle (inertia) ayakta tutuldu ve 490'da tahta *T'o-pa Hung II* geçti. T'o-pa'nın annesi *Feng* (Feniks kuşu) isminde Çinli bir kadındı. Feng kocasını zehirleyerek (Miladî 476) veliaht anası olarak tahta oturmuş ve Tabgaçlar'a karşı Çinliler'e saygı duyulmasını sağlamıştı. İşte bu kadının oğlu T'o-pa, annesinin başlattığı ameliyeyi tamamlayarak 495'de çıkardığı bir kanunla Tabgaçlar'ın kendi dillerini ve millî giysilerini kullanmalarını, uzun saç bırakmalarını, kendi kabiledaşlarıyla evlenmelerini ve cenazelerini bozkır âdetlerine göre kaldırmalarını yasakladı. Kelimenin tam anlamıyla Tabgaçlar Çinliler'e benzeyeceklerdi. Sırf bir tecrübe olsun diye bozkıra gidip, eski âdetleri yaşamaya kalkan veliaht prens ve silah arkadaşları dahi katledilmiş; kısacası Tabgaçlar'dan geriye sadece isimleri kalmıştı.

Bu olaylardan ve reformlardan sonra Wei İmparatorluğu tam bir bozulma dönemine girdi. Riyakârlık, sahtekârlık ve adam kayırma derken, beylerin isyanıyla imparatorluk doğu ve batı olarak ikiye ayrıldı. Tabii bu ayrılığı acımasız savaşlar takip etti. 536-537'de Kuzey Çin şiddetli bir kıtlığa düçar kaldı ve halkın % 80'ni kırıldı. Ancak Kuzey Çin'deki kargaşa öylesine güçlüydü ki, bu durum oradaki hükümdarlığın Kuzey Çin'i kendisine döndürmesini dahi engelledi. Bu arada Güney Çin'de de bir kimera etnos meydana gelmişti. Orada da Hyung-nular'ın ve Tabgaçlar'ın rolü, *Miao, Dolo, Yüeh* ve diğer *"Man"* grubu kabileleri tarafından oynandı. Ama onlar kadim Çin'in VI. Yüzyılda tarihten silinen kuzey komşularından daha iyi değildiler.

Peki bu kritik dönemde kültürler nasıl gelişebildi? Elbette eşyanın şaşmaz kanunu olarak her sarsıntıyla yavaş yavaş sönüp gitti. Bu çağ olaylara doymuştu. Her olay, sistem bağlarından birinin kopmasıydı. Bu kopmalar çoğalınca etnogenezin entropi prosesi mikroskopsuz ve lupsuz dahi farkedilebilecek hale gelir. Ancak bu, aynı zamanda kültürlerin sönüşü, sanatın yokoluşu, ilmin ortadan kalkışı; geriye kemik ve kül yığının kalışı demektir.

Bunun aksi ise yaratıcı prosesin yani sistem bağlarını çoğaltarak sistemin karmaşık hale getirilmesidir ki bu, uzun süre farkedilemez. Çünkü tek bir sistem gibi algılanır. Burada olaylar gelişen engellere takılmadan inkişaf eder ki, etnogenezin başlangıç tarihini ve inkübasyon süresini belirlemek oldukça zorlaşır. Bu yüzden yeni kültür veya kültürün yeniden tesisi tarihçiyi esir alır ve onun sıfırdan doğduğu kanısına sevkeder. Fakat bu bir görüş yanılmasıdır ama zamanla mücadele prosesi, telafisi imkansız bir tahrifat olarak gerçekleşmiş olur.

Bizlere ahfad, kaleler, haritalar, şiirler ve felsefî sistemler bırakmadıkları için kırılma döneminin insanlarını suçlayamayız. Elbette o dönemde de kabiliyetli kişiler vardı ama onlar güçlerini kendilerini tıpkı bir apartmanda yaşayan ve hepsi de kötü kişiler olmamakla beraber birbirinden nefret eden fertler gibi, Çin'de hüküm süren kuraklıklardan kaçan bahtsız komşularından korunmak için harcadılar. Eğer Çin, yaşlı olmanın verdiği asabiyeti bir yana bırakıp, göçebelerin kültürünü zenginleştirmeyi sabırla deneyerek etnogenezin en ufak merhalesinin elastikiyetini muhafaza edebilmiş olsaydı, hem kendisi harcanmaz, hem birçok Hyung-nu'un, Tabgaç'ın ve Tangut'un hayatı korunur, hem de onlara genel kültürün hepsine değilse bile, bir etnik kültür hareketinin teşkiline katılma imkanı vermiş olurdu.

Keza bu dönem trajik olduğu ve bu dönemde yaşayan insanlar da barış içinde bir arada yanyana yaşayamadıkları için itham edilemezler. En iyisi, elde kalanlar üzerinde fazla bir güç sarfetmeden, bazı impulslar ilave etmeden göçebe kültürünün nasıl canlandığına bakalım.

Sanatın halkların ölümsüzleşmelerinde oynadığı rolü biliyoruz. Sanırım etnogenez, gerekli şeyleri hazırlayan teknolojiyle daha çok birlikte hareket zorundadır. Bu eşya kırıldığında kaldırılıp atıldığına göre, onlar sevmek için değil, faydalanmak içindir.

Teknolojinin icad ettiği şeylerin aksine sanat hatıraları ve hatta insanoğlunun eliyle yapılan şeyler, seyredenlerin üzerinde daha fazla psikolojik etki yaparlar. Bu etki daha doğrusu bu cezbediş, ferdî çıkarlardan uzak, tarafsız ve çeşitlidir. Yani bir şaheser farklı insanlarda farklı tesirler meydana getirir ki, bu da etnik proseslerin çıkış noktası-

dır. Sanat eserleri bir milletin fertlerinin zevkini, dolayısıyla sürekli temaslar sonucu sempatisini şekillendirirler. Farklı algılamalar buradan kaynaklanır. Neticede etnik gruplar arasındaki münasebetler ya güçlenir, ya da olumsuz komplimanlar sonucu zayıflarlar. Eski ve antik eserler de böyledir. Kimileri onları taparcasına sever, kimileri modası geçmiş diyerek kaldırıp bir kenara atar. Bu demektir ki, bir etnos seçim yapabilir ve sistemlerin parçalanmasını veya entropisini sağlayan bağlantıların yeniden şekillenmesinde kendi iradesini kullanabilir. Biraz sonra göreceğimiz gibi eski Türkler bunu yapmışlardır. Ama biz şimdilik Hyung-nu yani Hyung-nular'ın nasıl "Gun"lar haline geldiklerini ve bundan ne çıktığını görmek için II-III. Yüzyıla bir kez daha dönelim.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ETNİK KAYNAŞMA BÖLGESİNDE

ETNİK KAYNAŞMA BÖLGESİNDE

Çağların Başlangıcını Ararken

Tarihin, ister sosyal, isterse etnik tarih olsun, çağlara, gelişme kvantumlarına bölündüğü şüphe götürmez bir hakikattir. Ancak çağdaş tarihçiler hiçbir çağın başlangıcını ve sonunu belirleyemiyorlar. "*Takriben...*" sapıncı, oldukça etkin ve yanlış bir surette onları, olaylarda çağların değişimini görmeye zorluyor. Halbuki aralarında bâriz bir mesafe göze çarparken, tarihçi ve daha kötüsü romancıların tarafgir gayretleri sonucu bir çeşit şahsî ihtimam ve menfaat aracı haline getirilen bu "takriben..." düşüncesi, yahut etnogenez safhalarının veya safhalar arasındaki epizodun değiştirilmesi ferdî menfaatlar gözetilmeden yapılmamıştır. Mesela 1789 Fransız İhtilali muasır tarihçiler tarafından dünya tarihinin dönüm noktası olarak nitelendirildi ve hatta Carlyle bile böyle düşündü ama gerçekten öyle miydi?

987'de Fransa tahtına geçen Paris kontu *Hugues Capet* ve onun ahfadı döneminde krallık sürekli genişleyerek XIV. Asırda aşağı-yukarı bugünkü Fransa'nın bütün topraklarını sınırları içine aldı. Daha önce Fransız toprakları olan ve silah zoruyla ele geçirilen bölgelerdeki insanlar krala değil ama Paris'e karşı sürekli muhalefet halinde oldular. Halkıyla başkenti bölüşmek istemeyen, civar şehirlerde asilzâdelerden ve zengin şehirlerdeki burjuvalardan destek bulan krallar bu işten hayli kârlı çıktılar. Fakat civar şehirler tahttan infirak etmeye kalkınca Parisliler onların bastırılması konusunda krala yardım ettiler.

Böylece XII. Yüzyılda *Philippe Auguste* Normandiya, Maine, Anjou'yu ve XIII. Yüzyılda ise Toulouse'u; Philippe III de Borgonde'u fethettiler. XIV. Yüzyılda Bretan Burgundiya'dan ayrılarak tam bir itaat

arzetti ve bunu Flandre'nin bir kısmı takip etti. XVIII. Yüzyılda ise Alsace bu kervana katıldı. Bu şehirlerin sakinleri Paris'den tamamiyle nefret ediyorlardı.

Daha ziyade passioner süb-etnosu teşkil eden Parisliler kralın bu insanları dinlemesini ama iktidarın kendi tahtlarında olmasını istiyorlardı. 1356'da tacirler birliğinin başkanı Etienne Marcelle ve 1413'de kasaplar cemiyeti başkanı Caboche Paris'de, dolayısıyla bütün Fransa'da iktidarı ele geçirmeyi denedi. Bunları başka teşebbüsler takip etti. Ligue, Fronde ve en son olarak St. Antoine isyanı 1789-1794'e kadar devam etti. Ama bunlar da sabık isyanlar gibi fazla sürmedi. Bundan sonra analojik olaylar meydana geldi. 1848 ve 1870 olayları gibi. Fakat büyük ihtilâlin gürültüsü bütün melodi ve kakafonileri bastırdı.

Aradan geçen bu iki yüzyıl zarfında Murat Caboche'la, Danton Etienne Marcelle'le, Dumhourre Armagnac düküyle kıyaslanabilir. Fransız halkının gerçek tarihi önce Fontaine açıklarındaki kanlı savaş günü, sonra Strasbourg andının içilmesiyle başlar ve Hugues Capet'in kral seçilmesiyle son şeklini alır. Bu, bin yıllık Fransız etnik tarihine sadece çok kısa bir bakıştır. Ancak Fransa çok güçlü bir ülke olsa da, iç etnogenez prosesi hiç hatasız tamamlanmış değildir. Bu konu tarihçilerin çalışmalarında çok üstünkörü ele alınmıştır. Diyelim ki bizim incelediğimiz bölgede halkların nüfusu az, komşular saldırgan, kültürel tesirleri nazar-ı itibara alınacak kadar değildi. Fakat olayları inceleme mikyaslarını tatbik etmeden hiçbir netice alamayız. Dolayısıyla araştırma metodunu mükemmelleştirmek zaruridir.

Hyung-nular'ın gizlendikleri Kuzey Hazar bozkırları etnosların tekamül yeri değil karşılaşma veya çarpışma alanıydı. Yani incelenecek eşya ancak etnogenezlerin karışımını hatırlatan savaş malzemeleri olacaktır ki, bu yeni bir şey değildir.

Bilindiği gibi ortogen proseslerin karışımı yabancı etnosların yerlilere tesir etmesine sebebiyet verir. Üstelik bu tesir genel olarak, yerlilerin zamanında önünü alamadıkları âni kitle göçü sırasında kendini gösterir. Bizim araştırmamıza göre bu tür göçler doğu Avrupa'da iki defa vukû bulmuştur. Gotlar 155. yıl civarında, İskandinav adasından Vistüla ağzına[114], daha sonra zafer dolu bir yürüyüşle Karadeniz'e kadar geldiler[115]. Hyung-nular ise Miladi 155-158 yılları[116] civarında Merkezî Asya'dan Volga sahillerine göç ederek Alanlar'la komşu oldular. Hazar ve Karadeniz civarındaki steplerde durum kısa sürede kökten değişti. Yani bu tarihten itibaren bölgedeki etnik tarih olaylarının bir kronolojisini çıkarmak mümkündür. Fakat Romalılar'la komşu olan Gotlar'ın tarihi tabiatiyle tam olarak bilinirken, Hyung-nular'ın Miladî 158-350 yılları arasındaki tarihleri tam olarak bilinmemektedir. Sadece aradan geçen iki yüzyıl zarfında onların bir hayli değişerek *"Hun"* [Kun] lar olarak isimlendirilmesi uygun görülen yeni bir etnos haline geldikleri neticesi çıkarılabilir[117].

Tarafımızdan tesbit edilen etnik tarihin önem verilmeyen bir postülatına göre biz, başlangıç tarihinde biraz aşınma olsa da, tarih çizgisindeki bu çıkış zamanını II. Yüzyılın ortaları olarak hesap etmeye mecburuz. Bu iki yüz yılın tarihçiler tarafından aydınlığa kavuşturulmaması bizi şaşırtmamaktadır. Olayların genel seyri, artık bâriz şekilde tatbik edilen interpolasyon metoduyla kolayca ortaya çıkarılabilir. Her ne kadar, alınan referans kadranına göre –tarihi Aşağı Volga'nın kabarcık tepeleri gibi görme– Hunlar bizim ilgi alanımızın merkezinde duruyorlarsa da, biz konuya onlarla değil, komşuları olan ve IV. Yüzyılda Bizans'ı kuran Gotlar, Romalılar ve ilk Hristiyanlarla başlayacağız.

Roma İmparatorluğu II. Yüzyılda oldukça mamur bir ülkeye sahipti. III. Yüzyılda cinayet ve hıyanetlerin birbirini kovaladığı gudubetler alanı haline gelmiş, IV. Yüzyılda ise dinini ve asırlarca kutsal kabul edilen kültürünü dahi değiştirmişti. Bir başka deyişle 192-193.

---

114 Yordan, *O proishojdenii..;* Yordan Gotlar'ı yanlışlıkla Getler'in torunları olarak göstermiştir., s. 195.

115 Gotlar'ın Karadeniz sahillerine gelişi çok büyük bir ihtimalle 211-217 yılları arasıdır. Bkz. Veber G. *Vseobşaya istoriya*, IV/449.

116 Gumilëv, *Nekotorıye voprosı istorii Hunnov*//VDI, 1960, No. 4, s. 120-125.

117 İnostrantsev K.E., *Hunnu i gunnı*//s. 118-119. Yazar herhangi bir karışıklığa meydan vermemek için Hyung-nular'ın Avrupa koluna "Hunlar" denilmesini, bugünkü Çin hiyeroğlif okuyuşundaki "Syunnu"nun ise cehaletten kaynaklandığını belirtmiştir.

yıllar arasında etnogenez safha değişimi hususle geldi. Yani eski itki atâleti sönünce kabiliyet, insanlık, dürüstlük, akıllılık ve vatanseverlik gibi değerli birikimlerin şuursuzca harcandığı obskürasyon safhası belirdi. Böylece içinde üstü kapalı kirişlerin çürüdüğü saraylar ortaya çıktı.

Hristiyan cemaatları gelişip çoğaldılar ve güçlenerek dört bir yana yayıldılar. Böyle bir gelişme ancak artık enerji itkileri veya doğrudan passioner itkiler yeni bir etnogenez prosesine önayak olduğunda vukû bulur. Hristiyanların Batı Roma İmparatorluğu'nu galvanize etme denemesi olumlu sonuçlar vermediyse de, itki bölgesindeki etnoslar –bu cümleden Gotlar– yeni bir enerji kazanarak zaferden zafere koştular ve passioner yükselme safhasına ulaştılar.

Ya Hunlar?

Muamma ve Problemler

Kimdir bu "Hun"lar ve Asyalı Hyung-nular'la ne gibi ilişkileri vardır? Gerçekte bu iki halk kültür cihetinden birbirlerinden uzaktılar. *K.A. Inostransev* onları özdeşleştirirken[118] haklıydı, fakat göç tarihlerini yanlış tesbit etmişti. (IV. Yüzyıl değil, II. Yüzyıldır). Amerikalı tarihçi *Otto Maenchen Halfen* ise Hyung-nular'la Hunlar'ın özdeşlikleri[119] konusunda boş yere şüpheye düştü. Onun Hyung-nular'la Hunlar'ın dillerinin ne olduğunun bilinmediği, Selenge'den Volga'ya göçettikleri vâkıasının ispat edilemeyeceği, sanatlarının birbirine benzemediği şeklindeki itirazı II-IV. Yüzyılların şartlarına tarafsız ve etraflı bir bakışla kolayca çürütü-lebilir[120]. Bu muammayı bilim tarihine havale edilmiş saymak mümkün ama çağdaş bilim bize çözüm değil, problem sunmaktadır. Az nüfuslu (aşağıya bkz.) göçebe bir halkın 90 yıl sonra yıkılan çok büyük bir devlet kurması nasıl mümkün olabilir ve bu kadar

118 *A.g.e.*
119 Maenchen Helfen O., *The Huns and Hsiung-hu.* Bizanion, American Series., III. T. XVII, 1925, s. 222-243; *The Legende of the Origins of Huns, a.g.e.*, s. 244-252.
120 Gumilëv, *Nekotorıye voprosı./VDI*, No. 4, s. 120-125; *Xunnu*, s. 236-249.

sağlamken aynı halktan geriye nasıl sadece ismi kalabilir? Klasik metodlar uygulanarak bu problem çözülemez. Esasen problem çoktan çözülmüştü. *N.A. Bernchtam*'ın sınıfsız ilkel bir topluma sosyal kategorileri uygulama teşebbüsü,[121] aşırı tahriflerden dolayı kendisini oldukça gülünç duruma düşürdü.[122] Halbuki etnolojinin yani tabiî ilimlerin uygulanması daha iyi sonuçlar vermeliydi.

Avrupalı Hunlar'ın tarihi detaylı olarak yazılmıştır ve "Nasıl olmuştu", "Kimdi?" sorularına etraflıca cevaplar vermektedir. Ama "neden?" ve hatta "ya değilse?" soruları karşısında yazılan tarih kitapları zorlanmaktadırlar. Doğa bilimleri bu sorularla ilgilenmemekte ve lâf aramızda geniş bir okuyucu kitlesi de bunlarla alakadar olmamaktadır. İlk çalışmalarımız üzerinde tavsiyelerini aldığımız *Prof. M. I. Artamonov* da bu son sorular karşısında suskun kalmıştı. Çünkü 1960'da etnoloji müstakil bir ilim dalı olarak henüz vücut bulmamıştı. Ama şimdi böyle bir ilim dalı mevcut[123] ve klasik faktoğrafiyle yardımlaşarak meselenin hallinde muavenet gösterebilir. Dahası eski yazarların bu konuyla ilgili olmayan eserlerine göz atmakla meşgul bulunan filolojik kaynakların reddedilmesine de sesini çıkarmaz.

Kaynakların getirdikleri yorumlar ve verdikleri bilgiler gereksizdi demek istemiyorum. Aksine! Çünkü etnolog, olaylar hakkındaki güvenilir bilgileri ancak onlardan alabilirse de, II-VI. Yüzyıla ait pek de tutarlı olmayan yorumlar bulacaktır. Bu da etnik ve sosyal proseslerin seyrini tayin etmeyi oldukça zorlaştırır. Zira XX. Yüzyılın ilim seviyesi hayli yüksektir ve konuları daha geniş olarak ele alabilmektedir. Biz söz konusu problemin, vakıalarla alakalı olarak yığılan ve gözden geçirilen materyalları kullanmak suretiyle konuyu anlamak, onun biyosferik boyutta bir olay olduğunu izah etmek yani etnik tarihle Miladî birinci bin yıl paleocoğrafyasını birleştirmek noktasında olduğu görüşündeyiz. Bizim bibliyoğrafya şerhlerini detaylı bulmuyoruz. XVIII. Yüzyıldan itibaren Hyung-nular konusu birçok istidatlı tarihçinin uğraşısı oldu ama onlar K.A. Inostrantsev'in özel çalışmalarında ortaya attığı parlak fikirleri anlamsızca tekrar etmekten öteye gidemediler. Bu

121 Bernchtam A.N., *Oçerki istorii gunnov*, L. 1951.
122 VDI, 1952, No. I, s. 101-109; Sov. Arheol, 1953, T. XVII, s. 320-326.
123 Gumilëv, *Etnogenez*, L. 1989.

satırlar, müellifin iktibas edilmiş çalışmalarından faydalanarak yeni bir bakış açısı getirmesi bakımından yazılmıştır. Bu yüzden maksadımız bilinenleri tekrar etmek değil, iki basamaklı sisteme haşiye göndermeleri vermek yani tarihçilerin izahatlarının ve seleflerin artık tenkidi yapılmış, tashih edilmiş görüşlerinin yer aldığı son genel etüdlere göndermeler yapmaktır. Ama takdir edersiniz ki otuz yılda öğrendiklerimi kitabın bir bölümüne sığdırmam mümkün değil!

Bu yüzden yerden kazanmak için şahsi kanaatim odur ki, özellikle anlatılmaya çalışılan dönem için enteresan olan paleocoğrafya verilerinden faydalanmak mümkündür. Çünkü II-IV. Yüzyıllarda iklim değişimleri oldukça nadirdi. Bu husus kitabımızın ana teması olan etnik temasların çeşitli karekteristik tipleri konusuna ışık tutacaktır.

Karşılaşma

Mağlubiyeti kabul etmeyen Hyung-nular yeni bir bölgeye gelince oradaki yerlilerle çatışmaya giremezlerdi. Genel olarak etnik seviyedeki karşılaşma ve çarpışmalar eski tarihçilerin dikkatini çekmiş ve eserlerine geçirilmiştir. Hyung-nular'ın Hazar civarına gelişleri *Dionysios Periegetes*'de takriben 160. yıl, *Ptolemus*'ta 175-182 yılları olarak zikredilmektedir. Bu küçük fark müstensihin bazı hatalar yapmış olabileceği şüphesi uyandırıyor[124]. Ancak böyle bir kuşku sebepsiz değildir[125]. Çünkü VI. Yüzyıl müellifi Jordanes "eski rivayetlere" gönderme yaparken konuya açıklık getiren bir versiyon sunmaktadır[126].

Got kralı *Philimer* –ki onun döneminde Gotlar II. Yüzyılda Vistüla'ya gelmişlerdi[127]– halkını çevresi sularla çevrili *Oyum* denilen bir ülkeye getirdi. Oyum'un Dinyeper'in sağ taraflarına düşen bir ülke olduğu sanılıyor[128]. Orada Philimer Got dilinde *"galiurun"* denilen bazı büyücü kadınlara kızarak onları çöle sürer. Bunlar çölde "kötü ruhlarla" karşılaşırlar ve onların torunları *Hun* kabilesini meydana getirirler.

124 Maenchen Helfen O., *a.g.e.*, s. 244-252.
125 Gumilëv, *Nekotorıye voprosı*.//VDI, No. 4, s. 120-125.
126 Yordan, *a.g.e.*, s. 90.
127 *A.g.e.*, s. 195.
128 *A.v.*

Muhtemelen de öyleydi. Siyenpiler'in kılıç ve oklarından kurtulan Hyung-nular aşağı yukarı kadınsız kalmışlardı. Az miktardaki kadın at sırtında hiç durmadan 1000 günde gelebilmişti. Efsanede sözü edilen melezleşme tabiidir. Çünkü bu sayede Hyung-nular silinip gitmekten kurtulmuşlardır.

Ancak bu melezleşme, yeni bir bölge, yeni bir iklim ve etnik çevreyle birleşince Hyung-nular'ın görünüşleri öyle bir değişikliğe uğradı ki, bu vuzuhiyet karşısında 1926'da K.A. Inostrantsev'in teklif ettiği gibi onları yeni bir isimle, "Hunlar" olarak adlandırmak gerekti.

Hayat ve kültür tarzındaki bu radikal değişiklik tabii bir olaydır. XVII. Yüzyılda Amerika'ya göç eden İngiliz köylüleri –Puritanlar, babtistler, kwakerler ve katolikler, iki yüz yıl zarfında önce squatter ve kürk avcısı, sonra kovboy ve daha sonra da gangsterler olarak doğdular. İngilizler'e benzer yanları yoktu ve Tudorlar'dan itibaren ise değişerek başka bir yöne yönlendiler.

Daha dikkat çekici bir başka misal Latin Amerika'daki İspanyollar'dır. XVI. Yüzyılda *Cortes*, verecekleri yardım ve yapacakları işbirliğine karşılık bütün vergilerden azad edilen *Tlaskalanlar* ve *Sempooller*'in yardımıyla *Aztekler*'i yendi. Kreollar'ın Kızılderililer'le kaynaşması yavaş seyretti ama metropollerle birlikte "Yeni İspanya"nın doğuşu çabuk gerçekleşti. Kreollar XVIII. Yüzyılda Amerika'da diğer İspanyollar'la *"Gaçupinos"* adını verdikleri İspanyol göçmenlerinden nefret ediyorlardı.

XIX. Yüzyılda İspanya'dan kopan ve İspanyolca konuşan katolik koloniler *Meksiko, Şili* gibi kızılderili isimlerini kabul ettiler. *Kreollar* ise İspanyollar'a değil Aztek veya İnkalar'a benzemek için kendi geneolojilerini uydurdular. Çünkü kendilerine "İspanyol" değil "Amerikalı" diyorlardı.

Hyung-nular ve Hunlar, etnik bir ayrılığın, ama daha ziyade hazin bir sonun analojik bir örneğidir. Ayrılık, göçün bir sonucudur ama yeni bir yere gelenler komşularıyla temasa geçmeden edemezler fakat bu temaslar farklı şekillerde olur.

Aşağı Volga ile Don arasında yaşamış olan Alanlar Hyung-nular'ı pek dostça karşılamadılar. II-III. asırlarda tedrici surette Hunlaşan

Hyung-nular sınırlarının bir ucu Doğu roma İmparatorluğu'na dayanan Alanlar'la çarpışmak için oldukça zayıftılar. Tuna sahillerinde onlara *Roksalanlar* yani "Parlayanlar" veya "Parlayan Alanlar" diyorlardı. İskender Zülkarneyn'in hanımı Roksana ile Baktria dilindeki Rahşanak isminin Yunan okuyuşunda bir benzerlik arzetmesi gibi[129].

Seyhun nehrinin aşağı akımlarında Çinliler'in *Huni* dedikleri yerleşik *Hionit*'ler yaşıyorlardı. Bunlar Hyung-nularla asla karışmamışlardır.[130] Zaten Hyung-nularla Hionetler hiç karşılaşmadılar da. Muhtemelen iki halk arasında uzanan killi ve çorak vadiler tabii engeller teşkil ettiğinden, pek de istekli olmayan bu iki tarafın etnik temasları güçleşmiştir.

Hyung-nular'ın kuzey komşuları tayga ve step-orman sınırındaki şeritte yaşayan *Finnogur* ve *Ugor-Samoyed* kabileleriydi. Onların torunları olan *Mansa* ve *Hant*'lar (Vogul ve Ostâklar) *Sıbir* (veya Sibir[131]) in zayıf halkalarıdır. Ortaçağ Yunanlılar'ı Sibir'i *Savir*, eski Ruslar ise *Sever, Severâne* diye okuyorlardı ki, XVII. Yüzyılda dahi bu halklara *"Sevruki"* diyorlardı. Aralarında büyük savaşlar olmaması sebebiyle Hyung-nu-Savir ilişkileri konusunda direkt bilgilere sahip değiliz. Ancak dolaylı olarak Savir-Hyung-nu (daha sonraları Hun) ilişkilerinin dostâne olduğu düşünülebilir. Buyrun cenaze namazına!

Serbest Bölge

Genelde, apartmanımıza yeni birileri taşındığında, eski sakinler olarak kendi malımız gibi gördüğümüz meydana onlar da tâlib olacaklarından pek dostane karşılamayız. Uzun süredir boş duran ve kimsenin de işine yaramayan odaya yeni birileri gelince istisnai olarak böyle durumlar ortaya çıkar. Tabiatın alabildiğince önümüze serdiği geniş ve tabiî alanlarda da böyle durumlar olmaz mı? Olur! Ama sadece kimsenin işine yaramayan, ekib-biçmeye elverişli olmayan bir bölgeye birileri geldiğinde, saldırgan olmadığı sürece kimse onlara ilişmez ve hatta dönüp bakmaz bile.

129 Gumilëv, *Skazaniye o hazarskoy dani//Ruskaya literatura*, no. 3, s. 164-174.
130 Gumilëv, *Eftalitı..//VDI*, No. I, s. 129-140.
131 Artamonov M.I., *a.g.e.*, s. 103-113.

Geniş Avrasya kıtasının iç bölgeleri rutubetli sahil kesimlerinden temelde farklıdır. Aslına bakılırsa Batı Avrupa büyük bir yarımadadır ve deniz suyuyla yıkandığı için değişmez bir iklime sahiptir. Tabiatiyle burada rutubet oranı yükselir ve düşer. Bu yükselme ve düşme büyük boyutlarda değildir. Bu yüzden Batı Avrupalılar tarımda ayrı ayrı epizodik kuraklık veya su taşkınlarıyla sık sık tanışırlar. Bunların getirdiği hasarlar zamanla telafi edilirler ama yine de onların sonuçları kroniklere geçirilir.

Bu prosesleri takip ederek şu sonuca varabiliriz: Kronistler veya bizim tabirimizle vakanüvistler daima nâdir olayları ve fevkalade hadiseleri kaydederler de, sözü geçen dönemin sıradan, alışılmış olaylarına yer vermezler. Böylece yağmurlu dönemler apaçık bir şekilde günleriyle ve hatta aylarıyla birlikte kaydedilir. Özellikle yüksek rutubet atmosferik cephe değişimlerinin öğrenilmesi önemlidir ama siklonlar sürekli olarak güneyden kuzeye veya kuzeyden güneye karmaşık bir güzergah takip ederler. Bilindiği gibi bu karışma güneş ışınlarının aktivitesinden, kutuplar arasındaki ilişkilerden, değişmezlikten, hareketlerden, antisiklonlardan kaynaklanır. Siklon ve musonların okyanus rutubetini kıta üzerine taşımasına yardımcı olan alçak basınç çukurları, ormanlar, bozkırlar veya çöller için optimal meteorolojik rejim meydana getirirler.

Bu düzensizlikler sahil kesimlerinde bariz bir şekil alırsa, kıtanın iç kesimlerinde klimatik şeritlerle bitki bölgeleri arasında sınır değişimlerine yol açarlar. Bitki örtüsüyle kaplı bölgeler canlı türlerin ve halkların yaşadıkları bölgelere ayrılırlar. Halkların çevrelerinde yaptıkları tarım daima onları yakın temasa itmiştir.

Son olarak bölgesel yüksek nemlenme değişimleri, suyunun % 80'ini Volga'dan, ormanlık bölgelerden alan Hazar ile çöl sularıyla beslenen Aral'da yapılan tedkiklerde de dikkat çekmiştir. Bu su seviyeleri heterojen bir karmaşıklık arzetmektedir. Yani Hazar'da denizden karaya doğru seyrederken, Aral'da karadan denize doğru çekilmekte veya tersi. Üçüncü bir varyant da söz konusu: Siklonlar arktik bölgeye ve Volga'nın su alan daha kuzey kesimlerine kayınca her iki iç denizde de su seviyesi düşmektedir. Bu durumda ise çöl alanlar genişlemekte, tayga kuzeye çekilmekte ve nemli bozkır kuraklaşmaktadır.

İşte II. Yüzyılda ve özellikle III. Yüzyılda da tam böyle oldu ve ancak IV. asrın ortalarında son buldu.

Bu uzun giriş, yöneltilen soruya kısa bir cevap vermektedir. Yenilgiyi kabul etmeyen Hyung-nular step üzerinden batıya gittiler. Çünkü ancak step üzerinden giderek atlarını besleyebilirlerdi. Güneyde çöller tarafından sıkıştırılırken, kuzeyde orman-stepler onları cezbediyordu. Yine orada orman açıklarında Avrupa bizonları, çok çeşitli geyikler ve karaca türleri vardı. Yani et yiyebilirlerdi. Rutubetli orman, otları suyla değil, güneşle beslenen kuru otlara alışmış Hyung-nu atları için alışılmadık bir şey olduğundan kuzeyin iç kısımlarına sokulamazlardı.

Yerli halk yani *Vogul*ların (*Mansa*lar)[132] ataları, kuzeye, kendilerine âşina hayvanlarla dolu, akağaç, titrek kavak, sedir, köknar ve laden ağaçlarıyla kaplı, bol balıklı berrak nehirlerle bezenmiş güleryüzlü kuzeye çekilmişlerdi. Onların bu nimetler için Hyung-nularla savaşmaları gerekmezdi. Aksine onlar birbirlerini sevmişlerdi de. Bundan şu sonucu çıkarabiliriz: V. Yüzyılın sonlarında ve VI. Yüzyılda Hyung-nu trajedisi bitip Hunlar henüz bir etnos olarak teşekkül etmediği dönemlerde *Ugor* halkları Yunan kaynaklarında *"Hunno-Sabırlar"*, *"Hunno-Utigurlar"*, *"Hunno-kutrigurlar"* ve *"Hunu-guru"* şeklinde çift isimli zikrediliyorlardı.[133] Eğer Ön Altay Ugorlar'ı Hyung-nular'ın torunlarıyla karışmamışlarsa, bu kesinlikle onların simbioz bazında –ama asla kimeralar olarak değil– birbirleriyle temasta bulunduklarını gösterir. Böyle bir temas hin-i hacette güçlerini birleştirmelerine imkan sağlamıştır.

Terimlerin anlamlarını hatırlatalım: *Simbioz*-her biri kendi ekolojik nişine sahip iki veya daha çok etnosun birbirine yakın olarak yaşamalarıdır. *Kimera*-tek ekolojik nişte birlikte yaşamaktır. Kimerada etnoslar arasındaki ilişkiler dostane veya hasmane olabilir. Melezleşme mümkündür ama mecburiyet değildir. Kültür mübadelesi bazan yoğun, bazan da az olabilir. Bütün bunlar etno-sistem temasların ortaya çıkardığı passioner gerginlik arasındaki farkların büyüklüğünden kay-

132 Gerçekten Vogullar'ın (Mansalar'ın) ataları miladın ilk yıllarında geniş toprakları ele geçirmişlerdir. Mansa, Madyar ve Mişar ismi aynı ismin ses benzerliği olan değişik varyantlarıdır. (Bkz. Çernetsov V.N., Moşinskaya V.I.V *poiskay drevney rodini ugorskix narodov//Posledam drevnix kultur ot Volgi do Tihogo okeana*, s. 190).

133 Skrjinskaya Y.Ç., *Kommentariy v kn. Yordan*, s. 222-223.

naklanır. Bazan sosyal rejim karakteri arzeder ama bizim üzerinde durduğumuz bölgede böyle bir şey olmamıştır. Güney Sibiryalılar ve Finnogurlar III. Yüzyılda Çinli coğrafyacıların Wu-i-pei yani Kuzey Ugor Devleti dedikleri kendi teşkilatlarına sahip olmuşlardır[134]. Bu devlet ormanlık bölgelerin uç kısımlarında, takriben bugünkü *Omsk*'da kurulmuştu. Hyung-nular'ın da, bir ordunun savaşabilmesi için mutlaka gerekli olan askerî teşkilatları ve bölük kumandanları vardı. Fakat bu iki etnos aralarında istisnai sınıf çatışmalarına yol açan iptidai kabile yapısına sahiptiler. İkiyüz yıl komşuluk yaptıktan sonra Avrupa'ya doğru uzun yolculuk başlayınca sadece Hyung-nular ve Ugorlar değil, onların ayrı bir etnos haline gelen torunları Hunlar ile berikilerin torunları da yola koyuldular. Hyung-nular bu topluluğun çekirdeği, Ugorlar kabuğunu teşkil ettiler ama birlikte Hyung-nu passionerliğinin yönlendirdiği aynı tarihî kaderin sonucu olarak Doğu ve Batı arasında ortaya çıkan münferit sistemler teşkil ettiler.

Büyük Sahra ve Kuzey

Yenilgiyi kabul etmeyen Hyung-nular, şayet tabiat olayların seyrine müdahale etmeseydi hayatta kalamazlardı. Onlar için bölgeye uygun bir ekonomi alanı olan bozkır miladın başlarında sadece türlü otlar ve çimenlerle kaplı boş vadilerden ibaret değildi. Şurada burada akağaç öbekleri, titrek kavak ormanları ve çam kümeleri vardı. Sayısız antilop sürüleri çoğalmış, tilkiler sincap ve köstebekleri kovalamaya başlamışlardı. Besili toy kuşları ve göz kamaştırıcı turnalar step kartallarının, az ama maharetli boğa yılanlarının saldırılarına maruz kalıyorlardı. Bozkır, insanlar kadar acımasız yırtıcıları da besleyebilirdi. Öyleyse *Finnogurlar* neden, haklı olarak kendilerine ait olan bu bozkır nimetlerinden kolayca vazgeçtiler?

II. Yüzyılda Atlantik siklonları doğuya giden güzergahlarını kıtanın iç kısımlarına çevirdi.[135] I. Yüzyılda ise güney stepleri üzerinden taşıdıkları yağmur yüklü bulutları Tarbagatay, Saur ve T'ien-shan sı-

13 . Biçurin, *Sobraniye svedeniy..* T.Ş. *Prilojeniya kurta 3* (vremya San'-go).

135 Gumilëv, *Geteroxronnost uvlajneniya Yevrazii v crednije veka//*Vest.-Leningrd. Un-ta, 1966, No. 18.

radağları üzerine boşalttılar. Bu sular oralardan Balhaş ve Aral'a aktı. Böylece bozkır kışları optimal rutubete kavuştu. Toprağı besleyen ve hayvanların, dolayısıyla da insanların beslenmelerine imkan sağlayan bitki örtüsünün gürleşmesi için gerekli olan kar muntazam olarak yağmaya başladı. (Yılda 250 mm.nin üzerinde). Ama II. Yüzyılda siklonların ormanlık bölgeye yönelmesi Aral sularının çekilmesine, Hazar su seviyesinin ise 3 metre yükselmesine yol açtı. Karaboğazkale'nin dip tortularını ve denizden ayrılıp çıkan körfezin rakım yüksekliğini ölçen *W.G. Richter* transgressianın boyutlarını tesbit edebilmiştir[136].

Fakat III. Yüzyılda görülmemiş boyutta bir kuraklık yaşandı. Çorak kuzey bozkırı yerini aşırı tuzlu çöllere bırakarak kuzeye yöneldi. Teressübat miktarı yıllık 100-200 mm.ye düştü. Akpelinler tüylü otları kovarken, kulanlar antilopların, kertenkeleler zehirli step boğa yılanlarının yerini aldılar.

Bu durum karşısında *Ugor*'lar kendilerine ihanet eden tabiatı terkederek büyük *Obi* nehri üzerinden kuzeye yöneldiler. *Samoyed*ler ise güzel *Yenisey* boyunca ilerlediler. Onlar daha şanslıydılar. Büyük bozkırın kuzey ağzına, tundralara ulaştılar ve kuzey ren geyiklerini ehlileştirerek bu vahşi hayvanların yerlerini kendilerine vatan edindiler. *Hatanga* ve *Dudıpta* sahillerinden ta *Kola* yarımadasına kadar uzanan topraklar ren geyikli göçebelerle doldu ve bunlar orada 1200 yıl kendi kaderlerini yaşadılar ki, maalesef biz, yazıyı bilmeyen diğer topluluklar gibi onlar hakkında da bir şey bilmiyoruz.

Obi'ye doğru yönelen Ugorlar bir kabile, belki de isimleri tarih kitaplarında yer almayan bir halkla karşılaştılar. Bunları keşfeden arkeologlar bulgularına *"oyukta yaşayanlar kültürü"* adını verdiler[137]. Onlara verilmeye çalışılan bu isim Mansalar'ın *"Siirtiya"* kelimesinden mülhemdir. Siirtiya, geceleri kendisini öldürenlerden intikam almak için gelen maktülün rahatsız edilmemesi gereken ruhu anlamındadır[138]. Mansiler son "Siirtiya"ların Kuzey Ural ve Yeni Yurt'taki mağaralarda

136 Richter W.G. *Donnıye otlojeniya Kara-Bogaz-Gol kak indikator kolebaniy uravnya Kaspiyskogo morya*//Bul. MOIP, Odt. geologii, 1961, fs. I.

137 Çernetsov V.N., *a.g.e.*, s. 163-192.

138 Siirtiya, Somoyetçe bir kelime, Zavoloski Çudlar'da da mevcuttur. (Bkz. Yefimenko P.S. *Çud Zavolotskaya*, Arhangelsk, 1986, s. 24, 42, 86; *Zapiski Geografiçeskogo obsçestva*, 1864, No. 2, s. 49 (*Şamanstvo v Sibiri*).

gizlendiklerine, görünmez hale geldiklerinden çok tehlikeli olduklarına inanırlardı.

Belki de öyleydi.

Gerçekte Ugorlar kuzeye III. Yüzyılda meydana gelen korkunç kuraklık sırasında veya ondan hemen sonra göçetmişlerdir. Böylesine büyük çapta bir yükseliş için gerekli olan passionerliği ise bugünkü Ugorlar'ın ataları, itici güç olmanın dışında her şeyini kaybetmiş olan Hyung-nular'la kaynaşarak elde etmişlerdir. Ancak melezleşme daima karşılıklı olur. Ve yukarıda belirttiğimiz gibi Hyung-nular artık Hunlar'a dönüşmüşlerdir.

Fakat birazcık coğrafya okuyan kişiler şöyle bir soru yöneltebilirler: Sürüleri olan atlı bir etnos güney bozkırını kuzeyden yani tundralardan ayıran geniş baryeri geçmeyi nasıl başardı? Taygalar kışın kalın karlarla kaplı, yazın ise sinek bulutlarının istilasına uğramış bataklıklarla doludur. *Yakut*ların ataları derin *Lena*'yı sallarla geçtiler fakat fırtınalı *Yenisey*'i sığ yerlerini dolaşarak aştılar. Ama suyu çekilmiş olan Obi oldukça tehlikeliydi. Bundan başka Ugorlar ve bizzat Hunlar çok güçlü bir akıntıya sahip Volga'yı geçerek kuzeye yöneldiler. Kuzey halklarının çokluğuna rağmen Doğu Avrupa'yı iki gruba ayırabiliriz: Finliler –eskiler ve Ugorlar– göç yoluyla gelenler. *Mordvin*'ler: *Erziya* –Finler, *Lugorlar*– Ugorlar. *"Beyaz Gözlü Çud*lar"-Finler, *Zavoloska Çud*lar-Ugorlar. (Zavoloska Çud veya Büyük Perm-İskandinav Biarmiya destanı).

Güney halkları muhtemelen eski dillerini Finceye değiştiren *Loparlar*dı. Dil, her ne kadar toplumun bir unsurunu teşkil ediyorsa da, okuma-yazma bilmeyen halklar sık sık ve kolayca dil değiştirebilmektedirler. Doğudan Batıya tundralara, Kola yarımadasına ve Kuzey Norveç'e geçişler o dönemde karmaşık bir tarzda değildi.

*Çuvaş*lar'a gelince; bunlar iki unsurdan teşekkül ederler: Yerli halk ve Ugorlar'dan olmayan Türkler. Mademki Çuvaş dili daha ziyade kadim Türk dil grubuna girmektedir, o halde bu dil haklı olarak Hun dil grubuna nisbet edilebilir[139].

139 Serebrännikov B.A., *Proishojdeniye çuvaş po dannım yazıka//O proishojdenii çuvaskogo naroda*. Çekobsarı, 1957, s. 41.

Yukarıda zikredilen bütün halkların Volga ve kolları yahut oralara yakın yerlerde yaşamakta olduklarını görüyoruz. Demek ki Ugorlar'ın ve Hyung-nular'ın kuzeye giden yolu, kışları donan Volga'dır. Trans-Ural'da Obi ve Yenisey'in de rolü vardır. *Ugor-Samoyed*ler kendilerinden geriye bakiye olarak *Ket*lerin kaldığı eski kutup bölgesi halklarının yerini alarak yeni vatanlarına kavuştular.

III-IV. Yüzyıllardaki göçlerin tam tarihi ancak tahmini olarak verilebilir. Bunun tek yolu dedüktif uygulamadır. Yani bütün klimatik ve etnik tarihin incelenmesi esasında bir istidlal yapılabilir. Gerçekte bu tarihe kadar ne böylesi büyük göçlerin vukû bulma imkanı, ne de motifleri göze çarpmaktadır. Ancak bütün hipotetik tesbitlerde olduğu gibi, sunulan her yeni argümana taraftar olanlar ve karşı çıkanlar bulunacaktır.

Son olarak Finler ve Ugorlar Hyung-nular'la birlikte birbirlerini asimile etmediler ama simbioz halde yaşadılar. Elbette bu durum kabileler arasında savaş ve kırımları azaltmıştır. Sadece bahtsız "oyuklarda yaşayanlar" kötü ruhlara–siirtiya, dönüştüler ve diğer göç bölgelerinde böyle şanssızlıklar vukû bulmadı. Bunu kaydettikten sonra şimdi de güneye dönelim.

Büyük Bozkır ve Güney-Batı

İskitler ve onların yerini alan *Sarmatlar* ziraat ve hayvancılığı bir arada yürüterek yarı göçebe bir hayat yaşadılar. Sürülerin ihtiyacı olan kuru ot, 30 cm. yükseklikte karlarla kaplı bozkırda kar tabakasının altında saklanan teberevkadan sağlanıyordu. Bu yüzden kuru bozkır onlara cazip gelmediği gibi, çölden de çekiniyorlardı. Dolayısıyla Sarmatlar meşelikleri, titrek kavak ve akağaçları biraz garipsedilerse de, çayırlar ve orman stepleri benimsediler ve esasen yapabilecekleri başka bir şey de yoktu. Sarmatlar'ın I. Yüzyılda çeşitli tahıl, ot ve çim yetişen bozkır sınırlarını harita üzerinde batıda Orta *Tuna*'dan doğuda *Yayık* ve hatta *Emba*'ya kadar kolayca uzatabiliriz.

Ancak Trans-Ural Sarmatiya onların bölgesinden uzakta idi. Çünkü Karadeniz civarı meridyonal Karadeniz hava akımının uzantı sınırları içindeydi ve o dönemde Hazar dahi mutlak -36°30' güney paralelindeydi ve *Uzboy* da o devirde Hazar'a dökülüyordu[140]. Oldukça dar olan buğulu zemin yumuşaktı ve Hazar'ın kuzey sahilinin iklimine dikkat çekecek ölçüde tesir etmiyordu.

Büyük kuraklık meydana gelince Sarmatlar doğu bozkırı ve Hazar Denizi sahillerini terkederek Volga'ya doğru yola koyuldular. Burada geniş çapta ziraatla uğraştılar ve Roma İmparatorluğu da onlardan ucuz buğdayı seve seve satın aldı.

Böylece Volga'nın boş kalan doğu kesimleri, kendi vatanlarında daha kuru steplere, pelinlerle kaplı ıssız Kuzey Hazar bozkırına alışmış olan Hyung-nular'a terkedilmiş topraklar hâlini aldı.

Fakat çöl çizgisi güneyden bozkıra doğru sarkınca pelinler yerlerini saksavullara ve çorak topraklara terkettiler. Böylece şimdiki *Kızılkum* ve *Karakum*'u içine alan bölge kuzeyde, bugün oldukça kuruyarak oksit bataklığına dönüşen *Aral Gölü*'nü kuşattı[141]. Burası III. Yüzyılda daha da kötüydü. Kum fırtınalarından başka kil fırtınaları da esiyor, yağmur düşmüyor ve bu da vadiyi masa gibi düzleyerek göl suyunun buharlaşmasına yol açıyordu.

Kuraklık *Balhaş*'a da insaflı davranmadı. Ve Balhaş öyle kurudu ki, dibi alüvyon tortuları ve tuzlu topraklarla kaplandı. IV. Yüzyılda sona eren kuraklıktan sonra Balhaş artık tuzluluktan kurtulamadı[142]. Böylece göl civarında yaşayan *Wu-sun*lar T'ien-shan dağlarına göçedince, boşalan topraklar isimlerini *"Çu-yu kabileleri"* şeklinde değiştiren "zayıf" Hyung-nular'ın torunları tarafından işgal edildi.

Büyük Bozkır ve Güney

III. Yüzyılda bozkırda yaşayan bütün kabileler zayıftı. Ancak atmosferin anakara çöllerine yağmur dökmeye başladığı IV. Yüzyılın ikinci yarısında siyasî bir kimlik kazanabildiler.

---

140 Gumilëv, *Istoriya kolebaniy urovnya Kaspiya...* M., 1980, s. 37-39.
141 Gumilëv, *Geteroxronnost uvlajleniya..* s. 85.
142 Verg L.S., *Beseda so studentami Moskovskogo Uni.//Vopr. geografii*, 1951, No. 3, s. 68-69.

Merkezi Asya tarihinden ayrı olarak hayli vaktimizi almış olan Orta Asya tarihine yeniden dönmemek için şunu kaydetmekle yetinelim: *Aral* ve *Pamir* civarında yaşayan halkların tüm güçleri İran'la yapılan savaşlarda bitmişti.

III. Yüzyılın ortalarında İran'ın dış politik durumu oldukça gergindi. Roma İmparatorluğu'yla savaşmak basit bir iş değildi. İmparator *Valerianus*'un 260'da esaretiyle sonuçlanan ilk başarıdan sonra Persler müdafaaya çekilmeyi uygun gördüler. Düzenli bir karşı saldırıya geçen Romalılar 283'de İran'ın *Ermenistan* üzerindeki hakimiyetine son vererek, 298'de onu ağır şartlarla *Nizip* anlaşmasını imzalamaya mecbur bıraktılar.

Kabiliyetli şah *Şahpur II* (309-379) hükümdarlığının birinci yarısında bütün parasını ve gücünü *Hionit*lerin saldırısını durdurmaya hasretmek mecburiyetinde kalmıştı. Ama 356'da Hionitler Persler'in müttefikleri haline geldiler ve onların hücumlarıyla Roma'nın *Mezopotamya*'daki ön karakolu durumundaki *Amid* düştü.

Doğu sınırlarında sükunetin sağlanması Persler'e 361'de *Julianus*'un saldırılarını durdurma imkanı sağladıysa da, İran'ın batıya yaptığı baskı azalmıştı. Neden?

Öyle görünüyor ki 368-374 yılları arasında *Belh*'de ikamet eden doğu sınırları genel valisi *Arşakid* isyan etmişti. 375-378 yılları arasında Persler oldukça sert bir mağlubiyete uğrayınca Şahpur batı sınırlarındaki ordularını dahi doğuya kaydırmaya mecbur kaldı. *Huniler* yani *Hionitler* İran'la olan ittifak anlaşmasını bozarak isyancılara destek verdiler. Tam açıklığa kavuşmayan mecburiyetler yüzünden isyan yatıştı ama Arşakid İran ordularına saldırıya geçer geçmez, bu defa 384'de *Eftalit*'ler şehinşahın müttefiki olarak sahneye çıktılar. Bu tesadüfi bir eş zamanlılık değildi. Bir kere Belh İran'ın dağlık sınırlarıyla *Pamir* civarındaki dağlık bölgede yer alıyordu. İran valisinin dağlı komşularla arası iyi değildi ve isyanın başlamasına kadar vali sürekli onların birleriyle birleşmelerini engelliyordu. Ancak durum değişince bunlar kendi aralarında birleşerek Pers hükümdarının müttefiki olacaklarına düşmanlarıyla anlaşmaya vardılar. İsyanı destekleyenler muhtemelen yenilmişlerdi ki, bu tarihten itibaren İran üzerindeki baskıları sona erdi. IV. Yüzyılın ortalarından itibaren Eftalit hükümdarlığı yerleşik hayat süren İran'la, aralarında Orta Asya'lı Hyung-nular'ın da bulunduğu Avrasya bozkırının göçebe kabileleri arasında bir set teşkil etti. İran'ın Kafkas sınırlarını tahkim amacıyla seferlere çıkarken tabii setten mahrum kaldığı doğu sınırları konusunda neden bu kadar endişeli olduğu bu şekilde izah edilebilir.

143 Altheim F., Stiei R. *Die Araber in der Alten Welt*. Bd. V. Teil 2. Berlin, 1969, 507-525.

Eftalitler savaşçı ama nüfusca kalabalık olmayan bir halktı. Elde ettikleri zaferler onları bölgenin en dikkat çeken isimleri arasına sokmuştu. Onların güçlü devletlerinin kaderi ortaçağda Fransa ve Avusturya'nın çöküş süreci yaşadığı dönemde Avrupa'yı korkutan İsviçre'nin tarihini hatırlatmaktadır. Eftalitler Hindistan'a kadar öldürücü saldırılarını başarıyla tamamladılar ama onların Pamir'in ve T'ien-shan'ın doğusundaki bu ülkeye müdahaleleri sadece bir epizod teşkil eder[144].

III. Yüzyılda Çinliler seddin kuzey bölgelerindeki prenslikler üzerindeki hükümranlıklarını kaybettiler.Tun-huang Çin'in batıdaki sınır noktası durumuna düşmüştü. Chin hanedanı seddin dışında kalan toprakların bir kısmını ama tam olarak 345'de (Kao-ch'ang-Kün bölgesi ismiyle anılan) *Edzin-gul* nehrinin aşağı akımlarıyla *Turfan* Çukurunu geri almayı başardı[145]. Ele geçirilen bu bölgenin idaresi Çin yönetimi için oldukça zordu ve tabii olarak bölge Ho-hsi hâkiminin etki alanı içinde kalıyordu.

III. Yüzyılda diğer prenslikler güçlerini birleştirmeyi uygun gördüler ve böylece Su-le (Kaşkar) hükümdarlığı güneyde *Yarkend*[146] ve kuzey batıda T'ien-shan'ı sınırları dahiline aldı. Güçlenen *Hotcn* (veya Hotan) prensliği ise Çin'e dayanmayı sürdüren tek devlet olarak kaldı.

144 Gumilëv, *Drevniye Türki (Eski Türkler)*, s. 18-19.
145 Biçurin, II/249, II/19.
146 Biçurin, I/365.

Bu, politik bir bağımlılık değil sadece Hoten'den Çin'e düzenli olarak gönderilen elçilerin temsil ettiği kültürel bir yakınlaşma idi.

Kuzey-batıda, T'ien-shan'ın kuzey yamaçlarında, doğuda Bargöl'den batıda İli nehrinin yukarı akımlarına kadar uzanan toprakları içine alan "Ch'e-hih" prensliği kurulmuştu. Güneyde ise Shan-shan, Tun-huang.surlarından Lob-nor sahillerine kadar bütün beylikleri hâkimiyeti altına almıştı.[147] Bölgenin merkezinde de takriben 280'de Kuça ve onun vassalı Aksu ile Oş'u kendine bağlayan Karaşar (Yen-ki) hegemonyayı ele geçirmişti. Ancak Karaşar monolit bir devletin değil, ittifak beyliklerinin başkenti olarak kabul edilebilir. Nitekim Chin dönemindeki Batı ucu haritasında da Kuça ile Karaşar sınırları birbirinden ayrı olarak gösterilmiş, daha ileriki dönemlerde ise bu iki krallık, birbirleriyle sıkı ilişkiler içinde bulunmakla birlikte, ayrı ayrı yönetimlere sahip olmuşlardır. Bölge ahalisi yabancılarla temasa geçmekten kaçınan sakin tabiatlı insanlardı..[148] Batı ucu sakinlerinin tek zenginlik kaynağı ticari aracılıktı.[149] Çünkü bölgede ipek üretimi ancak IV. Yüzyılın ikinci yarısında Hoten'de başlamış, oradan da V. Yüzyılda Soğdiyana'ya ulaşmıştır. Antik yazarlar Batı ucu veya "Serika" ile ilgili bilgileri birinci elden almış değillerdir. Çünkü o dönemde Parthlar Roma ile Çin arasında doğrudan ilişkilerin kurulmasını engelliyorlardı.[150]

Netice olarak III. Yüzhldaki büyük kuraklık bozkırlı Turani halkları öylesine zayıflattı ki, onlar İran'la tutuştukları savaşları kaybettikleri gibi,[151] önce Hyung-nular, daha sonra Türküt (Türkler) gibi doğulu komşularının kurbanı oldular.[152]

147 A.g.e., s. 557-562.
148 A. Marcellinus, II/188-191.
149 Hannestad K., *Les relations de Byzance avec la Transcaucausie et L'Asie centrale au V et VI siècles*. Byzantion, T. XXV-XXVII, Brixelles, 1957, s. 450.
150 A.g.e., s. 120.
151 Gumilëv, *Kolebaniya stepeni.//Autes du VII r Congres Int. des Sciences Prehistoriques*, UNESCO, 1971, s. 951-955.
152 Gumilëv, *Drevniye Türki (Eski Türkler)*, s. 35-37.

II-IV. Yüzyıllarda Medeniyet

Eski tarihçiler, hakkında mâlumat edindikleri olayları seve seve ve etraflıca tasvir ettikleri için, verdikleri bilgiler oldukça yeterliydi. Ama herhangi bir olay olmamışsa, onlar da bir şey yazmıyorlardı. Hyung-nular'ın Hazar civarındaki steplere gelişleri, olaya şahit olan iki coğrafyacı tarafından zikredilmiştir fakat daha sonraki ikiyüz yılla ilgili tek bir söz bile yok. IV. Yüzyılın sonunda ise yoğun bir bilgi ve şüpheli detaylarla karşılaşıyoruz. Çünkü Hyung-nular savaşmaya başlamışlardır. Eğer durum böyleyse, bundan onların 160'dan 360'a kadar barış içinde yaşadıkları sonucunu çıkartabiliriz. Hyung-nular'ın çılgın yağmacılar olarak gösterilmesi bir alışkanlık haline gelmişse bu, muhtemelen öyleydi de.

III. Yüzyılda çölü saran kuraklık Hyung-nular'ı güneyli komşularının şerrinden korumuştu. Bunlar okuma-yazma bilen Alanlar, kavgacı Hionitler, savaşçı Abarlar, gözüpek Gotlar ve en önemlisi de obskürasyon safhasını yaşayan Romalılardı. Askerî imparatorlar, ister Septimus Severus gibi Roma doğumlu, ister Avrelian veya Diokletian gibi İlliryalı ister Bassian Antonius gibi Suriyeli (nam-ı diğeri Heliogerbalus), Maksimin gibi Trakyalı, Philippe gibi Arap yahut Tetrik gibi Gallyalı olsun, bunlar kendi lejyon ve çevrelerine bağlı olmakla birlikte şahsî menfaat ve kariyerlerini düşünüyor, mengü şehir Roma'nın kendileri konusunda hiç endişelenmediği kanaatini taşıyorlardı. Zaten Roma nereye gidebilirdi ki?

İşte imparatorlukta savaşın neden bitmediğinin sebepleri: Savaş bazan sınırda yabancı kabilelerle, bazan kendi halkına isyan eden ve komplo düzenleyenlere karşı devam ettiyse de, daha ziyade kendilerini ve silah arkadaşlarını hedef alan bir ölüm kalım savaşında öldürüleceklerı korkusuna kapılarak kumandanları zorlayan lejyonlar arasında devam etti. Süb-passionerlik bu oyunun korkunç taraflarından biriydi.

Fakat Roma İmparatorluğu'nun bütün sakinleri sub-passioner değildi. Oldukça aktif olan passionerler III. Yüzyılda hayli çoğalınca davranış stereotiplerini değiştirerek Roma süper-etnosundan koptular. Çeşitli atalardan türeyen bu insanlar muasırlarıyla bütün gelenek ve kültür bağlarını kopardılar ve antik toplum düzeni olarak gördükleri

kanunları dahi bir ölçüye kadar kâle almadılar.

Mesela Roma cumhuriyeti işlenen bir suçla ilgili olarak ancak Roma vatandaşının müracaatı üzerine dava açabilirdi. Kölelerin mahkemeye müracaat hakları yoktu. Neticede vatandaşlar o kadar çok müracaatta bulundular ki, bazıları yaptıkları iftiralar sebebiyle ceza ödemek zorunda kaldılar. Hristiyan, Mitra ve Mani toplumlarının üyeleri olan bu yeni tip insanlar, ihanetin işlenebilecek en çirkin günah olduğunu belirterek Juda İskariot'u yargıladılar. Halbuki Juda asıl suçlanması gereken kişilerin politik veya daha doğrusu ideolojik suç işleyenler olduğunu belirtirken doğruyu söylüyordu. Karşılıklı çıkarlar Hristiyanların davranış imperatifi haline geldi. Bu, özellikle askerlik vazifesi yapacaklar için önemliydi. Çünkü böylece askerlerin silah arkadaşlarına veya kumandanlarına karşı ihanetleri önlenecekti. Kâfir yani dinsiz lejyonerler bu suretle maddi bir gelir elde etme alışkanlığına kapılıyorlar veya diğer bir deyişle yeni imparator bilgi almak için askerlere hediye olarak para veriyordu. Bu yüzden iktidarı değiştirmek faydalı olacaktı. Ancak gerçek manada ordu içinde gizli gruplar teşkil etmiş bulunan Mitraistler kategorik olarak üyelerinin "itimat telkin edici yalanlar" söylemelerine cevaz verirken, Hristiyanlar daha da ileri gittiler. Bunun sebebini izah edelim.

Mitraistler başlangıçta teveccüh görüyorlardı. *"Yenilmez güneş"* kültü, müsavat havarisi sayılan Constantinus Magnus dahil bütün askerî imparatorlar tarafından benimsenmişti. Maniheistler kendilerini gizleme ve takiye konusunda maharetliydiler. Öğretilerinin temelinde inanç yer almıyordu. Zihniyet yapıları aynı anda hem mistik, hem ateistti. Yalan söylemek câizdi ve bu da Maniheistlere rahat bir hayat sağlıyordu. Hatta sırf bu yüzden başlangıçta zararsız çenesi düşükler olarak görüldüler. Sadece *Diocletianus* dini tâkibe alınmaları konusunda ferman çıkardıysa da, zaten çok geçmeden Maniheizm yokolup gidecekti.

Neticede paparayı Hristiyanlar yedi! Oldukça acımasız dokuz takibata maruz kaldılar. Ama aksine Hristiyanların sayısı arttı ve lejyonlarda disiplinli ve inançlı askerlerin en savaşçı kesimini teşkil ettiler. Bu durum Hristiyan lejyonerlerin tek Tanrıya inanan insanlara karşı

savaşmayı reddetmeleri gibi bir felâkete yol açtı. 286'da *Maximinus* Galler'deki *Bagauda*lar'ın isyanını bastırmak için 10.Thebes lejyonunu gönderdi. Ama askerler Hristiyanları cezalandırmayı reddettiler. Maximinus'un iki onarlı grubun idam edilmesi yönündeki emri de fayda sağlamayınca, kalanların hepsi öldürüldü[153].

Bu yüzden Hristiyan lejyonerler *Konstantin*'i tahta geçirerek, hayatlarını kurtardılar. Konstantin de 313'de çıkardığı bir fermanla Hristiyanlara inanç hürriyeti vermekle kalmayıp, 315'de yüz kızartıcı çarmıha germe cezasını kaldırarak, Hristiyanlara karşı çıkan dinsizleri isyana sevkeden bütün Yahudilerin yakılmasını emretti[154]. Böylece Roma İmparatorluğu'nda bir süper etnostan iki süper etnos ortaya çıktı. Fakat bu ikincisi henüz kimera halde idi.

Kimera hırslı bir yapıya sahiptir ama sağlam değildir. Gerek ayrı ayrı, gerekse simbioz halde yaşayan küçük etnoslardan teşekkül eden bütün zenginliklerini tüketmediği sürece mevcudiyetini sürdürür. İtalyanlar, Helenler, Galyalılar, İberler, Punlar böyle bir miras bırakmışlardı. Bu miras kimeraya bir yüzyıl yettiyse de, sonunda o da tükendi. Ülkeyi Romalılardan daha passioner komşulara karşı korumak gerekiyordu. Romalılar genel olarak savaşmak istemiyorlar, daha ziyade entrikalarla uğraşmaktan, lüzumsuz şeylerle vakit geçirmekten zevk alıyorlardı. Bu yüzdendir ki, V. Yüzyıla gelindiğinde Roma ordusu Germen, Arap ve Berberî paralı askerlerden teşekkül etmişti. Senatoyla iyi ilişkisi olan veya imparatorun gözüne giren bazı Romalı subaylar da orduda hizmet veriyorlardı.

Ancak bu ordu ülkeyi dış düşmanlara karşı olduğu kadar Maniheist, Mitraist ve Hristiyanlar gibi iç düşmanlara karşı koruyamadı. Kâfirlerden nefret eden bu gruplar kendi aralarında kıran kırana bir kavgaya tutuşmuşlardı. Özellikle de Hristiyanlar! Kilise tarihinde etnik yükseliş safhası oldukça sarih bir şekilde gözlenmektedir. Afrika'da etnik yükseliş donatizmi teşkil eder. İspanya'da 304'de gnostik-episkop Pristsilliyan yakılmış; Mısır'da ise *Ariuslar* Efaneslerle tartışmışlardır.

153 Yevheriy takriben 530'da Lyon episkopudur. Bkz. Robertson Djems S. *İstoriya hristianskoy tserkvi*, I/133.

154 *A.g.e.*, s. 170.

Ariuslar Germenler'i mağlup ederek, büyük kısmını Hristiyanlaştırmış ve katolikliğin 381'deki başarısından sonra ariusçuluk onlar için Romalılara karşı çıkışın sembolü halini almıştır. Her halükârda doğuda önce alt-etnos, sonra etnos ve daha sonra da süper-etnos-Bizans olarak konfessiyonal toplumlardan süratli bir kuruluş prosesi geçirerek teşekkül etmiş ve böylece passionerlik fazlalığı ortaya çıkmıştır. Ekonomik, politik ve sosyal şartlar sebebiyle bu passionerlik fazlalığı olmayan batıda ise kimera, direnç gücünü hızla yokeden parçalara bölünmüştür. Kayıtsızlık ve umursamazlık, fanatizm, avantürizm ve kavgacılıktan daha ziyade patojen faktörlerden kaynaklanırlar. Bu yüzdendir ki Bizans pek çok felakete maruz kalırken, Batı İmparatorluğu yıkılmıştır.

II-IV. Yüzyıllarda Barbarlık

Medeniyetin bozulduğu bu yıllarda Roma'nın Rhein-Tuna sınırlarının kuzeyinde de bir galeyan meydana geldi. Fakat bu defa farklı bir dominantla. II. Yüzyılın ortalarında Baltık Denizi'ni geçen Gotlar Rugor ve Vandallar'ı Tuna'nın en baş ağzına kadar sürdüler. Bu, Güney İsviçre'ye kadar uzanan, Karpatlar, Küçük Asya ve Suriye üzerinden Habeşistan'a kadar dayanan eksen üzerindeki tipik bir passioner itki idi. I. Yüzyıldan itibaren tıpkı alev dalgaları gibi passionerlik kıskacında kalan halklar henüz soysuzlaşmayan Romalılar'la girdikleri savaşlarda yanıp kavruldular. Dac'lar iki, Yahudiler üç, Markomanlar bir ve yine Quadlar bir defa Roma ile savaştılar. Bu didişmeden sadece starta geç basan Gotlar galip çıktılar. Proses mekanizması basit: Roma süper-etnik sistemi sürekli fakat yavaş yavaş tefessüh etmişti. İtaatkâr ve güçlü savaşçıları olan *Traianus* ve *Hadrianus* yine galip geldiler. *Marcus Aurelius* ancak sınırlarını koruyabildi. Decius ve Valerianus 251'de Gotlar ve 260'da Persler tarafından bozguna uğratıldılar. Onların bu galibiyeti güçlü olduklarından değil, Romalılar'ın zayıflığından kaynaklanmıştı. Nitekim Palmiralı bir Arap olan *Odenathus*, passioner dürtünün yaşandığı Suriye'den Persler'i kovmayı başarmıştır. Halbuki bu tarihe kadar Suriye, imparatorluğun karmaşalarla dolu en zayıf bölgelerinden biriydi. Peki Odenathus bu gücü nereden almıştı? Elbette ki emrindeki kahraman kumandanlardan ve halktan!

III. Yüzyılın ortalarında Elbe ve Rhein nehirleri arasında yaşayan Germen kabileleri bir askerî ittifak teşkil ettiler. Böylece Teutoberg ormanında üç *Varro* lejyonunu başarıyla talan etmesine rağmen Germanicus'un Romalı ordusunun sınırlarından içeri dalışını dahi engelleyecek kabiliyetten yoksun olan ve relikt haline gelmiş bulunan bu eski kabileler yeni isimler altında yeni etnik gruplar teşkil ettiler. Franklar-azatlar, Saksonlar-testereciler, Alamanlar-karga deynekleri ve Suebler-serseriler.[155] Bunlar Avrupa'da kendi boy yapılarını muhafaza etmekle birlikte istisnai olarak askerî demokrasi için kurulmuş organizasyonlardı. Çünkü bazı kabileler genelde birbirini asıp kesmelerini engellemeyen eski kabile yapılarını muhafaza etmekteydiler. Bu dürtünün temas ettiği topraklarda Slavyanlar'ın ataları *Lugiler* ve *Venedalar* yaşamaktaydı.[156] Bunlar aktiflik konusunda Germenler'den geri değil, hatta bazan ileri bir düzeydeydiler. Kısa sürede Baltık Denizi'ne kadar uzanan bölgeleri ele geçirip, bir sonraki yüzyıl Balkan Yarımadası'na yayılarak *Rosomon* kabileleriyle karşılaştıkları Dinyeper'e kadar geldiler[157]. Daha sonraları Doğu Slavyanlar'ı ve Rosomonlar –ki artık "Rus" idiler– tek eski Rus etnosu şeklinde birleştilerse[158] de, III-IV. Yüzyıllarda sadece müttefik idiler. Çünkü Romalılar'ı mağlup ederek 271'de bütün Dacia'yı ele geçiren Gotlar her ikisinin de müşterek düşmanı idi. Etnik yükselme döneminde akan kan okbskürasyon safhasında akan kandan daha az değildir. 160-360 yılları arasında dünyanın neresinde barış hüküm sürmüştür? Avrupa'yı, Yakın Doğu'yu ve Orta Asya'yı sarsan çarpışmalardan hangi etnos uzak kalabilmiştir? Hiçbir zaman gerekli olmayan katliamlardan binbir güçlükle uzak kalabilen kim olmuştur? Bunlar, mevcudiyetlerinden haberdar olsalar bile bu zaman dilimini pek hatırlamayan tarih kaynaklarında zikredilmeyen Hunlar'dı. Hunlar ikiyüz yıl süren barış döneminin ardından 95 zafer yılı yaşamışlar, çöküş ve yokoluş dönemleri ise sadece sekiz

---

155 Veber G., *Vseobşaya istoriya*, IV/447-451.

156 Artamonov M.I., *Sporniye voprosı drevneyşey istorii slavyan i Rusi*, KSIIKM, fs. VI, s. 5.

157 Rıbakov B.A., *Drevniye rusi*/Sov. arheologiya, T. XVII, s. 23-104; Skrjinskaya Y.Ç. *Kommentarii Yordan..*, s. 279.

158 *"Polonyalılar da artık bugün şehirli Ruslar'dır."* (Lihaçev D.S. Povest vremennıx let, I/21.

yıl sürmüştür. Bu period oranları üzerinde kafa yormaya değer. Coğrafyacıların sadece göçebe halkları dikkatlerinden kaçırdıkları sanılabilir. Hayır! Josephius, Flavius, Lukianus ve Ptolemus Alanlarla ilgili bilgiler vermektedirler. Ama Hunlar konusunda sadece Ammianus Marcellinus ancak IV. Yüzyılın sonlarında geçerli olan bazı yabancı kelimelerle detaylı bilgiler vermektedir.

Alanlar, Sarmat kabilelerinden biriydi. A. Marcellinus onlarla ilgili şunları yazıyor: "Komşu kabilelere kazandıkları kısmî zaferlerle onları yavaş yavaş zayıflatarak, hepsini tek bir boy halinde birleştirdiler."[159] İkinci Han döneminin Çinli cağrafyacıları da onlardan bahsetmekte ve kurdukları devlete "Alanya" adını vermektedirler.[160] Alan toprakları Kuzey Kafkasya ile Don ve Volga nehirleri arasındaki bölgeyi içine alıyordu. Tarım ve hayvancılığın revaçlanmasına karşılık sanat ve sanayide o kadar ilerleme kaydetmemişlerdi. Her ne kadar Sarmatlar göçebe İskitler'le yerleşik düzen yaşayan İskitler'i soy kırımına tabi tutup iz bırakmamışlar ve Kırım'a sığınan az bir kısmı da bilahere Gotlar tarafından ortadan kaldırılmışsa da, Alanlar'ın kültürleri İskit kültürün bir devamı idi.Batı Sarmatları, Roksalanlar ve Yazigiler Tuna sahillerinde Romalılar'la sürekli savaşmışlar; doğuluları ise "Alan Kapısı" da denilen Daryal Boğazı üzerinden Ermenistan ve Media'ya girmişlerdir.[161] Kısacası Alanlar 200 boyunca sürekli savaştıkları için, komşuları Hunlar'ın unutulmasına sebep oldular. Bu tasidüfi bir şey değil, daha ziyade tarihî bir muammadır.

Kabil ve Habil

Yukarıda anlatılanlar üzerinde biraz düşünebilmek için kabile ve halkları şimdilik bir yana bırakalım. Kaleidoskop bilgileri arasında kaybolmamak için onların en doğrularını ayıklayarak, bunları zamanın seyri içinde sıraya dizmek daha iyi olur kanısındayım. Bu gereklidir ama olayların birbirini takibi, hakikatleri ararken sadece kroniklere

159 Skrjinskaya Y.Ç., *a.g.e.*, s. 274-279.
160 Biçurin, 2/229.
161 İmparator Tacitus'un faaliyetlerinden Alanlar'ın Gotlar'la müttefik oldukları anlaşılıyor. Veber G. *Vseobşaya istoriya*, IV/515.

dönüşen sebeplerle sınırlı kalmadığı için yeterli değildir. Bu değişimleri gösterebilmek için üstünkörü de olsa bir şemaya ihtiyaç vardır. Böyle bir şema *Nuh Tufanı* medeniyet dönemini anlatan *"Tekvin Kitabı"*nda çizilmektedir. Çiftçilik yapan Kâbil ve çobanlık yapan Hâbil adında iki kardeş vardı. Tanrı Hâbil'in hediyesini kabul edince Kâbil onu öldürdü. Bunun üzerine kovularak *Nod* ülkesinde yaşamaya mecbur edildi. Orada evlenen Kâbil'in torunları Tufan'a rağmen[162] onun sosyolojik konsepsiyonunu yaymaya devam ettiler. Bu konsepsiyona göre çiftçiler iyi insanlardı ve çobanların öldürülmesi gerekirdi.

Okuyucu bilimin bir alışkanlık haline getirdiği ve tek ihtimal olarak ileri sürdüğü bir konuda aykırı düşünen bu satırların yazarını affetsin. Bu oldukça üzücü bir durumdur. Çünkü bilimsel problemler daima akılcı çalışmalar taleb eder. Her şeyden önce göçebelerle yerleşik düzende yaşayanların birbirlerine "ezelî düşman" oldukları tezinin açık hakikatlere uyup uymadığına bir bakalım.

Hellas'da İspartalılar'la Atinalılar, yine İspartalılar'la Thebesliler,Thebesliler'le Atinalılar'a acıyan Makedonyalılar arasında geçen çetin savaşlar anlatılır. Roma'da Tarent ve üç defa Pun savaşları olmuştur ki, hepsi de yerleşik düzende yaşamaktaydılar. Asuriler'i M.Ö. 162'de yerleşik düzen hayat süren komşuları Medialılar ve Khalde-Babiller ortadan kaldırdılar. Olaylara üçüncü taraf olarak karışan İskitler ise sadece ganimet alarak yurtlarına döndüler. Bariz bir fark.

Yüzyıl savaşlarının geçtiği çağın ortalarında çarpışmalar yerleşik Fransızlar'la İngilizler arasında cereyan etti. Otuz yıl savaşları ise katoliklerle protestanlar arasında vukû buldu. İspanya'daki fatih yerli müslümanlarla Afrika'dan gelen Tavârıklar* arasında şiddetli çatışmalar vücuda geldi. Fakat önce Tavârıklar'ın, sonra Berberîler'in (Al-

162 "Tufan" Mezopotamya'da iki tarihte gösterilir. Babil poeması "Enuma Eliş"e göre M.Ö. 2379, İncillere göre Yahudiler'in tesbiti ise M.Ö. 2355'dir. (Bkz. Şitnikov A.V., *İzmençivost obşey uvlajnennosti materikov severnogo poluşariya*//Zapiski georg. Obş.-Va, T. XVI, s. 220-221, 262).
* *Tavârık:* Arapça Târık kelimesinin çoğuludur. Aniden ortaya çıkan ve yıldırım hızıyla hareket eden demektir. Avrupa dillerinde "Tüareg" olarak yazılmaktadır. (Çev.)

muwahhidûn ve Al-murabitûn) ortaya çıkışı, uzun savaşın bir epizoduydu ve onlar İspanyol Mauriler'iyle Portekizliler'i Afrika'ya sokmadılar. Neticede kan deryasına dönen İspanya Hristiyan olurken ne ekonomisini değiştirdi, ne de sanat kâbiliyetini.

Eski Ruslar'la sahra Kıpçaklar'ı (Poloves) arasında ezelî bir savaş varmış gibi gösterilmek isteniyorsa da, bu, sıradan bir efsaneden öte bir şey değildir.[163] Moğollar'ın Orta ve Küçük Asya'da yayılışlarından bahsediyorlar. Doğrudur ama Moğollar asıl *Kanglılar* (Peçenekler) ve Türkmenler'le savaşmışlardır. Ne var ki öfkeli Kâbil'in torunlarının zavallı, mihnetkeş Hâbil'in torunlarına karşı sürekli savaştıkları söylenemez. İşin püf noktası başka yerde. İşte enteresan olanı da bu! Bu püf noktası milattan önce dahi akl-ı selim sahibi insanlara âyândı. Hyung-nular Shen-si'nin kuzeyindeki kadim P'ai-teng'de Han İmparatoru'nu kuşattıklarında (M.Ö. 202) Hyung-nu (Hun) yabgusu Mete'nin hatununu ona hiçbir toprak talebinde bulunmadan sulh yapmasını, çünkü Hyung-nular'ın elde edecekleri Çin topraklarında yaşayamayacaklarını söyledi. Mete hatununun tavsiyesini haklı bularak imparatorla, kapitülasyonu diplomatik bir şekilde maskeleyen "barış ve dostluk" anlaşması imzaladı[164]. Ve herkes kendi yurdunda yaşamaya devam etti.

M.Ö. I. Yüzyılda yaşayan Vakanüvist *Sih-ma Ch'ien* Hyung-nular'dan yirmi misli daha kalabalık olan Çinliler'in neden onları ortadan kaldıramadığını açıklamıştı. Ona göre bunun sebebi Çin'le Orta Asya, göçebelerle yerleşiklerin iklim ve bölgelerinin birbirine benzememesiydi. Bu noktadan hareketle o, bir ülkeyi fetheden yabancı fâtihlerin orada varlıklarını sürdüremeyeceklerini iddia ediyordu. Onun halefi *Pan Ku*'ya göre ise Hunlar'ın imparatorlukla karışmaları Han İmparator'u için tahammül edilmez bir şeydi ve bu yüzden imparator Çinliler'le Hyung-nular'ın birbirlerine karışmalarını önlemek amacıyla barış dönemlerinde dahi meşhur büyük seddin temelini atmıştı[165]. Her iki tarihçi de bu düşüncelerinden dolayı hapsi boyladılar. Sih-ma Ch'ien sakat bırakılıp salıverildiyse de, Pan Ku hapiste öldü. Gerçi onlar bu düşüncelerini başka kelimelerle ifade etmişlerdi ama *"Kâbil Habil'e karşı"* teorisi taraftarı Çin'li şovenistlere iyi bir malzeme oldu.

163 Belâvskiy V.A., Po povodu "izveçnogo antagoniz ma" mejdu.../Slavno-Russkaya etn., L. 1973, s. 101-108.
164 Gumilëv, *Hunnu*, s. 66; Biçurin, I/51.
165 Biçurin, I/51, 55, 57, 93-96.

Bu teori özellikle Kuzey Amerika'da gelişti. Orada bu teorinin kurbanları Kızılderililer ve onların sadece karınlarını doyurmak için avladıkları bizon sürüleri oldu. Amerikalılar öldürdükleri bizonların derilerini dahi yüzmediler. Çünkü kıtayı baştan sona katеden trenlerin kopmartımanlarındaki pencerelerden ateş ediyorlardı. Hyung-nu hatununun ve öldürülen Çin'li tarihçilerin haklı oldukları bugün kabul edilmiş durumda ama XIX ve XX. Yüzyılda ipleri ele geçiren spekülatör felsefenin temsilcileri ne enerji sakınımı kanununu, ne biyo-senolojiyi, ne de biyosfer kurallarını biliyorlardı. Onlar kitap dahi yazdılar. Onlara karşı çıkanlar hayvancılık yaptılar, avcılığa soyundular ve nehirlerde balık dahi avladılar amma kimin yaşadığı hayatın daha tabii ve uygun olduğu konusunda düşünmediler bile. Halkların da insanlar ve hayvanlar gibi doğup, yaşlandıkları, kısmen yokolarak yerlerine yeni kombinezonların yani yeni halkların teşekkül ettiği hususu onlar için şaşırtıcı bir şey değildi.

Yeni sistemlerin ortaya çıkışı, enerji impulsunun bir sonucu, sistemlerin sona ermesi ise atâletin sönüşünün bir belirtisidir. Eski sistemde yaşayan insanlar yeni bir sisteme geçmeleri hâlinde ölmezler; sadece zararsız bir şekilde yeniden tanzim edilirler. Bir kavmin avcılık, çiftçilik, hayvancılık, zanaat veya herhangi bir ilmî araştırma enstitüsünde bilimsel çalışmalarla uğraşması başka bir inceleme konusudur yahut daha düzgün bir tabirle özel karakter adaptasyonudur. Kâbil'in Hâbil'e yahut Hâbil'in Kâbil'e tercih edilmesinin hiçbir dayanağı yoktur. Her ikisi de kendi jeobiyosenozunda yerini almıştır; ancak passioner itkiler kendisini çevreleyen alanın dengesini bozmaktadırlar. Bunun iyi veya kötü olduğu söylenemez. Söylense de farketmez! Bu, bilginiz dışında varolan biyosferin bir özelliğidir. İnsanlar bazan çevrelerini bozarlar ama tabiatın tükenmesinden karşılıklı olarak etkilenirler.

Kâbiller'in konsepsiyonu (kısaltmak amacıyla Kabiller diyoruz) iki attitüde dikkat çekmektedir: Birincisi ister iyilik ve kötülük, ister öncelikli ve sonralıklı ve isterse karanlık ve aydınlık gibi iyi bir kriter

analizine tabi tutulmalıdır. Ancak tabii olayların değerleri katidir. Mesela dağlar mı daha iyidir, yoksa ovalar mı daha kötüdür? Hangisi önceliklidir? Asitler mi, alkaliler mi? Anyonlar kanyonlara veya siklonlar antisiklonlara tercih edilebilir mi?

Etnoslar (K. Marks'a göre toplumdan farklı olarak Gemeinweschen) kendi alanlarına adapte olan tabii topluluklardır. Kuru çöllerde ziraat yapılamaz ama meşelik veya servi ağaçlarıyla kaplı bir alanda da hayvancılık yapmaya kalkışmak anlamsızdır. Değişik alanları birbiriyle kıyaslamak suretiyle güya aklı başında bir değerlendirme yapmaya kalkışmak dahi saçmalıktır. Çünkü sübjektif bir olaydır. Kuzeyliler sübtropik iklimden, güneyliler de Sibirya'nın dondurucu soğuğundan nefret ederler. Peki n'olacak? Bunların hangisi haklıdır diye münakaşa bile yapılamaz. Çünkü insanların zevk konusundaki tercih hakları kavramı mutlaktır.

Bu anlatılanlardan bütün etnosların aynı oldukları manası çıkartılmamalıdır. Zira etnoslar sistem yapılarına göre birbirlerinden ayrılırlar. Dolayısıyla "daha yüksek" ve "daha alçak" etnoslar diye bir şey olamaz ama "yaşlı" ve "genç" etnoslar olabilir ki, bu da etno-sosyal sistemlerin yapı farklılıklarından kaynaklanır. Hyung-nular ve Alanlar akrandılar fakat Hunlar şartlar elverdiği için ilerde de görüleceği gibi daha yüksek passionerliğe sahiptiler.

Eski ve Yeni Etnoğrafların Sohbeti

Ammianus Marcellinus muhtemelen zamanının en mükemmel tarihçisiydi. IV. Yüzyılın sonlarında Hunlar hakkında malumatlar vermiştir[166] ama ses tonundan onları pek de sevmediği anlaşılmaktadır. Kendisi 400 yılında öldüğüne göre onun Hunlar'ı gördüğünü sanmam. Çünkü Hunlar imparatorluk sınırlarına daha sonraları dayanmışlardı.[167] Gerçekten de onun Hunlar hakkında yazdığı şeyler herhangi bir ağızdan işittiklerine dayanmaktadır ki, fazlasıyla hissîdir ve

166 A. Marcellinus, T. III, kitap: XXXI, s. 236-243.
167 Kuzey Karadeniz sahillerindeki Hunlar'a Bizans elçisi 452 yılında gelmiştir. (Artamonov M.I., *Istoriya Hazar*, s. 55).

çok az güvenilir bilgi içermektedir. Dolayısıyla amacımız, bir zamanlar bu satırların yazarının da yaptığı gibi, yorumlarıyla dahi olsa, ne A. Marcellinus'un metnini aynen alıp onun üzerinde tenkitlerde bulunmak, ne de zaten olmayan IV-V. Yüzyıllarla ilgili metinlerle karşılaştırmaktır.[168] Fakat, ben onun görüşlerini, mesela S.I. Rudenko'nun[169] makaleleri ve elinizdeki eserin müellifinin şahsi kanaatleri gibi XX. Yüzyılın ilmî verileriyle karşılaştırarak tenkide tabi tutarım. Aşağıdaki münakaşada Ammianus Marcellinus A.M., Rudenko S.R. ve bendeniz L.G. kısaltmalarıyla gösterilmiştir.

A.M.-Hunlar *Maiotis Gölü*'nden (Azak Denizi) *Buz Denizi*'ne kadar uzanan bölgede yaşıyorlardı. Son derece vahşiydiler. Hayvanlara veya kaba kütüklere benziyorlardı. Çarpışmalar sırasında çığlıklar atarak sivri kılıçlarla düşmana saldırıyorlardı. Maharetliydiler ve atları da hızlıydı.

L.G.-Neden sana inanayım ki? Yoksa vahşi hayvanlar at üzerinde kılıç sallayabilir, yılkıdan at üretebilir yani tayları terbiye edebilir mi?

A.M.-Çok sıkıcı ve mahrumiyetle dolu bir hayatları vardı. Her yerde ateş yakamazlar ve yemek pişiremezlerdi. Bitki kökleriyle, otlarla ve atların terkisinin altına koyarak biraz bastırıp yumuşattıkları etle beslenirlerdi.

L.G.-Peki kışın ne yerlerdi? Yani bitki kökleri ve otların olmadığı kış günlerinde? Sonra ateş yakmadan Sibirya soğuğunda nasıl yaşanabilir? Bu bir yanılma mı, yoksa yalan mı?

C.R.-Konuya açıklık getirelim. "At doğduğu andan itibaren ihtimam ister. Hatta yılkı sürülerinden yakalanan ve evcilleştirilen atlar bile itina ile bakılır ve sürekli eğitilir. Bu atlar düz ovaya salıverildiğinde vahşileşirler ve bu yüzden de vahşi hayvanlar gibi avlanırlar. Eğerin altına konularak bastırılan et ise yenmek için değil yaraların tedavisi içindir. Eski Hyung-nular, Sakalar ve diğer göçebeler, asil atlar bu cümleden rahvan atlar ve savaş atları yetiştirdiler. At isimleriyle ilgili terimler de detaylı olarak incelenmiştir. Kazak ve Başkurtlar'da atlar

168 Gumilëv, *Hunnu*, s. 241-247.
169 Rudenko S.I., *K voprosu o formax* ... s. 2-15.

cins, soy ve yetişkinliklerine göre yirmi iki isim alırlar. Fakat göçebeler daimi içeceklerini koyun sütünden sağlıyorlardı. Ayrıca koyun pisliğinden tezek yapıyorlardı. Sahralarda sığır beslemek çok zordur.

Mesela bu yüzdendir ki Kazaklar'ın *Aday* boyu inek beslememiştir. Çünkü onlar da Hazar ile Aral arasında Hyung-nular'ın yaşadığı tabiî şartlarda yaşıyorlardı.

A.M.-Evet "Hunlar kötü bir hayat sürseler de güçlü atlara sahiptiler ve gece gündüz sıradan işlerini bile at sırtından inmeden yapıyorlardı. Eğerde oturarak alış-veriş yapıyorlar, yemek yiyorlar, içki içiyorlardı. Hatta kabile toplantılarında bile atın sırtından inmiyorlardı."

L.G.-Ama herhalde atlar yoruluyorlardı ve ayrıca otlatılması da gerekirdi. Yani bu durumda her Hun'un yük ve binek atlarının dışında 10-12 atı olması gerekirdi ki, özellikle kış günleri bu kadar hayvanı otlatacak geniş meraları nereden bulacaklardı?

A.M.-"Onlar arabalarıyla haneberduş dolaşıyorlardı. Kulübe olarak kullandıkları bu arabalarda kadınları yaşardı. Bu kadınlar kaba elbiseler dikerler ve çocuklarını sırtlarında taşırlardı." "Elbiseleri keten veya deridendi yani dağ sıçanlarının derilerinden elbise dikiyorlardı." (Bkz. A. Marcellinus, XXXI, C. 2, 5; Krş. Skrjinskaya Y.Ç. A.g.e., s. 223)

L.G.-Pekâlâ! Arabaları olduğuna göre bu arabaları yapmak gerekir. Ama devamlı at sırtında oturarak araba yapamazsın. Sonra Hunlar neden kapalı kulübeleri soğuktan oldukça iyi korurken hanımlarıyla sıcacık yatmıyorlardı? Ayrıca keten elbiseler giyiyorlarsa keteni nereden buluyorlardı? Diğer yandan sizin dağ sıçanları dediğiniz şeyler de sincap, as ve samurlardı. Yer sincapları ve dağ sıçanlarının derisinden de çocuk dikilmez çünkü dayanıksızdır. Üstelik Batı Sibirya kışın aşırı soğuktur. Peki bu yoksul vahşiler nasıl galip geliyorlardı?

A.M.- "Harbe ve ok kullanıyorlardı. Ok uçlarını da sivriltilmiş kemiklerden yapıyorlardı. Düşmanı kement atarak etkisiz hale getiriyorlardı. Kalelere ve çevresi örülü şehirlere saldırmıyorlardı."

L.G.-Eğer Alan zırhlarını delemeyen oklar gibi mükemmel olmayan sivri kemikten yapılmış silahlarla Hunlar çok iyi teşkilatlanarak

zafer üstüne zafer kazanmışlarsa, neden onları vahşi olarak isimlendirelim?

A.M.-"Haince saldırıyorlar, sürekli savaşmıyorlar ve birkaç dakikalık panik saldırıları gerçekleştiriyorlardı." "İyilikle kötülük arasındaki farkı anlayamayacak kadar akılsız hayvanlar gibi yaşıyorlardı. Dine karşı da saygısızdılar."

L.G.-Fakat bunlar sadece kindar Got veya Alanlar'ın ileri sürdüğü görüşlerdir. Öyle olsaydı II-IV. Yüzyıllarda Hazar çevresinde nasıl böyle bir hayat tarzı ve medeniyet kurabilirlerdi? Daha inandırıcı bilgiler edinmek için başka bir yol var mı?

S.R.-"Yerleşim birimleri veya mezarlıklar gibi ortaya çıkarılan bazı istisnaî arkeolojik bulgular çeşitli eski kabilelerin medeniyetleri hakkında çok az bilgi vermektedir. Yazılı tarihî belgelere ve silah imalatına sahip olanlarda dahi, halkın esasî meşgalesinin ne olduğu konusu muğlaktır. Hayat tarzları konusunda yeterli bilgi bulunmayan milletlerin medeniyetlerini öğrenmenin yegâne yolu etnoğrafik verilere göre analojik kıyaslamalar yapmaktır."

L.G.- (Sözü yarıda keserek) Yani bu durumda Leningrad Şarkiyat Enstitüsü'nün 1964-73 yılları arasında yayınladığı raporlarda belirtilen etnos-yöre ilişkileri doğrudur diyebilir miyiz?

S.R.-Evet. Bugün, Hunlar'ın II-IV. asırlarda yaşadığı hayat tarzına benzer bir şekilde tabiî şartlarda hayatlarını sürdüren Kazak Aday boyu analojik kıyaslama için esas alınabilir. Gerçekten de Adaylar Aral-Kaspi steplerinde, Kazak ve Türkmen yarı sahralarında ve Baykal civarındaki Buryat ve Mongollar arasında kapalı göçebe toplumlar yani çingene kâfileleri hâlinde yaşamaktadırlar.

L.G.-Yani Hunlar ve Hyung-nular'ın yaşadığı topraklarda! Ya peki "zayıf" Hyung-nular-Yüeban ve Sha-t'o Türkleri?

S.R.-Dağ çevrelerinde yaşayan bu Hyung-nular yarı göçebe bir hayat sürdüler. Bu hayat tarzında göçebe sürekli kışladığı bir kulübeye sahiptir. Oraya yılda bir defa uğrar ve bahar gelip otlar yeşerinceye kadar kalır. Sonra sonbahar bitimine kadar uğramaz. Bu tip bir hayat

tarzı yaşayanlar her ne kadar hayvanları için kışlık yem hazırlamakla uğraşırlarsa da, kesinlikle ziraatçı toplum olarak kabul edilirler.

Ama Hazar çevresindeki hayat tarzı böyle değildi. Fasılasız göçebe hayatı burada tabiî bölge şartları sebebiyle kesintiye uğruyordu. Kış aylarında kar yağışları burada belli belirsizdir ve kış öylesine kısadır ki, atlar ve koyunlar (ve XIII. Yüzyılda Moğollar'la birlikte buraya gelmiş olan develer) için ot temin etmek hiç problem olmamaktadır. Kazaklar'ın yarı göçebe atalarının aul'larından farklı olarak ağıl sahipleri sezonluk meralara, ot ve yoncaya sahip değildir. Sürüler kışın ortak ağıllarda korunur. Kuzey taraflarında ise nehir veya göl kenarlarında otlayan at sürülerinin saldırgan kurtlara karşı korunması oldukça zordur.

Ortalama beş kişilik bir Hun veya Kazak ailesinin aşağı-yukarı 25 atının olması gerektiği aşağıdaki hesaba göre tesbit edilmiştir: Bir at beş inek, altı koyuna eşittir; iki yaşında bir at 1/2, tay ise 1/4'dür. Bundan başka arabayı çekmek için ve ailenin yetişkin üyelerinin binmesi için de binek atı gerekmektedir. Bu miktarda bir hayvan sürüsünü barındırabilmek için, kışın kar kalınlığının otuz cm.yi geçmediği, meraların geniş ve su kaynaklarıyla beslendiği, karın rüzgârlarla satıhtan temizlendiği bölgeler gereklidir ki, bu tür yerler steplerde, Güney Doğu Urallar'da, T'en-shan'da, Altaylar'da ve bugünkü Moğolistan'da vardır.

Göçebelerin, biraz sonra da göreceğimiz gibi esaslı çapraşık sosyal sistemler kurmalarını, kültür akımlarından faydalanmalarını engellemeyen hayat tarzlarından memnun olduklarını da ilave etmeliyim.

A.M.-Ama Hunlar'ın kaleleri, hatta evleri ve kamış alaçıkları bile yoktu. Arabalar üzerinde oradan oraya göçederlerdi. Kimse onların vatanlarının nerede olduğu sorusuna cevap veremiyor. Hun bir yerde doğar, oradan uzaklara gider ve karnını daha da uzaklarda doyurur.

L.G.-Bu soruya cevap vermek kolay: Onların vatanı Büyük Bozkırın tamamıdır. Tekerlekli arabalar, son derece güzel dizayn edilmiş mobil bir yurttur[170]. Kamış alaçıklara gelince, keçe insanı kamışdan iyi koruduğu için Hunlar'ın hiç yapmadıkları bir şeydir.

170 Maydar D., Dyurviyev D., *Ot koçevoy do mobilnoy arxitekturı*, s. 19-21.

Ammianus Marcellinus hiçbir tenkide tâbi tutmadan alarak verdiği bilgilerde birçok yanılgıya düşmüştür. Rudenko da göçebeler hakkında benzeri bilgiler verirse de, onun şahsî tahlilleri alışılmışın dışında bir hayat süren bu insanlara karşı daha saygılıdır. Rudenko göçebe hayatının spesifik tabiî şartlara optimal bir adaptasyon olduğunu göstermektedir. Karadeniz çevresinde ağır kış şartlarında yaşayan İskit ve Sarmatlar'ın kış hazırlıkları yaptıkları; bunun zamanla yerleşik düzene, kapalı yerlerde yaşamaya, sanatın gelişmesine, ticarete ve en nihayet köle ticaretine yol açtığı bilinmektedir.

Hunlar bu tür şeylerden hoşlanmamışlar ama kimseyi de kendileri gibi yaşamaya davet etmemişlerdir. Onlar 200 yıl boyunca fethetmeye ihtiyaç dahi duymadıkları sahipsiz topraklarda yaşadılar. Sanırım onlar Lâtince metinleri okumayı bilselerdi, haklarında yazılmış olanları öğrenince kesinlikle şaşkına dönerlerdi.

Artık bu çok faydalı sohbeti bir yana bırakarak hadiselerin karmaşık seyrine dönmeliyiz. Çok geniş topraklar üzerinde yerleşik düzende yaşayan halklar Hunlar'ın hücum damarlarını kabartmıştır. Tarihi kaynaklar da bu şekilde yazmaktadır ama acaba bunlar doğru mu? Yeri gelince bu konuya değinilecektir.

Zamanın Getirdiği Değişiklikler

Yer kürede ve hatta Avrasya kıtasının tamamında tabiî değişiklikler başlamışsa da, bizi Büyük Bozkır'da meydana gelen değişiklikler ilgilendirmektedir. IV. Yüzyılın ortalarında mavi sarının üzerini kapatmış, ikisinin karışımından yeşil renk ortaya çıkmıştı. Musonlar Atlas Okyanusu'nun yağmur yüklü bulutlarını Gobi Çölü üzerine taşımış; siklonlar ise Atlantik'in yağmur bulutlarını Volga boylarında, T'ien-shan ve Tarbagatay dağlarına alıp getirmişti. İle (İli) nehri Balhaş çukurunu tatlı sularla doldurmuş, Sırderya, Uxus bataklığının su seviyesini yükselterek onu yeniden Aral Gölü hâline getirmişti. Güneyde ortaya çıkan orman-stepler tayga denizine dönüşmüş, daha önce Hunlar'ın yerleşim yerleri olan kuru stepler tekrar yeşil bitki örtüsüyle kaplanınca Hun sürüleri semirmeye başlamışlardı. Ancak yeni göçüp

gelen az sayıdaki muhacirlerle Batı Sibirya'nın seyrek yerlileri arasındaki münasebetler çatışmalara dönüşeceği yerde, kısa sürede dostane temasları neticesinde politik bir ittifak teşekkül etmişti. *Bolgar* ve *Sabır* kabilelerinin uzun yıllar *"Hunno"* önekini taşımış olmaları da bunun en güzel bir delilidir. O dönemde kendisini Hunlar'dan saymak (IV. Yüzyılda) bir gurur vesilesi idi. (bkz.. Ağır Sorular, s.110)

Ama bu değişimi Alanlar bir başka şekilde yorumladılar. II. Yüzyılda onlar Hazar civarında gözlerinin önünde kuruyup gitmiş olan vadileri terketmişlerdi. Yine de buraları onların topraklarıydı. Hatırlarında kalan tek şey de bu idi. Ancak doğu taraftaki stepler envai çeşit yeşil bitki örtüsüyle kaplanınca Alanlar, Orhon ve Selenge sahillerinden göçederek gelenlerin Volga ve Yayık sahillerinde yaşama haklarının olmadığını göstermek zorundaydılar. Hunlar'la Alanlar'ın savaştığına, etnosların veya sosyal sistemlerin hayatından daha hızlı değişime uğrayan ve sürekli değişen tabiat tarafından da şehadet etmektedir. Ne yazık ki tarihî kaynakların verdikleri bilgiler bu konuda bölük pörçüktür. Hun-Alan çarpışmaları eski tarihî mâlumatlara göre 350 ama kılı kırk yaran kaynakların bildirdiklerine göre 360[171] yılında başlayıp, 370'de Hunlar'ın zaferiyle noktalanmıştır.

Bu, oldukça tuhaf ve insan aklını karıştıran bir durumdur. Alanlar Hunlar'dan çok daha kuvvetli idiler. Hunlar, tıpkı Yüeçiler (Soğdlular) ve Parthlar gibi yakın döğüşte Sarmat taktiğini uygulamışlardı. Pul zırhlara bürünmüş, bir ucu atın boynuna bağlanmış olan zincirli uzun mızraklı süvariler, atın hız yönüne göre çok güçlü darbeler vurabiliyorlardı ve hatta bunlar III. Yüzyılın en iyi piyadeleri olarak bilinen Roma lejyonlarını da ezip geçmişlerdi.

Alanlar'ın arkasında *Prens Germanarich* tarafından kurulmuş olan muazzam *Got* krallığı vardı. Bu krallık Baltık'dan Azak Denizi'ne, Tizsa'dan Tuna'ya kadar uzanıyordu[172]. Devletin başında *Ostrogot*'lar vardı. *Vizigot*'lar, *Gepid*'ler[173], *Yazigi*'ler[174], Dacia'da yaşayan *Vandal*'ların

171 Skrjinskaya Y.Ç., s. 270.
172 Veber G., *a.g.e.*, s. 593.
173 Vizigotlar ve Gepidler Gotlar'ın batı kollarıdır.
174 Yazigi-Macaristan'daki Sarmat kabilesi.

bir kısmı[175] *Taifal*lar[176], *Karplar*[177], *Herul*lar[178], onların güney komşuları Skirler, kuzey komşuları *Rosomon*lar[179], *Veneda*lar[180], *Morden*ler (Mordvin), *Meren*ler (M'erya), *Tüdo*lar (Çud'lar), *Vas*lar (Ves) ve isyan edemeyen diğer bazıları Gotlar'ın tebaaları idiler. Kırım stepleri ve Karadeniz sahilleri, Kuzey Kafkaslar Gotlar'a aitti. Bu yüzden Gotlar müttefikleri Alanlar'ın yegâne ümidiydi ve bu sebepten Alanlar arkalarının sağlam olduğunu zannediyorlardı.

Diğer yandan Alanlar'ın müstahkem kaleleri vardı ve Hunlar kalelere saldıramıyorlardı. Buna rağmen Hunlar Romalılar'ın ve Persler'in yapamadığı bir şeyi başararak Alanlar'ı ve Gotlar'ı mağlup etmişlerdi. Tarihî kaynaklar yani IV. Yüzyıla ait mülahazalar hiçbirşeyi net olarak açıklamamaktadırlar. Sadece bazı vakıaları tesbit etmekte ama sorulan sorulara cevap vermemektedirler. Olsun, yine de sağolsunlar.

Coğrafyaya dönelim. III. Yüzyılda kutup bölgesine yönelen siklonlar, IV. Yüzyılın ortalarında çorak alanlara kaymış, neticede daha IV. Yüzyılın başlarında rutubetli yani ormanla kaplı alanları genişletmişti. Böylece yıllık düzenli yağışlar ve kış aylarında muntazam kar yağışları başladı. Tabiî bu karlar ilkbaharda eriyince ormanlık alanlarda yaşayan halkların hiç de hoşuna gitmeyen su baskınları meydana geldi. Bu yüzden Karadeniz sahillerindeki bozkırlara doğru ilerlemiş olan Gotlar Doğu Avrupa'nın güneyinde kalan büyük bir alanı hâkimiyet altına almayı başardılar[181].

175 Vandallar'ın Romalılar'a teslim olan diğer kısmı 277'de Britanya'ya gönderilmişti. (Veber G., *a.g.e.*, s. 517).
176 Tayfallar IV. Yüzyılda Seret'de yaşamış olan bir Cermen kabilesidir. Gotlar'ın müttefiki fakat değişik orginliydiler. (Skrjinskaya, s. 517).
177 Karplar: Aşağı Tuna, Prut ve Seret'te yaşamış kabilelerin en güçlüsü. III. Yüzyılda Romalılarla savaşan Danimarkalılar muhtemelen daha önce Ostrogotlar'ın müttefikiydiler. (Skrjinskaya, s. 252-254).
178 Herullar-Azak Denizi sahillerinde yaşayan ve Germanarich tarafından itaat altına alınan "İskit" (yani Cermen değil) kabilesi. (Skrjinskaya, s. 279).
179 Bunlarla ilgili bilgi için daha sonraki sayfalara bkz. (Skrjinskaya, s. 279).
180 "Kuzeyliler" yani Baltık civarı Slavyanları; "güneyliler" ise Sklavinleri gösterir.
181 Yordan'ın verdiği bu bilgiler Skrjinskaya tarafından şüpheyle karşılanıyor. (s. 268) Ancak şayet Venedalar ve Astiyalar yani Slavyanlar ve Baltıklılar (Litvanyalılar) Germanarich'in hükümdarlığının sınırlarında bulunuyorlar

Baltık halkları Penza boyunca uzanan bütün ormanlık ve kırsal alanlara yayıldılar. Venedalar Vistüla ile Elbe arasındaki bölgeyi işgal ettiler. Bu iki halk muhtemelen Got hâkimiyeti altında otonom bir hayat sürmüşlerdir. Çünkü hiç de uygun olmayan iklim şartları bağımsızlık mücadelesine girecek güce sahip olmalarını engelliyordu.

Neticede Prens Germanarich passioner itki seviyesi yüksek olan Gotlar'ın bu seviyenin altında bulunan kabileleri itaat altına alması sonucu mozaik bir imparatorluk kurmuştu. Fakat itaat altına girmeyen Rugi (Rugor) ler, Rosomonlar ve Antlar ne olacaktı? Bu soruya özel bir açıdan bakmak gerekiyor.

Güvenilir Bilgiyi Nasıl Elde Edebiliriz

Öylesine ortaya atılmış bir soru değildir bu. Eğer günümüze kadar yetip gelen tarihî kaynaklar, nakiller ve şerhler Uzak Doğu'nun Batı bölgesiyle olan ilk temaslar konusunda yeterli bilgiler verebilmiş olsalardı bu bölümü yazmamıza hiç gerek kalmazdı. Ne var ki tarihî kaynaklar anlaşılmaz bir durumdadır. Bu yüzden bir süre bu bilgilerin şemsiyesi altından çıkacağız. Ammianus Marcellinus ve çağdaşlarını müdafaa etmek isteyenler çıkabilir. Ne var ki onlar ya basiretsizliklerinden, ya da kabiliyetsizliklerinden dolayı saçma sapan şeyler yazdıklarından, verdikleri bilgilere inanmak mümkün değildir. Acaba Romalı bilim adamları Batı Sibirya'ya görevli olarak gitmeye hiç ilgi duymamışlar mı? Evet, gerçekten o dönemde oraya gidebilmiş olsalardı, mesela Marcellinus, hayatta kalıp geri dönerek meşhur "tarih"ini yazma şansı çok az olurdu.

Bu yüzden eski müellifleri tenkit etmekten maksat onları yargılamak değil, durumu daha doğru olarak tesbit etmektir. Aksine yargılanması gerekenler, kadîm metinleri mot-a-mot takip etmekten kaçınarak -ki bu metinlerde gerçekler vardır ama arayıp bulmak zordur,- sadece herkesin işine geldiği gibi anladığı tercümelere istinaden inceleyen 20. Yüzyıl tarihçileridir.

ve ona itaat ediyor iseler -ki bu tür şeyler ortaçağlarda sık sık oluyordu- bu durumda Germanarich'in devletini kadîm devletler arasında saymak gerekir. Yeni yazarlar ise sadece detaylarla uğraşmaktadırlar.

Filologlar tarafından yapılan mot-a-mot çeviriler kesinlikle doğru neticeler vermezler. Dolayısıyla ülkeler bilgisi (coğrafya), halk bilgisi (etnoğrafya) ve halkların gelenekleri (tarih) bilgisi olmadan tarihî kaynaklara anlam vermek mümkün değildir. İyi bir tarih bilgisi olmadan çeviri yapan kişi kelimelerin ve cümlelerin asıl ifade etmek istediği mânâyı yakalayamayacağı için tahminlere dayalı çeviriler yapacaktır ki, mânâ daima muallakta kalır. Mesela Suca dikitini uydurma bir şekilde çeviren Bernchtam[182], yanlış çeviriye istinaden büyük fâtih Yağlakar kabilesini yumurtladı.

Peki S.Y. Malov'un teklif ettiği çıkış yolu nedir? Aynen aktarıyorum: "Ben öncelikle türkologların türkçe sentaks ve gramer kaidelerine göre âbide metinlerinin çevirisini yapmalarından yanayım. Ondan sonra tarihçi bu âbideleri (çevirilerini) kendi tarihî etüdlerinde kullanabilir." (s. 88). Bu satırların yazarı türkolojinin büyük üstadıyla tamamen aynı görüştedir. Tarihçi ve coğrafyacı "Eski Türkçe Sözlüğü" (L. 1969)nde hiç geçmeyen coğrafî kavramları ve şahıs ünvanlarını tam olarak tesbit edebiliyorlar. Mesela Volçu bir nehir ismidir (s. 112). Peki bu nehir nerededir? Şimdiki ismi nedir? Hangi atlas kitabında bulabiliriz?[184] İşte filolog bunu beceremez. Bu yüzden doğru filolojik çalışmalar işlenmesi gereken bir hammadde durumundadır.

Yahut D.S. Lihaçev ve Y.Ç Skrijinskaya'nın yaptığı gibi çeviriye doğru ve güzel yorumlar da katılabilir. Bunlar Nestor ve Jordanes gibi kadîm yazarların görüşlerini daha düzgün takdim etmek için tarihçinin metnine ilave edilebilecek aynı paraleldeki doldurmalar olabilir. Ama XX. Yüzyıl okuyucusu daha başka konularda, özellikle güncelliğini koruyan hususlarda değişik bilgiler istemektedir. Mesela Nestor veya Jordanes Gotlar'ın ve Hunlar'ın yer değiştirmeleri, bu yer değiştirmenin neden gerekli olduğu konusuna hiç değinmemişlerdir. Keza onların toplum hayatında nasıl bir yer işgal ettikleri, etnolojide ne ifade ettikleri hususunda hiç kafa yormamışlardır. İşte bu son noktayı aydınlatmak için işbu kitap yazılmıştır.

182 Malov S.Y., *Yeniseyskaya pismennost turkov*, s. 88.
183 *A.g.e.*, s. 85-90.
184 Volçu: Bugünkü Urungu (Cungarya'da) (Gumilëv, *Drevniye Türki*).

Konuyu bir başka şekilde anlatmaya çalışırsak mütercim, müşerrih ve yorumcu (müfessir), parçacı ve montajcıya hammadde hazırlayan kişilerdir. Bunlardan hiçbiri, diğer ikisinin yardımı olmadan işini yapamaz. Bunun her üçünün bir kişide meslek haline gelmesi geçmişte dahi mümkün olmamıştır.

Yine de bir konuda Malov'la mutabakata varmak istemiyorum. Malov diyor ki: "Ben sadece bütün gramer kaidelerine hakkıyla riayet etmeleri şartıyla tarihçilerin dikitlerin çevirileriyle meşgul olmalarını isterdim." (Age.). Herhalde üstadımız şaka etmekte! Yani bir kişi hem demir cevherinden çelik elde edecek, hem onu haddeden geçirecek, hem vinçle kaldıracak, hem de yerine koyacak! Tarihçiler için eski dili bilmek de bir lükstür. Eğer tarihçi dil uzmanının yaptığı işi yapmaya kalkarsa asıl işiyle uğraşamaz. Halbuki dil uzmanı grameri daha iyi bilir.

Tarihçi dilini genelleştirmek de umumî bir kayıtsızlıktır. Çünkü o durumda olaylardan bahsederken savaş, barış, ittifak, yürüyüşten başka kelimeleri kullanamaz hale geliriz. Tıpkı kale, şato ve mâlikane yapımında kullanılan tuğlaların esas unsuru teşkil etmeleri gibi. Halbuki "kriminolojist" diyebileceğimiz dil uzmanlarından farklı olarak başka hammaddeciler ve metod uzmanları da vardır. Mesela bir dedektif bir cinayeti araştırırken sadece görgü tanıklarına bağlı kalmaz. Cinayet anındaki hava durumunu, suçlunun karakterini, davranışlarını ve en önemlisi de kanunî ölçüler dahilinde, başka eylemlerle analojik benzerliklerini de araştırır. Etnolog temanın ufkunu genişletip, tarihi kaynaklardaki farkları tek tek ayıklayabilirse, olaylar arasında bağlantı kurmak ve onların birbirleriyle ilişkilerini tesbit etmek suretiyle hem kendisi, hem de okuyucu için enteresan sonuçlar yakalayabilir.

Şimdi IV-V. Yüzyılda Hunlar'ın sahip olduklarını şöyle gözler önüne seren inandırıcı versiyonları aramaya başlayalım. A. Marcellinus ve Jordanes Hunlar'ın Alanlar üzerinden zafer kazanmalarını özel bir savaş taktiğine borçlu olduklarını kaydediyorlar. "Alanlar uzun bir

185 Bilgi haşiyeleri sadece bütün literatürün değil, eskilerin tenkitlerini tekrarlamaktan başka bir şey yapmayan ve tarihi coğrafyayı anlamayan yeni yazarların da problemidir.

savaş tecrübeleri olmakla birlikte, dış görünüşleri, hayat tarzları ve insaniyet yönünden onlardan farklı olan Hunlar, düşmanlarının savaş güçlerini kısmen zayıflatarak, onları itaat altına aldılar."[186] Geleneksel olarak bu yeterli bir açıklamadır[187] ama olayın künhünü öğrenmek istersek yetersiz kalır. Bu arada Alanlar neden Hunlar'ın savaş taktiklerini almadılar? Bunun için tastamam 200 yılları vardı. Bilahere ata ve süvariye düşmanın yaklaşmasını önleyen uzun mızraklarla mücehhez Hunlar Gotlar'ı da yenmediler mi? Diğer yandan Alanlar savaşçıların dinlenebileceği kalelere sahiptiler ve Hunlar kaleleri fethedemiyorlardı. Hayır, bu versiyon gerekli ama tatmin edici değil.

Etnogenez safhalarını karşılaştıralım. Hyung-nular ve Sarmatlar akrandır. Her iki halk da tarih sahnesine M.Ö. III. asırda çıkmıştır. Yani 700 yıllık bir sürenin sonunda her ikisi de kırılma safhasında idi ve üstelik Hyung-nular dış darbeler ve etnik bölünmeler gibi engellemelerle de yüz yüze gelmişlerdi. Bu safhada etno-sosyal sistemi bozan veya lüzumsuz yere yük olan pek çok süb-passioner ortaya çıkar. Alanlar'da da böyle olmuştu ama Hyung-nular kendilerine ayak bağı olacakları Siyenpiler'e terketmişlerdi. İşte bu Hyung-nu süb-passionerler Siyenpiler'le hızlı bir şekilde kaynaşarak, yerlerine on kimera etnos türemişti[188].

"Yenilgiyi kabul etmeyen" yani passioner Hyung-nular –ki batı steplerinde yaşıyorlardı– bu oldukça ağır pozisyondan çıkmayı başarmışlardı. Onlar, düşmanla karşılaşıp onu mağlup etmek yerine dost bulabilecekleri topraklar aramaya başladılar. 360'da Bizans tarafından da desteklenen Got-Alan ittifakıyla savaşmaya başlayan Hunlar'ın, kendi dilini konuşan, kendi inancını paylaşan ve kendi zevklerine sahip bulunan ama Hunlar'la birlikte hareket eden, onların saflarını dolduran pekçok dostları vardı. İşte size simbiozun verebileceği şey!

Ancak simbioz sadece tahammül ve karşılıklı anlayış göstermek suretiyle, elde edilebilir. Süb-passionerler umursamaz tipler olduğun-

186 Yordan, s. 91.
187 Gumilëv, *Hunnu*, s. 247.
188 Gumilëv, *Hunnı v kitaye*, s. 25-43.

dan genelde tahammüllüdürler ki, bu tahammül hassas insanlar için çekilmez bir azaptır. Fakat karşılıklı anlayış gösterme, süb-passionerler prensipte egoist olduklarından herkeste müşahede edilmez. Binaenaleyh süb-passionerler herkesi hafife alırlar ve tıpkı Ammianus Marcellinus'un yaptığı gibi komşularından nefret ederek, onlar hakkında kötü konuşurlar. Simbiozu teşkil edebilmek için hayal gücüne ve hüsn-ü iradeye sahip olmak gerekir. Buna, popülasyon düzeyinde özellikle etnogenezin akmatik safhasında yani genç etnoslarda rastlanır. Hunlar, Hyung-nular'ın tekrarlanmaz gençliğini teşkil eden kesimidir fakat bu gençlik dönemi de sadece bir yüzyıl onları idare edebilmiştir. Dolayısıyla bir milletin kader çizgisinde bir asırlık süre, hiç yaşanmamış gibi fazla üzülecek bir şey değildir.

Amal boyundan gelen Got kralı güçlü *Germanarich* devleti Alanlar'ın arkasındaydı. Mensup olduğu *Ostrogot* kabilesi devleti ele geçirmişti. Diğer üç kabile doğuda *Herul*lar, batıda ise *Gepid*ler ve *Vizigot*lar devleti ayakta tutan güçlerdi. Gotlar yükselme safhasında bulunan genç bir etnostu ve genç olduğu için de bunca büyüklüğün yükünü kaldıramıyordu. Devletleri silah gücüne, komşularına şan-ı şerefine (şerefli olan kimse yok muydu?) karşı saygısız davranmaya ve Romalılar hariç hiç kimseye sempati duymama ilkeleri üzerine kurulmuştu. Gotlar Büyük Konstantin'in torunlarının dini olan Ariizmi benimsemişlerdi. Fakat bazı Bizans cemaatleri yani Romeo-Hristiyanlar *İznik* konsülüne bağlandıkları için Gotlar bu konuda tecrid edilmişlerdi. Mitraizme bağlı olan *Ant*lar, *Veneda*lar ve *Sklaven*ler, gerek kan ve gerekse din unsuru yönünden kendilerine yabancı kişilerin başlarına geçmesinden pek rahatsız olmuş görünmüyorlardı. Germanarich savaşçılarının itaat altına aldığı kabilelerin sayısı onbeş civarında ise de, bizi sadece bir tanesi yani *Rugor*'lar ve kısmen *Rosomon*'lar ilgilendirmektedir.

İskandinav Yarımadası'ndan gelmiş olan Alaman kabilesi Rugiler ve (Rugorlar) Gotlar'dan daha önce mevcuttular. Gotlar onları Baltık sahillerine ve Baltık karşısındaki adalara sürmüşlerdi. Muhtemelen bugün bu adalar *Rugen* ismini onlardan almışlardır. Gotlar daha sonra Rugiler'i ve komşuları *Vandal*ları güneyde Tuna sahillerine kadar sürdüler. Onların Rugiler üzerinde hâkimiyet kurup kurmadıklarını ve

berikilerin Norik'de (Norikum: bugünkü Avusturya) Tuna boyunca bağımsızlıklarını koruyup koruyamadıklarını bilmiyoruz.

X. Yüzyıl Alman vakanüvistleri *Kiev Prensesi Olga*'yı Rugi imparatoriçesi (*Helena regina rugorum*) olarak gösterdikleri için Rugiler bizi diğerlerinden daha fazla ilgilendirmektedir. Çünkü onlara göre Rus halkı Rugi kabilesinin bir koludur. Jordanes'de Orta Dinyeper civarında yaşayan halklara Rosomon ismiyle rastlanmaktadır[189]. Rosomonlar hiç şüphesiz eski Ruslar'ın atalarıdır[190] ama acaba V. Yüzyılda İtalya'ya kadar yayılan tarihi Rugiler'le ne gibi alâkaları vardı?

Rosomonlar'ı Tuna hattı üzerinde yaşayanlarla değil de, Dinyeper sahillerinde yaşayan diğer halklarla birlikte Gotlar'dan kaçan Rugi grubu içinde göstermek ayartıcı bir olaydır ama bunu ispat etmek zordur. Çünkü Rosomonlar sadece Jordanes'de ve o da bir defa zikredilirler. Halbuki diğer şekil açık: Rosomonlar tıpkı Rugiler, Vandallar ve Antlar gibi Gotlar'ın hâkimiyeti altında değildiler. Jordanes onları "hâin millet" diye tavsif etmekte ve Gotlar'ın başına gelen felâketlerin müsebbibi olarak göstermektedir. Bu kadar milleti kendisine düşman eden Gotlar iyi millet olduğuna göre Jordanes'e hak verilebilir! Bunu aklımızın bir kenarında tutarak olayların karmaşık seyrine geçelim.

Bir Geyik veya Beklenilmeyen Zafer

370'de Hunlar'ın Alanlar'la yapılan savaşları kazandıkları ancak kesin bir zafer elde ederek onları boyunduruk altına alamadıkları malumdur. Seyyar Hun süvari birlikleri Kaspi Denizi'nden Azak Denizi'ne kadar uzanan Kuzey Kafkas steplerini kontrol altında tutuyorlardı. Sadece dağlık kaleler ele geçirilememiş[192] ve göçebeler steplere gi-

189 Yordan, *a.g.e.*, s. 91.
190 Rıbakov B.A., *Drevniye rusi*//Sov. arxeologiya, XVII/23-104.
191 "Maiotis taraflarına" (A. Marcellinus, XXXI, 2, 1).
192 Bu kalelerden birini Sülek vadisinde gezme imkânım oldu. Geçit vermeyen vadideki tabyalar devasa boyutlardaydı. Dağ tarafı ise balta girmemiş ormanlarla korunuyordu. Bu tür kaleleri atlı savaşçıların fethetmesi mümkün değildir ve zaten kale önlerinde de herhangi bir çatışma izine rastlanmadı.

den nehir kollarını kendilerine üs olarak seçmelerine rağmen genel anlamda Tuna'yı kontrol altına alamamışlardı[193]. Aşağı Tuna Herullar'ın kontrolündeydi. Herullar Skandinav görünümlü olsalar da yerli bir halktı[194] ve bilahere Germanarich tarafından itaat altına alınarak Germenleştirilmişti. *Odoakar* kumandasında İtalya'yı fetheden bu halka ülke tarihinde *Gens Herulorum* denilmektedir.

Herullar son derece çevik ve alışılmışın dışında uzun boylu idiler. Hemen bütün komşularının hafif piyade birliklerini onlar teşkil ediyorlardı. Hunlar'la savaşıp savaşmadıkları konusunda ise herhangi bir bilgi yok. Hunlar'ın Aşağı Tuna boylarını ele geçirmeye kalkışmamaları da bunu gösteriyor. Çünkü Hunlar kendilerine başka bir güzergâh bulmuşlardı.

371 yılında bir gün Hun süvari birlikleri arasından ayrılarak avlanmak maksadıyla *Taman Yarımadası*'na gelen bir grup, orada gördükleri bir dişi geyiğin peşine takılır. Nihayet dişi geyiği deniz kenarında sıkıştırırlar fakat geyik birden denize dalar ve körlemesine yüzerek[195] Kırım'a ulaşır. Avcılar yine geyiği takip ederler ve altında geçitler bulunan sulak bir yere ulaşırlar. Hemen diğer silah arkadaşlarını çağırırlar. Yel gibi yetip gelen[196] Hunlar *Skifya*'nın yani Kuzey Kırım'ın bu sahilinde oturan kabileyi bir solukta ele geçirirler[197].

193 Orta Don üç taraçayı şerit gibi çevirir. Aşağı akımında sahiller ormanla (tukay) kaplıdır. Orta akımı ise iğne yapraklı çamlarla bezelidir ki yerli halk ve askerî birlikler için iyi bir sığınaktır. Don Kazakları'nın XIII. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla kadar Nogaylar'dan burada gizlenerek korunduklarını hatırlatalım. Hunlar'ın onları yenebilmek için sayıca üstün olmaları gerekirdi. Halbuki Hunlar'ın sansız sanaksız birlikleri olduğu şeklindeki rivayetler Avrupalı tarihçilerin fantazilerinden başka bir şey değildir. Gerçekte ise Hunlar bu savaşlarda gönüllü birlikler kurmuşlar ve küçük bölüklerle saldırmışlardır. Zaten sayıları 370 yılında oldukça azdı. Durum daha sonraları değişmiştir tabiî.

194 Yordan'ın tarihçisi Ablaviy, Erulları "Sikitlere" bağlamaktadır. Bkz. Skrjinskaya, *a.g.e.*, s. 266-267. Yazar burada "Erul-Herul" kelimesini özdeşleştirmektedir.

195 Yordan, *a.g.e.*, s. 90-91.

196 A.y.

197 Skrjinskaya yorumunu "geyik efsanesi" kelimeleriyle başlatmakta (s. 271) ve V. Yüzyılın ilk yarısında yaşamış yazarlardan Jordanes ve Zosimus gibi

Bundan sonrasını tahmin etmek güç değil. Hunlar o dönemde tahkim edilmeyen *Perekop*'a kadar sızarak, en iyi savaşçılarını vâki bir Hun saldırısına karşı *Don*'un sağ tarafını korumak için göndermiş bulunan Gotlar'ın arka bahçesinde belirivermişlerdi. Artık Hunlar'ın *Azak* civarındaki vadileri ele geçirmelerine kimse mâni olamazdı.

V. Yüzyıl yazarlarından Eunapios şöyle der: "Mağlup İskitler (Gotlar) Hunlar tarafından kılıçtan geçirilmiş ve çoğu ölmüştü. Bazıları yakalanıp karıları ve çocuklarıyla birlikte katledilmişti. Çünkü katliamda ayırım yoktu. Bazıları ise bir araya toplanarak kaçmaya girişmişlerdi."[198] Elbette bu arada bazı abartılar da olacaktır.[199] Halbuki gerçekte pek çok Ostrogot Hunlar'la birlikte kalmış ve meşhur *Katalaun* savaşında onların safında çarpışmışlar, daha sonra ise *Nedao Nehri*'nde onlara karşı vuruşmuşlardır. Ancak başka bir husus daha önemlidir: Germanarich'in devleti bir kabileler ittifakı değil, daha ziyade "mozaik imparatorluk" idi. Gotlar'ı mağlup eden Hunlar birçok kabileye bağımsız olma imkânı sağlamış ve bunlar yabancı fâtihler tarafından saygı görmüşlerdir.

septiklerin görüşlerine katılmaktadır. Jordanes Gotlar'ın başına gelen bu trajik olayların kötü ruhlar-Hunlar'ın ataları tarafından deniz ötesinden gelenlerce gerçekleştirildiğini (a.y.) ileri sürmekte Zosimus ise şöyle yazmaktadır: "Benim ele geçirdiğim malumata göre Tanay suyuyla beslenen Kimmer Boğazı'nın suları çekildiği bir sırada onlar (Hunlar) Asya'dan Avrupa'ya yürüyerek geldiler." (A.y., s. 271) Ben Zosimus'a inanıyorum. Sebebi şu: IV. Yüzyılda kutuplardan bozkıra hızla akıp gelen siklonlar Volga, Don ve Dinyeper (Özü)in doğduğu ormanlık alanı nemlendiren fırtınalar getirmiş olmalılar. Bu nehirlerin taşması sonucu aşınan toprak Volga Deltası'nda ve Don'un aşağı akımlarında sığlık meydana getirdiler ki, bilahare bunlar Azak Denizi'nin dalgakıranlarını aşındıracaklardır. Belki de kendi bildiğini en doğru olarak kabul etme alışkanlığına kapılan yazarlara karşı duyulan bir şüphe bu tarihçinin anlattıklarına inanmama esas teşkil etmiştir. Keza Lavoisier orada bir meteorit vukû bulduğu ihtimalini reddetmekte ve şöyle demektedir: "Gök taş yağdıramaz, çünkü gökte taş yok." Ama bazan hiç umulmayan şeyler de hakikat olabilirler.

198 İskitler ve Kafkazlar hakkında eski tarihçilerinin verdikleri bilgileri V.V. Latışev Rusça tercümeleriyle birlikte toplayarak yayınlamıştır. Bkz. Greçeskiye pisateli, I/726.

199 Artamonov M.I., *İstoriya Hazar*, s. 51.

M.I.Artamonov "Çernyachovsk mezar kültürünün" tamamıyla Gotlar'a atfedilmesi gerektiğini kaydediyor. Halbuki bu dönem sadece IV-V. Yüzyıldır. Hatta şayet bu kültür monolit değilse yani Got, Sarmat ve muhtemelen Slavyanlar'ı (Antlar'ı) da içine alıyorsa, bu durumda Hun istilasıyla aynı döneme rastlayan IV. Yüzyılı yok saymak gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır.[200] Artamonov'un çıkışı şaşırtıcı olmakla birlikte şüpheli bir durum daha var: Çernyachovsk kültürü orman-steplerde eriyip gitmiştir; Hunlar ise bozkırlıdır ve ormanda hâkimiyet kurmamışlardır. Yerli Slavyanlar, Litvalar ve Fin-Ogurlar onlara yardım etmiş olamazlar mı? Bu şimdilik kesin bir husus değildir ama ilerde esaslı şekilde üzerinde durulacaktır.

Diğer yandan daha önce *Bosporos* hükümdarlığının bulunduğu *Helen* şehirleri ve bu cümleden *Pantikap* da (şimdiki Kerç) Hun istilasından zarar görmüştür. Bu bölge Roma'nın haşmetli günlerinde özel yerini ve bağımsızlığını korumuş; IV. Yüzyılda ise yine Romalılarca kaderine terkedilmişti. *Augustus* ve *Tiberios* döneminde güney sahildeki şehirler önemli ticaret merkezleriydiler. Bozkırlılar buralara köle ve deri getirirler, Grekler ise karşılığında şarap ve lüks eşyalar verirlerdi[201]. III. Yüzyılda Gotlar Bosporuslular'ı ülkelerini Küçük Asya ve Grekya'ya yapacakları saldırılar için üs olarak kullandırmaya icbar ettiler[202]. Bundan sonradır ki Bosporuslular kendilerini yüzüstü bırakan hain Romalılar'dan nefret ettiler. Ancak Hunlar Kuzey Kafkasya'ya sarkınca hiçbir engelle karşılaşmadan Bosporus krallığını yerle bir ettiler[203].

Neden?

Hunlar'ın kale kuşatmalarında başarılı olamadıklarını bildikleri halde Helen halkları neden teslim oldular? Çünkü Hunlar kumandanları *Balamber*'e (Balamır) kayıtsız şartsız itaat ediyorlardı ve de disiplinliydiler. Halbuki Grekler'in gemileri vardı. İki tarafları da denizdi ve biraz gayret etselerdi pekâlâ kurtulabilirlerdi.

200 *A.g.e.*, s. 46-51.
201 Mommzen T. *Istoriya Rima*, V/272.
202 *A.g.e.*, s. 211.
203 336'da Bosporus tekrar Romalılara geçmişti fakat kısa süre sonra Roma (Bizans) Kırım'da yaşayan Grekleri kaderleriyle başbaşa bırakacaktır. (A.y., s. 268)

İşte obskürasyon safhası budur. Bu safhada yokolup gitmek direnmekten daha kolaydır. Eğer kurtulma gayretine sahip bir miktar enerjik Grek var idiyse dahi, onların *Stilicho* ve *Ayeçeyus* (Aetius)'un[204] âkibetine uğradıkları muhakkak. Çünkü etnogenezin statik kanunları değiştirilemez. Hunlar'ın sabık Posporus hükümdarlığına ait Helen şehirlerinde yaptığı katliamdan sonra artık Bizans devleti haline gelen Doğu Roma İmparatorluğu da onların düşmanları arasına girdi.

Güya her şeyin başka türlü olması gerektiği kabul edilen kuzeye dönelim. Perekop'a gelen Hunlar orada obskürasyon dönemini yaşayan halklarla değil, yükseliş safhasında bulunan etnoslarla çarpıştılar. Burada enerji oldukça fazla ise de, bu enerjiyi batıya doğru kanalize edecek dominant yoktu. Germanarich 110 yaşındaydı ve içinde bulunduğu açmazdan çıkış yolları bulacak, değişen şartlara göre yeni stratejiler geliştirecek elastikiyetten yoksundu. Krallıkları sadece ünvan ve sulta cihetinden göstermelik hâkimler[205] tarafından yönetilen Vizigotlar Germanarich'e bağlıydılar. Vizigotlar ve Gepidler de dahil herkes bağımsızlık elde etme çabası içindeydi ve en kötüsü Venedalar'ın (Slavyanlar) de bu harekete katılmış olmasıydı. Germanarich, ihanetinden dolayı karısı Rosomonka Sunilda'nın atlara bağlanarak parçalanıp öldürülmesini emretti. Fakat bu olaydan sonra karısının kardeşleri *Sarius* ve *Ammius* kralı böğründen kılıçla yaraladılar[206]. Germanarich ölmedi ama, sağlığına da kavuşamadı ve yaşlı bir bunak olarak devlet işlerini çekip çevirmeye devam etti.

Germanarich o güne kadar sayıca hayli kalabalık olan ve başından beri direnmeye çalışan Venedalar'a tepeden bakmıştı[207]. Keza Estler'i (Litvan kabileleri arasında bulunan Aistalar değil)[208] da itaat altına almış ve Ostrogotlar'dan nefret eden ne kadar kabile varsa tebaası arası-

204 Her iki kahraman da Roma imparatoru tarafından haince öldürülmüştür.
205 Veber G, *A.g.e.*, s. 593.
206 Yordan., s. 91-92.
207 *A.g.e.*, s. 90: "Hatta şimdi (IV. Yüzyıl) insafsızlık ederek hep birden yüklenseler de" İşte passioner itkinin sınırı. Venedalar, daha sonra Saksonlar ve Franklar rotadan çıkmış genetik bir passionerlik kaparak startı bırakıp finişe geçeceklerdir.
208 Skrjinskaya, *a.g.e.*, s. 221.

na doldurmuştu. Halbuki Hunlar Gotlar'dan farklı olarak düşman değil dost aramaktaydılar ve bu yüzden düşmanlarından kaçan bütün kabile ve halklar onlarla temasa geçmişlerdi.

375'de Germanarich, mahvolduğunu görünce otuz yıllık bir gecikmeyle kılıcını kendisine saplayarak intihar etti (bunu vaktinde yapsaydı, bu kadar aptalca işlere yol vermemiş olurdu). Bundan sonra Ostrogotlar'ın bir kısmı Hunlar'ın itaatı altına girerken, öyle kolay kolay teslim olmak istemeyenler de Vizigotlar'a sığındılar.

Vizigotlar'ın yönetimi altında bulunan *Balt* kabilesi uzun zamandan beri kraliyet kabilesi Amallar'ın rakibiydi ve sık sık bağımsızlık kararı alarak, sonunda etnik bir bölünmeye sebep oldu. Böylece tek olan halk, birbirine düşman iki etnos hâline geldi. Muasırımız *A.S. Puşkin*'in hadisât mantığı ismini verdiği tarihî kaderin veya "eşyanın gücü"nün akisleri bazan çok uzun yıllar sonrasına uzanır, bazan da önemli neticeler intaç etmeyebilir. Elbette bu, tarihi deretminizme zıttır ama geleceğin anlaşılması hususunda hiç de ferdî bir şey değildir.

Hunlar batıya doğru ilerlemeyi sürdürdüler. Vizigotlar onları Dinyester sahilinde bekliyorlardı. Hun süvari birlikleri mehtaplı bir gece bu nehri muhafızların olmadığı bir yerinden geçerek Vizigotlar'a bir sırt darbesi indirmek suretiyle panik yarattılar. Gotlar'ın büyük kısmı Tuna'ya atlayarak Doğu Roma İmparatoru Valentinian'a sığınmaya çalıştılar. 376'da Gotlar yöneticilerinin kararıyla Tuna'yı dolaşarak Arius vaftizinden geçip hristiyanlığı kabul ettiler[209] ve böylece bizim ilgi alanımız dışına çıkmış oldular. Got tarihi detaylı olarak yazıldığı için bizim daha fazla ilave edecek bir şeyimiz yoktur.

Kâfir Vizigotlar'ın çok az bir kısmı kumandanları *Atanarich*'in önderliğinde *Prut* ile *Tuna* arasındaki *Gilce* ormanının kesif bölgelerine gizlendiler. Atanarich askerî kampına bir idol ve esirlerin kurban edildiği bir sunak koydu.[210] Ancak Hunlar'la daha fazla savaşamayacağını anlayınca 378-380 yılları arasında İmparator Theodosius'la anlaşarak, federatif bir müttefik olarak savaşçılarını imparatorluğun emrine verdi. Böylece askerleri ve çocukları Bizans'ın emrine girmiş oldular.

209 Valentinian Ariusçuların kıskançlığını celbetmişti.

210 Veber G., *a.g.e.*, s. 594.

Ostrogotlar'ın kaderi daha da çetrefildi. Germanarich'in ölümünden sonra Gotlar bağımsızlıklarını ve şereflerini istirdat etmeye giriştiler. Germanarich'in halefi Amal Vinitarius "içi yana yana Hunlar'ın hâkimiyetini kabul etti."[211] IV. Yüzyılın ortalarında[212] gücünü göstermek maksadıyla ordusunu Antlar'ın sınırlarına sevketti. Çarpışmaların ilk raundu hezimetle sonuçlandıysa da, bilahere daha dikkatli davranarak düşmanının kralı Boja'yı oğulları ve onyedi kumandanıyla birlikte çarmıha gerdirdi.[213].

Böylesine tuhaf bir keyfiliği nasıl algılayabiliriz? Sanırım Eunapios'un Hunlar'ın vahşiliği konusundaki görüşü gibi bu da, antik yazarlarda görülen aşırı abartmalardan farklı bir şey değildir. Bir kere 376'dan sonra Vizigotlar, Ostrogotlar'ın bir kısmını bünyelerine aldıktan ve Gepidler bir Got kabilesi olmakla birlikte, zayıf düştükleri ilk fırsatta Ostrogotlar'dan ayrıldıktan sonra Gotlar'ın bu kadar askeri bulmaları mümkün değildir[214].

Antlar nüfusça kalabalık ve güçlüydüler[215]. Onlarla savaşmak hem zordu, hem de sonu felâketle bitebilirdi. Nitekim Hunlar, ittifakın ilgasından sonra onlardan bir çağrı almışlar ve muhtemelen çağrıya icabet etmişlerdir. Kral *Boja*'nın katledilmesinden bir yıl sonra Hun hükümdarı *Balamber* kendisine sâdık olan Ostrogotlar'ın çağırısına dayandırarak *Vinitarya*'ya saldırdı ve birkaç başarısız hücumdan sonra düşman ordusunu kılıçtan geçirerek *Erak* (şimdiki Dinyeper) nehrinde vukû bulan çarpışmada onu okla öldürdü. Bu olaydan sonra bozkırda uzun süreli bir barış sağlandı.

211 Yordan, *a.g.e.*, s. 115.

212 Skrjinskaya, s. 320.

213 A.y.

214 A.y., s. 206-208.

215 Antlar konusunda belki de tek ve tartışmasız konu budur. Bütün tarihçiler birbirinden farklı görüşler ileri sürerler. Ancak onların mâkul görüşleri Hunlar'ın Avrupa halklarıyla olan temasları konusunda bazı sorular yöneltmemize yol açmaktadır. Bu konuda Skrjinskaya'nın şerhlerinde serdettiği görüşlere katılıyorum. Çünkü o Antları Slavyan olarak görmekte ve Polonyalılar'ın ataları olarak kabul etmektedir. (Daha sonraki bölümlere bkz.).

Hunlar V. Yüzyılın başlarında hiçbir direnişle karşılaşmadan batıya doğru ilerlediler. Herhangi bir çatışma olmadan ilerlemeleri şaşırtıcı gelebilir. Bu yüzden şimdi pek de fazla olmayan tarihî olayların seyrine ve *Pannonya* halklarının coğrafi tarihlerine bir göz atalım.

Dacia'da Got kabilelerinden Gepidler oldukça güçlenmişlerdi ve kumandanları *Ardarich* Atilla'nın şahsî dostuydu. 376'da Vizigotlar'la birlikte Bizans sınırlarına sığınan Ostrogotlar onlarla bir arada yaşayamamışlardı. 378'de Ostrogot generalleri *Allatius* ve *Safrach* halklarını Pannonya'ya getirerek Tuna sahillerine iskân etmişlerdi.[216] 400. yılda Hunlar aynı nehrin sahillerinde göründüler. Got federasyonunun âsi lideri *Gaina* Konstantinopolia sakinleriyle yaptığı çarpışmaları kaybederek Tuna'ya kaçmış ve orada Hunlar tarafından ele geçirilerek kellesi vurulmuştu[217]. Aynı günlerde Bizans generali Gaudensius oğlu Ayeçeyus Hunlar'ın elinde rehin tutulmaktaydı ve akranları Atilla ve bilahere Hunlar'ın hükümdarı olacak olan amcası Rugila ile iyi dost olmuştu. Hunlar, aralarında Antlar'ın ve Rugorlar'ın da bulunduğu birçok kabilenin yardımıyla herhangi bir savaşa girmeksizin Pannonya'yı işgal ettiler. İşte sözü edilen "Hun ordasının yakıp yıkıcı istilası" bu şekilde gerçekleşmiştir. Alın size Kâbil ve Hâbil'in torunlarının yazdıkları tarih. Başka ne beklenirdi ki?

Ancak Hunlar'ın da düşmanları vardı. Daha doğrusu bunlar Hun ittifakına giren kabilelerin düşmanlarıydı. Mesela Suebler Gepidler'in, Vandallar Rugiler'in, Burgundlar ve öfkeli Alanlar ise bizzat Hunların düşmanlarıydılar. Gerçekten de bu halklar Hunlar'ın korku kendi vatandaşlarını terketmişlerdi. 405'de onlar İtalya'yı istilâ etmişler ve kumandanları Radagais yakalanan bütün senatörleri tanrısına kurban etmeye ant içmiş fakat sonra kendisi Stilicho savaşçıları tarafından muhasara altına alınarak, yakalanıp kellesi vurulmuştu. Sadece bu yürüyüş bile Hun baskısının Avrupa halkları üzerinde ne gibi neticeler doğurduğunu göstermektedir. Gerçekte herkesin kafasında yer eden şu meşhur Büyük Halk Göçleri Gotlar'ın Skandza'dan çıkışlarıyla birlikte Markoman savaşları akibetinde 160-170. yıllarda başlamış fa-

216 Yordan, a.g.e., s. 92.
217 A.g.e., s. 301.

kat Hunlar'ın Volga ötesi bozkırlarında görünmesiyle kimse yerinden yurdun olmamıştır.[218]

V. Yüzyılın başlarında Hunlar'ın ana askerî karargâhı Karadeniz sahilleri boyunca uzanan bozkırlarda kurulmuş ve 412'ye kadar Bizans elçileri oraya gidip gelmişlerdi. Öyle de olsa Hunlar'ın Tuna sahillerine göçetmeleri sürekli şekilde devam ediyordu ve Macaristan stepleri bildiğimiz sebeplerden ötürü V. Yüzyılda Hunlar tarafından terkedilinceye kadar onların vatanları olmuştu.

Bozkır bölgesini kıskaç altına alan kuraklık döneminden sonra bazı iklim dalgalanmaları Sibirya ormanlarının ve orman-steplerinin güneye doğru genişlemesine yol açmış, dolayısıyla kuru bozkırlar daralmış daha doğrusu Hunlar'ın oturdukları bölge küçülmüştü. Yoğun göçebe hayvancılığı için insanlar tarafından fazla iskân edilmeyen geniş meralar şarttır. Bozkırın bol kalorili bitki örtüsüne alışmış olan atlar ve koyun sürüleri ormanlık alanlarda nemli otlarla beslenemezler ve ayrıca da bol kar düşen yerlerde yem bulabilmek bir meseledir. Otları biçip kış için stok yapmak gerekirdi. Halbuki Hunlar bunu bilmiyorlardı. Bu yüzden yerli halkın emeğini sömürebilecekleri başka toprakları fethetmeye giriştiler. Ancak Hunlar bir yandan sayıları az olduğu için temkinli olmak, diğer yandan hiç olmamasından iyidir kabilinden ganimet elde etmek zorundaydılar. Avrupalı passioner barbarlar uğradıkları toprak kaybını sadece Roma İmparatorluğu'ndan telafi edebileceklerini anlamışlardı ancak teşkilâtlanmaları iyi olmadığından önce tam başarısızlığa, sonra yarı başarısızlığa uğradılar. Romalılar *Burgund*'lara Rhône vadisini, Vandal, Sueb ve Alanlar'a İspanya'yı, Vizigotlar'a Akvitanya'yı ve Franklar'a Gallia'yı bırakıvermişlerdi. Ancak geriye kalan barbarlar da bu ziyafetten pay istiyorlardı. Bilindiği gibi akıllı bir yönetici daima kitlenin arzusuna göre vaziyet alan kişidir. *Rugila* da akıllı ve dikkatli bir kumandandı. 430'da Hunlar, *Ren* nehrine ulaştıklarında o hemen Roma'yla diplomatik münasebetlerini düzeltmeye girişerek Gallia'daki *Bagauda* isyanını bastırmak için kendi ordusunu bile veriverdi. 434'de ölünce iktidar kardeşi *Munduzka*'nın oğulları *Atilla ve Bleda*'ya kaldı. Ama bu yirmi yıl zarfında neler oldu neler!..

218 Veber G., s. 310.

Atilla, Ayeçeyus ve Etnogenez Safhaları

Avrupalı Hunlar'ın tarihleri etraflıca yazılmıştır ve ancak istenilen bir bölüme istenilen bir yan başlık atılabilir. Fakat hiçbir tarihçi ihtiyar, genç ve orta yaşlı insanların güç ve kâbiliyet bazında ilişkilerini ortaya koymayı kendisine iş edinmemiştir. Halbuki Avrupa halklarının kaderini, kültür gelişmelerini ve durumunu şu meşum yirmi yıl belirlemişti.

Olayı akademik ifadelerle izah etmeye çalışalım. V. Yüzyılda Roma süper-etnosu obskürasyon safhasındaydı ve neredeyse bitkisel hayata girmişti. Akmatik safhadaki Suriye ve Küçük Asya halklarını bünyesinde barındıran Doğu Roma güçlüydü. Passioner itki ekseni o bölgeden geçmekteydi ve Hristiyanlar, Gnostikler ve Maniheist cemaatlar, kadîm bayağılığın enaniyetinden nefret eden genç passionerleri sünger gibi emmişlerdi. Bu cemaatlar birbirleriyle boğuşmuş, dinleyicilere kendi propagandalarını yapmış ve kâfir olarak kalmak isteyenlere karşı kendi şehirlerini müdafaa etmişlerdi. Akranları Germenler'den farklı olarak herhangi bir bedel ödemeksizin elde ettikleri felsefî görüşleri ve etnik dominantları vardı. Bu felsefî görüş ne çok eskilerde, ne Helenler'de, ne Yahudilerde ve ne de Mısırlılar'da mevcuttu. Bedel ödemedikleri şeylerin ilki *Khristos*'du.

Ne var ki bu enerjik passionerlere, üç asırdır huzur ve selâmet içinde yaşayan imparatorluk bünyesinde türemiş süb-passionerler kene gibi yapışmışlardı. Kesinlikle toplumun alt kademesi sayılmazlardı. Çoğu üst düzey görevlere yükselmiş veya orta dereceli memurluklar elde etmiş kişilerdi. Ama nerede bulunurlarsa bulunsunlar aç kurtlar gibi Roma medeniyetini kemirmişler, gelecek günleri ve dolayısıyla kaçınılmaz acı sonu hiç düşünmemişlerdi.

Onların kirli çamaşırlarını ortaya çıkarmaktansa, içinde bulundukları çağda meydana gelen olaylara bir göz atalım. 448'de Priskus Pannius Atilla'nın otağında büyükelçi olarak bulunduğu sırada çok pahalı *"İskit"* tarzı elbiseler giymiş bulunan bir Yunanlı'ya rastlar. Aralarında geçen sohbetten sonra Priskus muhatabının söylediği şu sözleri not alır:

"—Şu kargaşa dönemlerinde Romalılar'ın başına gelen felâketler, savaşlarda katlandıkları sıkıntılardan daha kötüdür. Çünkü kanun herkese aynı eşitlikte uygulanmıyor. Eğer kanunu bozan kişi çok zenginse, onun yaptığı haksızlıklar cezasız kalmakta ama dümenini çeviremeyenler kanunların kestiği faturaları ödemeye mecbur edilmektedirler."

Priskus itirazda bulunarak Roma kanunlarının son derece insanî olduğunu ve "kâbiliyetli kölelerin özgürlüklerini elde ettiklerini" ileri sürer. Yunanlı muhatabının verdiği cevap şudur:

"—Kanunlar güzel, toplum sağlam esaslar üzerine kurulmuş fakat eskilerin yaptığı gibi hareket etmeyen yöneticiler onları bozmaktadır."[219]

Yunanlı'nın anlatmak istediği şey, stereotip davranış değişkenliğinin insanlara hayat veren bir faktör olduğudur. İnsanoğlunun elinden çıkan kültür kalıcıdır ama Roma süper-etnosu çoktan son safhaya girmiştir: Mendillerini çıkarıp ellerinden kaçıp giden kültürün arkasından gözyaşı dökerlerken, bir başkaları onu afiyetle yemeye hazırlanmaktaydılar. Gotlar Slavyanlar'a biraz yer açmak için Makedonya, Trakya ve Hellas'daki kadîm halkları bir miktar seyreltirken, IV. Yüzyılda Bizans surların arkasına kilitlenmişti ve bu surlar yıkılınca *Gesperiya*[220] haritadan siliniverdi.

Cermenler akranları Bizanslılar gibi kendilerini süper-etnik bütünlük içinde birleştirecek özelliklere ve kültür geleneklerine sahip değillerdi. Aksine daha önce topraklarından hiç geçmemiş olan passioner itki Milâdın birinci asırlarında mevcut olan bağları da parçalamıştı. Birleşebilmek için kendilerine bir lider gerekiyordu ve onu da Hunlar'da bulmuşlardı.

Rakipleri Alanlar gibi Hunlar ve Kuzey Çin'deki Hyung-nular da korkunç bir kırılma safhası veya etnik sistemlerin passioner gerginliğinin sürekli parçalanma merhalesini baştan geçirdiler. Bazı özel ölçütle-

---

219 Destunis G.S., *Skazaniya Priska Paniyskogo*, s. 55-58.
220 VI. Yüzyılda artık kullanılmaz duruma düşen Batı Roma İmparatorluğu'nun eski ismi.

re sahip olmalarının da bunda rolü olmuştur. Ekolojik nişleri olmadığı için, kendilerine gerekli olan yiyecekleri vergi veya savaş ganimeti yoluyla elde etmek mecburiyetindeydiler. Yabancı topraklarda yırtıcı kuşlara dönmüşlerdi. Yok olmamak için komşularını avlamak, kendilerine benzemese de, hoşlarına gitmese de, aşırı ihtiyaç duydukları halkların sundukları şartlardan faydalanmak zorundaydılar.

Passionerlik, savaşlardaki kayıplarını telâfi eden kalabalık Ugor-Finler'in kendi saflarına karışmasıyla erimeye başlamıştı. Ugor-Finler cesurdular, atılgan ve enerjiktiler; Hun kumandanlara bağlıydılar ama kalbleri bir başka çarpıyordu. Sahip oldukları özelliklerden dolayı bir Hunno-Ugor kimerası meydana getirmişlerdi. V. Yüzyıla kadar bir arada yaşamış olmaları böyle bir attitüd ortaya çıkarmamıştı. Elbette farklı ekonomik nişlerde yaşamış olmalarıydı bunun sebebi. Birisi bozkırlıydı, diğeri ormanda yaşıyordu. Kaderin cilvesiyle Tuna'nın dağlarla çevrili vâdilerine geldiklerinde Keltler–Bastarnalar, Dacialılar–Karplar, Sarmatlar-Yazıgiler ve bazı Slavyanlar da onlara katılmışlardı. Hepsi değişmiş ama bu değişim kesinlikle iyi yönde olmamıştı.

Sadece Persler atâlet safhasında kalmışlardı. Sasânî İran'ı, Parthlar'ın An'şan şehrinden gelen Elamlılar'ın, Sakalar'ın, Aramîler'in, Medialılar'ın ve Baktrialılar'ın torunlarının teşkil ettiği taht ve altar birliği idi. Augustus, Traianus ve Marcus Aurelius'un imparatorluğunu hatırlatan güçlü bir sistemleri vardı. Obskürasyon felâketleri çok uzakta olmamakla birlikte henüz kapılarını tıklatmamıştı.

Atilla orta boylu, geniş omuzlu, koyu saçlı ve basık burunluydu. Gür bir sakalı yoktu. Küçük gözleriyle fırlattığı şahin bakışlar muhataplarını ürkütüyor ve ne kadar güçlü olduğunu gösteriyordu. Öfkesi korkunç, düşmanlarına acımasız ama silah arkadaşlarına karşı son derece şefkâtliydi. Hunlar onun kâbiliyet ve cesaretine güveniyorlardı. Zaten Volga'dan Rhein'e kadar bütün kabileler onun sancağı altında birleşmişlerdi. Hunlar'dan başka Ostrogotlar, Gepidler, Türingenliler, Herullar, Türklingler, Rugiler, Bolgarlar ve Akassirler onun sancağı altında savaşıyor; keza bir çok Romalı ve Grek de seve seve hizmetine koşuyordu.

Atilla tahtını başlangıçta kardeşi Bleda ile paylaşmıştı ama 445'de onu öldürerek iktidarı tekeline aldı. Çevresine toplanan Hunlar'la birlikte, esasen kendisine katılan kabilelerle beraber Balkan Yarımadası'na akınlar düzenleyerek Konstantinopol surlarına dayandı. Sirmium'dan Naissus'a kadar iki defa tarumar edildiği için ele geçirdikleri ganimet umduklarından az olmuştu. 447'de Theodosios Atilla ile çok kötü şartlarda bir anlaşma imzalayarak, yıllık vergi vermeyi ve Singidun'dan Naissus'a kadar Güney Tuna sahillerini bırakmayı kabul etti. Ancak onun yerine gelen *Markianus*, hediyenin dostlar için olduğunu, düşmanları için ise silahları bulunduğunu kaydederek 450'de bu anlaşmayı bozdu. Atilla sadece hemen öfkelenen bir Asyalı değil, iyi bir diplomattı da. Batıda hâlâ büyük başarılar elde edeceğine kanaat getirerek ordusunu Gallia'ya doğru yola çıkardı.

Bu yürüyüş için haklı sebepleri vardı. Prenses *Honoria* onunla evlenmek istiyor ve daha da önemlisi, kendi vatanından kovulan bir Fransız prensi ile Afrika eyaletinin başkent *Kartaca*'yı zaptedmiş bulunan Vandal hükümdarı *Genzerich* kendisiyle müttefik olmak istiyordu. Romalılar'ın korkması gerekmezdi ama iyi planlanmış bir yürüyüş beklenilmedik sonuçlar da verebilirdi. Atilla'nın yegâne güçlü ve karakterli düşmanı, passionerlik seviyesi yüksek *Ayeçeyus*'du.

Ayeçeyus (doğumu takriben 390) Alman bir babadan ve Romalı bir kadından dünyaya gelmişti. Yeni neslin temsilcisi ve yaralı Bizans'ı ayağa kaldıracak yeni passioner kitlenin mümessiliydi. Yakışıklı ve güçlüydü. At binmede ve ok atmada üzerine yoktu. Harbe fırlatmada ise rakip tanımıyordu. Âsi lejyonerler babasını gözleri önünde öldürmüşlerdi. Şerefine düşkün ve ikbalperestti. Hunlar arasında daha önce iki defa bulunmuştu. Birincisinde rehindi. İkincisinde ise sürgün. Cermen ve Hun dilini akıcı şekilde konuşurdu. Bunları aralarında İtalyanlar'ın bulunduğu lejyonerlerden öğrenmişti. Kısa sürede kariyer yapmış fakat gurur ve iktidar hırsı onu Afrika eyaleti genel valisi *Bonifatius*'a düşman etmişti. Bonifatius namuslu, iyi kalpli ve tarihçi *Prekopius*'un[221] dediği gibi "son Romalılar"ın temsilcilerindendi. Ayeçeyus

---

221 Yazar Ayeçeyüs'u da bu şekilde nitelemişse de onunla hemfikir olmak mümkün değil. Ayeçeyüs'un karakteri, ikbalperestliği, milliyetçi duygulara

onu kafa kola alarak isyana teşvik etmeye girişmiş; Bonifatcius 429'da İspanya'dan Vandallar'ı yardıma çağırmış ama onlar gelir gelmez eyâleti kendileri için işgal etmişlerdi. Roma'ya dönen Bonifatcius Afrika'nın kaybedilmesinden bazı entrikalar çeviren Ayeçeyus'un sorumlu olduğunu ileri sürmüş, bunun üzerine o da Gallia'daki ordusuyla Roma üzerine yürümüştü. Hassa birliklerinin kumandanı olan Bonifateius Ayeçeyus'u mağlup etmişse de, aldığı mızrak yarasından ötürü çok geçmeden 432'de ölmüştü. Hunlar'a kaçan Ayeçeyus hükümdar Rugila tarafından kabul edilmiş fakat onun 433'de ölmesi üzerine ülkesine dönerek 437'de ikinci defa konsül seçilmişti. Aynı görevi üçüncü defa da 446'da üstlenecekti. O güne kadar ancak sık sık konsül seçilenler imparator olabilirlerdi[222]. Ne var ki Ayeçeyus barbarları nefret ettikleri Roma için savaşmaya mecbur edecekti.

Eğer V. Yüzyılın ortalarındaki tarihî durumu gözönüne alırsak Ayeçeyus ile Atilla arasında bazı paralellikler görürüz. Bir kere her ikisi de kan, din ve hatta etnik açıdan kendilerine yabancı halkların teşkil ettiği askerî politik kualisyonların (kesinlikle kabileler federasyonu değil) başına geçmişlerdi. Germen, Slavyan ve Ugor kabilelerinin teşkil ettiği doğu kualisyonunun başında eski Türkler'in torunları Hunlar; Cermen-Kelt ve Alan kabilelerinin teşkil ettiği batı kualisyonunun başında ise işgalci ve köle tâcirlerinin torunları Romalılar vardı.

V. Yüzyılın başlarında Gallia'yı işgal eden bütün barbarlar yani Vizigotlar, Burgundlar, Alanlar, Armorikanlar (Vallis'den gelen Keltler, önce anakaraya göçetmişler, daha sonra yarımadaya "Bretanya" ismi verilmiştir), Franklar ve Alamanlar'ın bir kısmı Ayeçeyus tarafından birbirine düşürülmüş, sonra da bastırılmıştı. Ona karşı çıkan sadece yerli halkı teşkil eden Bagaudalar'ın bir kolu idi. Ayeçeyus Atilla'nın kendisine gönderdiği Hun birliklerinin yardımıyla onları itaat altına alabilmişti. Atilla ise Bizanslı casuslar tarafından tahrik edilen *Akassir*'lerin –yaşlı savaşçıların–[223] muhalefetini bastırmak istiyordu. Neti-

sahip olmazlığı ve maceraperestliği Romalı olduğu günlerden ziyade Bizanslı olduğu dönemlere aittir. Şanssızlığından Tiberias veya Po nehri sahillerinde değil Tuna sahillerinde dünyaya gelmiş; ne o İtalyanları, ne de İtalyanlar onu sevmiştir.

222 Skrijinskaya, s. 302.

223 Artamonov M.I., *a.g.e.*, s. 56.

cede Grekler'in kendisine birinci hizmeti için hediye vermediklerinden dolayı –çünkü ikincisinde vermişlerdi– küskün olan yaşlı bir komutan Atilla'ya gelerek onunla anlaşmaya vardı. Sonunda korkunç bir çarpışma oldu ve her yerde vukû bulduğu gibi binlerce kelle kesildi, binlerce insan ölümden kurtularak itaat altına girdi.[224]

Atilla ve Ayeçeyus çocukluk arkadaşıydılar. Kavga etmeleri için bir sebep de yoktu. Fakat hükümdarlar da en az tebaaları kadar onlara bağımlıydılar. Şu var ki yükselme döneminde kitleler sükûn içinde yaşamak istemezlerdi. Bizans'da passionerliğin gelişmesi klise kavgalarına yol açmış, barbarlar arasındaki ise, asıl savaşan Germenler olmakla birlikte Hunlar'ın ve Roma'nın içine çekildiği savaşa sebep olmuştu. Savaş 450 yılında başladı.

450-472 Savaşı ve Etnogenez

Her tarihî olay sosyal, kültürel ve idarî düzeyde birbirinin yerini alan değil, biri diğerini tamamlayan farklı zâviyelerden değerlendirilmelidir. Bizi konunun etnik yönü ilgilendirmektedir. Önce Atilla'nın sancağı altında hangi etnosların savaştıklarına bir gözatalım: Hunlar'ın dışında *Bastarna*lar, *Sikir*ler, *Gepid*ler, *Herul*lar, *Rugi*ler, *Alaman*lar, *Frank, Burgund* ve *Türingenli*'lerin bir kısmı[225]. Burada Cermen ve *Kelt* halkları arasında yer alan kabileler zikredilmiştir. Diğerleri muhtemelen Hunlar adı altında verilmiştir ki, *Bittogur*'lar ve *"Kara Ugor*'lar"[226] ve Antlar'dır. Bunlar Hunlar'ın sadık müttefikleri oldukları için savaşlara iştirak etmezlerdi.

Birbirine bağımlı olmayan, her biri kendi yönetimine sahip ve sadece politik bağlarla biraraya gelmiş olan kabilelere kesinlikle "kabileler federasyonu" denilemez. Ancak bazılarının bu konuda hataya düştüklerini burada belirtmiş olalım. Avusturya-Macaristan veya Büyük Britanya, Rusya ve Fransızlar'ın Germenler'e karşı oluşturduğu *Antan-*

224 *A.g.e.*, s. 55.

225 Veber G., *a.g.e.*, s. 670.

226 Yevroheus D., *Ob ugorskom naroda, obitavşem v sredney i severnoy Rossii do pribitiya tuda slavyan*, Spb. 1874, s. 3.

ta İttifakı eşit haklara sahip taraflarca meydana getirildiği için federasyon olarak isimlendirilebilir.

Keza Ayeçeyus tarafından bir araya getirilen askerî birlikler yani Vizigotlar, Alanlar, Armorikanlar, Saksonlar, Frank ve Burgundlar'ın bir kısmı ve bazı Litvanlar, Ripuarlar ve Olibrionlar "kabileler birliği" değildi.[227] Ancak burada bir soru sorulabilir: Eğer hükümdarları bu insanları savaşa iteklememişse, neden onlar savaşmaya gittiler? Etnogenez bilgisi olmadan bu soruya cevap verilemez ama etnologlar için cevabı oldukça basit. Düşüş safhasında yükseliş safhasının etnik dominantı ters orantılıdır. Biliyoruz ki insanlar genelde evlerinde oturup keyif çatmak isterler ama kumandanları gelip onları savaşa sürükler. Passionerliğin yükseliş döneminde ise onlar hükümdarlarını savaşa zorlarlar. Bu cümleden, süb-passionerler de aynı şeyi yaparlar ama sadece amaçsız ve anlamsız bir takım motiv ve sonuçlarla.

Yukarda sözü edilen savaşlar hiçbir zaman nihaî olarak tamamlanmazlar. Okuyucuya esasî faktları tekrar ve detaylı olarak hatırlatmalıyız. Hunlar (artık Atilla'nın çeşitli kabilelerden teşekkül eden ordusu için bu kelimeyi kullanmak istiyoruz) Gallia'ya giderken yollarının üzerinde bulunan Burgundlar'ı darmadağın edip, hükümdarlıklarını ortadan kaldırdılar. Daha sonra güzergâhları üzerindeki bütün şehirleri yerle bir ederek Orleans'a kadar gelip, oradan geri döndüler. 451'de Hunlar Katalaun vadisinde Ayeçeyus'un üzerlerine doğru gelen ordusuyla savaşı kabul ettiler. Çarpışmalar çok kanlı geçmesine rağmen, kimse kesin bir zafer elde edemedi. Atilla geri çekilince Ayeçeyus da onu takip etmedi.

452'de Atilla yeniden hücuma geçti. Fakat bu defa doğrudan İtalya'ya girip en muhkem Aquileia kalesini zaptetti. Bozkırlı Hunlar'ın kale fethedemediklerini hatırlayacak olursak, bu defa Ostrogot ve Gepidler'in devreye sokulduğu ve Po ovasına kadar her yerin yağmalandığı anlaşılır. Mallarını vermek suretiyle halkın hayatını kurtarabilmek için Mediolanum [Milano] ve Pavia teslim oldular. Çünkü Ayeçeyus'un Hunlar'ı durdurabilmek için yeterli askeri yoktu.

227 Skrjinskaya, s. 307.

Romalılar barış isteyerek Atilla'ya İtalya'dan çıkıp gitmesi için fidye-i necat teklif ettiler. Ordusunda salgın hastalıklar başgösterdiği için Atilla teklifi kabul etti ve böylece Hunlar İtalya'yı terkettiler. 453'de Atilla İldiko isminde çok güzel bir Burgund kızıyla evlendi ise de zifaf gecesinde öldü. Bir yıl sonra Hunlar dağılmaya başladılar. Yine aynı yılın 24 Ekim'inde İmparator Valentinianus, Ayeçeyus'u kabul merasiminde kendi eliyle hançerleyip öldürdü.

Kültürlü Romalılar imparatorun sol eliyle kendi sağ elini kestiğini belirttiler ve gerçekten de öyle idi. 455'de Vandal hükümdarı Genzerich Roma'yı zaptederek askerlerine iki hafta süreyle yağmalama izni verdi. İtalya'nın bundan sonraki tarihi kan ve ateştir ki geriye artık bir halk değil, etnos bakiyeleri kalacaktır. Ancak orası Hazar'dan epeyce uzak olduğu için biz yine Hunlar'a dönelim.

Yukardan beri anlatılanlardan şu sonucu çıkarabiliriz ki, Atilla isminin *"Tanrının Kırbacı"* (Flagellum Dei) anlamında olduğu tam olarak tasvib edilmemiştir.* Atilla elbette son derece akıllı, iradeli ve kâbiliyetliydi. Kendisini ve halkını kurtarabilmek için etnik durumu göz önüne alarak kendini sürükleyen güçlü akıntıya bıraktı.. Ancak düşme ihtimaline karşı aşağıya ağ germeden yukarıda akrobasi gösterisi yapan akrobat durumundaydı. Atılacak bir yanlış adım ölüm demekti.

Pannonya'daki Hunlar'ın çevresi düşman tebaalarca sarılmıştı ve bu yüzden kendilerini sevmeyen çoğunluğun dümen suyuna girmek zorundaydılar. Katalaun meydanında Ayeçeyus'a tazyik edenler Hun müttefikleri değil, savaşta büyük yararlılık gösteren bahadırlar olmuştu. Hunlar'ın büyük bir kısmı İtalya'da alışık olmadıkları bir iklim sebebiyle salgın hastalık yüzünden ölmüştü. Onların yerini dolduracak asker de yoktu. Zaten Kuzey Karadeniz'deki Akassirler, daha önce de belirtildiği gibi ümitsizdiler.

Atilla öyle bir zamanda ölmüştü ki, taht, veliahdı olan oğulları ve yakınları için bir ölüm tuzağıydı. Atilla'nın en övülecek yanı halkını yirmi yıllığına mahvolmaktan kurtarması ve Avrupalılar arasında he-

* Atilla isminin Etilli yani Etil nehri kenarında yaşayan kişi anlamına geldiği veya Etilli'den muhref olduğu da söylenmektedir. (Bkz. *Türki Kavmler Tarihi*, Hasan Ata Abeşî, Taşkent, s. 65. (Çev.)

men hemen gayr-ı efsanevi bir hatıra bırakmasıdır. Ancak Hunlar'ın istilâsıyla başlayan büyük halk göçleri onların ortadan kaybolmasından sonra da devam etmiştir. Çünkü bu dünya çapında bir olaydı.

Netice itibariyle Atilla ve Ayeçeyus kişisel cihetten birer kahraman, etnik cihetten katalizatör, süper-etnik cihetten ise büyük prosesin başlatıcısıydılar. Ancak süper-etnik prosesler tıpkı bir metereoloji veya sismoğrafya gibi incelenebilir ve hatta incelenmesi gerekir. Hunlar'a gelince, onlar sadece dağlara çekilerek kurtulabilirlerdi ama bunun dahi fayda sağlaması uzak bir ihtimaldi.

Üç Hezimet

Atilla'nın ölümü Doğu Avrupa tarihindeki zaman kırılmasıydı. Onun cenaze merasiminden sonra oğulları kendi aralarında taht kavgasına başlayınca Gepid kralı *Ardarich*, kendisine yeterince saygı gösterilmediği iddiasıyla isyan başlattı. Çıkan çatışmaya Atilla'ya itaat etmiş bulunan hemen bütün kabileler katıldı. Nihaî çarpışma *Nedao* (Sava nehrinin bir kolu olan Nedava) nehri sahillerinde vukû buldu kiJordanes bu savaşı son derece güzel bir şekilde tasvir eder: "... Gotlar mızraklarla, Gedipler kör kılıçlarıyla, Rugiler onun vücud'unda (Y.Ç. Skrjinskaya buradaki vücudunda kelimesiyle Gedipler'in kastedildiği görüşündedir) kırılan harbeleriyle, Suebler etkili topuzlarıyla, Hunlar oklarıyla, Alanlar ... ağır, Herullar hafif silahlarıyla savaşıyorlardı."[228]

Metinden kimin kim için çarpıştığını anlamak mümkün değil. Ostrogotlar'ın Gedipler'in tarafında olduğu kesin. Bu yüzden Alanlar'ın yani Yazigiler'in de Gedipler'in yanında yer aldığı düşünülebilir[229]. Ya Rugiler ve Suebler? 469'dan sonra onların Boliy nehrinde Gotlar'a karşı savaştıkları nazarda tutulursa bu çarpışmada Hunlar'ın yanında yer aldıkları sonucu çıkarılabilir[230]. Bir süre sonra Odoakar'ın Rugiler'in bir kısmını esir ettiği nazarda tutulursa, onun sırtını dayadığı Herullar'ın Rugiler'in düşmanı ve dolayısıyla Gedipler'in dostu olduğu anlaşılır. Aslında Jordanes bütün bu detayları biliyordu ama olayı tafsilatıyla bilmeyen okuyucunun hiçbir şey anlamayacağını tahmin edemiyordu. Aradan geçen 1500 yıldan sonra tarihçilerimiz bir tahminde bulunamazken okuyucu nasıl tahmin yürütsün ki?

228 Yordan, a.g.e., s. 118.
229 Skrjinskaya, s. 341.
230 A.y.

Bu savaşta Atilla'nın sevgili oğlu *Ilek* ve 30 bin Hun ve müttefik hayatını yitirdi. Hayatta kalan Hunlar, Ellak'ın kardeşleri *Dengizik* ve *Irnek*'le birlikte Dinyeper'in aşağı akımına, Gotlar'ın eski yurdu doğuya gittiler. Ostrogotlar boş kalan Pannonya'yı işgal ederken Rugiler ve Bizans'da sığınak bulan diğerleri Norik'e ulaştılar.

Hunlar Gotlar'a karşı savaşmaya devam ettiler fakat bu defa doğudan ikinci bir bela ortaya çıktı. "463'de Saragur, Urog ve Onnogurlar'dan Romeilere [Bizans] gelen elçi, daha önce Sabırlar (Savirler) tarafından kovuldukları –ki Sabırlar da Okyanus sahillerinde oturan bir halktan kaçarak gelen Avarlar tarafından kovulacaklardı– vatanlarını terkettiklerini, Akassirler'i yendiklerini ve onların yerine imparatorluğun müttefiki olmak istediklerini bildirdi."[231]

Burada Grekler için tuhaf isimler olan mezkur halkların kim oldukları günümüzde tesbit edilmiş bulunmaktadır.[232] Saragur, Onnogur ve Uroglar eski Bulgarlar'ın ataları olan Ugorlar'dır. *Savir*ler, Sibirya taygaları kenarında yaşayan Samoyed grubuna ait bir halktır[233]. *Abar*lar bir Cungarya kabilesidir. Komşuları *Mukrin*ler –ki *Kırgız*ların atalarıdır– II-V. Yüzyıllar arasında "*Batı Siyenpi ordası*" ismiyle mâruf halklardır[234]. Akassirler'i mağlup eden Bolgarlar, Hunlar'ın sırt tarafını ortadan kaldırmış oldular. *Desna*'ya kadar uzanan orman-step bölgesine yayılan Savirler, Hunlar'ın müttefikî olan Antlar'ın bir kolunu doğuda durdurdular.

Ancak güney-doğudaki olaylarla açıklanabilecek bu âni ve ürkütücü kabile göçleri neyle izah edilebilir? Sadece bu değil tabiî; böyle bir savaşın neden çıktığı da sorulabilir. Halbuki aralarında bir sahra

231 *Skazaniya Priska Panniyskogo*, Kit. VII, fas. I, s. 87.
232 Gumilëv, *tri izçeznuvşix..*//Strani i narodı vostoka, fas. II, s. 106-109; 200-201.
233 Hadju P., Op. cit., s. 88-89.
234 Biçurin, 1960, s. 542, 549, 553.

şeridi bulunduğu için Sibirya halklarıyla güneyli komşuları arasında 200 yıl boyunca herhangi bir çatışma olmamıştı.

IV. Yüzyılın ortalarında Atlantik siklonlarının güzergâhını değiştirdiğini tekrar hatırlayalım.[235] Güneye kayan bu siklonlar kuzeydeki taygaları değil, güney kısımları nemlendirmeye başladılar. Kuru çöl yeşerip oturulmaya müsait hale geldi. İşte o zaman Orta Asya'da başlayan olayların yankısı tâ Doğu Avrupa'ya kadar ulaştı.

Muhtemelen Büyük Bozkır'ın giderek daha fazla rutubetlenmesi hayırlı bir şeydi ama bu hayırlı şey Savirler için bir felâket oldu. Savirler'in önemli bir kısmı vatanlarını terkederek, kendileri için pek de gurbet sayılmayan bir yere geldiler. Zafer kazandılar ama bu zaferin meyvesini toplayamadılar. Hazar Denizi'nin batı sahilleri üzerinden İran'a gelen Savirler hayatta kalabilmek için ya İran şahlarının ya da Bizans imparatorlarının hizmetine girmek zorundaydılar.[236] Kuzey Savirler'i dillerini Slavca ile değiştirmekle birlikte *Rosslar* ve Antlar'la uzun süre savaştılar[237] ve hatta daha sonra Moskova krallığıyla da savaşa girdiler. XVII. Yüzyılda hâlâ kadîm *"Sevruki"* isimlerini muhafaza etmekteydiler ve bu isim altında Bolotnikov'un askerî saflarını doldurdular.

Demek ki Büyük Bozkır'ın tabiî şartlarının optimal seviyeye düşmesi Savirler, Bolgarlar ve Akassirler için felâket olmuşsa da, bunu büsbütün bir âfet olarak kabul etmek de doğru değildir. Ormanlık bölge üzerinden gelen siklonlar Volga ve kollarını yağmur sularıyla besleyince Hazar Gölü'nün su seviyesi 3 metre yükseldi ve aşağı Terek'den gelen Hazarlar'ın yaşamasına elverişli deltalar oluştu[238]. Hazarlar münbit bir toprağa konmuş oldular ama ondan sonra ne olduğuna bir göz atalım.

Acaba etnik temaslar, göçler ve iklim değişiklikleri bir felâket miydi yoksa nimet mi? Esasen ne felâketti, ne de nimet. Çünkü tabiat

235 Gumilëv, *Geterexronnost..*, s. 81-90; *Opıt ritma koçevoy.*//Narodı Afriki i Azii, No 4, s. 85-94.
236 Artamonov M.I., *a.g.e.*, s. 60-78.
237 Şevçenko Yu. *Yu. Na rubeje duvux etniçeskix substratov vostoçnoy yevropı*, s. 39-58.
238 Gumilëv, *Otkrıtiye hazarii*, s. 63-64.

böyle "iyi-kötü" veya "güzel-çirkin" yahut "ilerleme-gerileme" gibi kavramları tanımaz. Tabiat ebediyete kadar coğrafî bölgeleri ve oralarda yaşayan halkları değiştirecektir. Kontrol edilemeyen tabiî sistemler gibi etnoslar da belirli bir bütünlük içinde doğacak ve sistem bağlarını kaybettiği zaman da ortadan kalkacaklardır. Ya insanlar? Onlar diğer milletlerin bünyesine karışarak hayatlarını devam ettirecekler ve kaybolan mâzilerini yavaş yavaş unutacaklardır.

Bu tür değişikliklerin faydasız olduğu söylenemez elbette. Bazı fertler veya kişiler yokolacaklardır ama etnogenez safhaları boyunca ferdin yokolması zaten kaçınılmaz bir vakıadır. Burada prensipler dışında gelişen herhangi bir şey yok. Organizma hayatı gibi etnogenez prosesinin de bir başlangıç ve sonu vardır. Bu yüzden şimdi Hunlar'ın sonunu yazmak için kolları sıvayalım.

Felâket

Bolgarlar'ın indirdikleri sırt darbesinden –Akkasirler'in hezimeti– sonra Hunlar'ın durumu ümitsizdi. Fakat onlar eski Türklük asâletini ve sebatkâr Ugor yenilmezliği hasletini muhafaza etmekteydiler. Her iki atalarından savaşta ölmekten korkmama terbiyesi aldıkları için Hunlar'ın hükümdarı Dengizik Gotlar'la çarpışmaya devam etti. Üç Hun kabilesi –*Ultzinzur, Bittogur* ve *Bardor*'lar– ve Gotlar'ın düşmanı olan Germen *Angiskir* kabilesi tarafından destekleniyordu[239]. Keza Nedao açıklarındaki savaştan sonra Pannonya'da hayatta kalan ve yine bir Hun kabilesi olan *Sadagiler* de onun yanındaydı[240]. Gotlar V. asrın 60. yılında *Sadag*ilere saldırmış, fakat Dengizik de güney Pannonya'daki *Basian* şehrine bir akın düzenlemişti. Gotlar bu durumda Sadagiler'i rahat bırakıp Hunlar'a hücum etmek mecburiyetinde kaldılar fakat bu arada istedikleri başarıyı elde etmiş olan Hunlar Podneprov bozkırına çekildiler.

Sadece Gotlar'ın değil aynı zamanda onların düşmanı Hunlar'ın ve hatta Bizans'ın dahi elini kolunu bağlayan bu şaşırtmaca hareketinden

239 Skrjinskaya, s. 340.
240 *A.g.e.*, s. 333.

sonra Dengizik 468'de Kostantinopol sarayıyla müttefik olmak, ticari ilişkileri geliştirmek için teşebbüste bulunduysa da âni ve beklenilmeyen bir ret cevabı aldı. Dostâne münasebet tesisi beklenirken savaş çıkıverdi. Ama neden? Gotlar'ın düşmanları sadece Hunlar değil, Grekler de onların düşmanı değil mi idi? Sanırım Bizans meselesini enine boyuna ele almak gerekecek.

Gotlar hem mel'undular, hem de Roma İmparatorluğu'nun daha sonraki dayanaklarıydılar. 90 yıl boyunca (378-468) İtalya ve Balkan Yarımadası halklarını yağmalamışlardı: Makedonyalılar, Trakyalılar, Helenler'in büyük bir kısmı ve İllirialılar'ın bir bölümü etnoğrafya haritasından silinmişlerdi. Fakat bunların yerine imparatorluk hassa ordusunun paralı askerleri arasına çok sayıda Got savaşçısı katılmıştı. Sabık Ariler[241] olan Gotlar 451'deki Khalkedon (Kadıköy) konseyinden sonra halkların görülmemiş ölçüde katolik ve monofist rahiplere destek verdiği dağlardaki milletleri seve seve tepelediler. Baştaki yönetim tarafından barbarlara kurban edilen halk ise sadece göz yaşı dökebildi.

Batıda Sueb *Ritsimir*, doğuda Alan *Aspar* –ki Germen hassa birliklerini kumanda ediyorlardı– Roma ve Konstantinopol'u barbarlara karşı savaşmaya hazırladılar. Ritsimir İtalya'yı müdafaasız bırakarak salgın bir hastalıktan öldü. Zaten İtalyan halkı da eski asaletini (yani passionerliğini) kaybetmişti. Doğuda ise Got hassa birlikleri tarafından başkenti ele geçirilen I. Leo sadece Gotlar'a değil, aynı zamanda Pannonyalı müttefiklerine de yıllık vergi ödemekten bıkmıştı. 463'de âri Aspar Bizans'ın yegâne müttefiki Dengizik'i mağlub ederek, kellesini kesip Konstantinopol'a gönderdi.

241 Arizın, 376'da İmparator Valentinianus'la yapılan anlaşma mucibince Gotlar tarafından tesadüfen kabul edilmiş, bilahere doğu Germen kabilelerinin etnik sembolü ve Gotlar'ın düşmanı İmparator Theodosius'un himayesine sığınan İznik ortodokslarına karşı çıkışın alemi haline gelmiştir. Yoksa ariusçuların üzerinde tartıştıkları dogmatik konular Gotlara son derece yabancı hususlardı. Ancak insanlar etnogenezin kritik safhalarında felsefeyi değil, kendisinin ve düşmanlarının nerede olduğuyla ilgilenir. Etnik temaslar sırasında, dinî unsurlar ilişkilerin müsbet veya menfî yönde gelişmesini belirlerler.

Resmî tarih kayıtları Hunlar'ın Bizans'a karşı başarılı akınlar düzenlediklerini göstermektedir. Ancak Hunlar'ın batıdan Gotlar, doğudan Bolgarlar ve kuzeyden Savirler tarafından kuşatılmış olduğunu gözönünde bulundurmak gerekir. Orada yeni bir savaş nerede olabilirdi ve kim için yapılabilirdi? Gotlar'dan aferin alacağı için Hunlar'ın mahvolması Aspar'ın işine gelirdi. Hunlar'ın Tuna nehrini neden geçtikleri anlaşılabilir. Ancak Aspar öldürülüp, hassa birlikleri 471'de Savir birliklerince hezimete uğratılınca –ki bunlar müstakbel imparator Zenon'un kumandası altındaydılar– Hunlar'ın Tuna'yı savaşmak niyetiyle değil, imparatorluğun tebaası olmak maksadıyla geçtikleri ortaya çıkar. Nitekim onlara Küçük Sikifya (Dobruca)'da toprak verilmiştir[242]. Ve böylece bu tarihten itibaren Hunlar'ın tarihteki sayfaları kapanmıştır. Onların yerini ise kadîm Bolgar kabilelerinden Uturgurlar ve Kuturgurlar ve Ogor (Ugor)lar alacaktır. VI. Yüzyılda Don'dan Karadeniz sahillerine kadar uzanan bozkırlar Hazarlar'ın yardım ettiği Göktürkler'in hâkimiyetine girecektir ki,[243] Hazarlar konusu ileride ele alınacaktır.

242 Yordan, s. 120; Skrjinskaya, s. 336.
243 Gumilev, *Drevniye Türki (Eski Türkler)*, s. 35-39.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SÖNMÜŞ PASSİONERLİK BÖLGESİNDE

SÖNMÜŞ PASSİONERLİK BÖLGESİNDE

Tabiat ve Tarih Kanunları Arasında

Şimdi bakışlarımızı tan yerine çevirerek, II. Yüzyılda Hyung-nu-lar'ın boşalttığı ve IV. Yüzyılda Tabgaçlar'ın doldurduğu (takriben 326'da) Büyük Bozkır'ın başından geçirdiği kuraklık asırlarının neticelerine bir göz atalım. III. Yüzyılda Kuzey Yin-shan eteklerinden tâ Hamar-Daban'ın güneydeki kollarına kadar uzanan topraklar çölün yaşanabilir kısımlarına göçeden sakinleri tarafından neredeyse boşaltılmıştı. Fakat IV. Yüzyılın ortalarında Atlas Okyanusu'ndan yükselip gelen musonlar bozkırı yeniden yağmur banyosuyla yıkayınca, stepler kısa sürede yeşile boyandı. Böylece önce otla beslenen tırnaklılar, arkasından yırtıcılar ve en nihayet Çin'deki mağlup Siyenpi ve Hyung-nu boylarının kalıntıları olan cesur ve güçlü insanlar-*Ju-jan*lar bozkırda arz-ı endam etmeye başladılar[244]. Onları daha önce Hyung-nu (Hun) devletinin kenar bölgelerinde yaşayan T'*ie-le*'ler (Töles)ler takip etti. T'ie-le'lerin bozkırda göçetmelerini kolaylaştıran yüksek tekerlekli arabaları vardı. Cesur ve hürriyetseverdiler ama teşkilâtlanmaya eğilimli değildiler. 12 kabileden teşekkül eden bir federasyondular. Bu kabilelerden bugün Yakutlar, Telengitler ve Uygurlar bilinmektedir. Altay'da "Teleüt" etnonimiyle varlıklarını hâlâ sürdürdükleri için bundan sonra biz onları Teleüt adıyla zikredeceğiz.

360'dan itibaren serkeşlik yapmaya başlayan Ju-janlar bütün komşularını terör dalgası içinde boğdular. Beklenilmeyen âni saldırılar yaparak Hen-tei veya Moğolistan Altayları eteklerine saklanıyorlardı. Esir edilseler bile kaçmayı başaracak kâbiliyete mâliktiler. 411'de Ju-

---

244 Gumilëv, *Hunnı v kitaye*, s. 116; *Drevniye Tüki (Eski Türkler)*, s. 11-13.

janlar Sayan Ting-lingler'ini daha doğrusu kendi bakiyelerini, Barga'yı; Turfan vadisindeki Kao-ch'ang kalesini zaptettiler. 470'de ise Hoten'i yağmaladılar. Ju-janlar bütün Asya göçebelerinin ve komşu devletlerin en mel'unu idiler. Fakat kırılma döneminin bu kırıntılarının bir sonu olmak zorundaydı.

Ju-janlar sosyal yönden tipik bir askerî demokrasi toplumu, politik yönden ise orda –mot-a-mot 'hanın otağı'– idiler. Onların tarihleri ve yokoluşları bilinmektedir. Biyosferdeki etnogenez rolleri ve etnik hiyerarşideki yerleri üzerinde ise biraz durmamız gerekmektedir.

Etnik bütünlük cihetinden Ju-janlar'ın belli ataları yoktur. Bu hanlığın bânileri farklı etnik kökenlere ait, Kuzey Çin'de ölüme mahkûm edilmiş kaçaklar veya çölde dolaşan kişilerdi. En güçlüleri çöldeki kaçakları boysundurarak, yağmacılık yapmak suretiyle idame-i hayat eyleyen bir çete kurmuşlardı. Onları bir noktada Karaib Denizi'nde İngiliz filolarınca yolları kesilinceğe kadar kahramanlıklar sergileyen filibusterlere benzetebiliriz. Kısacası etnos halinde büyüyemeyen, geri dönecekleri ana vatanları olmayan ve komşu etnoslar tarafından parazit olarak görülen kişilerin meydana getirdiği büyük bir konsorsiyum teşkil etmişlerdi.

Aynı şekilde Ju-janlar'ın bir ekolojik nişi veya kültür gelenekleri de yoktu. Bu yüzden fazlasıyla passionerdiler fakat bu passionerlik orjinal değil, ithaldi. Komşularının Ju-janlar'la ilgili iyi anılara sahip olamadıklarını söyleyebiliriz. *Cengiz Aytmatov* onlarla ilgili tüyler ürpertici bir efsane anlatır. Anlattığına göre Ju-janlar esirlerinin kafasına yaş deriden bir başlık geçirmekte ve güneş yükseldiği zaman bu deri kuruyup kasılarak kafatasını zayıflatmak suretiyle insan beynini deforme etmekteydi. Bu operasyondan geçen esir hafızasını kaybetmekteydi ve Ju-janlar onu kendi ailesine veya kabilesine karşı robot olarak kullanmaktaydılar. Böyle bir şeyin gerçekten olup olmadığını bilmiyoruz ama Çin kroniklerinin III-IV. Yüzyılda ait Ju-jan umûmî karakterini anlatırken kullandığı genel insafsızlık tutkunluğuyla bir noktaya kadar bağdaşmaktadır.

Ju-janlar'ın hâkimiyet altına aldıkları halklara yaptıkları kötü muamele, sonunda onları isyana sevketti. Bu halklar arasında bulunan

Türkler onları 552-555 yılları arasında kılıçtan geçirerek, zulüm altında inlettikleri köleler ve çocukları bağışladılar. Katı kurallara sahip Ju-jan hanlığının tarihteki bütün seyri yaklaşık iki asırdır (360-555). Bu iki yüz yıl zanaatın ve savaş gücünün yükselme dönemi olarak kabul edilen kırılma safhasının sonu ve atâlet aşamasının başlangıcıdır. Ancak her iki durumda da belirli etnoslar varlıklarını sürdürmüşlerdir. Kendilerini besleyen bir vatana ve köklü bir geleneği miras bırakan atalara sahip olan Türkler (Türküt) ve Teleütler bunlardandır. Ataları olmayan Ju-janlar ise geriye torunlar dahi bırakamadılar. Sahip oldukları sistem sosyo-politik açıdan belki kusursuzdu fakat etnik temelleri olmadığı için, dominant belgeleri değişerek anti-sisteme dönüştüler. Yani yaratıcı değil, ama komşuların sırtından geçinen parazitlere. Eğer IV. Yüzyılda Gobi çölünde passionerik bir hamle olsaydı Ju-janlar da, tıpkı Romalılar gibi bir etnos halinde kaynaşırlardı. Ama böyle bir hamle olmadığı gibi, Batı Hunları'nın torunları da Orta Asya'daki etnogenezi bulunması gereken mecrasına çevirmişlerdi. Ju-janlar'ı mağlup eden Türkler'in nasıl ve nereden çıktıkları konusunu iyi kavrayabilmek için Hyung-nu halkının V. Yüzyıldaki durumuna kuşbakışı bir gözatalım.

Evvelemirde Hyung-nular'ın üç kolunun 460'dan 468'e kadar geçen yaklaşık on yıl zarfında politik bağımsızlıklarını kaybettiklerini kaydedelim. Bunlar Çin'deki Hyung-nular, yani Ho-hsi prensliği, Akassirler-yaşlı savaşçılar ve Hunlar'dır. 4. kol olan Yedisu'daki Yüeban ise akrabalarından sadece 20 yıl daha fazla mevcudiyetini korumuştur. Bunu da o yirmi yıl zarfında güçlü bir komşularının olmamasına borçludurlar. Çünkü Ju-janlar Teleütler'le savaşıyorlardı. *Eftalitler* ise (Ak-Hunlar) güçlü fatihler tarafından kovuldukları *Balhaş* civarındaki bozkırlara bir daha dönememişlerdi[245]. Zaten onlar ayrıca daha kolay zaferler kazandıkları Hindistan ve İran'a yönelmişlerdi. Belki de bu yüzden Yüeban'ı 495-496'dan biraz daha sonra boyundurukları altına alacakları Teleütler'e kurban etmişlerdi[246].

Böyle bir şey tesadüfen meydana gelmiş olamazdı. Her dört boyun başına gelen olaylarda sosyo-politik durum birbirine benzemediği için

245 Gumilëv, *Hunnı v kitaye*, s. 200-201.
246 Gumilëv, *Eftaliti gorsı ili stepnâki?*//VDI, No. 3.

farklı sonuçlar vermeliydiler fakat sonuç tek oldu. Demek ki dört kolun tamamı için genel bir faktör söz konusuydu.

İşte bu genel faktör passionerliğin kırıldığı etnogenez aşamasıdır. Bilindiği gibi passionerlik kırıldıktan sonra etnos yok olmasa bile, eğer passioner direnç düşük ve istikrarlı ise ancak atâlet safhasına geçebilir. Ancak bu kollüzyon, etnik sistemleri güçlü olan başka konsolidasyonlarda yer alabilen grupları doğurur. Ne var ki Hunlar kırılma safhasında hayatlarını sürdüremediler. Kimse onları tenkil edip tüketmedi. Ama iktidar, taht, hükümranlık için yapılan savaşlar, sevgili hanımlarına ve tutkunu oldukları nişanlılarına altın takılar, mücevherler ve lüks eşyalar sunabilmek için girilen aptalca mücadelelere rağmen kimse onları tamamen imha etmeye girişmedi. Batı Avrupa medeniyetine kadar sıçrayan ırk imhası (jenosid) da vukû bulmadı[247]. Tasmanya'da gerçekleşen trajediye benzer bir olay da sâdır olmadı. Kaldı ki Amerika'da dahi Huronlar, Natchezler ve Mandanlar ormanlarda, İnkalar dağlarda hayatlarını devam ettirdiler. Keza torunları Grekler arasında yaşayan fâtih Makedonyalılar'a ait olmak veya Romalılar tarafından "Piktler" (dövmeliler) olarak adlandırılan Kaledonyalıların torunları gibi sessizce şimdiki İskoçya'nın ıssız topraklarında Keltlerle birleşmek şeklinde bir muammaları da olmamıştı.

Vakıa, Hun ismi Got krallarının istekleri doğrultusunda kalem oynatan eski yazarların icat ettikleri efsanevî acımasız katiller hâlini aldı ise de, gerçekte İspanya, Gallia, Roma ve Konstantinopol'u kontrol altında tutanlar onlardı. Bu yüzden Hunlar'ı kimse yokedemedi. Bir jenosid söz konusu bile değil. Olanların hikayesi sadece davranış stereotipleri bozulan bir halkın o tarafa bu tarafa dağılmasından ibarettir.

Bir başka deyişle mağlup Hyung-nular'ın torunları Çuvaş ve Kafkas Alanları gibi halkların neş'et ettiği Bolgar, Antlar (Slavyanlar) ve Volga boyu Ugorları arasına karıştılar. Bazı cengâver Hunlar'ın Türingenliler ve hatta Franklar arasında kendilerine sığınak bulabildiklerini de bu arada kaydetmek gerekir. Şu halde Hunlar'ın torunları esasî nüfuslarının büyük bir kısmını yokolmaktan kurtardılarsa da etnik sis-

247 Eğer gerçekçi olacaksak bu konuda öncelik eski Çinliler'indir.

temlerinin parçalandığı, birbirleriyle ve gelenekleriyle olan bağlarının koptuğu kesindir ki, bu da bir milletin sonu demektir.

Okuyucu, passionerliğin sürekli ve kalıcı, müsbet sonuçlara yol açan iyi bir haslet olduğu düşüncesine kapılabilir. Hemen belirtelim ki, mesele onun düşündüğü gibi değildir. Passionerlik bir jeneratör değil, katalizatördür. Çünkü etnik prosesi öyle bir hızlandırır ki, birçok etnos, kendisini kurtaracak homeostaz safhasına gelmeyi bekleyemeden atacağı bazı yanlış adımların kurbanı olur.

Aksini düşünelim: Passionerliğin genetik "sapmalar"a maruz kaldığı yerde yani mutasyonun doğrudan tesir sahasının dışında etnoslar teşkilâtlanarak güçlenirler ve güçlü nesiller ve bozulmayan gelenekler bırakırlar. Bunlar dahi ebedî değildirler ama yıkılışları daha yavaş olur ve tükenmeleri de daha az hasarlıdır.

Bilinen şeylerle başlayalım. Şu sapına kadar erkek olan Gotlar, yenilmez Vandallar, kahraman Suebler ve Rugiler şimdi neredeler? Onlar ömürlerinin baharında, etnogenezin akmatik safhasında yokolup gittiler. Çünkü passionerlik dirençleri ana vatanından daha doğrusu alıştığı coğrafyasından ayrı kalmış; kimi İtalya'ya, kimi İspanya'ya, kimi de Afrika'ya sürüklenmiştir. Yani etnosun ana vatanla olan ilişkileri kopmuş, dolayısıyla onlar da, tıpkı Hunlar gibi aynı sebeplerden dolayı yokolup gitmişlerdir.

Franklar, Alamanlar, Sakslar ve Angleler göçetmeyip, sadece saçıldılar. Ana vatanlarıyla ilişkilerini kesmeden bölgelerini genişlettiler. Ve onlar Gallialılar, Franklar ve Burgundlar Fransızlar'ı, Angleler, Sakslar, Yutlar ve Brittler (Keltler) İngilizler'i teşkil edinceye yani IX. Yüzyılda yeni bir itki vücut buluncaya kadar beklediler.

Passioner itki ekseninde II. Yüzyılda doğuda Bolgarlar, Ugorlar, Finler ve Baltık etnosları hayatta kalırken, yine aynı eksen üzerinde bulunan Quadlar, Bastarnalar, Karplar, Taifallar ve Lugiler iz bırakmadan yokolup gittiler. Onlardan geriye sadece Romalı coğrafyacıların zikrettikleri isimler kaldı. Asya'da da aynı şey olmuştu.

M.Ö. IV. Yüzyıldan tâ V. Yüzyıla kadar uzanan *Hunno-Sarmat* itki ekseninde bulunan *Junğlar* ve Ti'lerden eser kalmadı. Hunno-Sarmat-

lar'ın tarafında yani Batı Sibirya'da ve Volga boylarında kırılma safhası geçiren Bolgarlar ve Ugorlar berhayat olmayı başardılar ve geleceklerini kurtardılar. Ancak passionerlik ateşi sönen *Me-te*'nin torunları, "yenilmez" Hyung-nular ve onları mağlup eden Siyenpiler yokolup gittiler. Sadece o dönemde Siyenpiler'e itaat arzeden ve bilahere batıya göçeden bazı Hyung-nular, kendilerine bağrını açan Altay eteklerinde hayatta kalmayı başardılar ki, burada Bozkır'ın yeni efendileri dünyaya gelecektir.

Altay Sığınakları

Aral-Hazar vadilerinin monoton coğrafyası doğuda Altay, Tarbagatay, Saur ve en nihayet Batı T'ien-shan dağlık bölgeleriyle kesişir. Bu dağların etekleri dünyanın en güzel yerlerindendir ve Altay sâkinlerinin kültür, hayat tarzı ve tarihî kader açısından bozkırın diğer sakinleri Guzlar, Kanglılar, Karluklar ve hatta Kumanlar'a benzememeleri şaşırtıcı değildir.

Altaylar bozkırlı komşularla olan münasebetler açısından katıdır ama *"Dik Yamaç" (Ergene-Kon)* çevresinde yerleşmek isteyen herkese bağrını açar. Orada yiyecek boldur. Kuzey yamaçları hayvan sürüleri için gür otlarla kaplıdır ve akarsu yönünden zengindir. Güney yamaçlar ise tundralar ve diğer bitki örtüsü yönünden zengin olduğu için avcılığa müsaittir. Nehirleri çeşitli balıklar, ormanları ise av kuşlarıyla doludur. Kısacası Altaylar kültürlerin korunması cihetinden ideal bir yerdir ve diğer yerlere kıyasla yaşanmaya oldukça elverişlidir. Bu yüzdendir ki Altaylar'ın arkeolojik mirası zengin ve çeşitlidir. Ju-janlar'ın daha önce Tibet ve Çin'den temin ettikleri demir madeninin Altaylar'da çıkartılıp işlenmeye başlaması da bir tesadüf değildir.

Ne var ki burada tabiatın sunduğu nimetlerden faydalanabilmek için enerjik, güçlü ve yaratıcı olmak gerekir. Coğrafî şartlar yardım edebildiği gibi köstek de olabilir. Ancak passionerliğe karışmaz. Çünkü passionerlik –ve hatta tabiat, sadece etnosun kendi içinde doğan bir şeydir. Kırılma safhası, etnosun yaşına bağlı bir hastalık, bir fecaattir ama her yerde ve herkeste mutlaka olur diye bir şey de yoktur.

Bütün kabilelerı hamur teknesinde yoğuran şiddetli kırılma dönemlerinde savaş birlikleri genelde Hyung-nu, Tangut, Siyenpi ve diğerleri gibi çeşitli etnosların savaşçılarından teşekkül etmiştir. İşte böyle bir küçük birliğin (beş yüz aile) başında Siyenpi asıllı Aşina [*Açina*] isimli birisi vardı ve o 439'da Ho-hsi Hyung-nuları'yla birlikte yaşıyordu. Ülkenin Tabgaçlar tarafından fethedilmesi üzerine Aşina savaşçı ailelerle birlikte kendi tebaasını Gobi üzerinden kuzeye geçirerek Altay eteklerine yerleşip "Ju-janlar'a demir döküp vermeye başladı." İşte Türk halkının ataları bunlardı. Burada kullanılan halk (etnos) kelimesini bugünkü lengüistik mânâsıyla düşünmemelidir. XIX. Yüzyılda onlara Çince ismiyle *"Tü-kiu"* Moğolca ismiyle ise *"Türküt"* denildi. Biz de onlara bu ismi vereceğiz. "üt" eki Moğolca'da çoğul ekidir. Türküt kelimesi Siyenpice yani eski Moğolca konuşan Ju-janlar'ın Türkler'e verdiği bir isimdir[248]. Ancak Altay dağları artık Aşina'nın dostluğunu kabul etmişti.

An'anevî Çin tarihî-coğrafya kaynakları "batı ucundan (Tarım havzasının kadîmki ismi bu idi) batıya geçen Hyung-nu hânedanı" hakkında belli-belirsiz bilgiler verirler ki bunlar kesinlikle Atilla'nın devleti yani Hunlar'la ilgili rivayetlerdir. Efsaneye göre bütün kabile öldürülür. Sadece dokuz yaşında bir çocuk hayatta kalır ve düşmanları onun da el ve ayaklarını keserek bataklığa atarlar. Orada bir dişi kurt ondan hamile kalır. Düşmanları çocuğu tekrar bulup öldürürlerse de dişi kurt kaçmayı başarır ve Altaylar'a gelerek bir mağaraya sığınıp orada on erkek çocuk doğurur. Kız çocukların olup olmadığı konusunda herhangi bir kayıt yok. Birkaç kuşak geçtikten sonra A-hsi-en-she (Arslan-şad) mağaradan çıkar ve Ju-jan hanının vassalı olur[249]. Bundan sonrası hakanlığın normal tarihî seyriyle ilgilidir. Bu karmaşık efsanenin yanı sıra Türkler'in (eski Türkler'in) ortaya çıkışıyla ilgili iki efsane daha anlatılır. Bunlar daha az romantik fakat daha çok inandırıcı, daha doğrusu gerçekçi ise de, bizim konumuz bu değildir. Bir çocuk ve dişi kurtla ilgili olan bu efsanenin inandırıcı bir yanı olmadığı düşünülebilir. Biz daha önemli detaylar üzerinde duralım.

---

248 Gumilëv, *Drevniye Türki (Eski Türkler)*, s. 24.

249 Gumilëv, *a.g.e.*, s. 23

Çocuk bir bataklığa atılmıştır. Bu bataklık muhtemelen Hunlar'ın çok ağır bir hezimete uğradıkları *Balaton* gölüdür. Macarca'daki "balaton" kelimesi de Slavcadaki "*boloto*" kelimesinden gelmektedir ki, Hunlar tarafından yapılan bir kelime tahrifi olduğuna inanılmaktadır.

Sakat bırakılmış on yaşındaki bir çocuktan hamile kalan dişi kurt: Bu da tıpkı Gallialılar'ın *"horoz"*u, Plantegenetler'in *"İngiliz leoparı"* veya Ruslar'ın *"ayı"*sı gibi bir semboldür. Dişi kurdun torunlarının saklandığı mağara, Altay Dağı'nın merkezi kısmıdır ki tabiî olarak saklanmaya son derece müsaittir.

Son olarak Türk hakanlarının psikolojik olarak kendilerini kurtla bütünleştirdikleri *"A-shih-na"* kelimesi, sözcük Moğolca asıllı olsa da, *"asil kurt"* mânâsındadır.[250]

Bu konu Çin kroniğinde Türk etnogenez versiyonlarından birisi olarak kaydedilmişse de, bu sadece bir poemadır fakat tarih değildir. Şimdi düşünelim: Elimizde sadece dördüncü tercüme var. Hun varyantı eski Türk diline çevrilmiş, oradan Çinceye aktırılmış, oradan da yeniden Batı dillerine tercüme edilmiştir. Şiirsel bir metnin her defa çevrilişinde orjinal değerinden ve estetiğinden bir şeyler kaybedeceği muhakkak. Nasıl biraz kabiliyetli bir kişi Nibelunga Desta'nın şiirsel değerleri olan kısımlarından bir hikaye yazabilirse, tıpkı onun gibi bu da bir poemanın düz anlatımından başka bir şey değildir.

Nibelunga Destanı burada tesadüfen zikredilmemiştir. Çünkü dişi kurt ve torunlarıyla ilgili efsane çevirisi Batı versiyonunu tamamıyla muhafaza ettiği için bu destan Hun trajedisinin bir aksisedasıdır. Zira parşömen kâğıdı Hronos'un ölümcül darbesine akağaç kabuğundan daha fazla dayanıklıdır.

Acaba bu zayıf rivayet ilme ne verebilir? Bu itimada layık olmayan bilgiye ihtimam göstermeye değer mi?

Sanırım değer. Çünkü o, Hyung-nularla Hunlar'ın politik düşünce birliğinin kırıntılarının muhafaza edildiğini, etnik geleneğin bozulmadığını ve nihayet İstemi Han'ın 555'de batıya düzenlediği seferin II.

250 A.y.

Yüzyıldaki Hyung-nu göçüyle idea cihetinden ilgili olduğunu yani bu iki yürüyüş arasında geçen 400 yılın etnik hatıraları silemediğini, keza bu yürüyüşün tarihî bir adaletsizliğin tashihi sayıldığını ve Gepidler'in ve Saragurlar'ın Türkler'e ve Hunlar'a ihanet ettiklerini göstermektedir. En son olarak da geçmişin estetik algısı güç yani bir halkı büyük işlere soyunduran ilham unsurudur. Türkler bu unsuru mükemmelen korumuşlardır. Şimdi Hyung-nular'ın ve Hunlar'ın yaptıkları unutulmaz işlerin Türkler'e nasıl bir kahramanlık ruhu bıraktığını daha iyi anlıyoruz.

Böylece biri tarihî-coğrafî, diğeri etnolojik iki rivayet zinciri birbiriyle bütünleşmektedir: Üstelik de birincisi ikinsinin doğruluğunu teyid etmektedir. Açina ordasının Hyung-nu kabileleriyle birleşmesi etno-sosyal sistemi sağlamlaştırmış, böylece orda önce karşı koymaya, sonra fetihler yapmaya hazırlanmıştır. Etnosun içinde bulunduğu landşafta alışması göçebe hayat tarzının inşasına ve orjinal kültürün tekâmülüne zemin hazırlamıştır. Sosyal yapısı değişikliğe uğramış olsa da, Göktürk dönemi Hyung-nular'ın bir devamıdır. Bu değişiklikler arasında boy-devleti yerine orda teşekkülü gösterilebilir. Ancak Göktürkler'in yerini alan Uygurlar'da yeniden boy-kabile sistemi ön plâna çıkmışsa da, her iki sistem de *"El"*i meydana getirerek bir arada mevcudiyetini sürdürmüştür[251].

Atalet Safhası-Türk "Mengü El"i

Eğer bir etnos kataklizm [büyük felaket] döneminde dağılmaz da sağlıklı nüvesini koruyabilirse, idame-i hayat eyleyerek, aşırı passioner hararet dönemindekinden daha başarılı bir gelişme sağlayabilir. O dönemde herkes birbirini engeller ama kataklizm aşamasını geçtikten sonra insanlar vatan ve liderine karşı vazifesini yerine getirir. Çalışkan sanatkârlar, tutumlu köylüler, kabiliyetli memurlar, cesur askerler sağlam bir yönetime sahip olduklarında, en parlak dönemlerinde hayalini dahi kurmadıkları planlar içeren sarsılmaz bir sistem teşkil ederler. Atâlet safhasında hayal kurulmaz; sadece gerçekleştirilmesi hedeflenen

251 A.g.e., s. 63.

plânlar yapılır. Bu yüzden atâlet safhası terakki ve ebedileşme safhasıdır. Gerçekten de Romalılar bu safhayı yaşarken başkentlerine *"Mengü şehir"*, Türkler devletlerine *"Mengü el"* ismini vermişler; Fransızlar, Almanlar ve İngilizler terakki basamaklarını sürekli tırmanmak suretiyle ebediyyen varolacaklarına inanmışlardı. Bundan ötesi var mı? Sosyal tekâmül helezoniktir ama etnik tekâmül daireseldir yani bir başı ve sonu vardır. Büyük Bozkır'daki atâlet safhası 200 yıl (552-747) devam etti ve trajik bir şekilde sonuçlandı: Kurucu etnos ahfadına heykeller, yazıtlar ve hatta tabana yayılan bir isim bırakarak ortadan kayboldu. Yoksa az şey miydi bu?

Kopan fırtına meşe ağaçlarını, –imparatorluklar ve isfendanları– hükümdarlıkları kökünden söküp savurdu ama bozkırın bitki örtüsünü sadece zarar görmeyecek şekilde toprakla kapattı. Hyung-nu ve Si-yenpiler'in oraya-buraya dağılmış olan torunları gen aktarıcısı durumundaydılar ve onlardan türeyenler ayrı birer popülasyon (süb-etnos) teşkil ettiler ki, bunlar atalarına fazla benzemeyen fakat daha ziyade yeni bir orjinaliteye sahip olan Büyük Bozkır halkları idiler. Bu sonuncular-Hunlar ve Türkler - bozkırda çıkan savaş ortamında yokolup gitmiş, veya kurak sahranın ılgımları arasında kaybolmuşlarsa da, etnogenez prosesi hâlâ devam ettiği ve passioner genofond muhafaza edildiği için kesintiye uğramayan bir silsile bırakmayı başarmışlardır. Sadece etnogenez safhası değişikliğe uğramıştır. Hyung-nu süper-etnosunun (bozkırdakinin) etno-kültür dinamik çizgisinin diğerlerinden farklı olarak (bkz. Şema 3) kesintiye uğramamasının sebebi, çağ veya hânedan olarak isimlendirilemeyen etnosların birbirinin yerini alarak sürekliliği muhafaza etmiş olmalarıdır. Mesela bu "yeniden doğuş"a örnek olarak kana susamış Ju-janlar'ın Büyük Bozkır'da hükümranlık ettikleri bir dönemde Altaylar'da Türkler'in ortaya çıkışı gösterilebilir. 552'de Türkler'in lideri, Aşinalar'ın torunu, *Bumın Kağan* Teleütler'i itaat altına aldıktan sonra Ju-janlar'a ölümcül bir darbe indirdi. Bunu takib eden üç yıl zarfında Bumın'ın oğlu Mugan Kağan Ju-janlar'la hesabı kapattığı için Sarı Deniz havzasına ulaşırken, kardeşi İstemi-kağan ise Merkezi Kazakistan, Yedisu ve Harezm'i itaat altına alarak Aral bölgesini kontrol altına aldı. Çok geçmeden Hazar bakiyeleri olan Bolgarlar-Uturgurlar (Kuzey Kafkasya'da) Kıtanlar (Mançurya'da) ve Soğdiyanalılar Türkler'e iltihak ettiler. Eftalitler ve Ogorlar (Ugorlar) isemağlup edilmişlerdi. Böylece bir prenslikten koca bir bozkır imparatorluğu –Büyük Türk Hakanlığı ortaya çıktı.

Böylesine devâsa bir coğrafyayı kontrol altında tutabilmek için katı bir sosyal sistem şarttı. Türkler bu sistemi kurdular ve ona "El/il" adını verdiler.

Bu sosyo-politik sistemin merkezinde *"orda"* vardı. Yani savaşçıları, hatunları, çocukları ve hizmetkârlarıyla birlikte hakan otağı. Prenslerin beyler ve askerlerden oluşan kendi ordaları vardı. Bunların hepsi *"kara bodun"* veya *"Türk baglar bodun"*-Türk beyleri ve halkını teşkil ediyordu ki bir noktada Roma'daki "Senato ve Roma halkını" andırıyordu.

"Orda" kelimesi mânâ ve telâffuz olarak Lâtince *"ordo*-düzen" kelimesiyle benzerlik arzetmektedir ve sağ (doğu) ve sol (batı) kanat ordularına sahiptir. Türkler sağ cenaha *"Tölös"*, batıdaki sol cenaha ise *"Tarduş"* derlerdi. Bunlar hep birlikte *"başı olanlara baş eğdiren, dizi olanlara diz çöktüren"* devletin nüvesini teşkil ediyorlardı. Bu halk-orduyu ise kesinlikle sempati duyduklarından değil fakat korkularından dolayı ordaya ve hakana hizmet eden *oğuzlar*-itaat altına alınmış kabileler besliyorlardı.

Enteresan olan nokta ise şudur: Sosyal yapının giriftleşmesiyle birlikte estetik seviye aşağı doğru çekilmektedir. Türkler'in heykellere yansıyan sanatı etkili olsa da, düşünce ve icra ettikleri görev itibariyle Hyung-nular'ın *"vahşi hayvan figürleri"*yle bir benzerlik arzetmektedir. Türk sanatı Büyük Bozkır'ın Avrupa kısmında muhafaza edilmiş bulunan Kuman yani Poloves sanatından dahi geridedir. Ancak bunda şaşılacak bir şey yok. Çünkü Türkler sürekli fetihlerle uğraştıklarından kültürlerini mükemmelleştirecek kâbiliyetleri geliştirmeye vakit bulamamışlardır.Ama buna karşılık silahlar, kökreteler ve yurtlar (çadırlar) kısacası günlük hayatta kullanılan eşya istisnaî bir kaliteye mâliktir ki, bunlar bütün etnogenezlerin atâlet safhasında görülen karakteristik özelliklerdir.

Aslına bakılırsa hakanlık, Rhein nehri civarı Almanya'sının fethedildiği krallık dönemi Roması yahut XVIII-XIX. Yüzyıl İngiltere veya

Fransası gibi kolonialist imparatorluk haline gelmişti. Diğer yandan bu hakanlık sadece sahip olduğu coğrafi sınırların genişliği cihetinden değil, ekonomik kudret itibariyle de Hyung-nular'dan daha güçlüydü. Çünkü aracı sevdâger Soğdiyanalılar'ın yapışkan ellerinden geçen Avrupa altını karşılığında Çin ipeğini Avrupa pazarlarına taşıyan kervan yolunun gözdesi "pahalı ipeğin" kontrolünü ellerine geçirmişlerdi.

Türkler bu ipeği Çin'in parçalanmış iki devletinden, askerî yardım veya tarafsızlık karşılığında seve seve ödeyen P'ei-*Chou* ve P'ei *Ch'i*'den alıyorlardı. Hatta Türk hakanı şöyle diyecekti: *"Bu iki güneyli çocuk bizi besledikleri sürece fakirlikten korkmamız gerekmez."* (İki güneyli çocuk elbette Chou ve Ch'i'dir.)

VI. Yüzyılda ipek Bizans'da altın ve değerli taşlarla denk tutuluyordu. Bizans ipek sayesinde müttefikler, taraftarlar, paralı askerler, köleler ve önemli ticarî eşya satın alıyordu. Bizans, her tür kaliteli ipeğin parasını ödemeye hazırdı ama kendisine bu ipeği getiren kervanlar İran topraklarından geçiyordu. İran, topraklarından geçen kervanlardan aldığı gümrük vergileriyle cebini dolduruyordu fakat bir yandan da Bizans'ın bu ipeklerle satın alacağı paralı askerlerin kendisine karşı kullanılması endişesini yaşıyordu.

Ekonomik sürtüşmelerin artması hakanlığın İran'la savaşmasını kaçınılmaz noktaya getirmişti. Esasen Türkler Hyung-nular'dan ve Hunlar'dan farklı olarak yüksek kaliteli çeliğe hükmediyorlardı ve bununla Türk askerini İran'ınkinden daha güçlü silahlarla donatma imkânını ellerinde bulunduruyorlardı. Türkler zırhlı süvari birliklerine sahiptiler fakat çıkan savaşta fazla bir üstünlük sağlayamadılar. Bu savaşlar hakanlığın olduğu kadar halkın da sosyal gücünü zayıflatmıştı. Çünkü ipek ticareti sadece aracı Soğdiyanalı tacirleri ve hakanları zengin etmiş ama halk avucunu yalamıştı. Diğer yandan istikrarlı bir güce ve sosyal yapıya sahip bulunan Çin henüz son sözünü söylememişti. Türkler VII. Yüzyılın başlarında değişmeye başladılar ve tarih bir daha tekerrür ederek Doğu ve Batı Hakanlığı şeklinde iki ayrı devlet ve halk halinde bölündüler. Yine de her ikisinde de hakim unsur ve yönetici kadro sadece Açinalar'ın elindeydi.

Doğu Hakanlığı, meraların sürekli el değiştirdiği kısır döngü göçebeliğinin hakim olduğu Moğolistan'da karar kılmıştı. Toplum örf ve âdetleri ve Çin'in baskıları halkı orda çevresinde kenetlenmeye sevketmişti ve devlet monolitti.

Batı Hakanlığı ise Tarbagatay, Saur ve T'ien-shan eteklerini kendine yurt edinmişti. Kış daha çetin geçtiği için hayvanlara yem temin etmek şarttı. Bu yüzden sürüler ve gençler yaylalara çıkıyorlar, kışa hazırlık yapıyorlardı. Birbirleriyle nadir karşılaştıkları için sosyal melekeler de gelişmiyordu ki, orada "el" yerine kabileler federasyonunun ortaya çıkmasının sebebi de budur. On kabile beyinin her birine sembolik birer "ok" verildiği için bu federasyona *"On Ok"*lar yani On-Ok Türkleri denilmiştir. Açina hanları süratli bir prestij ve sulta kaybına uğradılar. Çünkü kendileriyle birlikte gelmiş olan Türkler'in sayısı azdı ve devlet politikası da kabile beyleri tarafından belirleniyordu. Çin uzak, İran zayıftı ve kervan yolu Türk beylerini zengin etmişti. İşte Türk ve Hazarlar'ın menfaatleri bu ipek yolu üzerinde birleşiyordu.

Türkler ve Hazarlar*

Etno-politik temaslar iki yönlü gelişirler. Bazan dışardan gelen savaşçılar yerli halkın mukavemetini kırarlar ki, bu durum her iki taraf için de faydalı olmaz ve sağlam bir temel atılmaz. Bazan da şayet bir

* Hasan Ata Abeşî "Türki Kavımler Tarihi" isimli eserinde Hazarlar konusunda şöyle der: "Karadeniz ile evvelde Harkan deñizi, sonra bir vakt Halis deñizi atalmış olan Hazar deñizi arasında eskidin berli Türki kavmler, Mesagi ve Alanlar bâkiyeleri, Azerbaycan, Harezm ve Horasan tarafından kelüb koşılmış az-az firka Türki kavmler tiriklik eter idiler. Bu kavmlerniñ barlıkı Avrupağa törtinçi asrı miladiyada Hyuñ-nular ile bir vakt bilindi. Soñra bularning şimalinden Bulğar kavmleri, Uğır ve Avar tâifeleri hem kelüb koşıldılar. Bulgarlar kavm-i hâkim ve gâlib oldığından bu kavmler barçası "Bulgar kavmi" atalmış idiler. Amma Rum (Roma) ve Garik (Bizans) tarihlerinde yettinçi asr-ı miladiyaga kadar "Şark Türkleri" isminde yad etildiler. Arablarga evvel malum oluvları bile "Türk" isminde gine malum oldılar. Sonra Arablar bu Türklerniñ gözleri kıska ve tar oldığını (kavmi türkiniñ Arab ve Iranilerğe nisbeten barçasında köz tar ve kıskarak boladır) kördilerde, bu manide olan "Hazar" lafz-ı arabisi ile tesmiya eylediler. Şul vaktdin soñ uşbu tubangi Bulğarlar ve tahı-ı tabiyatlarında olan başka Türkiler barçası "Hazar" ismi ile şâyi oldular. Avrupalular ve Ruslar "Kazan" deye teklif etmişler..." (s. 112-113) (Çev.)

ülkede kabilelerarası iç savaşlar varsa, yabancı fâtihlerin gelişi Allah'ın bir lütfu olarak kabul edilir ve bu fâtihler iç savaşa son verirler. Mesela tanrıları Uistlilopoctli için kurban arayan *Aztek* fâtihlerin sezonluk saldırılarına mâruz kalan *Tlaskalan*lar ve *Totonak*lar İspanyol Cortes'i desteklemişlerdir. Keza Rus orduları Gürcüleri Pers, Türk, Lezgi ve Çerkesler'in kılıçlarından kurtarmışlardır. Aynı şekilde geniş Volga deltasında ve Terek vadisinin ormanlık bölgelerinde yaşayan Hazarlar ve İstemi Kağan'ın Türk savaşçılarını bağırlarını açarak karşılamışlardır. Çünkü bozkırlı Kara Bulgarlar ve Serir (Dağıstan) dağlıları kuzeyden ve güneyden Hazar'ı kıskaca almışlardı.

Türkler ortaya çıkınca Hazarlar onların tuğları altına sığınmak ve hiçbir şeyin muhasebesini yapmamakta tereddüt göstermediler. Altay'dan Don'a kadar[252] bütün bozkır kabilelerini kurt başlı tuğları altında toplayan Türkler, kervan yolunu felce uğratan baş düşmanları İranlılar'ın hâkimiyetinde bulunan Trans-Kafkasya'yı ele geçirmek için çetin savaşlar verdiler. Türkler'le birlikte Azerbaycan ve Gürcistan'ı[253] yağmalamaya giden Hazarlar büyük çapta ganimetlerle döndüler. Türk hakanlığı T'ang İmparatorluğu'nun darbeleriyle yıkılınca, serbest kalan Hazarlar kendi devletlerini kurdularsa da başlarında yine Açina hanedanından hakanlar bulunmuştur. Türkler'le başarılı bir simbioz sergileyen Hazarlar 650'de güçlü bir devlet halini aldılar. Esasen bu temasa simbioz değil kseniya demek daha doğru olacaktır[254].

Etnik "Kseniya"nın alt-etnos teşkil etmeye meyilli olduğunu hatırlayalım. Çünkü kendi arasında birleşebilen ama asimile olmayan etnik gruplar, etnosun yapısı karmaşık bir hal alacağından herhangi bir etno-sosyal fonksiyonu yüklenebilirler. Böyle kıyasî bir durum XIII-XVI. Yüzyıllarda İngiltere'de meydana gelmiştir. Fransızlar, Anjou ve Poitu'dan gelen Plantagenetlerle süvari birliklerini güçlendirerek feodal erkânı harekete geçirdiler. Fethedilmek istenen Volyalı Keltler ise seçme okçuları devreye soktular. Tabiî bu durum III. Edward ve oğlu –Kara Prens'e– Fransa'ya birkaç parlak zafer kazandırma imkânı sağladı.

252 Artamonov M.I., *a.g.e.*, s. 145.
253 A.g.e., s. 146-156.
254 Kseniya kelimesinin izahı için kitabın sonundaki lügatçeye bkz.

"Kseniyalar"ın muhkem olabilmesi için gerekli şartlar, onun unsurlarının bir süper-etnosa ait olma düşüncesiyle gerçekleştireceği etnik işbirliği ile sağlanırlar. Persistent bâkiyeler ise özellikle kendilerine zarar vermek istemeyen komşularıyla temasa geçerler. Mesela Kara Prens'in küçük ordusuna katılan Gaskonya baronları Bordeau ve Bayonnes'u Fransızlar'a ve Kastilyalılar'a karşı müdafaa etmişlerdir. Türkler'e olan bağlılıkları cihetiyle bu rolü Hazarlar üstlenmiştir. Hayata fazla önem vermeyen Türkler de Hazarlar'ın bağımsızlığını yani fanatik Müslümanlarca topraklarının, kadınlarının ve çocuklarının köle pazarlarında satılmasını engellemiş kısacası yurtlarını ve bağ-bahçelerini korumuşlardır.

Halbuki bileği sağlam ve cesur dostlar bulamayan Dağıstan dağlıları ve Kafkas Arnavutluk (Kuzey Azerbaycan) sakinleri bütün bu sayılanları kaybetmişlerdir. Buna karşılık Araplar'a muhalif güçleri bir bayrak altında toplamayı başaran Hazarlar hükümranlıklarını Kırım, Aral Gölü, Kuban, Oka, Desna ve Sakmar'a kadar genişlettiler.

Doğudaki Guzlar, kuzeydeki Madyarlar, batıdaki Alanlar ve (Kara) Bolgarlar hiçbir zaman Hazarlar'ın dostu olmadılar. Ancak Hyungnu süper-etnos birliğinde bulunmuş olan bazı etnoslar kabile çatışmalarından uzak durarak ne tenkil hareketlerine, ne de fetih savaşlarına iştirak ettiler. Bütün bu etnoslar içinde yaşadıkları tabiatla bütünleşerek ziraatçılıkla geçimlerini sürdürdüler. Guzlar kısır döngü göçebeliği engellemeyen ince kar tabakalarıyla kaplı kuru bozkır ve yarı çöllere alışıktılar. Halbuki bu topraklar ne Batı Avrasya bölgesinin orman-steplerinde yaşayan Ugorlar'a, ne de Kuban'la Don arasında zengin bitki örtüsüne sahip bozkırda yaşayan Alanlar'a lâzımdı. Oralarda kış şiddetli geçtiğinden hayvanlara kışlık yem hazırlamak gerekirdi. Bu yüzden göçebe hayatı onlara câzip gelmediğinden mera hayvancılığına da itibar etmemişlerdi.

Aynı şekilde Hazarlar nasıl bozkırlarda ve ormanla kaplı alanlarda hiçbir şey yapamazlarsa, yukarıda ismi sayılan halklardan hiçbiri de Hazarlar'ın oturdukları subasar topraklara ilgi duymazlardı. Yani her etnos kendi ekolojik nişini ele geçirmişti. Hazarlar'ın toprakları Aşağı Terek'le Sülek arasında uzanıyordu. Eski dönemlerde, XX. Yüzyıldaki-

nin aksine, Hazar'ın su seviyesi şimdikinden 8 m. daha aşağıya yani eksi 36 m.ye çekildiğinde sahil vadileri alabildiğince genişleyerek Volga'nın ağız kısımlarıyla birleşirdi. Bu bölgede balıkçılık ve mera hayvancılığı oldukça gelişmişti ki, Hazar sakinleri temel ihtiyaçlarını bu ikisiyle karşılıyorlardı. Bugün ise bu geniş vadinin büyük bir kısmı –Dağıstan'ın dağlık kesimleri hariç– denizle kaplıdır. XIII. Yüzyılda dahi deniz seviyesinin eksi 19 m.ye düştüğü dönemlerde bile Hazar transgresyonu fazlaydı ve bölgenin büyük kısmı sular altındaydı[255].

Türk genofondunu bünyelerine kabul eden Hazarlar, vaktiyle Hyung-nular'ın Altaylar'da yahut Ugorlar'ın Volga boylarında yaptıkları gibi Hazar bölgesi çevresini kendilerine yurt edinen bir etnos meydana getirdiler. VII-VIII. Yüzyılda Hazar hakanları sadece Belencer'in aşağı kısımlarını değil, Semender isimli başkentlerini kurdukları Terek'e kadar uzanan "Kara Toprakları" da sınırlarına kattılar. Orada komşularıyla karşılıklı münasebetlere girdiler. Bozkırda Alanlar'la (Osetinler'le), kolayca mağlup ettikleri Kara Bolgar (Balkar)lar'la ve güneyde dağlılarla.

Böylece VII-VIII. Yüzyıllarda sadece küçük bir grup olan Altaylı Mongoloid Türkler[256] değil, aynı zamanda kendileriyle birlikte savaşlara iştirak eden vasallar da Hazar etnosunun bünyesine girdiler. Kısacası birileri asimile ediyor, birileri etnik mevcudiyetlerini korumaya çalışıyordu. Nitekim X. asır müellifleri *Barsil*'leri Hazarlar'dan ayrı mütalaa ederken, IX. Yüzyıla kadar dost ve müttefik olarak Hazar içlerine kadar sokulmuş olan *Peçenekler*'in Hyung-nular'la kaynaşmadıklarını kaydediyorlar.[257] Muhtemelen onlar serbest göçebe hayatını Hazar-

255 Bu taşkınların izlerinin taşma seviyesi 19 m.nin çok üzerinde bulunan Dağıstan'da bulunmaması normaldir. Fakat oralarda Hazarlar'a ait bulgulara rastlanmıştır. Coğrafyacıların mâlumu olan şeyler arkeologların da mâlumudur. Bu tür hata örnekleri için bkz. Magomedov M.G. *Obrazavaniye Hazarskogo kaganata*, M. 1983. Hazar taşkınları konusunda daha fazla bilgi için ise bkz. Gumilëv, *Otkritiye hazarii*, M. 1960.

256 627'de Türkler ve Hazarlar Bizanslılarla birlikte Tiflis'i kuşattıklarında Gürcüler surların üzerine bir bal kabağı getirip, onu cabgu-hakanın yüzüne benzer şekilde, havuç, süpürge ve kıllarla süsleyerek "işte sizin hükümdarınız!" diye bağırdılar.

257 Gumilëv, Sosedi Hazar//*Strani i Narodi vostoka*, IV/127-142.

lar'ın yerleşik düzenine tercih etmişlerdi. Ancak bu iki farklı yaşam tarzı dostluğu engellemiyordu. Hazar, Barsil, Türk, Töles ve Peçenekler'i birbirlerine bağlayan unsur kültür, dil, yaşam tarzı ve zevkleri değil müşterek alın yazıları olmuştur. Tek ve ortak düşmanları *Ümeyye* hilafetinin saldırganlığı karşısında hayatta kalabilmek ve yokolup gitmemekti bu ortak kader. Gerçekten de Hazarlar IX. Yüzyıla kadar bu muammadan kolayca kurtulmayı başarmışlardır. Hazarlar da, halaskârları Türkler gibi dinî yönden müsamahakâr idiler. Bu yüzden çeşitli etnik gruplardan meydana gelmiş olması onun bir devlet bütünlüğü halinde şekillenmesini engellemediği gibi, aksine farklı, dolayısıyla sağlam bir polietnik sistem kurulmasına imkân hazırladı. Keza Hazar'ın dağlık Dağıstan sınırı üzerinde ve Belencer'de Hazarlar'ın Albanlar'la barış içinde bir arada yaşadıkları görülmektedir. *Çir-yurt*'daki kiliseler ortodoks Greklere değil, monofist Hristiyanlara aitti[258]. Dağlık Yuelencer sakinlerinin Hazar halkının müsamahasından faydalanarak yaşayan Albanlar olduğu, bunların yanısıra Bizanslı misyonerler tarafından hristiyanlaştırılmış tebaaların da bulunduğu söylenmektedir. Bizans burada toprak genişletme hareketleri yerine, tek Tanrı'ya inananlar kendisine karşı çıkmasın diye kendi kültürünü ve ortodoksluğu yaymayı tercih etmiştir. Daha Miladî I. Yüzyılda havarî Andreas kuzey Karadeniz sahillerinde bulunan bir şehirde, muhtemelen Tavrid'de[259] kaçak İskitler'in dinî ayinlerini idare ediyordu. Bu dönemde Kırım'da din değiştirmiş İskitler var olmuş olsa bile, II-III. Yüzyıllar arasında İskit hükümdarlığının yıkılması sırasında bu gelenek de ortadan kalkmıştır. Gerçi III-IV. Yüzyıl müelliflerinden Tertullianus (öl. 240), İskenderiyeli Afanasius (öl. 373) ve Johanne Zlatoust (öl. 407) başarılı Hristiyan propagandalarından bahsederken İskit ve Sarmatlar'ın isimlerini zikrederlerse de, onların bu isimlerle tarihte yer alan gerçek İskit ve Sarmatlar'ı mı kastettikleri, yoksa sırf bir istiare olarak mı zikrettikleri açıklık kazanmamıştır[260] Bununla birlikte söz konusu bölük pörçük bilgilerden Hristiyanlığın III. asırda Karadeniz sahillerinde bilindiği anlaşılmaktadır. Daha önce belirtildiği gibi Gotlar IV.

258 Magomedov M.G., *a.g.e.*, s. 158-163.

259 Golobinskiy Y., *Istoriya ruskoy tserkvi*, I/23.

260 *A.g.e.*, s. 23.

Yüzyılda Hristiyanlığı kabul etmiş; batılılar –Aryan, doğulular ise İznik konsülüne tâbi olmuşlardı. Hunlar tarafından mağlup edilen Gotlar-Aryanlar Avrupa'ya göçetmişler, doğulular ise Kırım ve Kuzey Kafkasya'da kalarak, önce Bizans'ın sonra da Hazarlar'ın hâkimiyeti altına girmişlerdi.

Hazarlar, sınırları içinde ortodokslara müsamaha göstermek suretiyle Bizans üzerinde etkili olmak istiyorlardı. Bizans ise güçlü ve zengin bir ülke olmasına rağmen savaşçı gücü Hazarlar'ın düşmanı Araplar ve Bolgarlar tarafından sürekli eritiliyordu. Bu yüzden Bizans ve Hazarlar tabiatıyla müttefiktiler. Ama bu dostluk ve yardımlaşma, durumun değişmesiyle birlikte ortadan kalkacak ve dostlar arasına kara kediler girecekti. 670-679 yılları arasında Hazarlar, tahılı güney Karadeniz sahillerinden satın almaya alışmış olduğundan açlık ve kıtlıkla başı belada olan muhkem *Hersones* şehri hariç bütün Kırım'ı ele geçirdiler. Böylece Bizans orduları Araplar ve *Mysia*'yı istila etmiş olan Bolgarlar'a karşı cepheye sürülmüş olduğundan Hersones uzun süre yardım alamayacaktır.

Konstantinopol'dan oraya sürülmüş olan Justinanos II, önceleri Hazar hakanı ile anlaşmaya çalışmış, hatta onun kızkardeşiyle evlenmişse de, bilahere Tuna Bolgarları'na kaçarak, onların yardımıyla 705'de tahtını tekrar ele geçirdi. Hazar hakanından bağışlanma isteyen Hersones halkından Justinianus'un intikam almaya kalkışması, iki ülkeyi savaşın eşiğine getirmişti fakat olay sıcak bir çatışmaya dönüşmedi. 711'de Hazarlar Justinianus II'ye dirseğini çeviren ve isyan eden Hersonesliler'i destekleyerek, Bizans'ın şehirdeki genel valisi Philippe'le ittifak anlaşması akdettiler ki, Philippe bu anlaşma mucibince bir asır Hazarlar'dan destek görmüştür.

Böylece Hazarlar sadece Türkler'den aldıkları genefondu değil, aynı zamanda Batı Göktürk Hakanlığı'ndan öğrendikleri ve faydalı gördükleri savaş diplomasisini de sürdürdüler. Transkafkasya ve Soğdiyana'ya kolayca sokulan Ümeyye yağmacıları Terek sınırlarında durdurulmuşlardı. Derbent kalesi iki ülke arasında sınır olarak kaldı. Ancak politik sınır coğrafî landşafttan daha uzundu. Bu sayede Hazar hakanlığı, Hyung-nu süper-etnosunun soğumuş atâletini devam ettirmek

suretiyle Batı Göktürk Hakanlığı'ndan daha uzun süre yaşamıştır. Etnogenez şemasına göre mâkul sapma sınırlarındaki inhiraflarla her şey yolunda gidiyor gibiydi fakat Hazar tarihi birden başka bir yöne kaydı ki, birkaç kelimeyle de olsa üzerinde durmamız icab etmektedir.

Bütün problem bir noktadan çıkıyordu: Hazarlar'ın kendi tarihleri yoktu! Hâdisât silsilesi dediğimiz tarihlerin kendi aralarında sebep-sonuç ilişkileri cihetinden birbirlerine bağlı olduklarını biliyoruz. Sebep-sonuç ilişkileri, hiyerarşik sistemlerin aşağı seviyelerinde, mesela flüktüasyon gibi sapmalara yer verebilen bir kanuna tâbidirler. Diyebiliriz ki sistemlerin popülasyon seviyesinde incelenmesi halinde ferdî seviyede variasyonlar ortaya çıkabilir ama bunlar müstakil olarak değerlendirilmelidir. Hazar etnosu homeostaz halde olmasına rağmen ülkeleri iki defa istilaya uğramıştır. VI. Yüzyılda Hazarlar'ı hâkimiyet altına alan Türkler orada bir simbioz, daha doğrusu bir kseniya meydana getirdiler.

Küçük bir grup silah arkadaşıyla birlikte gelen Açina kolu Hazarlar tarafından memnuniyetle baştacı edildi. IX. Yüzyılda ise iktidar 965'e kadar Aşağı Volga'da idame-i hayat eyleyen Yahudi cemaatinin eline geçti. Bundan sonra Hazar halkı reliktler bırakarak kısmen dağılmaya başlamıştır.

Demek ki önümüzde biri Türk-Hazarı diğeri Yahudi-Hazarı şeklinde iki tarih var. Bu iki tarihten her biri, Hazar halkının değil, onların kendi etnosunun kanunlarına tâbidir. Her iki etnosun da Hazar yerlileriyle olan temasları farklı farklı olduğundan, genelde bu iki tarih ancak bölgeseldir. Bu yüzden Hazar'ı bir bütün olarak "temas bölgesi" şeklinde değerlendirmek gerekir. Daha ziyade eski Rusya ve Batı Avrupa ile bağlı olduğu için Yahudi-Hazarı epizodunu özel bir araştırma konusu yapmak gerekir ki, zaten tarafımızdan Türk-Hazarı etnik tarihi ele alındığından, olayın Yahudi-Hazarı olarak incelenmesi değişik metodlar ve ayrı bir yaklaşım tarzıyla yapılmasını icab ettirir.

Hyung-nu süper-etnosunun son kıvılcımı hakkındaki incelememizi sürdürebilmek için Büyük Bozkır'da Türk ve Hazarlar'ın şiddetli düşmanı olan Arap halifeliği ve T'ang Çin'inin ortaya çıktığı güney ke-

simine dikkatli bir bakış yapalım. Çünkü her ikisi de Avrasya tuvalinde yeni figürlerdir. Peki acaba onlar bu gücü nerden almışlardı?

Yenilenen Çin-T'ang Hânedanı

Passioner itki de tıpkı kuraklık ve su taşkını gibi tabiî bir olaydır. VI-VII. Yüzyıllarda Mekke'den Japonya'ya kadar uzanan şeritte eski sosyal ve etnik yapıları yıkarak, yeni ve genç etnoslar teşkil eden aktif insanlar ortaya çıkmışlardı.

Kimi samimi, kimi riyakâr olarak İslâmiyeti kabul etmiş olan Araplar, bir yüzyıl boyunca batıda Laura'dan doğuda Hindistan ve Sırderya'ya kadar uzanan ülkeleri fethettiler. İran itki hattının kuzeyinde kalırken, Sind'de ortaya çıkan *"Racput"*lar *Gupta* hanedanı haleflerini alaşağı edip Seylan ve Nepal dışında bütün Hindistan'da Budizmi ortadan kaldırdılar. Tibet'de zuhur eden güçlü devlet Doğu Asya'da 300 yıl Çin'e kan kustururken, Japonya'daki büyük değişim pekçok şeyi altüst etti. Ama en büyük değişiklik Kuzey Çin'de meydana geldi. Orada iki etnos ortaya çıkmıştı: Biri Tabgaç zorbalığı kalıntılarına karşı aktif mücadele eden Kuzey Çinliler, diğeri ise yerli halkla kaynaşarak Çinlileşmiş olan Siyenpiler. Bizanslılar'ın kendilerine *"Romei"* dedikleri gibi Türkler de onlara *"Tabgaç"* adını vermişlerdi.

Bu iki halk iki ayrı imparatorluk kurdular: Çinliler *Sui* (581-618) ve psedo-Tabgaçlar *T'ang* (618-907) hanedanını teşkil ettiler. Biz, bu son ikisini imparatorluk olarak isimlendireceğiz. Çünkü T'ang imparatorluğunun bânisi T'ai-tsung Li Shih-min tıpkı Makedonyalı İskender gibi bozkır ve Çin süper-etnosunu birleştirmeye çalıştı. Tabiat kanunları hükümdarların isteklerine göre değişmeyeceği için elbette bu teşebbüsten kayda değer bir sonuç çıkmadı ise de, Büyük Bozkır'ın ve Orta Vaha (Huang-ho) nın direnmesi üçüncü bir gücün, yani göçebelere ve çiftçilere gâh yakın, gâh yabancı T'ang İmparatorluğu'nun zuhuruna yol açtı. Bu genç bir etnostu ve kaderi de dikkat çekiciydi.

261 Kaynak bu konuda oldukça fazla. Mesela bkz. *Vseobşaya istoriya iskustv.* 2/319-384.

Olayların seyrine kısa bir gözatalım. 577'ye gelindiğinde Türk Hakanlığı batıda Kırım'a kadar genişlemişti. Bu elbette Türk gücünün oraya buraya dağılması demekti. Kuzey Çin ise birleşmişti. P'ei-Chou'nun gaddar generali Yang Chien önce P'ei-Ch'i hükümdarlığını, arkasından güney Çin'deki Hou-Liang ve Ch'ên'i 587-589'da ele geçirmişti. Böylece Çin 604'de bir iç savaş yaşayarak doğu ve batı olarak ikiye bölünen Türk Hakanlığı'ndan daha güçlü hale gelmişti. Bütün Türkler'in hakan-ı kebîri Tibetliler tarafından öldürülünce iki parçaya ayrılmış olan hakanlık Sui İmparatorluğu'nun vassalı haline geldi.

VII. Yüzyılın başlarında vaktiyle Han ve Hyung-nu arasında vukû bulan çatışma bu defa 180 derece ters bir yönde gelişmişti. Bir kere yükselme dönemini yaşayan genç Sui İmparatorluğu, artık atâlet safhasına çekilmiş bulunan hakanlığa nazaran daha güçlü, daha zengin ve enerjikti. Çin giderek dünyayı yutmaya hazırlanırken, insanlığı Yang Chien'in halefi Yang-ti kurtardı. Yang-ti, aptallık, korkaklık, kibir ve uçarılık gibi sıfatlarla yoğrulmuş bir kişiydi. Sarayındaki lüks muhteşemdi; binlerce halâyığın yerlere kadar eğilerek hizmet verdiği ziyafetler tertiplenirdi. Ch'ang-an'dan Lo-yang'a kadar birbirine ulanıp giden parklarla süslü pavyonlar kurulmuştu. Türk hakan ve beyleri satın almış, Turfan ve Kore'ye başarısız seferler düzenlemişti. Bu savaşların başarısız olmasının yegâne sebebi ise savaşın "s"sini dahi bilmeyen imparatorun kumandayı bizzat eline almış olmasıydı.

Vergiler tahammül sınırını aşan ölçülere varınca genç nesli teşkil eden Çinliler isyan ettiler. Aynı günlerde bu diktatörün elinde kuklaya dönmüş olan Türk hakanı, eli kolu bağlanmış bulunan bahadırlar, Budizm salikleri, Mitra'ya secde edenler ve despotun vaktiyle babası tarafından itaat altına alınmış güney Çinliler isyan ediverdiler. Dağdaki kalesine kapanan Yang-ti orada câriyeleriyle gönül eğlendirmeye devam etti ve saray hâdimlerinden biri tarafından öldürülünceye kadar da işret âlemlerini sürdürdü.

Bu detay, tarihin akışını değiştirmemekle birlikte, muasırlarının hayat ve kaderini fırtınaya teslim edebilen yöneticilerin şahsi karakterini ortaya koymak için verilmiştir. Güçlü ve zayıf passionerlerin Sui prensiplerine sarılarak millî yükselişi gerçekleştirmek için giriştikleri

mücadele, dejenerasyon yüzünden bütün güçlerini alıp götürmüştü. Bu yüzden 614-619 yılları arasındaki iç savaş, bozkır akıncılarının tarzıyla askerlerini eğiten ve Çin'i işgal etmek isteyen Türkler'i püskürtmüş olan General Li Yüan'ın zaferiyle sonuçlanmıştı.

Li ailesi evvelden beri Çin'e hizmet veregelen gözde ailelerdendi fakat 400 yıl boyunca önce Hyung-nular'la, sonra Tabgaçlar'la ilişkisi olmuş; en nihayet T'ang hanedanını kurarak iktidarı ele geçirmişti. Hanedanın dayanağı Çinliler ve Türkler değil, aksine Çin'in kuzey sınırları ve Büyük Bozkır'ın güney uçlarında yaşayan karışık halk kitleleriydi. Tabgaç davranış stereotiplerini hâlâ muhafaza eden bu halk artık Çince konuşmaktaydı. Ne Çinliler, ne de Türkler onları kendilerinden sayıyorlardı. Aslında onlar itici güç üçgeninde üçüncü ayağı teşkil ediyorlardı.

Li Shih-min daha önceki kabiliyetli kumandanlarla birlikte bütün rakiplerini –sınır voyvodalarını bastırarak (618-628) 630'da Doğu Türkleri'ni mağlup edip, Tibetliler'i kılıçtan geçirdikten sonra 645-647'de Kore'yi de dize getirdi. Oğluna dünyanın en güçlü ordusuna sahip, Soğdiyana ve Hint kültürüyle irtibat halinde bulunan zengin bir imparatorluk bıraktı. Geriye itaat altına alınması gereken tek bir devlet kalmıştı: Batı Türk Hakanlığı. Onun işi de 658'de bitirildi. Bu tarihten itibaren T'ang İmparatorluğu'nun Doğu Asya'da 90 yıl sürecek hegemonyası başladı. T'ang döneminin sanat ve kültürü günümüze kadar da hâlâ üstünlüğünü muhafaza etmiştir.

VIII. Yüzyıl düşünürleri "zaman ibresi"ndeki bu değişiklikleri layıkıyla tesbit etmişlerdir. Li Shih-min bunu şu sözleriyle formüle etmişti: "Eskiden Han döneminde Hyung-nular güçlü, Çin zayıftı. Bugün ise Çin güçlü, kuzeyli barbarlar zayıftır. Bin Çin askeri birkaç onbin Türk askerini mağlup edebilir."[262]

Li Shih-min'in "güç" sözüyle kastettiği ne idi? Tebaasının nüfus çoğunluğunu ve teknik üstünlüğünü kastetmediği kesin. Aksine vaktiyle "savaşçı ruhlar" denilen etno-sistemlerin enerjik direnç seviyesini vurgulamak istiyordu. Bugün onların bir sistemi çöküntüye götüren

262 Vensi-tunkao XVI, Tzs. 344, s. 17a, 17b/Prof. N.V. Kuner çevirisi; *Drevniye Türki*, s. 175.

veya durumura uğratan entropin prosesler olduğu anlaşılmıştır. M.Ö. III-I. Yüzyıllarda Hyung-nular genç bir etnostu. Yani yükselme dönemindeydiler. Han ise sönmüş atâlet safhasını yaşıyordu. VII. Yüzyılda durum yüz seksen derece değişmişti: Hyung-nular'ın ve Siyenpiler'in torunları artık atâlet safhasındaydılar ve etnik yönden de yaşlı sayılırlardı. Kuzey Çin ise muasırı Arap halifeliği gibi yükselme dönemini yaşıyordu.

Her ikisi de kültür ve sanatın geliştiği passioner gerginlik seviyesini aşarak bu noktaya gelmiş ve yine her ikisi de passionerlik ateşinin alevleriyle kavrulmuştu.

Çin'de bu olay şu şekilde gelişmişti: Sui taraftarları Çin milliyetçileri Çinli saymadıkları T'ang imparatoruna hizmet ederken onu kendi hanları olarak kabul ediyorlar, ama imparatorluk ordularını kendilerinden saymıyorlardı. Memur olarak görev yapan Çinli aydınlar nefret ettikleri bu halkı yalanlar, töhmetler ve entrikalarla gözden düşürdüler ve neticede T'ang cengaverleri cellat sehpasında canlarını teslim ettiler. Böylece T'ang imparatorluğu zayıfladı. Çinli entrikacıların T'ang voyvodalarını katlettirmek suretiyle klasik siyasî kısır döngü içine girdiklerini gören Türkler onların, kendilerini sevmemekle birlikte sadece faydalanmayı düşündüklerini anladılar. Bu durum onları hayli gücendirdi. İmparatoriçe Wu tahta oturup neredeyse tüm T'ang hanedanı prenslerini ortadan kaldırınca göçebeler Çin'le olan bağlarını kopardılar.

682'de Kutlug İlteres-han Göktürk Hakanlığı'nı kurdu ve Türkler 745'e kadar Çinliler'in Büyük Bozkır'a yaptıkları hücumları püskürttüler. Savaş şartları eşit değildi. Diplomatik oyunlarla Türkler'i müttefiklerinden tecrid eden Çinliler onlara vaktiyle Hyung-nular'ın maruz kaldığı yenilgiden daha korkunç bir darbe indirdiler.

Ama hak yerini buldu ve 751'de Çin ordusu üç cephede birden ağır yenilgiler aldı. Araplar, Talas'da ağır bir darbe indirerek onları Orta-Asya'yı terketmek zorunda bıraktılar. Kıtanlar Mançurya'daki Çin tenkil kolordusunu hezimete uğrattılar. 738'de Çin'in hakimiyetinden çıkmış olan *Yünnan* orman kabileleri *Sier* gölü civarında 60 bin kişilik Çin işgal ordusunu tamamen imha ederken, müttefikleri Tibetliler de

Çinlileri *Kukenor* (veya Kukunor) gölü sahillerinden söküp çıkardılar. Böylece T'ang hanedanının saldırganlığı 600 yıl önce Han hanedanınınki gibi boşa gitmiş ama daha önemlisi aynı sebeblerle başarısızlığa uğramıştı.

T'ang İmparatorluğu'nun asıl gücü yabancılar arasından toplanan paralı askerlerden kaynaklanıyordu. Çünkü Çin zâdegânları için Budizme katlanmak veya bozkırlılara tahammül etmek ne kadar zorsa, T'ang hanedanına katlanmak da o derece iğrenç bir şeydi. Ancak zâdegânların entrikaları sonucu Çin birlikleri sarayda başarı kazandıkları gibi, bilahere ordu'ya da sızdılar. Bu durum ordu safları arasında büyük bir huzursuzluk yarattı ve sonunda bir Türk prensi ile Soğdiyanalı bir kadının oğlu olan *General An Lu-shan* 756'da isyan ederek, ordunun vurucu gücünü teşkil eden üç kolordunun başına geçti. İsyan ancak 763'de Çin'in düşmanları Uygurlar ve Tibetliler'in yardımıyla bastırılabildi. Onlar da imparatorluk yönetimi tarafından kendilerine kurban olarak sunulan halka zerrece acımadılar. Yedi yıl devam eden isyan sırasında Çin'in nüfusu 52.880.448'den 16.900.000'e kadar düştü. İsyandan sonra kendi sınırlarını koruma telaşına katılan Çin özellikle Büyük Sedd'in güney kesimlerini muhafaza etmekte zorlandı. Böylece Orta Asya'nın bozkırları Uygurlar ve Tibetliler arasında taksim edilmiş oldu.

Göktürkler'in Sonu

VI. Yüzyılda ve özellikle 626'dan sonra T'ang İmparatorluğu'nu, bâriz bir şekilde Türk Hakanlığı'ndan daha üstün bir hâle getiren T'ai-tsung Li Shih-min iktidarı devraldıktan sonra Kuzey Çin passionerliğe doymuştu. Bozkır kabileleri Göktürkler'den koparak Tabgaç hanının yani Türkler'in yarı yarıya kendilerinden saydıkları T'ai-tsung'un yönetimine giriyorlardı. Elbette bu durum hakanlığının kaderini noktalayacaktı. 630'da Töles kabilelerinin desteğini de arkasına alan Çin ordusu son bağımsız Türk hakanını mağlup ederek esir aldı ve Türkler "elli yıl emeğini ve gücünü Tabgaç hanına verdiler."[263] Ancak T'ai-

263 *Pamatnik v çest Kul-tegina*; büyük dikit, sat. 8.

tsung onlara âdi savaş esirleri gibi davranmayarak lütufkârlığını gösterdi.

Daha sonra sıra 659'da T'ang İmparatorluğu'nun tâbileri arasına giren ve hanedanın sırtını dayadığı destek haline gelen yeni göçebe tebaa tarafından ele geçirilecek olan Batı Türk Hakanlığı'na geldi. "On Ok Türkleri"ne muhtariyet verilmişse de, yöneticileri Çin'de tam saygı görüyorlardı. Çinliler Hazar'a kadar gidemediler elbette. Çünkü Kore ve Tibet'e karşı giriştiği savaş Çin'in bütün gücünü emiyordu. İlk önce Japon filosu ateşe verilerek 668'de Kore mağlup edilmişti. Ama Tibet'le yapılan savaş, birisi üç, diğeri 57 milyon olmasına rağmen IX. Yüzyıla kadar sürecek ve 0-0 bitecekti. Tibet VI. Yüzyılda passioner itki hattında bulunduğu için bunda şaşılacak bir şey yok.

Asıl şaşkınlık veren şey atâlet safhasında bulunan ve kuzey Asya'nın yarısını hakimiyet altına alan bir etnosun geriye hiçbir şey bırakmadan ortadan kaybolmasıydı. Hayır, geriye ondan bir şeyler kalmış olmalıydı!

Evet; gerçekten de bir şeyler kalmıştı. Altay dağlarının merkezinde XVIII. Yüzyıla kadar bağımsızlığını sürdüren, bilahere *Oyrat*'ları ortadan kaldıran Mançur ve Çin ordusundan dağlara kaçan *Telengit*'lerle birleşen bir *Töles* koluydu bu[264].

Batı Türkleri'nin bazı torunları Orta Asya'da bâkiye olarak kaldılar. Bunlardan özellikle *Kelte-tay* Türkleri *Özbek*'lere ve *Kırgız*'lara karşı çıkmakta ve atalarının 1200 yıl önce *Tataristan*'dan geldiğini iddia etmektedirler.[265] İddianın kronolojik kesinliği şaşırtıcıdır.

Ancak Türkler'in büyük kısmı "Tabgaç hanına" itaat etmişlerdi. İmparator T'ai-tsung esir alınanlara acıyarak orduda önemli rütbeler vermiş, "imparatorluk hiç kimseden şüphe etmek mecburiyetinde değildir" diyerek ihbar ve jurnalciliğe son vermişti. Çinliler ona hep şüpheli nazarlarla bakmışlar; Türk prensi *A-shih-na She-ni*, kendisini mağlup eden dostunun cenaze töreninde, öbür dünyada onu yalnız bırakmamak için kendini öldürmeye kalkışmış fakat yanındaki Çinliler elindeki hançeri çekip almışlardı.

264 Gumilëv, *Drevniye türki (Eski Türkler)*, s. 231, 259-262.
265 *A.g.e.*, s. 151-152.

Türk'ün savaşçı gücünü, Çinli'nin çalışkanlığını ve yaratıcılığını, Budist inancını ve Tabgaç müsamahakârlığını birbiriyle mezceden T'ang İmparatorluğu yavaş yavaş bütün Asya'yı yutmaya hazırlanıyordu fakat tamamen aksi olaylar gelişti. İmparatorluk bânisinin oğlunun zaafı karşısında Çinli aydınlar tahtı Türkler'e parçalatırken, geleneksel hile politikalarına döndüler. Bozkırlı tebaalarını sürüp çıkartmak yerine, horlayarak içlerinde eritme yoluna saptılar. Çinli tebaa bu muameleye katlanmasına rağmen Türkler 679'da isyan ediverdiler[266]. (Bkz. harita)

Ne kadar şevkli olurlarsa olsunlar gönüllü savaşçılar düzenli bir orduya karşı uzun süre mücadele edemezler. Türkler'in ne ümit bağlayacakları bir destekleri, ne de kalabalık bir nüfusları vardı. Gobi Çölü'nün kuzeyinde Uygurlar ellerinde silahlarla onları bekliyorlar, Çinliler ise güneyden bastırıp geliyorlardı. Türkler iki defa mağlup edilmiş, kumandanları da cellad sehpasında can vermişti. Ancak üçüncü kumandan *Kutlug* Çinliler'le çılgınca bir savaşa girerken "*Tokuz-Oğuzları* (Uygurlar) yağmalayarak at konusundaki eksikliğini giderdi." Atlara kavuştuktan sonra Kutlug seyyar birlikler teşkil ederek, aileleriyle birlikte halkını *Gobi Çölü*'nün kuzeyine nakletmeyi başardı. Çin'e karşı mücadeleyi sürdüren Kutlug-han 693'de ölünce yerine *Kapagan-han* titülünü alan kardeşi *Mo-çur* geçti.

Kapagan-han sadece kabiliyetli bir yönetici değil aynı zamanda usta bir politikacıydı. Çin'de şovenistlerin ele başısı imparatoriçe Wu tarafından yapılan devlet darbesinden faydalanmayı başardı. T'ang İmparatorluğu taraftarı olanlar Türkler'in hakimiyetine geçerek baştaki yönetime karşı muhalefete başladılar. Elbette Kapagan-han bu durumdan faydalanacaktı. Bazı sınır kaleleri Türkler'e karşı direnmekle birlikte Kapagan-han onların çoğunu ele geçirip Çin'i utanç verici bir anlaşma imzalamaya mecbur bıraktı.

Ancak bu zekî ve enerjik hakan kendi yeğenleri olan yetim prenslere oldukça kötü davranıyordu. Onları en tehlikeli görevlere gönderiyor ve çarpışmalarda ölecekleri ümidine kapılarak tahtını "Küçük-

---

266 A.g.e., s. 270 vd.

han" ismini verdigi kendi oglunа bırakacagı hayalini kuruyordu. Halkın yönetimini elinde tutan beylerin büyük bir kısmı da hanın yanındaydı ve vezir *Tonyukuk* onlara danışmanlık görevi yapıyordu. Durum *Kutlug*'un yetim oğulları için ümitsiz gibi görünüyordu ama mertlik, kabiliyet ve mantıkla birleşince işler değişecekti.

Batıda yapılan tetkiklerde bu göçebe hanın sınırsız şekilde despot bir yönetim uyguladığı ve hatalı olduğu kaydedilmiştir. Toplum düşüncesine ve geleneklere göre böyle bir han değiştirilemez, ancak öldürülebilirdi. Kapagan-han bunu biliyordu. Bu yüzden yetim şehzadeler hanın idam sehpasında can vermektense, ölümü göze alarak tehlikeli görevlere gidiyorlardı.

Kapagan-han büyük yeğeni *Mogilan*'ı *Tarduş-şad* (batı ordusunun kumandanı) olarak atamış, onu, kendisinden bir yaş küçük kardeşi *Kül-tegin (Köl-tigin)* le birlikte durumun çok kötü olduğu *Cungarya*'ya savaşmaya göndermişti. T'ien-shan'ın kuzey eteklerinden geçen ipek yolu yüzünden Tibetliler'in Tangutlar'la savaşa tutuştuğu bu bölge üzerinde Çin de hak iddia ediyordu. Çünkü devletin yegâne gelir kaynağı bu yolu kontrol altında tutmakla sağlanıyordu.

Türkler 700'de bir Tibet taharri kolordusunu mağlup ederek kadın ve sığırdan teşekkül eden bol miktarda ganimet ele geçirdiler[267]. Bir yıl sonra Tarduş-şad kardeşi Kül-tegin'le birlikte *Altı-çub* halkını dize getirdi. Yani II. Yüzyılda galip Siyenpiler'in önünden batıya kaçmayan ve Tarbagatay ve Saur vadilerine sığınan "zayıf" Hyung-nular'ın torunlarını. Bunlar Tarbagatay ve Saur eteklerine yerleştikten sonra bilahere Yedisu ve Batı Curgaya'yı ele geçirmişler; VI-VII. Yüzyıllarda Batı Türk Hakanlığı'nın bünyesine dahil olmuşlardı. Otonomilerini korumanın yanı sıra cesur ve savaşçı oldukları için de Açina hakanları üzerinde etkili olmuşlardı. Bilimsel literatürde onları *"Çu-yu kabileleri"* diye isimlendirmek daha uygundur.

Göründüğü kadarıyla Türk prensler bu savaşçı göçebelerle öyle kolay kolay başa çıkamayacaklarını anlayınca, büyük kervan yolunu

---

267 Malov, *Pamâtniki*, s. 20.

kontrolleri altında tutan "*Soğdak*" halkını yani Soğd kalıntılarını hezimete uğrattılar. Zafer kolay ama elde edilen ganimet çok fazla idi.

Ne var ki kervan yolunu ele geçirmek için Çinliler'le savaş kaçınılmazdı. Çinli tarihçilerin susmayı tercih ettikleri savaş ise *Iduk-başı*'nda 701'de meydana gelmiştir. Kül-tegin Çinli komutanı bizzat esir alarak şöhretini artırmış, ama savaş sona ermemiştir. 706'da T'ang İmparatorluğu kumandanı *Çaça-Sengun* Kuzey Çin'deki *Ming-sha* açıklarında Mogilan ve Kül-tegin tarafından tekrar mağlup edildi[268].

Bu kısa gezinti kabiliyetli ve vatanperver bazı insanların da, sadece isimlerini bırakarak tarih sahnesinden çekilen halkların kaderlerini paylaşarak yokolup gittiklerini göstermektedir. Elbette bu tür şahıslar sık sık dünyaya gelmezler. Özellikle *Bilge-han, Kül-tegin* ve keza onların silah arkadaşlarından *Bilge Tonyukuk, Alp İletmiş, Kuli-çur* ve hatta Tonyukuk'un kızı ve Mogilan'ın hatunu hanşa *Po-beg* –ki yokolmak üzere olan bir halkı kurtarmıştır– bu meyanda sayılabilecek isimlerdendir. Bu bahadır ve bilgelerin biyoğrafileri incelendiğinde sadece Türk halkının değil, komşu halkların tarihleri de ortaya çıkacaktır. Şimdi bunları bir yana bırakarak fertler seviyesinde değil, etnik seviyede vukû bulan bir trajediyi okuyucunun gözleri önüne sermeye çalışalım.

Altay'ın güney eteklerinde üç boya bölünmüş olan *Karluk*lar (Üç-Oğuzlar) yaşıyorlardı. Kan ve dil cihetinden Türkler'e çok yakındılar. En güçlü hakanlara boyun bükmekle birlikte serbest bir hayat sürüyorlardı. Kendi aralarında bir kabile ittifakı teşkil etmişlerdi.

Diğer bir kabile ittifakı *Basmal*lardı. Doğu Cungarya'da yaşayan Basmallar otuz boydan teşekkül ediyordu (otuz-oğuz) ama yine de nüfusça az idiler ve çeşitli kabilelerden meydana gelen mürekkeb bir yapısı vardı. Zaten Basmal kelimesi de "melez" demektir. 703'de Mogilan tarafından itaat altına alınarak vergiye bağlanmışlardı[269]. Eğer Mogilan'ın bu seferi dul kadınlar ve yetim çocukları arkada bırakmışsa, bunun sebebi Basmal *Iduk-kut*'unun başka şahıslarla zımnen anlaşmaya varmış olmasıdır. *Sayan* sıradağları ile Altaylar arasında Azlar, *Selenge*-

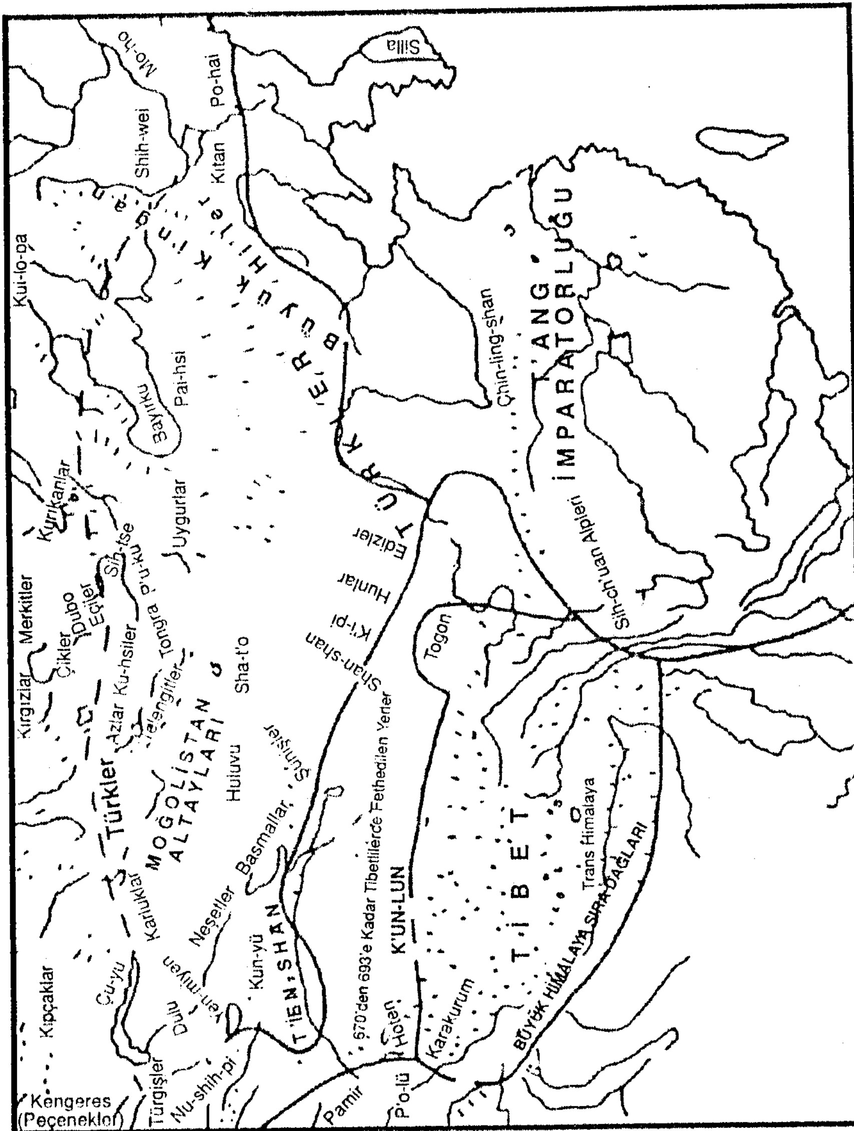
268 Gumilëv, *Drevniye*, s. 297.
269 Malov, *a.g.e.*, s. 20.

nin yukarı akımında *Uygurlar*ın yakın akrabaları *İzgiller*; *Yenisey*'in kollarını teşkil eden küçük nehir boylarında *Çikler*, *Baykal* civarında *Kurıkanlar*, *Baykal-ötesi*'nde *Bayırku* kabilesi mensupları yaşıyorlardı. Ancak bunların içinde en güçlüsü Tokuz-Oğuzlar yani *Uygurlar* idi[270]. Uygurlar ise *Tola* ile *Orhon* nehri arasında hayat sürüyorlardı. Diğer kabilelerden bu trajedyada bahsedecek değiliz. Çünkü onlar sadece statistiktirler veyahut özel bir bölümde ele alınması gerekir.

Harita çizerken fonu gözden kaçırmamak gerekir. Türkler kazandıkları zaferlere rağmen esasen zor durumdaydılar. Nitekim Bilge Tonyukuk bunu şu özlü sözlerle çok güzel anlatmaktadır: *"Tabgaç kağanı düşmanımızdı. On-Ok kağanı* (Batı Türkleri; esasen Türgiş hanı Soko'yu isimle zikrediyorlardı. L.G.) *da düşmanımızdı. Hepsinden daha ziyade Kırgız'ın güçlü kağanı düşmanımızdı. Bu üç kağan aralarında dil biriktirip şöyle demişler: 'Altın ormanında toplanalım. Doğudaki Türk hakanına karşı asker sevkedelim' demişler."* Durum gerçekten kritikti fakat Tonyukuk bir çıkış yolu bulmuştu. Ona göre inisiyatifi ele alıp düşmanı bölerek üzerine yürümek tek çıkar yoldu.

Sayan *Kırgızları* VIII. Yüzyılda oldukça kalabalıktılar. Toprağı sulamak suretiyle tarım yapıyorlar, mera hayvancılığıyla iştigal ediyorlar ve metale hükmedebiliyorlardı yani çok iyi silahları vardı. Kırgız devleti Türk ordasından daha güçlüydü fakat Bilge Tonyukuk âni baskın faktöründen faydalanmıştı. Her iki şehzadeyi ve seçme birlikleri yanına alarak, yerli bir rehberin delâletinde ordu ve atları *"ağaçlara tutunarak kalın karlar üzerinden geçirip"* düşmanın kendilerini hiç beklemediği *Minusinsk Havzası*'na ulaştı. Türkler Kırgız çadırlarının bulunduğu yere ulaşmalarını detaylı anlatmaktan kaçınmamışlar. Neyse *"Kırgızları uykuda oldukları bir sırada bastılar."* Kırgız hanı ve ordusu çok geçmeden toparlandılarsa da, Kül-tegin beyaz atına binerek saldırıya geçip bir kişiyi okla, iki kişiyi de hançerle öldürür. Kırgız hanı da öldürülünce ordusu teslim olur. Böylece düşmanların sayısı bir eksilmiştir.

270 VIII. Yüzyıl Türk müellifleri "Uygur" ve "Tokuz-Oğuz" kelimelerini sinonim olarak kullanmışlardır. (Gumilëv, *Drevniye*., s. 274-317).

İkinci düşman, cesur, enerjik ve nüfusça kalabalık olan *Türgişler*-dir. Uzun süre Arap saldırılarının defedilmesi konusunda Soğdiyanalılara yardım etmişler ve zaman zaman da Arap hücumlarını durdurmuşlardı. Ancak aralarında bir birlik yoktu. Birbirine düşman iki boydan teşekkül etmişlerdi: *Sarı Türgişler* ve *Kara Türgişler*. "Sarılar" Hunlar'ı sıkıp çıkaran Siyenpiler'le birlikte yaşarken II. Yüzyılda *Ussuri*'den gelen *Mukri*'lerin torunlarıydılar. III. Yüzyıldaki kuraklık yüzünden T'ien-shan eteklerine sürüklenmişler fakat oradan batıya doğru ilerleyişleri kahraman *Abar*lar tarafından durdurulmuş; VI. Yüzyılda ise Büyük Türk Hakanlığı'nın bünyesine dahil olmuşlardı. Hakanlık yıkılınca Mukriler ve Abarlar birleşip yeni bir hakanlık kurmuşlardı. Türgişler bozkırlı, Mukriler ise dağlı idi. Sürekli birbirleriyle vuruşmuş, sonunda da ayrılmışlardı. Mukriler'in torunları Kırgız ismini alırken, Abarlar'ın torunları *Karakalpak* ismini aldılar. Fakat 710'da *So-ko Han* –ki Sarı Türgişler'dendi– *"alevli ateş gibi"* Türkler'e saldırmıştı.

Her iki prensle birlikte hemen karşı atağa geçmeye hazırlanan Tonyukuk bir gecede *Altayın-nuru* ormanlarını geçip, *Kara İrtiş*'i de aşarak *Volçu* (Urungu) nehrine ulaştı. Uykuda bastırdığı Türgişler'e büyük zarar veremediği için So-ko saldırı üzerine saldırı gerçekleştirdiyse de, Türk süvarileri karşısında fazla tutanamadı ve ancak güçlü atı olanlar kaçabildi. Esir edilen So-ko Han 711'de Kapagan-han'ın emriyle öldürüldü.

Türkler elde ettikleri bu başarılardan sonra güneye yöneldilerse de, kuzeye doğru hareketlenmiş bulunan *Araplar* tarafından durduruldular. Kül-tegin'in şahsî bahadırlıkları sayesinde düşman kılıçlarından kurtulup Altay dağlarına çekilmeyi başardılar. Ancak orada da başka bir tehlike bekliyordu Türkleri: Karluklar. Bunlar "hürriyet ve bağımsızlık uğruna" Türkleri doğuya yani Cungarya'ya itmişler fakat burası da Araplar'la ittifak akdeden Tibetliler'in yeniden işgal etmeye çalıştığı bir ülke haline gelmişti. Kısacası batı, Türkler için kayıptı ve bu yüzden savaş doğuda devam edecekti.

Mançurya halklarından *Kıtan*lar (Hitaylar) ve *Tatabı*lar hiçbir zaman Türkleri Çinliler'le değiştirmeyi düşünmemişlerdi. 712'de Tatabılar Çin taharri kolordusunu bozarak aldığı esirleri Kapagan-han'a tes-

lim etmiş, o da onların öldürülmesini emretmişti. Saray entrikaları, iftiralar ve zehirlemeler sebebiyle kargaşa içinde bulunan Çin barış anlaşması yapmaya can atıyordu ve Türk hakakına hükümdar titülüyle bir prenslik vermek istiyordu. 714. yıl Göktürk Hakanlığı'nın gücünün zirveye çıktığı yıldı fakat Kapagan-han elde edilen başarıları oğulları ve çevresini saran beylerin gayretlerine değil, yeğenleri Mogilan ve Kül-tegin ile Bilge Tonyukuk'un çalışmalarına borçlu olduğunu üzülerek gördü. Bu yüzden epeyden beri içinde yumaklanan kin selini akıtmaya kalkınca, kötü karakterinin semereleri ortaya çıkmakta gecikmedi.

Elbette han otağının bir takım yaptırımlarla ağırlığını hissettirmesi gerekirdi ama dört bir yanda yaşayan insanları itaat altına alarak, açlıktan kıvrandırmak ve önünde secde etmeye zorlamakla orda, orda olamazdı. Bu tür hareketler kimin hoşuna giderdi ki?

Elde edilen bütün zaferlere rağmen Türk Hakanlığı'nın çevresi düşmanlarla kuşatılmıştı ve bunlardan her biri ondan daha güçlüydü. T'ang İmparatorluğu, Tibet ve Arap halifeliği Türkler'e kıyasla çok büyük askerî güce sahiptiler. Allah'dan çöl, devamlı iaşe ve silah yardımı alan düşmanlara karşı göçebeleri koruyordu. Ancak göçebeler "boyun eğip, diz çökmek" istememelerine rağmen Türk hakanının boyunduruğu altına girmişlerdi.

715'de itaat altına alınmış olan bütün kabileler hakanlığın kinine ve "insanlığa yakışmayan davranışlarına" karşı isyan ediverdiler. *Karluklar, Tatabılar, Batı Türkleri, Kıtanlar, İzgiller, Uygurlar ve Bayırkular* bağımsızlıklarını elde etmeye kalkıştılar. Tonyukuk artık 70 yaşında bir ihtiyardı. Ve hakanlığı kurtarmak Kül-tegin'e kalmıştı. Önce Karluklar'ı, arkasından İzgiller'i, daha sonra Uygurlar'ı dize getirmiş, ordaya saldıran *Karluklar*'dan *"dokuzunu hançerle delik-deşik ederek, otağı teslim etmemiş,"* böylece kadınların ve çocukların köle haline getirilmesini veya öldürülmesini önlemişti.

Bu arada esasî güçlerle *Tola* nehrinde *Bayırku*'yu mağlup eden Kapagan-han, orman yoluyla korumalarından ayrılıp tek başına dönerken mağlup Bayırkular'dan bir grup üzerine çullanıp kellesini kestiler. Aynı günlerde Mogilan Mançurya'da savaşmış ve elde ettiği iki zafere rağmen ülke yine Çinliler'in hakimiyetinde kalmıştı.

Kapağan-han ülüş sisteminin hilafına olarak oğlu "Küçük Han"ı veliaht tâyin etmişti. Beylerden *Alp İletmiş*'i yanına alan Kül-tegin Küçük-han'ı yardımcılarıyla birlikte öldürüp kardeşi Mogilan'ı *"Bilge-han"* ünvanıyla tahta geçirdi. Bilge-han şaşkınlık içindeki halkı affederken, şahsî düşmanı Tonyukuk'u da affetmiş ve hatta ona vezirlik rütbesinden başka *boyla baga tarhan*'lık ünvanlarını da iade etmişti. Kül-tegin ise bütün silahlı kuvvetlerin kumandanı olmuştu. Böylece üçlü bir yönetim kurulmuştu: İyi kalpli hakan, kahraman kumandan ve bilge vezir.

Politik durum ve programda da değişiklik yapıldı. Daha önce küstürülüp oraya-buraya kaçıp gitmiş olan Uygurlar ve Tatabılar tekrar hakanlık bünyesine döndüler. Onların dönüşüyle birlikte Türkler tekrar bol miktarda ata mâlik oldular. Tonyukuk'a göre düşman ancak başarılı zaferlerden sonra barış yapmaya yanaşabilirdi.

İlk başarı 722'de Çin'in bütün bozkırlı taraftarlarını mağlub eden Kül-tegin'den geldi. İkinci başarıyı ise Bilge-han şu şekilde özetliyordu: *"... Ben yok olmak üzere olan bir halkı diriltim, elinden tutup kaldırdım, çıplak ayağını giydirdim, fakir halkı zengin ettim, sayıca az olan halkı çoğalttım. Tahta oturduğumda ölecek gibi meyus olan Türk beyleri, kavmi egirüp sevinip aşağıya eğilmiş gözleri yukarıyı gördü. Bu zamanda ben tahta oturup bunca mühim kanunları dört taraftaki kavme vazettim.. Ve hepsi bana itaat etti."*[271]

Üçüncü başarı Çin'e karşı Tonyukuk'dan geldi. Kapagan-han Çin yönetimine karşı savaşmasına rağmen Çin halkını ve kültürünü destekliyordu. Halbuki Tonyukuk bağımsızlığın ve eşitliğin bir simgesi olarak Türk kültürünü Lao-tse ve Budizmin karşısına dikmişti[272].

Haklıydı da! Gerek dikitlerde muhafaza edilen veciz edebiyat örneklerinde, gerek akağaç kabuklarına yazılan yüzlerce hatırada ve gerekse bozkırlı ozanların hafızalarına nakşedilen destanlarda Türkler'in kendilerine has bir dünya görüşü, felsefî düşünceleri, tarih ve geniş çaplı bir coğrafî bilgi sahibi oldukları açıkça görülür. Sürekli sürü gü-

271 Malov, *a.g.e.*, s. 40.
272 Gumilëv, *a.g.e.*, s. 318.

derken tabiatla barışık halde yaşamışlar, savaş atlarına ise küçük kardeşleri gibi saygı ve ihtimam göstermişlerdir.

Türkler kültürlerini geliştirebilmek için barışa ve Çin saldırganlığından âzâde kalmaya zorunluydular. Bilge-han her ikisini de başardı. *Sibirya*'nın fethinden vazgeçerek *Kırgızlar*'a hürriyetlerini bağışladı. *Cungarya* ve *Yedisu*'da münakaşalı olan toprakları *T'ang* İmparatorluğu'na bıraktı. Kızını *Türgiş* hanı *Su-lu*'ya "tam cihazlı" olarak verdi[273]. Çin'e karşı kendisinden yardım isteyen Tibet hükümdarının talebini kabul etmedi. Bu tavizlerle yirmi yıl boyunca halkına asûde bir hayat yaşattı ve komşularından saygı gördü.

Böylesine güçlü olduğu bir dönemde barışa yönelmiş olmak Türkler'e zenginlik yollarını açtı. 727'de yapılan anlaşmayla Türkler her yıl belli bir miktar at vererek karşılığında 100 bin top ipek kumaş aldılar. Bir başka deyişle bu ipekler bozkıra dampingli fiyatlarla maskelenmiş vergi olarak akmaya başlamıştı.

731'de Kül-tegin öldü. Kardeşinin sadık bir destekçisiydi. Kül-tegin dikiti Türkler'in VIII. Yüzyılda kültür cihetinden çağdaş halklardan hiç de geri olmadıklarını göstermektedir. Kardeşinden üç yıl fazla yaşayan Bilge-han 734'de, Çin'de elçi olarak bulunduğu sırada imparator Hsüan-Tsung tarafından satın alınan hain bir bey tarafından zehirlenerek öldürüldü. Elbette suikastçı ve bütün sülalesinden hiç kimse sağ bırakılmadı.

Bilge-han'ın halefi olan oğlu *Yollıg-tegin* kabiliyetli bir yazar, düşünür ve tarihçiydi. Türk Hakanlığı'nı 739'a kadar barış ve huzur içinde yönetti. T'ang İmparatorluğu Tibet'le, Türgiş hanı Su-lu Soğdiyana'ya saldıran Araplar'a karşı savaştığı için güney sınırlarında barışı muhafaza etmeyi başarmıştı. Türk Hakanlığı'nın durumu son derece sağlam gibi görünüyordu. Fakat çok geçmeden felâketler onun da kapısını çalacaktı. Çünkü zaman, sebep-sonuç ikilemiyle bütün çağları ve etnosları yutacak, ortadan kaldıracaktır.

İkinci Türk Hakanlığı bünyesinde belli bir miktarda Türk'den başka Uygur, Basmal ve Karluklar yer alıyordu. Bu üç unsur Türkler'le

273 Türgiş Hanı'nın kızı da büyük çapta cihazıyla birlikte Bilge-han'ın oğluna gelin gitmiştir. (Bkz. Malov, *a.g.e.*, s. 23-24).

komşu olarak yaşamalarına, onlarla aynı dili konuşmalarına ve hatta onlar gibi göçebe hayvancılıkla iştigal etmelerine rağmen davranış stereotipleri cihetinden farklıydılar. İdealleri, iç dünyaları ve ulaşmak istedikleri hedefleri de başkacaydı.

Türkler geleneksel savaşçı karaktere sahip, ordada katı disiplinli idiler ve halklara hükmettikleri için diğerlerinden ayrıcalıklıydılar. Başkasının topraklarında gözü olmayan Uygurlar ise kendi meralarını ve bağımsızlıklarını korumaya kararlıydılar. Türkler kendi kültürlerini korumuşlar, Uygurlar ise Çinliler'inkinin dışında başka dünya görüşlerini benimsemek zorunda kalmışlardı. Türkler galip gelmeyi, Uygurlar kendilerini korumayı seviyorlardı. Bu halkların tekâmül şekilleri farklı olduğundan, Uygurlar'a yakın olan Basmallar ve Karluklar da muhalif kanadı teşkil ediyorlardı.

Türk geleneğinin ağır yükü Kutlug, Tonyukuk, Bilge-kağan ve Kül-tegin'in omuzlarındayken hakanlık sürekli genişlemişti. Ancak etnolojik açıdan bir hususu kaydetmek gerekir ki, o da 42 yıl boyunca (681-721) müdafaa savaşlarının bir nesil tarafından yürütülmüş olduğudur.

Neyse ki, sin-taşları sayesinde bazı değerli kumandanların hayatları hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz. Bilge Tonyukuk 646 yılında doğmuştur. Kuli-çur 662'de, Kutlug'un oğulları Bilge-han 683, Kül-tegin ise 684'de dünyaya geldiler. 721'de onlar 35 yaş civarındayken Tonyukuk 75 yaşındaydı. 721'den 742'ye kadar geçen yıllar barış yıllarıydı ve bu bahadırların çocukları bu yirmi yıllık sürede entrikalardan, savaşlardan uzak olarak bozkır kültürüyle yoğrularak sükunet içinde büyüdüler. Ne var ki buna karşılık yüksek direnç özelliklerini yani passionerlik seviyelerini düşürerek komşu ve tebaalarıyla eşit duruma geldiler. İşte o zaman beklenen son gelip çattı!

Yollıg-tegin döneminde ordada huzur ve asayiş berkemaldi ama 741'den itibaren prensler arasında taht kavgaları başladı. 742'de isyan eden Uygur, Basmal ve Karluklar Türk kellelerini bozkır otlakları üzerinde yuvarlamaya başladılar. Türkler'in bir kısmı öldürülürken, bir kısmı Basmal hanına teslim oldu. Sadece Bilge-han'ın dul hatunu Po-

beg hayatta kalabilen kaçakları toplayarak sınır muhafaza birliklerinde görev aldıkları Çin'e ulaştırmayı başardı. İşte katliamdan kurtulanlar da sadece bunlar oldular. 756'da An Lu-shan savaşçıları arasında yer alan bu Türkler onlarla birlikte ortadan kaldırıldılar. Büyük Türk halkı işte bu şekilde yokolup gitti.

Gerçek ve Sahte Avarlar

Etnogenez halklarından birini teşkil eden atâlet safhası sadece Türk bahadırları tarafından kurulan "mengü el"de kendine yer bulabilmiştir. VI-VII. Yüzyıllar hakanların Sarı Deniz'den tâ Karadeniz'e kadar uzanan Büyük Bozkır'da hükümranlık yıllarıydı. Dahası bu hakanlıklar batıda Hazar ve Avar, doğuda Türk ismiyle ortaya çıkıp neredeyse senkronolojik bir tablo çizerek belli izler bıraktıktan sonra yokoldular. Bunların aynı dönemlerde kurulup yokolmaları bir tesadüftür. Her hâlükârda, etnogenez kanunu yeknesak bir şekilde biraz daha fazla tekerrür ettiğinden, kelimenin düz anlamıyla tam göçebe olmasalar da batılı akran Türkler üzerinde birkaç kelimeyle dahi olsa durmak gerekiyor. Hazarlar ve etnogenezleri hakkında yukarıda bilgi vermiştik. Bir başka eserimizde daha detaylı bilgi verilecektir. Bu yüzden kadîm *Turan*'ın vârisleri olan *Avarlar* üzerinde durmak istiyoruz. Ancak burada kafa yormamız gereken bazı muammalarla karşı karşıyayız. Bir kere VI. yüzyılda Avrupa'da arz-ı endam eden *Avarlar* (Oborlar)ın gerçek bozkırlı *Abarlar*'la hiçbir bağlantıları yoktur. Dahası bu sonuncularla ilgili kesin bilgilere de sahip değiliz. Bazı matematiksel bilgilere sahip isek de, bunlar sözkonusu iki halkı birbiriyle kıyaslamaya yeterli değildir. Biz yine de meseleyi aydınlatmaya çalışalım!

Hatırlayacağımız gibi 155'de mağlubiyeti kabul etmeyen *Hyung-nular T'an-shih-huai*'nin takibinden kurtularak Volga boylarına ulaşmayı başarmışlardı. Şimdi bir soru: Siyenpiler neden en güçlü dönemlerinde batıya doğru ilerlemeyi durdurarak, kuraklığın başladığı günlerde hayvancılık için oldukça elverişli yayla ve dağ eteklerine, tundralarla

274 Artık onları "ler" çoğul eki olmadan isimlendirmek mümkün. Çünkü tebaaları kalmamıştır. Kendileri dahi "Kök-Türk" ismini almıştır.

kaplı arazilere sahip zengin Tarbagatay civarından vazgeçtiler? Hayır, burada ters bir şeyler döndü! Birileri Siyenpiler'in yolunu kesmişti. Ama bunlar kimdi?

Esasen T'an-shih-huai Cungarya'ya *Mukrin*'ler ve *Amur* boylarında yaşayan *Tungus*'lardan müteşekkil bir ordu sevketmişti[275]. İşte bu ordu T'ien-shan'ın kuzey etekleri üzerinden Tarbagatay'a kadar geldiğinde, orada karşısında Asya bozkırlarının en savaşçı kişileri sayılan *Abar* kabileleri tarafından durduruldu[276]. Bunların soy kütükleri tam olarak tesbit edilebilmiş değil. Çünkü Hyung-nular'a, T'ie-le kabilelerine ve hatta Türk gruplarına da benzemiyorlar, aksine "ayrı bir ırk" teşkil ediyorlardı[277]. VII. Yüzyıla kadar Asya tarihinde zikri geçen bu halk, daha sonra Büyük Türk Hakanlığı tarafından itaat altına alınmıştır.

Gerçek Abarlar VI. Yüzyıla kadar adından söz ettiren kadîm bir milletin bakiyeleridirler. Bunların Batı Sibirya kabilelerinden Ugor-Samoyedler'i mağlup ederek Obi, Volga ve Yenisey boylarına yani kuzeye göçetmeye mecbur bıraktıkları biliniyor. Bana göre *Loparlar*'ın itici gücünü teşkil eden ataları da bunlardır. Bu, eldeki belgelerin değerlendirilmesi ışığı altında benim şahsî bir varsayımımdır ve tahkik edilmesi gerekir.

Abarlar'ın son derece cesur olduklarını; Uzak Doğu'da savaşçılıkları ve cesaretleriyle ün yapmış olan Mukrin veya Mukriler'i (Çincesi Mo-ho) durdurmuş olmalarından anlıyoruz.

Çinli yazarlar bu iki ismin –Mukri ve Mukrin– birbirine çok yakın telâffuza sahip olmaları nokta-i nazarından hareket ederek, onları yaşam ve kültür değişimleri sebebiyle etnoğrafik cihetten doğu ve batı Mo-holar'ı şeklinde ikiye ayırırlar. Yine onlar Amur boylarındaki Mukrinler için vahşi hayvan derilerini, Cungarya'da yaşayanlar için ise otları alamet-i farika olarak gösterirler[278]. Hyung-nu-Hun, İngiliz-Amerikalı, Britanya Saksonları-Almanya Saksonları ve hâkeza.. gibi etnik uzaklaşmaları belirlemek için bu tür yöntemler kullanılır.

275 Gumilëv, *Tri..*, s. 107-109.
276 A.y.
277 Biçurin, I/296.
278 Gumilëv, *a.g.e.*, s. 108.

Ne var ki Ju-jan devletinin haydutlarının saldırılarına mâruz kaldıklarından Abarlar ve Mukrinler birbirleriyle uzun süre kavga edemezler. Ju-janlar'ın baskıları sebebiyle Mukrinler aslî vatanlarındaki Kingan dağlarının bitki örtüsüne benzer bir örtüye sahip olan T'ien-shan'a göçettiler. Orada Türkler tarafından 552'de mağlup edilerek, yine Türkler'i gücendiren başka kavimlerden daha fazla berhayat oldular. Çünkü Türkler'in hakimiyetine girdikten sonra yaşamak kolaylaşıyordu. Onların torunları çeşitli isimlerle zikredilirlerse de, bir kısmı *Özbek* ittifakında,[279] diğer bir kısmı ise hâlen kahramanlıklarıyla ün yaptıkları muasır *Kırgız* toplumu bünyesinde yer almışlardır. III. Yüzyıldaki kuraklık Abar ve Mukrinler'i doğulu, kuzeyli ve batılı komşularından tecrid ettiği için, bunlar hayatta kalmayı başararak, *"sarı"* ve *"kara" Türgişler*'in bünyesinde yer aldılar. VII. Yüzyılda Türgişler, bir noktada ikinci Türk hakanlığı gibi müstakil yapıya sahip kendi hakanlıklarını kurdular. Bugün Abarlar'ın torunlarının kimler olduğunu kesinkes biliyoruz. Bunlar, X-XI. Yüzyıllarda bir kısmı Eski Rusya'ya göç ederek, onlar tarafından "çorniye klobuki" şeklinde isimlendirilen *Karakalpaklar*'dır.

Böylece gerçek Abarlar'ın kim olduğunu güya ortaya çıkardık çıkarmasına da, şu *psedo-Avarlar* veya *Varhonitler* kimler?

Hyung-nular zamanında Seyhun nehrinin aşağı akımlarında Çinliler'in *"Huni"*[280] dedikleri, Hyung-nular'la hiçbir şekilde karışmamış olan Hionitler yaşıyorlardı[281]. Hionitler M.Ö. III. Yüzyılda bölgede kendini gösteren passioner itkiden etkilenen Sarmat dünyasından neş'et ettikleri için Hyung-nular'ın çağdaşlarıydılar. III-IV. Yüzyıllarda Hyung-nular'la hiç karşılaşmadıkları halde Persler'le savaştılar. Çöl, kuzeyinde yaşayan halkları Hunlar'ın saldırılarına karşı korumuş ama VI. Yüzyılda bozkır yeniden yeşerince Türkler'e Aral'a kadar uzanan yolu açıp vermişti. İstemi-han'a itaat etmek istemeyen Hionitler 557'de *Ugorlar*'ın himayesi altında batıya kaçmayı başardılar. Kaçanların toplam sayısı 20 bin kişiydi. Daha sonra *Tarniah, Koçagir* ve *Zabender* kabilelerinden 10 bin kişilik bir Ugor grubu Türkler'in hışmından kaçarak gelip onlara katıldı. Ugorlar'ın bu toplum içinde daha az bir kısmı teşkil ettiklerini Macar arkeologların verdiği bilgilerden anlıyoruz. Elde edilen bulgulara göre arkeolojik kazılarda çıkan kafataslarından % 80'ni Avrupaî tip Avarlar'a, % 20'si ise Batı Sibirya yumşak mongoloid tipine aittir.

279 Grumm Grjimaylo, *Zapadnaya Mongoliya..*, II/533.
280 Gumilëv, *Eftaliti i ix sosedi*, s. 129-140.
281 Artamonov M.I., *a.g.e.*, s. 104-113.

Hazar çevresinde yaşayan halklar, hiçbir zaman iyilik ve gaddarlık sıfatlarına sahip olmayan Abarlar yerine Hionitler olarak yanlış bir isimle anıldılar.[283] Ortaçağ Yunan coğrafyacılarınca "Avar" kelimesiyle zikredilen Hionitler böylece tarihe geçmiş oldular. Fakat onlar böyle bir etnik kamuflaja neden ihtiyaç duydular?

VII. Yüzyıl yazarlarından *Theofilaktes Simokattes* "Tarih"inde, başlangıçta Türkler'in *"Kara"* dedikleri *Til* nehri sahillerinde yaşayan *Uar* ve *Hunni* isimli iki kabileden bahseder. Bunlar 555'de Türkler'in baskıları yüzünden batıya kaçarak orada "İskit halkları arasında Avar kabilesi önemli bir yer tuttuğu halde" kendilerine "Avar" (Abar-Obor) ismini alırlar[284]. Bu yüzden Simokattes Avrupalı Avarları *"Psedo-Avarlar"* olarak zikreder. Buna rağmen şu soruyu sormak zorundayız: Gerçek Avarlar, daha doğrusu Abarlar-Hunniler ve "Uar" veya "Var" kabilesi kimdi? Til nehri nereye dökülüyordu? Onu *Tarım*[285] nehriyle özdeşleştirmek mümkün değil. Çünkü *Takla-Makan*'dan Avrupa'ya uzanan bir güzergâh yoktu. Esasen Varhonitler'in düşmanları olan Türkler (Kadîm Türkler) bu yolu kesmişlerdi.

Bu problemle ilgili literatür burada sayılamayacak kadar fazladır. Söz konusu meseleyle ilgili bazı bilgiler yazarın *"Eski Türkler"*[286] isimli eserinin (M. 1967) bazı bölümlerinde ve *M.I. Artamonov*'un adı geçen kitabında[287] zikredilmiştir. Konuyla ilgili pekçok muğlak nokta aydınlığa kavuşmuş ise de, Simokattes'in versiyonunu takip eden birçok ya-

282 Detay için bkz. *a.g.e.*, s. 140-141, 163.
283 *A.g.e.*, s. 106-107.
284 F. Simokatta, *Istoriya*, s. 160.
285 *A.g.e.*, s. 211; Til-Yaksart veya Sırderya'nın aşağı akımlarıdır.
286 Gumilëv, *trı..*, s. 103-113; *Eftaliti..*, s. 134-135; *Drevniye Türki*, s. 35.
287 Artamonov, *a.g.e.*, s. 106-107.

zarın zikrettiği Uar veya Var (bar) etnik yakınlığının ne olduğu hususu hâlâ aydınlığa kavuşturulamamıştır.

Hionitler'le ilgili ilk bilgiye *A. Marcellinus*'da rastlıyoruz. Ona göre Hionitler 356-357 yıllarında Persler'le savaşmışlar, 359'da ise *Şahpur II*'nin müttefiki olarak *Amid* üzerine yürümüşlerdir. Yazarımız Marcellinus de Greklerce çok yakışıklı bulunan prenslerinin bu savaş sırasında nehirde boğuluşunu üzülerek seyretmiştir. Ancak biz burada mongoloid tipe giren Hunlar'ın Marcellinus'a göre hiçbir gruba dahil edilmemesi gerektiğini hatırlatmış olalım. Yine ona göre Hionitler Avrupaî, onların bünyesine dahil olmayan Ugorlar ise mongoloiddir.

Diğer yandan *Aral Gölünün* kuzey tarafları killi çöllerle kaplıdır ve kumlu çöllerden çok daha beterdir. Toprak içermeyen teressübat çok çabuk çökme kabiliyetini haiz olduğundan bu çölü geçmek ancak kış aylarında mümkündür. Tabiî bu durumda da atlar susuzluk ve açlıktan kırılacaktır. Aral ile orman-step bölgeleri arasında halkların yaşamaları daha kolaysa da, bu hayat çizgisi nemli step bölgelerinin yukarı kısımlarına kadar uzanır. Büyük Kervan Yolu Harezm'le Yayık Vadisi arasındaki ulaşımını Kuzey Aral üzerinden değil, Üst-Yurt üzerinden sağlıyordu.

"Var" veya *"uar"* kelimesi kadîm Türkler'in eski bularak kullanmak istemedikleri Hyung-nu dilinde *"nehir"* mânâsına geliyordu[289]. Nitekim bu kelime Altaylar'da özel anlamını korumuştur. Orada *Ursul* (veya Urusul) nehrine *Uar* denilmektedir.

Bu noktadan hareketle "var" (bar) veya "uar" kelimesini Hionit etnoniminin sıfatı olarak kabul edebiliriz. Yani *Varhonit*, gerçekten de büyük bir nehrin sahillerinde yaşamış olan *"Nehir sahilindeki Hionit"*ler mânâsındadır[290]. Grekler, Franklar ve Slavyanlar bu kelimenin mânâsını bilmedikleri için onu bir etnonim sıfatı olarak kabul ettiler.

288 A. Marcellinus, s. 233; Gumilëv, *Eftaliti..*, s. 134. Hionitler (Yunanca) ve Huni (Çince)ler Sakalar'ın Hiaon kabilesinin torunlarıdır. (Fr. Altheim, *Geschichte der Hunnen*, Bd. I, 1960, s. 53). S. P. Tolstov Sırderya'nın aşağı akımında gerçekten Hionitlere ait bataklıklar içinde bir şehir kalıntıları bulmuştur. (Bkz. *Po sledam..*, s. 218).
289 Inostrantsev K.A., *Hunnu i gunnı*, s. 63; Artamonov, *a.g.e.*, s. 62.
290 "Nehir sahilinde yaşayanlar" demektir.

Slavyanlar Tuna nehri sahillerine göçüp gelen Hionitler'i –"obor" olarak isimlendirerek *"Hion"* veya *"huni"* kelimelerini nazar-ı itibare almadılar.

Eğer bu doğru olsaydı Kazak boyları arasında *"Uar"*ların torunlarının olmaması gerekirdi. Halbuki *Kara Kıtan*-Naymanlar'ın[291] torunlarına *Orta Cüz*, Kaygunes-Peçenekler'in ve Hyung-nular'ın torunlarına *Büyük* (Kette) *Cüz*'ler arasında rastladığımız gibi Hionitler'in mavi gözlü ve sarışın torunlarına da *Küçük Cüz*'ler arasında rastlıyoruz. Bütün büyük halklar gibi Kazaklar da birçok ecdada yani reliktlerin etnos unsurlarını yenilediği tek etnik sistemde tarihî seyrini yaşayan etnik sübstratlara sahiptirler. Mesela bugünkü İngilizler'in arasında da Keltler'in, Datçalılar'ın, Norveçliler'in ve Anjou'lu Fransızlar'ın bakiyeleri bulunmaktadır. Aradaki tek fark batıda yaşayanlar geçmişle bağlarını yavaş yavaş koparararak atalarını unuturken, Büyük Bozkır'da yaşayanlar atalarını bilmekte ve hatırlamaktadırlar. Diyelim ki "Uar"ların torunları yoktur ama en azından onların komşuları Ogurlar'ın torunları Macarlar ve Batı Ting-lingler'in torunları Kıpçaklar vardır. Kısacası Yunanlı üstadımız Simokattes'de muğlak bırakılan "uar" kelimesi onu takip eden haleflerinin de "seyir hatasına" düşmelerine yol açmış ve mesele *Atlantis*'i veya *Şambala* ülkesinin izlerinin aranmasını anımsatmıştır[292]. Keza Çinliler'in *"huni"* kelimesiyle *"hunnu"* etnonimini aynı şeymiş gibi göstermeye çalışmaları da başarısız bir girişim olarak nitelendirilebilir[293].

Ancak görülüyor ki bu tesadüfî bir hata değildir. Burada bir hususu hatırlatmamızın önemli olduğu kanaatindeyim: Ant ittifakını mağlup ederek Konstantinopol'u kuşatanlar yani türedi vahşiler Hyung-nular veya Peçenekler (Kanglılar) yahut Guzlar (Türkler) ve Kumanlar (Poloves) gibi bozkırlılar değil, Peygamber Zerdüşt'ü ikiye parçalayan

291 Gumilëv, *Poiski..*, s. 136-139.
292 Gumilëv, L.N., Kuznetsov B. *Strana Şambala.*//Aziya i afrika sogodniya 1968, no. 5, s. 48-50.
293 Haussig H.W. Theophylaktus, *Exkurs uber die skythischen volker byzantion*, T. XXIII, s. 304-305, 345-362, 413-429; Enoki T., *The Origin of the White Huns or Heptalites.* East and West, No. 3, s. 231-238; krşt. Biçurin, *a.g.e.*, s. II/260.

ve bir yıl içinde yaşadıkları vadiyi değiştirmek zorunda kalan eski bir süper-etnosun bâkiyeleri idiler. Aslında *Turan zeminin* Aral civarı *"Türkistan"* ismini almış ve tarih yani zaman ülkelerin sınırlarını çizmiştir. Birçok tarihçi Avarlar'ı Hun göçebeleriyle karıştırmaktadır ki, vebali kendilerinindir. Elbette gökyüzündeki yıldızları mikroskopla incelemeye kalkışanlar gibi tarihe de dar açıdan bakan tarihçiler bu tür yanlış neticelere ulaşacaklardır.

Burada Batının çok seslilik içinde sürekli geliştiğini, Doğunun ise kapalı hava gibi sıkıcı ve anlamsız olduğunu, zaman zaman şahlanan Batıdan bazı esintiler aldığını iddia eden peşin hükümlüler var. Sakın inanmayın! Büyük Bozkır halkları o kadar çok çeşitli ve değişkendir ki, Akdeniz ve Sarı Deniz sahillerinde yaşayan komşuları orada sadece göçebeleri nazar-ı itibare alarak, yerleşik düzen yaşayanların da olması gerektiğini hesaba dahi katmadılar. Halbuki *Yaksart*'dan[294] Tuna'ya kadar yayılan Avarlar yani Hionitler bu tezin doğruluğunu ispat ettiler.

Hionitler tarafından ödünç alınan Abar kelimesi Hazar çevresinde öyle bir panik yarattı ki, Avarlar bu panik havasından faydalanarak Langobardlar'la ittifak akdetmek suretiyle Hepidler'i kılıçtan geçirip Tisza ve Tuna'yı kontrol altında tutan Pannonya'yı hiç zorlanmadan ele geçirdiler. Bu başarılarını *Frank* hükümdarı *Sigbert*'i mağlup ve esir etmeleri, Bolgar-Kuturgurlar'ı itaat altına aldıktan sonra 602'de tarih sahnesinden silinen Antlar'ı hezimete uğratmaları takip etti. Daha sonra Güney Slavyanlar'ı Sklavinler'i bayrakları altına alan Avarlar 626'ya kadar Balkan Yarımadası'nda Bizans'a kan kusturdular. Trakya, Makedonya ve Grekya'nın kadîm halkları aşağı-yukarı tamamen ortadan kaldırılınca onlardan boşalan yerleri Slavyanlar işgal ettiler.

Avarlar zaman zaman Asya göçebelerinin bir kolu olarak addedildiler. Belki Almanya'yı, özellikle Balkan Yarımadası'nı ve Moravya'yı kan gölüne çevirmelerinin bunda rolü olmuştur. Avarlar daha sonra hiçbir iz bırakmadan yokolup gittiler. O dönemin Rus yazarlarından Nestor olayı ima ederek "pıtırak dikenleri yokolup gitti" diye yazacaktır.

294 Yaksart (Yun.), Gülzariyun (Farsça), Seyhun (Arapça), Sırderya (Türkçe)

Burada bir noktaya dikkat çekmek gerekir: "Mengü Türk Eli" gibi bir devlet kuran Avarlar, Türkler'in muasırlarıydılar ve Türkler'de nasıl Töles kabileleri esasî rolü oynamışsa, Avarlar'da da Bolgarlar ve Slavyanlar aynı rolü oynamıştır. Avarlar asla "vahşi" değildiler. Onlar İran'la ittifak akdederek, tıpkı bir zamanlar atalarının *Edessa*'yı (Urfa) yakıp yıktıkları gibi, onlar da Persler'le birlikte Konstantinopol'u yakıp yıktılar.

Eğer enerjik kumandanlara sahipseler kitleler atâlet safhasında çok rahat konsolide edilerek, yönetim altına alınabilirler. Türkler ve Avar-Hionitler'de böyle olmuştur. Ancak VII. Yüzyıldaki Slavyan fatihler akmatik safhada idiler ve bu yüzden yabancı müdahalelere karşı koyacak gücü bulabilmişlerdir. Moravyanlar'ın ataları Venedalar, Çekler, Lutiçiler ve Bodriçler 623-656 yılları arasında *Sa-mo* isimli bir kumandanın yönetiminde birleşerek Avarlar'ı mağlup ettiler. (Bu arada bir kıyaslama yapmak maksadıyla Batı Türk Hakanlığı'nın da 659'da yıkıldığını kaydetmiş olalım). Kuturgurlar'ın 630'da Avar Hakanlığı bünyesinden ayrılmalarından sonra Avarlar'ın Bizans üzerindeki baskıları azalmıştır. (Aynı yıllarda Doğu Türk Hakanlığı da yıkılmıştır). Avar akınlarıyla geçen birbuçuk asır sanki hiç duyulmamıştı. Hatta 796'da karşı saldırıya geçen Franklar Avarlar'ın Vens ormanındaki müstahkem bir kalesini kuşatarak büyük çapta ganimet bile almalarına rağmen doğuya doğru daha fazla ilerleyemediler.

Eğer bir etnosun tabiî olarak yaşlanması faraziyesini nazar-ı itibare alırsak Avarlar'ın bu şekilde yatışmalarını neyle izah edebiliriz? Avarlar konusunu Moğolistan ve Pannonya'daki etnogenez senkronizmi cihetinden inceleyenler bunun sebebinin o insanların alışık olmadıkları bir yörede farklı kültür ve politik temasların tesirinde kalmalarında aramaktadırlar. Her halükârda Avarlar 900 yılında Macarlar'ın hareketlendikleri döneme kadar mevcudiyetlerini sürdürerek, sonra onların bünyesine karıştılar. Bizans ise, T'ang İmparatorluğu'nun aksine nerede huzur bulduysa yüzünü o tarafa çevirdi. İşte Avarlar'ın Türk ve Uygur hakanlığından daha fazla berhayat olmasının sebebi budur.

ALTINCI BÖLÜM

SOĞUMUŞ PASSİONERLİK BÖLGESİNDE

SOĞUMUŞ PASSİONERLİK BÖLGESİNDE

Uygurlar

M.Ö. IV-III. Yüzyıllarda bozkırlı Hyung-nu ve Sarmatlar'ı atağa kaldıran passioner itki Güney Sibirya ve Nan-shan ve Kung-lung dağlık bölgelerindeki vadilere yani Çinliler'in *"Ho-hsi"*, diğer bir tâbirle *"Batı Nehirleri"* (Huang-ho) dedikleri ovalara hiç dokunmadı. Büyük kuraklık bitip, çöl yeniden yeşererek şefkatli bozkır haline gelince, daha önce Minusinsk Havzası'nın cömert ikliminde yerleşik hayata alışmış olan Sibiryalı *Kırgızlar* (Ting-lingler'in torunları) güneye doğru yayılma imkânlarından dahi faydalanmak istemediler. Onların tek istediği sulu tarım yaparak evlerinin karşısında hayvancılıkla uğraşmaktı.

Ama güney boş kalacak değildi tabiî. Oniki *T'ie-le* (Teleüt) kabilesi[295] Büyük Bozkır'ın demoğrafik boşluğunu dolduruverdiler. Ne var ki IV. Yüzyılda yüksek tekerlekli arabalarla, sığırlarını ve yılkılarını da beraberlerine alarak daralan çölleri terkedip büyük bir şevkle göçettikleri kuzeyde kendilerine ağır vergiler koyan vahşi *Ju-janlar*'ın eline düştüler[296]. Teleütler tam bir asır (384-487) Ju-janlar'ın boyunduruğu altında yaşadılar. Fakat 488'de beklenilmeyen bir çabuklukla isyan bayrağını açıp *Kara İrtiş* vadisine göçederek, oradaki "zayıf" Hyung-nular'ın torunlarının kurduğu devleti yani *Yüeban*'ı ortadan kaldırmak suretiyle istedikleri bağımsızlığı elde ettiler. Teleüt kadınlarının bir yüzyıl boyunca kendileriyle hiçbir yakın temasa geçmedikleri Büyük Bozkır yerlileri Hyung-nular'ın passionerliğinden etkilendiklerini nazarda tutmak gerekir. Ne de olsa boş ama kendilerine yabancı olmayan topraklara göçetmişlerdi.

295 Gumilëv, *Drevniye Türki (Eski Türkler)*, 1967, s. 16.
296 Gumilëv, *Hunnı v Kitaye*, 1974, s. 117.

Kabilelerden teşekkül eden konfederasyonlar hiçbir zaman güçlü ve disiplinli otoriteye sahip ordalara yani savaş teşkilatlarına dayanmazlar. 495-496'da *Eftalitler*'den ağır bir darbe yiyen Teleütler, bilahere 516'da şiddetli bir tokat da Jujanlar'dan yiyerek 541'de onların boyunduruğu altına girdiler. 546'da ise *Açinalar*'ın boyunduruğu altına girdiler ve tam 200 yıl bu boyunduruktan kendilerini kurtaramadılar. Onların başkalarının esaretinde kalmalarının belli başlı iki sebebi vardı: Birincisi Balhaş'dan Baykal'a kadar çok geniş bir arazi üzerinde dağınık vaziyette yaşamaları, ikincisi ise barışsever olmalarının yanısıra birbirinden kopuk halde bulunmalarıdır. Neticede bu kabilelerden biri yani *Seyanto* ortadan kalkarken, diğerleri *Yukarı Angara*'da *Kurıkanlar* ismiyle varlığını korudu. Üçüncü bir grub ise çeşitli kabilelerle –Kibi– birleşti. Sadece bir kabile-Uygurlar veya *Tokuz Oğuzlar*[297] konfederasyona bağlı kabilelerin bakiyelerini çevrelerinde toplayarak 745'de *Göktürk Hakanlığı*'nı yıkıp, eski müttefikleri *Basmal* ve *Karlukları* mağlup etmek suretiyle, 747'de bir asırdan daha az ayakta kalmayı başarabilen ve 840'da yıkılan Uygur Hakanlığı'nı kurdular.

Uygurlar kısa süren bu hakanlık döneminde 763'de Çin'in sınır bölgelerinde çıkan askerî isyanı bastırmak ve Tibetliler'in *"Batı Ucu"*na (Tarım Havzası)[298] yaptıkları saldırıları durdurmak suretiyle T'ang hanedânını yokolmaktan kurtardılar. Komşuları Kıtan ve Kırgızlar'ı itaat altına alarak, hakanın karargâhının bulunduğu göz kamaştırıcı *Karakurum* şehrini kurdular. 20-24 deveden ibaret kervanlarla Arap tâcirler her üç yılda bir *Minusinsk Havzası*'na enva-i çeşit kumaşlar getirdiler[299]. Ve Maniheist misyonerlerin IX. Yüzyılda yazdıkları gibi "Vahşi alışkanlıklar ülkesi..., iyiliklerin fışkırdığı bir memlekete dönüştü."

297 Bu dönemde etnonimlerin yanısıra etnik sinonimlerde de değişiklikler oldu. Mesela, Tokuz-Oğuz-"dokuz kabile"-Uygurlar; Üç-Oğuz-Karluklar; Otuz-Oğuz-Basmallar vb. Sadece Kıtanlar rakamsal bir isim yani Moğolca sekiz mânâsına gelen Nayman kelimesini aldılar. Etnoloji açısından sadece oğuz kelimesi mandıncıdır.

298 Gumilëv, *Drevniye Turki (Eski Türkler)*, s. 411-420.

299 *A.g.e.*, s. 386-387.

Uygur devletinin sınırları Göktürk Devleti'nin sınırlarının aynısı idi. Sadece *Moyançur* han (745-759) başarılı yürüyüşler gerçekleştirerek sınırlarını emniyet altına aldı ve çevresinde güçlü düşman bırakmadı. 766'da batıda Karluklar güçlenmişlerse de, güney batıdaki problemlerle uğraşmak zorunda kaldıklarından iki devlet arasındaki tabiî sınırı teşkil eden Tarbagatay'a dokunmadılar bile. Halbuki güneyde güçlü ve birlik hâlinde bulunan Çin uzanıyordu. İmparator, Moyançur Han'ın titülünü onaylamış, yani Uyguristan ve Çin diplomatik yönden eşit statüye sahip olmuş ve Uygurlar çeşitli isimlerle maskelenen vergiler almışlardı. Tibet onlar için tehlike olmaktan çıkmıştı. Çünkü can düşmanı Çin'le sürdürdüğü amansız savaşlardan nefes alamıyordu.

İşte bu noktada kimsenin dikkatini çekmeyen bir husus üzerinde biraz durmak istiyoruz. Çin'le Tibet birbirini yerken, Uygurlar her ahvalde bu savaşın kaderini değiştirebilecek bir pozisyonda bulunuyorlardı. Esasen bu savaş, Çin'den Avrupa'ya ipek taşıyan kervanların geçmek için gümrük ödedikleri kervan yolunun kontrolünü ele geçirme amacına mâtuftu.

Hami ve Turfan yoluyla Tun-huang'dan Cungarya'ya, oradan da Hazar'a geçen kervanlar Uygurlar'a düzenli şekilde gümrük ödüyorlardı. Bu sayede zengin olan Uygurlar, *Yenisey Kırgızları*'nı da itaat altına aldıkları için onlardan sürekli şekilde vergi olarak kürk alıyorlar, ayrıca kendileri de en az ipek kadar değerli samur satıyorlardı.

VIII-IX. Yüzyıllarda Avrasya bozkırı yeterinden fazla nemli idi ve hayvanları artık kuraklık değil, aşırı yağan kar kalınlıkları tehdit ediyor ve özellikle de koyunların yaşama hakkını elinden alıyordu. Neyse ki şiddetli kar yağışları fazla değildi. Kısacası Uygurlar, hakanlıkları yıkılmadan önce oldukça iyi şartlarda yaşıyorlardı.

O halde niçin 840'da bir komplocu *Sha-t'o Türkleri*'nin yardımıyla Uygur hanını öldürürken, bir diğer hain Kırgız birliklerini davet etmek suretiyle kendi ülkesinin başkentini yakıp yıktırdı? Neden her iki durumda da başka kabileler devreye sokuldu? Bu işleri neden Uygurlar'ın kendileri yapmadı? Tarihî kaynaklar bu sorulara cevap vermiyor,

tarihçiler ise işin içinden çıkamıyorlar. Sanırım bu durumda etnolojinin yardımına müracaat etmek gerekiyor.

Obskürasyon Dönemi-Uygur Hanlığı

840-848 trajedisi umumî tarihte yeterince değerlendirilmeyen bir olaydır. Umumî tarih konuyu diğer tedkikler[300] gibi bir epizod olarak değerlendirmekte ve olayı M.Ö. III. Yüzyılda Hyung-nular, Siyenpiler ve Sarmatlar tarafından meydana getirilen bir süper-etnosun relikt etnoslar halini alarak son bulması şeklinde görmektedir. Geleneksel tarihî analiz metoduyla oluşum tarihi –etnogenez ve klinik ölüm– homeostaz arasındaki sınırı birbirinden ayırdetmek mümkün değildir.

Yapılan pekçok değerli bilimsel araştırmalardan bazıları[301] kaleidoskop açısını genişletebilmişlerse de, meselenin ne olduğu konusuna bir açıklık getirememişlerdir. 840'da Karakurum'un uğradığı tahribat, 1453'de Konstantinopol'un uğradığı tahribattan daha az değildi. Fakat Uygurlar kâbiliyetli ve hassas olmalarına, hatta paleolog döneminin Bizanslılar'ından daha fazla cesarete mâlik bulunmalarına rağmen, etnogenez safhalarının tabiî değişiminin ve süper-etnik düzeydeki temasların kurbanı oldular.

VIII. Yüzyılda kimse kendi otağını ve sürüsünü korumak için komşularıyla savaşmak istemiyordu. Kabileler Türkler'in sebep oldukları sarsıntılarla yorulmuşlardı ve sakin bir hayat sürmek istiyorlardı. "Uyguristan savaşçıları sınır çatışmalarıyla geçen müsademeler yüzünden alışılmışın dışında bir gevşeme dönemine girmişlerdi." Kıtanlar kendi istekleriyle Uygurlar'a itaat etmişler ama Kırgızlar çok uzun sürmeyen tahakküm döneminin intikamını fazlasıyla almışlardı. Bu politik hareketsizliğin komşularını esaret altına almaya yeltenmeyen halkın psikolojisinin yanısıra, bağımsızlık için fazla çırpınmayan komşu-

300 Uygurlarla ilgili ilk inceleme D. Pozdniyev'in (*Istoriçeskiy oçerk uygurov*, Spb. 6. 1899) isimli eseri sonuncusu ise A.G. Malavkin'in *Materialı po istorii uygurov v IX-XII vv*" adındaki kitabıdır.

301 bkz. Malavkin A.G. *Uyguri i Kitay v 840-848 gg. Sibir Sentralnaya i vostoçnaya Aziya v srednie veka.* T. III, Novosibirsk, 1975, s. 65-82.

ların varlığından kaynaklandığı söylenebilir. Çinli bir diplomatın Tibetli kumandanla geçen sohbeti sırasında söylediği şu sözler de bu görüşün bir delilidir: "Sadece bir takım anlaşmalar yaparak, başkalarının toprağına göz dikmeyen bu devlete bizler saygı duyuyoruz."[302]

Bozkırdaki Uygur hanlığında kağanın çevresinde çok az fedakâr ve ateşli insan kalmıştı. Bunlar da daha ziyade yönetime muhalifler ve kabileleri, bağımsızlıklarını elde etmeleri konusunda kışkırtıyorlardı. Elbette hanlık bünyesindeki bu klik çatışmaları yabancıların işine yaradığı gibi, ordayı teşkil eden kabilelerde de bagatırların sayısı giderek eksilirken, avare dolaşmayı sevenlerin sayısı hızla arttı. Tabiî bu durum passioner gerginliği azaltırken etnik sistemin son safhası olan obskürasyona davetiye çıkardı. Bu gibi hallerde etnos çeşitli gruplara bölündüğü için kimse bu tersine çevrilemeyen prosesi durduramazdı.

Etnogenez teorisine göre obskürasyon döneminde etnik sistemlerin itici enerji kaybı hızlanır. Diğer bir tâbirle yüksek seviyede passioner olan kişilerin sayısı düşer ve son passionerler, uyumlu ve süb-passionerlerden teşekkül eden çoğunluk üzerinde etkili olamazlar. Böylece proses süb-passioner popülasyondan izole edilenlerin hepsi tarafından değilse bile, birçoğu tarafından desteklenebilir. Ancak herhangi bir şey böyle bir viviseksiyonu durdurabilir ki, bu da genelde insanların kotrolünde olmayan bir keyfiyetle mümkündür.

VIII. Yüzyılda Uygurlar'da passionerlik seviyesi yüksekti. Hatta Arap tarihçi Kudame on Tokuz-oğuz'un yüz Karluk'la boy ölçüşebileceğini kaydetmektedir.[303] Sayıları az olsa bile bu bagatırlar "Türkler'in kuzey çöllerinde gösterdikleri kahramanlıkları "sergileyen çobanların mâneviyatını yükseltmişlerdi.[304] Süb-passionerler henüz gündeme bile gelmemişti. Aradan yarım yüzyıl geçtikten sonra da zaferler kazanmaya devam ettiler ama bu defa sadece sayı üstünlüğüyle işi götürüyorlardı ve sert direnmelerle karşılaşıyorlardı. Fatihler öldürüp yokediyor ama iğneye varıncaya kadar soyup soğana çevirenler müttefikler oluyordu. Uyum içinde hareket eden gruplarda daima böyle olur. Mesela

302 G. Grjimaylo, *Zapadnaya*.., C. II, s. 347.

303 Gumilëv L.N., *Drevniye Türki (Eski Türkler)*, s. 378.

304 Biçurin N.Y., *Sobraniye*.., C. I, s. 301.

Sezar'ın lejyonları, Napolyon'un taburları, Vasil'in stratejistleri veya Gustave Adolf'un askerleri can alıp can vermişlerdir fakat parsayı hep generaller toplamıştır ki, bunlara süb-passionerler denilebilir.

Maddi menfaatler söz konusu olduğunda yahut huzurlu bir hayat gündeme geldiğinde süb-passionerler hemen öne çıkarlar ve toplumun büyük kısmını teşkil ederler. En kabiliyetli savaşçılar bile onlarla başa çıkamaz. Kılıçla disiplin sağlanan ordularda yağmalama günlük meşgaleler arasına girer. Eğer cephede metanet yerini firariliğe bırakır, esir almak tehlikeyi savuşturmanın en kestirme yolu olarak telakkî edilirse, o zaman 840 felâketinden sonra Uygurlar'da olduğu gibi zaferler mağlubiyetlere dönüşür.

Uygurlar'ın Minusinsk steplerinden Orhon nehrine kadar ilerleyen Kırgızlar'a hiçbir karşılık vermeden müsaade etmiş olmaları anlaşılır şey değildir! Üstelik de o zamana kadar sadece zaferin tadına bakmış bir orduya sahipken.

Karakurum'un tarumar edilmesinden sonra enerjik kumandan *Üge-tegin* direnişin başına geçmek istemiş ama askerleri Kırgızlar'a karşı saldırıya geçmek yerine dört bir yana dağılınca o da mecburen Gobi'nin güneyine çekilmiştir. Çöl üzerinden Huang-ho sahillerine gelen Uygurlar Çinliler'in, sınır köylerini ve kendi müttefikleri Tatabı, Tatar ve Kıtanlar'ın çadırlarını yağmalamaya kalkıştılar. Tabiî onlar da yağmacılara karşı çıkınca Uygurlar tek tek kılıçtan geçirildiler. 843'de Tatarlar arasında gizlenmeye çalışan Üge Çinlilere teslim edilerek başı vurulunca birlikleri dört bir yana dağıldı.

Bu dönem Uygurları Çin'e teslim olmayı savaşmaya tercih ettiler. Çinliler ise onları kabul etmekle birlikte, bütün haklarından mahrum ederek Uygur gençlerinin kendi kabiledaşları olan Uygur kızlarıyla evlenmelerini dahi yasakladılar. Uygur kızları otuz yaşına kadar Çinli erkeklerin odalığı olarak kalmak, ondan sonra kucağında birkaç çocukla kabilesine dönerek Uygur erkekleriyle evlenmek zorundaydılar[305]. Uygurlar'ın X. Yüzyılda artık bir etnos olmaktan çıkmalarının; kendi geleneklerini ve milliyetçilik duygularını yitirmiş bir nesli hakimiyet altına alan T'ang İmparatorluğu'nun da esasen bu işten kazançlı çıkmayışının şaşırtıcı bir tarafı yoktur. Çin'in kritik bir döneminde Uygurlar Mançurya'dan çıkarak 1232'de Çin'i perişan eden düşmanın safında yer aldılar. Ama yine de o meşhur bagatırların torunları zaman zaman efendi değiştiren uşaklar gibi yaşadılar.

305 Malavkin A.G., *Kitay i Uyguri*, s. 8; *Materiali...*, s. 92.

Her etnogenez prosesinde obskürasyon safhası kaçınılmaz bir şeyse de, yıkıcı neticelere fırsat vermeden de onu atlatmak mümkündür. Ne var ki Uygurlar artık bir etnos özelliğini kaybettikleri ve düşmanları da kendilerine çok kötü davrandıkları için, Mançurya dağlarına ve ormanlarına saklanan aç kaçaklar olarak zerrece acımadan yokedildiler. Demek ki etnik sistemin bozulmasını hızlandıran bir faktör daha varmış.

Obskürasyon sadece etnosun direnme gücünü ortadan kaldırarak zayıflamasına sebep olması açısından değil, aynı zamanda, passionerlik seviyesini ciddi ölçüde azaltarak yabancı süper-etnik sistemlerin kuşatması altında etnik temaslar sonucu komşu kültürlerden etkilenerek kimera ve yaşama kâbiliyetinden yoksun anti-sistem meydana getirmesine zemin hazırlaması açısından da tehlikelidir.

Uygur hanlığındaki dâhili karışıklığın sürekli gelişmesi çağdaşları tarafından açık seçik gözleniyordu.

Bu yüzden Uygurlar ve tebaaları devleti ayakta tutacak passioner bâkiyelerin bir araya gelmesini sağlayacak psikolojik dominantlar aramaktaydılar.

Onlar bütün halkın benimseyeceği nev-i şahsına münhasır bir dominant veya dünya görüşü yaratacak güçte değildiler. Çünkü bunun için sağlam bir sistemden kaynaklanan yüksek seviyede passionerliğe ihtiyaçları vardı. Fevkalâde kâbiliyetli ve yaratıcı özelliğe sahip belli şahıslar dahi dondurulmuş stereotipleri parçalayıp yeniden şekil veremezler. Tıpkı sıcak balmumundan bir heykel yapılabildiği halde, donmuş halinde bunun mümkün olmaması gibi. Ancak bu durumda dışardan alınan belli fikirler muayyen kişilerce kendi halklarına yeni bir kan getirecekmiş gibi benimsenir. Bu fikirler sadece hazmedilerek alınabilirse faydalı olabilir.

VIII. Yüzyılda ise büyük bozkırda yaşayan göçebeler için bu konuda zengin bir seçenek imkânı vardı.

Göçebeler Çin öğretilerinden Daoizm, Konfüçyanizm ve Budizmi benimsemediler. İslâm ise düşmanları Araplar'ın diniydi. O dönemde Tibet'de takibata mâruz kalan Mitra kültü –Bhon itikadı–[306] Uygurlar'ın hiç de dikkatini çekmemişti. Bhon itikadı bagatırlar için oldukça uygun ama yerleşik düzene geçmek üzere olan çobanlar için hiç de cazip değildi. Bu yüzden birbirlerine düşman olsalar da, *Hristiyanlık* ve *Maniheizm* barışsever bozkırlıların hoşuna gitmişti. Ancak bu düşmanlık kendi felâketini de beraberinde getirecekti.

Fikir değişimi genelde bir nimet sayılır ama bu da her zaman olmaz. Bazan karşılıklı olarak tâdil edilen konsepsiyonlar terkip edilebilirlerse de, bu tür müsademeler yıkıcı neticeler doğurabilir. Çünkü davranış stereotiplerini kaçınılmaz olarak etkilerler.

Neofitlere tam olarak hazır bulunmayan bir etnosun ideolojik yönden etkilenmesi, o toplum üzerinde narkotizm veya kitlesel alkolizm gibi enfeksiyonal tesirler intac edebilir. Keza câzibeli ve tatlı fikirlere tam olarak karşı koymaya hazırlanmayan toplumlarda, vatanın reddedilmesi gereken bir olgu gibi gösterilmesi o toplumun tamamiyle yokolmasına yol açar. Gnostisizm ve onun İranî kolu Maniheizm de bu tür akımlardandı.

Bu tür güçlü anti-sistemlerin anlatılması bizim konumuzun sınırları dışında olmakla birlikte, geniş bir okuyucu kitlesi için Gnostisizmin prensiplerinden kısaca bahsetmek yararlı olur kanaatindeyim. Bu yüzden anlatmaya, Roma İmparatorluğu daha doğrusu Helen, Mısır, Suriye ve İran menşeli dünya görüşlerinin birbirine karışarak yeni bir bütünlük teşkil ettiği doğu bölgeleriyle başlayalım.

İntiharın Mantığı

Yaşamanın kolay ama son derece iğrenç olduğu dönemler vardır. Roma İmparatorluğu'nun yıkılış devri de bu dönemlerdendi. Sadece

306 Gumilëv L.N., Kuznetsov V.I. *Bon* (Drevnaya tibetskaya religiya)//Dokladı geograf. obş.-va, vıp. 15, L. 1970, s. 72-90.

Bizanslı olarak doğmak hayatın amacı ve enteresan tarafı haline gelmişti. Daha önce belirtildiği gibi Bizans süper-etnosu, sosyal çerçevesi kilise tarafından çizilmiş Hristiyan toplumun yumurtasından çıkmıştı. Fakat bu yumurtanın içinde ikinci bir embriyon daha vardı ki, ona Gnostisizm deniliyordu[307]. Gnostikler hayalperest ve neredeyse fantastik Tanrı arayıcısı idiler. Antik filozoflar gibi hayır ve şerrin yer aldığı düalist bir dünya görüşünü savunuyorlardı. Gnostisizm dünyanın kavranması değil, hakikatin reddinin baş köşeyi işgal ettiği görüşler manzumesiydi. Sayısız gnostik okullar ve cemaatlerin öğretisi *Demiourgos* nazariyesinden yani insanların mayasıyla eğlenmeyi amaç edinen yaratıcılık ve sanattan ibaretti. Yahudi cemaatinin *Ahd-i Atik*'indeki *Yehova* ne ise gnostikler için de Demiourgos o idi. Bununla birlikte onlar *Christ*'i kabul ediyorlar ama maddî olmayan hayalî bir insan sûretinde varsayıyorlardı. En fazla da Ofit görüşler yaygınlık kazanmıştı.

Bu sistemin ahlakî mantığına göre dünyanın nüvesi ilâhî nur ve hikmetten ibarettir. Yahudilerin Yehova ismini verdikleri kötü ve kâbiliyetsiz şeytan *Yaldavaof* Adem ve Havva'yı yarattı. Fakat hayır ve şerri birbirinden ayırdedemeyecek şekilde cahil kalmalarını istedi. Ne var ki ilâhî hikmet tarafından gönderilen aziz ruhlu yılanın yardımları sayesinde insanlar ilâhî kaynağın ruhunu tanımayarak bu boyunduruktan kurtuldular. Yaldavaof onların elinden kurtulmasının intikamını almak için bilgi ve hürriyetin sembolü olan yılanla vuruşmaya başladı. Böylece Tufan gönderdi (burada tufan alçak hislerin sembolüdür) fakat hikmet Nuh'u ve soyunu "nurla sulayarak" onları kurtardı. Bunun üzerine Yaldavaof *İbrahim*'le anlaşmaya varmak ve *Musa* vasıtasıyla onun torunlarına kanunlar göndermek suretiyle bir grup insanı kendisine bağlamayı başardı. Kendini Tek Tanrı olarak isimlendirdi. Fakat yalan söylüyordu. Gerçekte bazı Yahudi peygamberlerin sözünü ettiği ateşten yaratılmış ikinci dereceden bir şeytandı. Diğer peygamberler de çok kötü olan başka şeytanların varlığından söz etmişlerdi. Yaldavaof Christ'i öldürmek istedi fakat sadece çarmıha gerilerek *Christ*'in tanrısal vücuduyla birleşen *Jesus* isminde bir kişiyi öldürmeye muvaffak olabildi.

307 Gnostisizmi daha iyi anlayabilmek için bkz. Nikoloyev Yu. *V poiskah za bojestvom; oçerki iz istorii gnostitsizma*, Sbб., 1913.

II. Yüzyılda Antakyalı *Satornilos*, İskenderiyeli *Vasilidos* ve Roma'ya gelen hemşehrisi *Valentinos* oldükça detaylı ve karışık sistemlerle ortaya çıktılar.

İskenderiyeli gnostikler Tanrıyı en âlim, hayat kaynaklarını elinde tutan en yüce varlık olarak nitelediler. Yine onlara göre ondan tıpkı güneş ışıkları gibi ikinci dereceden ilâhî varlıklar –*Eon*'lar– vücuda geldi. Bu Eonlar kendi kaynaklarından uzaklaştıkça zayıfladılar. Hainlik ederek *Pleroma* yani hakikat-ı külliye adını aldılar. Pleroma ile birlikte, gerçek vücuda sahip olmayan, sadece görüntü olarak bulunan cansız ve kaba madde de varlığını sürdürmektedir ki, buna boşluk da denilir. İşte dünya bu iki unsurun temas ve karışımından meydana gelmiştir. Eon'ların en zayıf olanı düşerek maddeye çarpmış ve ona ruh vermiş; böylece de gözle görülebilir dünya zuhur etmiştir. Tanrı'ya karşı çıkıp, maddeye yöneliş neticesinde insanlar ve hayvanlarda kötülük ortaya çıkmıştı. Dünyanın kendisinden çıktığı kabul edilen Eon'a gnostikler Demiourgos yani zanaatkâr adını vererek onu Ahd-ı Atik'in tanrısıyla denk tutarlar. Onlara göre Demiourgos dünyayı baştan savma bir şekilde yapmış, ruhu maddenin bağlarından kurtarmaya çabalamış ama başaramamıştır. Bir varsayıma göre o, kendisini en yüce eon yapacak olan yardımlara da öfkelenerek karşı çıkar. Bu arada en yüce Tanrı, Demiourgos'un insan ruhlarını kurban etmesinden endişelenmektedir. Bu yüzden onları akılla takviye ederek, maddeye karşı mücadele edebilmeleri için doğuştan kâbiliyetler vermektedir. Bu maksatla insanlara özel yeni ruhanî unsurlar –peygamberler ve filozoflar– vadetmiş ve en nihayet yeryüzüne ilk Eonu insan suretinde göndermiştir. Bu Eon vaftiz esnasında Jesus'un bedeniyle birleşerek, insanlara pleromoya geri dönmenin yolunu göstermiştir. Fakat buna sinirlenen Demiourgos veya başka bir görüşe göre şeytan *İsa*'yı çarmıha germiş, Semavî Hristos ise İsa'nın bedenini çarmıhta bırakarak, ruhunu gök yüzüne geri almıştır. İşte ruhların kurtuluşu, ancak maddeyle mücadele ederek, ondan kurtulmakla sağlanabilir.

Doğulu gnostikler (Satornilos ve bilahere Mani) eşit haklara sahip iki hükümdarlığın –zulmet ve nur– bulunduğunu var sayarlar. Dünya, ışık ve karanlığın zerrelerinin karıştığı sınırlı bir bölgedir. Bu kırışımdan maddî hayat hâsıl olur ki, bu aynı zamanda acı ve ızdırap demek-

tir. Işığın zerrelerinin, yani insanın ruhanî unsurlarının canlının cansızdan ayrılışı gibi maddeden ayrılmasıyla kurtulmuştur ve dünyanın arzu edilen sonu gelecektir. Böylece karanlığın hükümdarlığı tecrid edilecek ama yaşamını sürdürecektir. Gnostisizmden farklı olarak Maniheizmin hristiyan saçmalıklarının değişik bir varyantı değil, aksine hristiyanlığa karşı çıkan başlı başına bir din olduğunu hatırlatalım. Gnostikler sadece yahudilik ve kilise hristiyanlığına karşı çıkmakla kalmadılar, metafizik kötülük olarak takdim ettikleri düalist prensiple dünyayı ve onun yaratıcısını da kötülediler. Onların o güne kadar meşgul oldukları şeyler sadece kavramlar manzumesi olan bir takım karmaşık felsefelerdi. Ancak fikirlerini kitlelere yaymaya kalkışınca, hem kültürler, hem de savunmasız biyosfer için yokedici hâle geldiler. Bunlar ve diğerleri Demiorgous'un yarattığı zararlı mahluklar olduklarından, asıl öldürülmesi gerekenler de onlardır. Neyse ki kendileri de maddeden meydana geldikleri ve öncekilerin muakibi olduklarından kendi bedenlerini istisna kılmadılar. Evlenmeyi yasakladılarsa da, nefsin ezilmesi için sefahatı serbest bıraktılar. Sonuçta çevrelerine daha fazla nefret tohumu saçamadan yokolup gittiler. Ama Maniheistler tamamen başka bir yol izlediler.

Ayartmanın Sonuçları

Büyük Bozkır, Çin baskılarına ve manevî kültür etkinliklerine karşı durabilmişse de, anti-sistemlerin câzibeli ayartmalarından kurtulamadı. Uygurlar sadece orta çağların değil, bütün dünya tarihinin şahit olduğu en kâbiliyetli, mert ve anlayışlı insanlardandı. İşte bu özelliklerinden dolayı da yıkılıp gittiler. Maniheistler müslümanların kılıçlarından kurtulmayı başardıktan sonra doğuda kendilerine bir sığınak aramaya başladılar. Çinliler Mani propagandistlere karşı şiddetli bir düşmanlık gösterirken, Uygur hanı 766'da Mani mübeşşirini davet ederek, ona ülkesinde kendi öğretilerini yayma imkânı tanıdı.

"Onun Uygurlar'a hakikat yolunu açacak konuşmaları da çağlayan nehirler gibi akıcı idi."[308] Uygurlar Maniheistler yüzünden bütün kom-

308 Vasilyev V.P. *Kitayskiye nadpisi v Orhonskik pamâtnikak v Koşotsaydame i Karabalgasund*//Sb. trudov orhonskoy ekspeditsii. III. sb6, 1897, s. 13.

şularıyla kavgalı hale geldiler: Çinli Konfüçyanistler, Kırgız şamanlar, Hristiyanlar, Müslümanlar ve hatta Budistleri gücendirdiler. *"Cehaletleri sebebiyle inanmayanlar Buda'ya şeytan dediler."*[309] Perhiz günleri belirleyerek, o günlerde et ve hatta sütü bile yasakladılar. Uygur köylüler aç kalmamak için bostan yetiştirmek zorunda kaldılar. Bu arada Maniheistlerin *"aydınlık dini"* dedikleri propaganda devlet erkânıyla sınırlı kaldı. Çünkü *"yukarıdakiler ne yaparsa aşağıdakiler onları taklit ederdi."*[310]

Maniheizmin başka dinlere tahammülsüzlüğü Uygurlar'ın mahvolmalarına sebep olacaktı[311]. Uygur hanlığı başlarında beylerin bulunduğu altı kabileden müteşekkil bir konfederasyondu ve yönetimin halk üzerindeki etkisi azdı. Kabile beyleri uzun süredir teist Teñri-Gök kültürü uygulayagelen kabiledaşlarına bağımlıydılar. Bu insanlar kendilerini yak, ıçkal;, çulmus ve albastılar gibi bozkırın kötü ruhlarına karşı yardım eden Tanrı'ya inanmak ihtiyacını hissediyorlardı. Maniheizm ise mistik olmakla birlikte ateistti.

Maniheist kozmogonide Tanrı'ya yer yoktur. Aksine *Aydınlık* ve öfkeli *Karanlık* gibi iki unsur Tanrı'nın yerini almaktadır. Karanlık kendi halinde maddî bir şey değildir ancak bir kere onun kümeleri aydınlığın bölgesine girmiş ve onu istila etmeye girişmiştir. İlk insan ona karşı çıkınca, kümeler onun parlak vücudunu ele geçirip, parçalayarak işkence etmişlerdir. İşte karanlığın içinde bulunan bu ışık kümeleri maddî dünyada da vardır ve Maniheistlerin amacı bu esir ışık kümelerini maddenin gözlerinden kurtarmaktır. Bu amaca ölümle değil –çünkü Maniheistler reenkarnasyona (tenasuh) inanırlar– hayattan, bedenden, maddeden ve bu cümleden sanattan –zira hepsi maddeden yapılmıştır– nefret etmekle ulaşılabilir.

Binaenaleyh Maniheistlere göre dünya sevgiye hizmet eden bir eser değil, bir felâketin sonucudur ve bu yüzden de yokedilmesi gerekir. Başka bir görüşün aşırı temsilcisi durumundaki bu öğreti yayılma-

309 *Age.*, s. 23.
310 *Age.*, s. 13.
311 Daha fazla detay için bkz. Gumilëv, *Drevniye...*, s. 381-387, 425-434.

ya çalışıldığı her yerde Roma'da, İran'da ve Çin'de nefretle karşılandı. Romalı, Maniheistlerin müsamahasızlığı, o dönemde en mükemmel hâlinde bulunan tabiiyyatın tashihine mâtuf tabiî felsefe görüşüyle şoke olmuştu. Persler ve Araplar –kâfir ve yalancı idiler; Maniheizme sadece müsaade etmemeli, aynı zamanda maddeye karşı mücadele aracı olarak behemhal Maniheist "inançları" kanunname olarak çıkarmalıydılar. Çinliler –hayattan nefret edebilmesi için toplumsal sefahat ve çile yoluyla nefsi ezmeli, evlenmeyi yasaklamalıydılar. Maniheistlerin kendi öğretileriyle uyuşmayan kişiler yani kötü insanlar olarak kabul ettikleri Budistler insan ve hayvanlara karşı muamelelerinde son derece katıydılar. Sadece Uygurlar Maniheizmi devlet dini olarak kabul ettiler ve böylece Büyük Bozkır'da ilk dinî takibat devri başlamış oldu.

Uygurlar'ın Maniheizmi kabul etmeleri kaderin bir cilvesi değil, sadece tarihî bir tesadüftü. Uygur ülkesinde Hristiyan toplumu da vardı. Bütün Hristiyanlığın özünü teşkil eden *trinité* (teslis)e Uygurlarca *"Üç-Iduk"* deniliyordu ve mot-a-mot mânâsı *"üç mukaddes"* demektir. Ancak bilahere 752'deki iç savaş sırasında mağlub olan *Basmal* ve *Türgişler*'in müttefiki Hristiyan toplum galiba ortadan kaldırılmıştı. Bu savaşta galip hanı destekleyen Maniheist toplum ise iktidarı ele geçirmişti.

Aslında bir dizi zaferler elde etmiş olan Uyguristan o sıralarda yokolmanın eşiğindeydi. Sosyo-etnik sistemi öylesine bayağılaşmıştı ki, kabilelerin bağımsızlık istekleri sonucu ortaya çıkacak bir çöküntü ancak kuvvetle önlenebilirdi. Dolayısıyla kültürel dominanta sahip konfessiyonal toplumların ortaya çıkışı hanın tahtını güçlendirmişti. Ancak burada bir soru sormak gerekiyor: Bu seçim isabetli miydi? Belki tam isabetli değildi. Fakat Çin'le olan ilişkiler gergindi ve VIII. Yüzyılda Çin'de Hristiyanlığa müsaade edilirken, Maniheizm yasaklanmıştı. Bu durumda Maniheistler Uygurlar'ın tabiî müttefiki idiler ve 766-767'de han ve erkân-ı devlet "aydınlık dini"ni kabul etmişti. "Tabiî yukarıdakiler ne yaparsa, aşağıdakiler onları taklit ederlerdi."

Fanatik Maniheistlerin ilk kurbanı kayalara oyulan Türk bagatırların suretleri oldu. *Yu.N.Perix* bu satırların müellifine Moğolistan'daki

bütün heykel ve oyma suretlerin parçalanmış olduğunu, buna karşılık hayret verecek şekilde Altaylar ve Yedisu'dakilerin sâlimen korunduğunu anlatmıştır. Tarihçilerimizden hiçbirinin vandalizm sekstantını takdir edeceğini sanmam.

Daha sonraları yani 795'deki saray isyanları sonucunda hanın tahtının çevresine kümelenen memurlar ve Mani kilisesi idarecileri ondan "bütün dünyadaki sade ve iyi insanların, temiz canlıların korunmasını, kötülerin ise yokedilmesini" taleb ettiler.

Kimin iyi kimin kötü olduğu da yine Maniheistlerce belirleniyordu ve ele geçen malumatlara göre Mani sanemlerine Buda'nın ayaklarını yıkadığı şeytanın sureti kazınmıştı. Elbette bu sanemler günümüze kadar yetip gelmemişse bunun sebebi çağların umumî hastalığı müsamahasızlıktır.

Ancak Maniheizmi sadece düşmanları ellerinin tersiyle itmiyorlar, onlar kadar sade Uygur vatandaşlar da istemiyorlardı. Uygur çobana veya kültürsüz savaşçıya doğup büyüdüğü bozkır hayatının, sevgili karısının ve nur yüzlü çocuklarının uzak durulması gereken kötü şeyler olduğu kabul ettirilebilir miydi? Uygur savaşçıyı iyi kalbli Aydınlıkla kötü kalpli Karanlığın savaşına çekmek mümkün müydü? Onu kılıcının kabzasından, ok-yayından ve defalarca hayatını kurtaran, bütün yükünü çeken atından nefret ettirmek mümkün müydü? Göründüğü kadariyle halk Maniheizmi öylesine benimsemişti ki, bu da neofitlerle kitleler arasında bir kopukluğun meydana gelişi demekti.

Baştaki yönetim hiç bir şeyi değiştiremezdi. 795'de devlet erkânından *Kutlug* isimli hanın mânevî oğlu tahta geçirildi. Ancak ona sınırsız yetkiler verilmedi. *"Sen, ulu hükümdar, ejderhalı tahtta kollarını gererek otur ama vezir, yönetimde deniz ve dağlar kadar özel bir yetkiye sahip olmalı. Devlet idaresinde kanunlar ve âmirlere itaat edilmeli; ilâhî merhamet ve inayete güvenilmelidir."* Bir başka deyişle han yönetim ve yargılama işine bakacak ama politika "semâvî inayetin" yani Maniheistlerin kontrolünde olacaktı[312]. Böylece kabileler federasyonu teokrasiye dönüşmüş oldu.

312 Bkz. Vasilyev V.P., *a.g.e.*, s. 24.

Bu tuhaf ve benzeri olmayan vakıa etnojenezin safhalarıyla nasıl bağdaştırılabilir? Böyle bir şey ne genel sisteme girdirilebilir, ne de ondan soyutlanabilir. Ancak hiçbir etnosun tek başına yaşayamayacağını, gerçekten güçlü sistemler ve ideolojilerle temasa geçtiklerinde bunun etnojenez kanununu bozacağını hatırlamak gerekir. Elbette bir takım sempatik temaslar sonucu simbiozlar ve hatta birbirine karışmış iki-üç etnos ortaya çıkabilir fakat bu kaynaşma ancak etnoslar genç ve elastikî ise passioner yükseliş ve akmatik safhada gerçekleşir ki, kaynaşmanın ortaya çıkaracağı sistemlerin giriftleşme ve sistem bağlarının muhkemleşmesi şeklinde gelişen tekâmül onların yegâne dikkat çekici yönüdür. (Artı-sistem)

"Genç" etnosla atâlet safhasında bulunan "yaşlı" etnosun karışımı ancak "kseniya" veya misafir-etnos ortaya çıkarabilir. Kseniyalar yabancı etnik bir ortamda koloniler hâlinde yaşayabilirler ve başkalarının işine karışmadıklarından tarafsız olarak varlıklarını sürdürürler. Fakat şayet onlar birbirlerinin stereotip, kültür ve psikolojik dominantlarının tesirine girerlerse o takdirde kimera teşkil ederler. (Sıfır sistem).

İşin kötü tarafı kimerik karışımların anti-sistemleri doğurmasıdır. (Eksi-sistem). Bu anti-sistemler hem sosyal strüktürü kontrol ederler, hem de sistem bağlarını elde tutarlar. Sistemlerin anti-sistemlerle karşılıklı etkileşimleri ise tekâmülden daha doğrusu etnogenezden uzaklaşmak demektir. Tabiî sistemlerin sanata dönüşmesi, prosesin eşyaya dönüşmesi demektir. Anti-sistem ekollerin ustaları yine insanlar ve özellikle passionerler olduğuna göre, komşular ve tabiî ortamlarla yapılan kaçınılmaz temasların ortaya çıkardığı modası geçmiş tekâmülle bırakalım unnihilistler uğraşsınlar.

840'da sahip oldukları halka yani Uygurlar'a inanan Maniheist toplum bu güveninden dolayı parçalanıp yokoldu. Fakat bu büyük etnos, kendi ismini vahalarda yaşayan, yüzlerce yıl felâketlerle boğuşan ve hâlâ da boğuşmakta olan halklara bırakarak tarih sahnesinden silindi.

840'dan 925'e yani boşalan bozkır Kıtan hanı ve İmparator *Yeh-lü Ambakan*'ın hakimiyeti altına girinceye kadar yerli halk, düşmanların

eline düşüp ticarî işleri büsbütün sekteye uğratmamak için kervan kaldırmayı tehlikeli bulunca ticaret birbirinin gırtlağını kesen taraflarla alakaları bulunmayan yabancıların kontrolüne geçti ve bunlar ortaçağların karakteristik özelliği olan geleneksel dokunulmaz tâcirler olmanın verdiği avantajlardan yararlandılar. Bunlar elbette uğradıkları her memlekette, düzenli gelirden başka bir şey düşünmeyen hükümdarlar tarafından korunmalarına karşılık vergi ödeyerek güvenlik içinde dolaşan Yahudilerdi.

Böylece bir anti-sistem yanıp kavrularak geriye, ıssızlaşmış ekolojik nişinde yabancıların karışıp kaynaştığı küllerini bıraktı. Buna mecazî anlamda Orta Asya'nın ikiyüz yıllık çöküş devri, daha başka bir tâbirle "karanlık çağlar" denilebilir.

Son Hyung-nular

Uygur hakanlığının ortadan kalkmasından sonra doğulu göçebelerin kaderleri artık belli olmuştu. Sadece bağımsızlığı değil, hayat hakkını da garanti altına alan hakanlık dönemi bitmişti. Doğulu göçebe karanlık çağın getirdiği ölüm ve mahvoluşun kolları arasındaydı. Gerçi bozkırlılara sempati besleyen T'ang İmparatorluğu hâlâ onlar için bir ümitti fakat bu bir yanılgıdan öte bir şey değildi.

An Lu-shan isyanı Tibetliler ve Uygurlar tarafından bastırıldıktan sonra T'ang İmparatorluğu ideası yokolmuştu. İmparatorluk her ne kadar Budizme ve paralı askerlere batılı sempatisi besliyorsa da artık banal Çin hükümdarlığı haline gelmişti. Burada kullanılan paralı askerler deyimi göçebelerden teşekkül eden orduyu ifade eder. "Batı" kelimesi ise izâfî bir kavramdır. Mesela Arap dünyası için "mağrib" Atlas Okyanusu ülkeleri demektir ama hiçbir zaman Almanya veya Rusya'yı teşmil etmez. Ortaçağ Çinlisi için ise Tun-huang'dan başlayıp, Hindistan, İran, Cungarya ve hatta Sayan'ı içine alan geniş bir bölgeyi ifade eder. Çinli'nin nazarında T'ang İmparatorluğu hanedanı "batılı" idi ve bu yüzden de yabancıydı. Bu hanedanın kurucusu Li ailesi melez bir aileydi ve daha ziyade sınırda yaşayan Tabgaçlar'a belki de Orta Vaha'nın tabiî sakinlerine mensuptu. Saraya ait olan her tür moda, zevk, eğlence, sanat ve felsefe yabancı, halk ise kendisinin halkıydı. İmparatorların ve bürokrasinin çevresi Çinlilerce sarılmış, harem dahi kendi millî geleneklerini terketmeyen milliyetçi Çinli kızlarla doldurulmuştu. Çinliler yöneticileri barbarlar olarak görüyor, göçebe komşular ise T'ang İmparatorluğu'nu tahammül edilmesi mümkün olmayan Çinli olarak kabul ediyorlardı. Herhangi bir İran-Hint kültür karışımı da burada yardımcı olamazdı.

Çinli şovenistler ve tabiî en başta da üstadlar bütün yabancı unsurlardan nefret ediyorlardı: Budizm, çarpık bacaklı Hint kızlarının bir tür dansıydı. Türkler'le ve Kıtanlar'la tesis edilen iyi münasebetler binlerce top Çin ipeğinin dampingli fiyatlarla sınır ötesine gitmesi demekti. Buna karşılık dışardan, vaktiyle Budizmin gelişi gibi, şimdi de ayartıcı öğretiler, Nesturilik ve Maniheizm gibi sapık akımlar geliyordu. Bütün bunlara T'ang İmparatorluğu sebep olmuştu ve bu yüzden Çinliler ondan nefret etmeliydiler ama yabancı akımlardan kurtulmak pek de öyle kolay bir şey değildi.

"Batılılaşma" ve Daoizme karşı verilen mücadelenin bayraktarlığını Ch'ang-an'daki *T'ai-Hsü Üniversitesi*'nin üstadlarından *Han Yü* yapıyordu. Hint ve Hoten felsefe ekollerine karşı "Eski Yol" ismini verdiği bir görüş ortaya atarak sosyo-politik proğramını şu şekilde açıklamıştı: "Bu öğretileri yasakla! Bahşıları ateşte yak! Kilise ve manastırları sıradan evlere çevir!" Han Yü'nün kitabı haritaların dahi yakılmasını teklif ediyordu. Akademik N. I. Conrad[313] bu proğramı hümanizm olarak tavsif etmektedir. Münakaşasını yapmayacağız. Sadece şunu belirtelim ki Han Yü yaşadığı sürece proğramının hayatiyete geçirildiğini görememiştir. Çünkü o sadece bir profesördü; ama iktidarda değildi ve yönetici hiç değildi.

Tabgaç hanları, yani kendilerini "Göğün Oğlu" ilan eden Tabgaç yöneticileri Konfüçyanist literatürü ve ahlak anlayışını incelemeye vakit bulamayan yahut öğrenmek istemeyen Hindîler'i, Tibetlileri' ve hatta Türkler'i katlettirmeyi düşünmediler bile. Ne var ki zaman rüzgârının yönü Han Yü'den yanaydı ve Çin'de komşu halkların muhalefetiyle karşılaşan şovenist bir akım gelişmekteydi.

313 Conrad N.I. *Zapad i Vostok*, M., 1966, s. 119.

Kültür genelde etnostan daha fazla yaşar. T'ang İmparatorluğu için savaşan kahramanların çoğu VIII. Yüzyılda yokolup gittiler. Kimisi haince saldırılar sonucu, kimisi Çinliler'in entrikaları neticesinde cellad sehpasında can vererek. Ölenlerin yarattığı moda, sanat ve sempati, o dönemde Çin'de yaşayan Hintli, Hotenli ve kuzeyli barbarlar-göçebelerin temsil ettiği evrensel kültürün müsamahakârlığı sayesinde istisnaî milliyetçiliğin zıddına birer an'ane olarak muhafaza edildi. Bu durum Çin'e bazı fikir akımlarının yönelmesine yol açtı. Çünkü komşularından Uygurlar Maniheizmi, Tibetliler ise Budizmi benimsemişlerdi. Hatta T'ang hanedanı döneminde Çin'deki hoşgörü son Hyung-nular'ın torunları *Sha-t'o* Türkleri'ni dahi ümitlendirmişti.

Sha-t'o Türkleri, ataları gibi Avrupa'ya gitmeyen, aksine Barkul ve Cungarya'da kalan Orta Asya'lı "zayıf" Hyung-nular'ın bir kolu idiler. 808'de Tibetliler'e karşı isyan etmiş ama Uygurlar'a da boyun eğmemişler; 30 bin çadırla ana vatanlarını terkederek Çin'e sığınmışlardı. Tıpkı nehirdeki yaşlı som balığı veya denizdeki yılanbalığı gibi bu halk da, M.Ö. 209'da *Yabgu Me-te*'nin "at sırtında bir devlet" kurarak "halklar üzerinde hükümranlık sağladığı" aslî yurduna geri gelmişti.

Tibetliler onları Çin sınırına kadar kovalamışlar ve neticede her gün vuku bulan çarpışmalar sonucunda 30 bin çadırdan sadece ikibin kişi sâlimen kurtulmuş, onlar da Ch'ang-an yönetimi tarafından sınır muhafaza birliklerinde görevlendirilmişlerdi.

O sıralar Çin'de kendini gösteren milliyetçilik akımı 870'de kitlelere yayılmış ve 874'de fırtına kopmuştu. Artık Çin Pugaçeva'sı *Huang Ch'ao*'nun isyanı başlamıştı.

İsyan T'ang hanedanını ve onun Çin'e getirdiği yabancıları hedef alıyordu. İsyancılarda merhamet diye bir şey yoktu. 879'da *Kanton*'u ele geçiren âsiler orada bulunan bütün Arap ve Yahudi tâcirleri katlettiler. 870'de Ch'ang-an da aynı kaderi paylaştı. Sadece "tek gözlü ejderha" denilen ve Tangut kumandanı *Toba Sıgun* tarafından da desteklenen Sha-t'o Türk'ü *Li Kê-yung* âsilere ağır bir darbe indirmeyi başardı. Fakat T'ang İmparatorluğu olduğu gibi çökmüştü. Önce Huang Ch'ao'nun yanında yer alan, sonra onu bırakıp T'ang'a yönelen ve en sonunda T'ang imparatorunu tahtından alaşağı ederek hainliğini üç defa ispatlamış bulunan Çinli *Chu-Wen* tahtı ele geçirerek *Hou-liang* hanedanını kurdu.

Sha-t'o Türkleri T'ang hanedanını sevmiş, Çinliler ise nefret etmişlerdi. Bu yüzden son Hyung-nular 923'de gâsıbı tahtından indirerek T'ang İmparatorluğu'nu *(Hou-T'ang)* yeniden kurdular. Ama bu defa işe son Siyenpiler-Kıtanlar karıştılar ve böylece IV-V. Yüzyıllardaki kollüzyon bir kez daha tekrarlandı. Yine de kadîm dönemde Hyung-nular'ın yaptıkları gibi Sha-t'o Türkleri savaşı kazanarak Siyenpiler'in torunlarını mağlup ettiler.

Shen-si'de kurulan son Hyung-nu hükümdarlığı da yine Çince bir isim olan *"Kuzey Han"* ismini aldı. Kuzeyden Gobi çölü, güneyden ise Çinli tebaalar tarafından destekenen Sung İmparatorluğu'nun Çinli ordularının baskıları karşısında Hyung-nular ayakta kalamazlardı. 979'da Kuzey Han yardım alacağı ümidiyle Kıtanlar, *Lcao* imparatorluğuyla ittifak akdettiyse de, müttefikleri Hyung-nuları *Sung* İmparatorluğu'nun ordusu karşısında kaderleriyle başbaşa bıraktılar. Görünüşe göre imparator *P'ei-Han* savaşsız teslim olmuştu[314]. Böylece son Hyung-nu hükümdarlığı yıkılmış ama son Hyung-nular oraya buraya dağılarak bâkiye şeklinde hayatlarını sürdürmüşler ve isimleri ancak 200 yıl sonra silinip gitmiştir[315]. Bundan sonra onlara *"Beyaz Tatarlar"* denilecektir. Elbette bu bir etnonim değil, cins isimdir[316].

"Hyung-nu" etnogenezi adını verdiğimiz olayın son halkası da böylece tamamlanmış oldu. Çünkü Hyung-nular tarafından teşkil edilen veya vücut bulan bütün diğer etnoslar onlardan daha az berhayat olabilmişlerdir.

Hyung-nular'ın kendi çağdaşları olan etnoslardan daha uzun yaşamalarının bir tesadüf sayılamayacağını kaydetmek gerekir. Doğuştan kollektif yaşama kabiliyetine sahip olmak, düzenli bir şekilde karşılıklı yardımlaşmak gibi etnolojik özellikleri onların karşılaştıkları güçlükle-

314 Ye Lun-li, *Istoriya gosudartsva Kitancy*, s. 117.
315 Men-da Bey Lu/Çev. H.Ts. Munukuyeva, s. 93, dn. 8.
316 Ay. dn. 10; onlarla ilgili literatür için bkz. a.y.s. 92, dn. 4.

ri aşmalarına yardımcı olmuştur. Halbuki aynı güçlükler Hyung-nular'a kıyasla gerek kabile içi ve gerekse komşularla olan dostluk bağları daha zayıf bulunan başka etnoslar için bir felâket olmuştur. Şu halde Hyung-nular'ın tarihî etnogenez seyri 1188 yıl (M.Ö. 209-M.S. 979) yıl sürmüştür. Buna 150 yıl kadar bir inkübasyon devresi ile "ölümden sonraki metaforik hayat" dediğimiz süreyi de ilâve etmek gerekir. Çünkü bir etnosun yokolması o etnosu meydana getiren fertlerin fizikî yokoluşları demek değil, sadece sistemlerinin çöküşü, geleneklerin kayboluşu demektir ki, hayatta kalabilen fertler başka etnosların bünyelerine karışarak varlıklarını sürdürürler.

Tabiat değişkendir. Boşalan ekolojik nişlerin üzerini, geçmişin izlerini tamamen silecek şekilde kumlarla örter. Örenler haline gelen geçmişin bâkiyeleri üzerinde ağaçlar boy salar ve köyler kurulur. Ancak böyle bir rüya ebedî olarak sürmez. Tabiat ve halklar bir şekilde hayatlarını devam ettirirler. Üstelik halklar büyük tabiî felâketlere mâruz kalsalar bile, bünyesinden daima passioner itki dediğimiz olguyu ortaya çıkarabilir. Ancak X. ve XI. Yüzyıllarda böyle bir olgu ortaya çıkmamış ve bozkır "karanlık çağlarını" yaşamıştır.

Son Siyenpiler

Son Hyung-nular'ın arkasından son Siyenpiler'in-Kıtanlar'ın da yokolmaları gerekirdi[317]. Hyung-nular'dan sonra ortaya çıkmış olmaları sebebiyle etnogenetik süreçte katetmeleri gereken yolu henüz tamamlamamışlardı. Ancak Hyung-nular'ın yokoluşlarını takip eden zaman dilimi onlar için de tahammül edilmez bir şeydi. Çünkü savaşlarda kolayca yokolup gitmek yerine iki yüzyıl sürecek bir işkence dönemi başlamıştı.

Kıtanlar IV. Yüzyıldan itibaren *Batı Mançurya*'da ve *Liao-ho* nehri sahillerinde yaşıyorlardı. Komşuları Siyenpiler'den muharrik bir gücü bünyelerine alarak yarı göçebe bir hayat sürüyorlardı. Sekiz kabileden müteşekkil bir ittifak teşkil etmişlerdi ve her üç yılda bir değişen hükümdarları tarafından yönetiliyorlardı.

317 Gumilëv, *Poiski vımışlennogo tsarstva*, 1970, s. 63.

Kıtanlar önce Türkler'e, daha sonra Uygurlar'a itaat arzetmişlerdi. 907'de tekrar hükümdar olarak seçilmeyen *Yeh-lü Ambakan* sekiz kabile liderini öldürttü. Kendisine *"Sema İmparatoru"*, hatununa ise *"Yeryüzü İmparatoriçesi"* ünvanı vererek bütün Mançurya'yı, bugünkü Moğolistan'ın doğu kesimlerini hakimiyeti altına alarak Çin'den de Hopei'yi yolup aldı.

X. Yüzyılda etnogenezin akmatik safhasını yaşayan (907-960 yılları arasındaki beş hanedan dönemi) Çin, bir kargaşa döneminden geçmekte olduğundan küçük bir millete dahi karşı koyacak durumda değildi. Halbuki Kıtanlar kadîm bir halktı. Homeostaz safhasını bilgece ve katı bir şekilde direnerek atlatmıştı ama Çin'in "Tanrının oğlu" kültürüne kafa tutacak halde değildi.

Tabgaçlar gibi tam göçebe olmadıklarından, hiyeroğlif alfabe dahil olmak üzere Çin kültüründen birçok unsuru almışlardı. Zaten o dönemde bütün Orta Asya halkları alfabe kullanıyorlardı.

947'de Kıtan hükümdarı kurduğu *Leao* hanedanını Çin kültür dünyasına bağlamıştı. Yarı göçebe hükümdarlık artık bir kimera imparatorluk hâline gelmiş, Tabgaçlarla yapılan çarpışmalar sonucunda Kıtanlar bozkırlı göçebelerin düşmanı ve Çinliler'le kaynaşamayan orman avcıları hâline dönüşmüşlerdi.

960'da ise Çin yeniden Sung hanedanı tarafından birleştirilmişti. Bu hanedanın programı unutulan bütün eski gelenekleri canlandırmak, Çin kültürünü yabancı unsurlardan temizlemek ve kendisine yardımcı olması amacıyla yabancıların gelmesine müsaade eden T'ang hanedanını ortadan kaldırmaktı. Bu proğramın sonuçları anlatılmıştı.

Hareketlenen Kıtanlar Çin'in kuzey-doğu kısmını işgal etmiş, Çinliler sadece Huang-ho nehrinin güney kısımlarını ellerinde tutabilmişlerdi. 982'de ise Moğollar'ın Tangut ismini verdikleri Tibetliler –ki kadîm Junğ, Ti ve Ch'ianglar'ın torunlarıydılar– Sung işgaline karşı ayaklanarak, Çin'e ait ne varsa reddetmek suretiyle Ordos'ta *"Batı Hsia"* adını verdikleri bir devlet kurdular. Tangutlar kendilerini yarı yarıya Çinlileşmiş T'o-ba-Wei ve T'ang İmparatorluğu'nun halefi ola-

rak görüyorlardı. Çinli olmayan, Çin'e meyli bulunmayan kişilerin, kabile geleneklerini koruyarak Çinli olmayan kendi yöneticilerini seçip ülke sınırları dahilinde yaşamalarına müsaade ettiler ve Çinliler'i Büyük Sedd'in güneylerine sürerek bağımsızlıklarını korudular[318].

Bozkırlılarda passionerlik seviyesinin düşmesi, Uygurlar'ı mağlup eden Kırgızlar'ın tekrar Sibirya'ya dönmeleri ve Çinliler'in seddin arkasına çekilmeleri sonucunda göçebelerin rahat yüzü görmeye başladıklarını da kaydetmek gerekir. Ancak etnik temaslarda passioner gerginliğin boyutları değil, bağımlılaşma önemlidir, yoksa kan sel gibi akar.

Bozkır halklarını Çin'den koparinayı başaran Tangutlar ve Kıtanlar T'o-pa Wei (P'ei-Wei) ve T'ang imparatorluklarının gördüğü zararları bu defa kendileri görmeye başladılar. Onlar Çinliler'in nazarında barbar, göçebelerin nazarında ise Çin'e teslim olmuş dönekler durumunda idiler. Sung hanedanı tarafından Çin'den kovulan Budizm burada endikatör rolü oynuyordu. 845'de Çin'de Budist manastırları sekülarize edilmiş, Mani kitapları yakılmış ve Hristiyanlığın dışında bütün dinî akımlar yasaklanmıştı[319]. Tabiî bunu Budist, Maniheist ve Nesturîlerin takip altına alınması izlemiş ve Çinliler bu insanları buldukları yerde ateşe atmışlardı. Fakat dinî takip altına alınan bu insanlar Çin'in kuzey kesimlerinde başka kabileden olan halklar arasında kendilerine barınak bulmuşlar; Budizm "Çinliler'in dini olmadığı" için Tangutlar ve Kıtanlar tarafından benimsenmişti. Daha önce Uygur devlet erkânı Maniheizmi kabul ederken, tebaaları Basmallar ve Türgişler'in, henüz Çin'de varlığını sürdürmek için direnmeye çalışan Budizm yerine, oradan kovulan Nesturiliği kabul etmişler ve vaftiz olmuşlardı. Bu dönemde din, ideolojik bir ayırım unsuru hâline geldiğinden yeniden canlanmış olan göçebeler, iki cephede birden savaşmak zorunda kalan Tangutlar'ın prensipte düşmanları olmuşlar ve kan oluk gibi akmıştı[320].

Bir kapta çalkalanan yağ ve su nasıl kendi özgül ağırlıkları oranında ayrışırsa T'ang İmparatorluğu ile Doğu Asya da o şekilde birbirin-

318 *Agc.*, s. 89.
319 *Agc.*, s. 49.
320 Kıçanov Y.I., *Zvuçal liş pismena*, s. 52.

den ayrılmış ve bozkırda yaşayanlar ve ormanda yaşayanlar olarak, sık sık birbirleriyle savaşmaya başlamışlardı.

Her ikisinin kaderi de birbirinden farklıydı. Çin yavaş yavaş zayıflarken, Moğol-Çin kimerası hâline gelen Kıtanlar 1125'de, henüz medeniyetle tanışmamış bir orman kabilesi olan Curçenler (Mançurlar)in darbesiyle yıkılıp gittiler.

Çin medeniyetiyle tanışmış olan kültürlü Kıtanlar muzaffer fatihlere boyun eğerken, henüz bozkır asaletini kaybetmemiş olanlar Yedisu'ya geçerek savaşmaya devam ettiler ve *Selçukîler*'in en büyük sultanı *Sultan Sencer*'le çarpıştılar. 1137-1141 yılları arasında Kıtan hükümdarı (gürhan) Yeh-lü Ta-shih ile Sultan Sencer arasında çok kanlı çarpışmalar vukû buldu. Bozkırlılar gürhana destek verirken, Sultan'ın saflarında da Horasan, Secistan, Gur, Gazne, Mazanderan ve İslâm dünyasının en seçkin askerlerinden oluşan 100 bin kişilik bir ordu vardı. Fakat neticede gürhan galip geldi! Sultan ailesini ve 30 bin cesur savaşçısını bırakıp kaçtı. Bunların hepsi göğüs göğüse çarpışmalarda öldürüldüler. Ancak Kıtanlar mutedil bir yol izleyerek, Selçukîlere az miktarda bir vergi kesip Yedisu ve Cungarya'daki sürülerinin başına döndüler.

Siyenpi passionerliğinin en son kıvılcımıydı bu. Bundan sonra Uzak Doğu'da ortaya çıkan Curçenler'le yeni bir dönem başlayacaktır ki, bu konu üzerinde detaylı olarak durmak gerekmektedir.

Bağdaşmazlıklar

Şimdi izleri sonuna kadar takip edip, Çin'i yakıp kavuran ve Hyung-nu-Siyenpi passionerliğini yokeden alevlerin sadece T'ang İmparatorluğu'nu değil, aynı zamanda onun Çin halkıyla bozkırlıları birleştirip, tek bir etno-sosyal sistem meydana getirme idealini de berheva ettiğini gördükten sonra şöyle bir soru sormamız tabiîdir: Böyle bir şey prensipte mümkün müydü?

Çin'in IX-X. Yüzyıllarda "batı"yı törpülemesiyle gelişen olayların etnik içerikli olduğu âşikar. İnsanın etnik kimliğinin onun hangi dine

mensup olduğunu belirlediği bu çağda "milliyet ayırımı" ve "dinî takibat" mefhumları da aynı anda zuhur etti. Çinliler sadece dışarıdan gelen dinî inançlarla değil, aynı zamanda Çin sınırlarında ve sınır ötesinde yaşayan başka kabilelerle de mücadele ettiler. Bu yüzden Çin ideolojisi büyük seddin kapılarını açarak dışarı çıkamazdı. Zaten Çin kültürü Orta Asya'da yaşayan bütün halkların karakterine ters düşmekteydi.

Hyung-nular ve Türkler kendi ideolojik sistemlerine sahiptiler ve bunlar sayesinde Çin'e karşı başarılı bir direniş gösterdiler. Ancak İkinci Hakanlığın yıkılışından sonra Asya din değişimlerine sahne olunca, göçebeler batıdan kültürler ve dünya görüşlerini almaya başladılar ama Çin'den kesinlikle bir şey almadılar. Uygurlar İran'dan Maniheizmi, göçebeler Suriye'den Nesturizmi, Arabistan'dan İslâm'ı, Tibet'den teist Budizmi aldılar. Daha sonraki dönemlerde Budizmin de benimsendiği doğrudur ama bu gecikmenin sebebi Çin'e karşı prensipte takınılan tavır olmuştur. Çin'den alınan tek şey ipek, bunun yanında şekerlemeler ve seramik kap kacaklardır. Orta Vaha Çinlileri ve Büyük Bozkır göçebeleri birbirlerinden öylesine kopuktular ki, karşılıklı kültür mübadelesi dahi söz konusu olamazdı. Kıtanlar bu konuda bir istisna idiler. Tabiî bu da onların mahvolmalarına yol açmıştır.

Olayların seyrinin ağır sonuçlar doğuran püf noktası belki ekonomik ve politik alanda değil, insanların davranışlarına tesir eden etnoğrafya fenomenindeydi. Çinliler ve göçebeler davranış stereotipleri yönünden birbirlerinden öyle farklıydılar ki, münasebetlerin bütünüyle anlamsız olacağı noktasından hareket ettikleri için aralarında temas kurmayı ne istediler, ne düşündüler, ne de bunun yollarını aradılar. Yaşam tarzlarındaki benzersizliklerin burada önemli bir rolü vardı.

Çinliler her şeyden önce göçebelerin temel gıda maddesi olan süt ürünlerini sevmiyorlardı ve hatta birinin süt ürünleriyle besleniyor olmasını ona karşı antipati duyulması için yeterli sebep addediyorlardı.

Bir Çinli babasının hanımlarını –ne kadar olursa olsunlar– kendi annesi olarak kabul eder ama Hyung-nular ve Türkler sadece kendi annelerini anne kabul eder, babasının diğer odalıklarını ise kadın arkadaş olarak görürlerdi. Büyük kardeş öldüğünde ortada kalan dul karısı, kanunî olarak onun hanımı olur; o da hissî bir yakınlık duymasa bile, o kadını almak zorunda kalırdı.

O dönemde Çinli kadın çalışmaz; sadece çocuk doğurarak, onları büyütür ama kadın olarak hiçbir hakka sahip bulunmazdı. Büyük Bozkır'da ise kadın evin bütün işlerini çekip çevirdiği gibi, ailenin reisiydi de. Erkek, sadece savaşta tek dayanağı olan silahlarına sahipti.

Çin ordusunda jurnalcilik bir mecburiyetti. Halbuki Çin ordusunda görev yapan Türkler bu tür muhbirlere katlanamadıkları için onları öldürüyorlardı. Bu yüzden de iki büyük süper-etnosun yöneticileri halklarını bir araya getiremezlerdi.

"Tarihî araştırmalar Çinlilerle barış içinde fakat onlardan uzak durarak yaşamanın daha iyi olduğunu göstermiştir." Ancak bu, "Orta Vaha" sakinlerinin yeni bir etnik sistemde şekillenmelerini sağlayan ilk impulsun atâletini kaybetmesi hâlinde geçerlidir. Bu atâlet varolduğu sürece atılacak son oklardan korunmak mecburiyeti hasıl olur. Bunun sebebi Çinliler'in aptal kişiler olması ve Çin feodalizminin şerîr yahut Çin'de despot yöneticilerin mevcudiyeti değil, Çinliyle bir arada yaşayabilmek için Çinli olmak gerektiğidir. Bu şu demektir: Çinliyle bir arada yaşayabilmek için atalarından miras aldığın bütün geleneklerini unutacak; bütün kültürünü, hayat tarzını, ahlâkî değerlerini, güzellik ölçülerini ortadan kaldıracak, onun yerine Çinli'nin binlerce yıllık geleneklerini koyacak, onu tabiî yöneticin olarak kabul edeceksin.

Ama etno-psikoloji denilen bir şey var!

Hiç bir kişi, böyle bir durumu görünürde kabul etmiş olsa bile, onu asla içselleştiremez. Çinli böyle bir kişiyi öldürmese bile, yerinden söküp atmaz. Ama o kişi vaktiyle bir yabancı olması hasebiyle mahkemede haklı çıkamaz, devlet dairesinde görev alamaz, aile kuramaz, çocuk büyütemez. En iyi durumlarda dahi Miao, Lolo ve benzerleri gibi relikt etnoslar kendi cangıllarının koruması altında eski hayatlarını sürdürmekte iseler de, tarihçiler onların giderek azaldığını kaydetmektedirler. Çinli, ancak etnogenetik parçalanma atâleti tamamen söndüğü zaman şefkatli, çalışkan ve namuslu olabilir ki, sinologlar

onun ilk defa XVIII. Yüzyılda bu halde bulunduğunu tesbit etmişlerdir.

Artık bu tarihî perspektif sayesinde bir değil, iki sonuca varabiliriz. Birincisi: Mahut Çin barışseverliği bir hayaldir. Çinli ancak ağır bir yenilgiyle veya başında yabancı bir yönetici bulunması suretiyle barışsever olabilir ama kendi millî benliğiye asla. Çin ne zaman güçlenmişse sınırlarını dört bir yana genişletmeye girişmiştir. Elbette uzun tarihi boyunca Çin'de de fetih savaşlarından nefret eden insanlar olmuştur ama başta bulunan yöneticiler hiçbir zaman onları adam yerine koymamıştır. Barbarlarla yani bütün göçebe komşularla üçbin yıl boyunca yapılan savaşlar Çin'in dış politikasını teşkil etmiştir. İkinci olarak: Türkler'i, Moğollar'ı ve Mançuro-Tunguslar'ı Çin'e yakın halklar olarak kabul etmek için hiçbir mesnet yoktur. Kültür, hayat tarzı, dil ve türeyiş şekilleri tamamen başka başkadır. Ama buna rağmen tarihî kader onları birbirine düşman etmiştir. Çin Seddi boyunca 2000 yıl esnasında savaşların aralıksız devam etmesinin bir tesadüf olduğunu, Türkler'in, Hyung-nular'ın ve bilahere Moğollar'ın kalabalık, kurnaz, acımasız ve iyi silahlanmış düşmana karşı vatanlarını savunmadıklarını söylemek mümkün değildir. Keza Çin Seddi boyunca Türk ve Moğollar'ın Çinliler'le karışıp melezleşmelerinin müsbet sonuçlar vermemesi de bir tesadüf değildir. Bu halklar birbirlerinden tamamiyle farklı milletlerdi ve bu yüzden de savaşçı karakterlerin karışıp kaynaşmaları mümkün değildi.

YEDİNCİ BÖLÜM

YOLUN SONU

YOLUN SONU

Safhalar ve Durumlar

Daha önce belirttiğimiz gibi etnogenez, birkaç safhadan geçen bir prosestir. Bir etnos bütün sınavlardan dökülmeden geçebilirse, herhangi bir gelişme göstermeden komşu etnoslarla karşılıklı etkileşimini sürdürerek, jeo-biyosenozun bir üst basamağı olan etno-senoz halinde mevcudiyetini devam ettirebilir. Böyle bir etnosun diğer etnoslardan farkı, passioner itkilere sahip olmasıdır. Çöküşü halinde ise başka itkiler ortaya çıkarır: Akmatik safhaların sarsıntısı ve kırılması sonucu ortaya çıkacak tek fakat büyük bir itki yerine, passioner direnç sistemlerinde küçük iniş ve çıkış dalgalanmaları görülür. Bu sarsıntılar davranış stereotiplerini değiştirmedikleri gibi, yapıyı da parçalamazlar. Fakat kültür, şayet komşuların tesiriyle değişime uğrarsa o takdirde çevre adaptasyonu ve yüzyılların birikimiyle şekillenen sağlam kalıplar parçalanmaya başlarlar.

Daha basit bir ifadeyle homeostaz, sistemlerin dışladığı vasat kişiliklerin, dâhilerin ve cânilerin yükselişi ve zaferidir. Bu yüzden homeostazda hem kültürel ve aklî gelişim, hem de ahlâkî çöküntü aynı anda bulunamaz. Homeostatik sistemin bir başlangıcı –ilk passioner itkinin sönüşü– vardır ama tabiî olarak sonu yoktur. Ölümsüzlüğe mahkumdur ve ancak etno-kültürel dominantları var olan, daha yüksek passionerliğe sahip komşuları tarafından ortadan kaldırılabilir. Yine de passioner popülasyan sisteminde gayr-ı muntazam olarak başarıyla direnir ve sıfır seviyesi son derece bozuk olduğundan süb-passioner sistemlere ağır darbeler indirir. Kuzey Amerika'daki yerliler, Hindukuş'daki Patanlar, Altaylılar, Evenkler ve benzerleri bu durumda idiler.

Ancak homeostatik popülasyondaki insanları hiçbir şekilde değersiz, geri kalmış veya "vahşi"ler olarak nitelememek gerekir. Dağlık, ormanlık ve kırsal kesimlerde yaşayan kabilelerin gelişme safhasındaki etnoslar olduğunu hatırlayalım. Burada organizma değil popülasyon farkı sözkonusudur: Sistemlerin birinde kâbiliyetli, kahraman ve bilge kişiler kadar ayak takımı, çapulcu ve cânilerde yer alır; diğer sistemler ise bunların hepsini dışlayarak karmaşık halde yaşamaya terkeder.

Her iki tipte de vasat sistemler kendi aralarında birbirlerine benzerler. Her ikisi de emperatif davranışlara yani stereotiplerin muhafazasına meyleder ama komşularını etkilemeye çalışmazlar. Bu durum etnik simbioza ve aksi durumda misyonerlerin, yağmacıların ve istilacıların hücumlarına mâruz kalabilecek birçok halkın muhafazasına imkan hazırlar. Her iki durumda da bunlar ayakta kalamazlar.

Denilebilir ki homeostatik etnoslarda milliyetçi duygular –mazide kalmış geleneklerine düşkünlük hisleri vardır fakat bunun yerini "natalizm" yani aslî vatanına karşı beslenen sevgi alır. Tarihen sabittir ki, *Kuman* (Poloves) hanı *Atrak* ordasıyla birlikte *Gürcistan*'a gelip yerleşir ve orada yaşamaya başlar. Kabiledaşları onu vatanına geri götürmek isterlerse de hiçbir netice elde edemezler. Bunun üzerine huzuruna gelen elçilerden biri ona bir demet kuru çimen otu gösterir. Han hemen otağını toplayıp Don nehri boyundaki bozkırına döner. Bundan şu sonucu çıkarabiliriz: Hayal gücü ve mücerret akıl birbirine ters orantılıdır ve şartlı refleks gösterirler. Binaenaleyh hangisi daha yüksek, hangisi daha alçak gibi bir soru aptalca bir şeydir. Zira tabiatın pazarı olmaz. Yani tabiî olay (fenomen)lar yazılabilir ama değerlendirilemezler.

Elbette homeostatik etnoslar, etnogenik proseslerden geçmiş halklar gibi birbirlerine benzemezler. *Siyu*'lar, *İroki (Iroquois)* ve *Algankin*'lere, *Patan*'lar Himalayalar'da yaşayan *Gurkov*'lara, *Peçenek*'ler (Kangılılar) *Türk*'lere (Guzlar), onlar ve diğerleri de *Kuman*'lara benzememektedirler. Burada nazarda tutulması gereken en önemli husus, bu halkların primitif değil, etnogenezin son safhasının ürünleri oldukları, çeşitli mekân ve zamanlarda hayat sürdüklerdir. Bizim incelediğimiz halklar, çocuk değil, yaşlı nesillerdir. İsimleri unutulmuş olsa bile her birinin kendi tarihi vardır.

Direnenler (Persistentler)

Etnosların passionerlik kaybı geriye çevrilemez bir prosestir, ama çok yavaş seyreder. Kahramanların bütün çocukları aynı anda iyiyi kötüden ayırdedemeyen egoistler ve kaprisli kişiler olamazlar.

T'ang Çin'i bozkırlılara düşman olduğu için nereye gideceğini bilemeyen Uygurlar geri çekilmeyi direnmeye tercih ederek güney-doğuya yöneldiler. Ancak atalarının bıraktığı passionerliği henüz tüketmeyen ve arkada kalan bir grup Uygur, Tibet saldırılarının bittiği, Çin saldırılarının ise henüz başlamadığı güney-batıya çekildi. Bunlar başlarına bela olacakları bir kenara bırakarak Kansu'ya geçtiler. O sırada Uygur konfederasyonunda yer almış olmakla birlikte Uygur olmayan Cungarya kabileleri Turfan vadisini işgal ederek 861'de Tibetliler'i yenilgiye uğratmışlardı.

Uygurlar'ın Tibetli istilacıları defederek kurtardıkları topraklar esasen T'ang İmparatorluğu'na aitti fakat o sıralar gâh köylülerin, gâh askerlerin çıkardıkları isyan hareketlerinden başını alamayan Çinliler bu toprakları ele geçirmeye muvaffak olamadılar. Dış düşmanlara karşı zafer kazanamayacaklarını anlayan Çinliler, iç düşmanlarını, kırılması en kolay olanları ezmeleri konusunda yönlendirmeyi tercih ettiler. Bu sayede "arkada kalan" Uygurlar K'ang-chü vadisine yerleşerek orada bilahere Tun-huang ve Hami'yi de içine alan bağımsız bir devlet kurdular. Cungarya'daki Uygurlar ise *Karaşahr, Kuça* ve *Lob-Nor* civarlarını ele geçirdiler. Böylece Uygurlar atalarının kurup büyüttüğü bozkır hanlığına benzemese de güçlü ve zengin iki prenslik teşkil ettiler[321].

851-861 yılları arasında elde ettikleri askerî başarılar sayesinde Uygurlar Tibet zulmünden kurtuldular fakat kuzeyde Kırgızlar'a karşı verdikleri mücadele X. Yüzyılın başlarına kadar devam etti. Gariptir ama Kırgızlar da artık bir üstünlük sağlayamıyorlardı. O ana kadar Mançurya'nın doğu kısımlarını ele geçirmiş olmakla birlikte Kırgızlar Batı Gobi'den ileriye gidemediler.

321 Bu konudaki literatür için bkz. G. Grjimaylo, *Ukaz.soç.* s. 361-364.

Burada Bizans'ın VIII. Yüzyıldaki durumuyla gayr-ı ihtiyari bir kıyaslama yapmadan edemeyeceğim. Haçlılar fazla zorlanmadan, yağmalanmayı ve hatta öldürülmeyi kabullenen kalabalık nüfusa sahip Konstantinopol'u ele geçirip, büyük çapta ganimete konmuşlardı. Fakat minik *İzmit* (Nikea) ve verimsiz dağlara sahip *Epir* (Yanya), başkenti kurtarıp, düşmanların istila ettikleri bölgeleri geri alamamışsa da, en seçme Fransız ve İtalyan birliklerini mağlup etmişlerdi.

O sıralarda Büyük Bozkır'ın güney uçlarında yaşayan halklar etnososyal temasların ateşiyle yanıp kavrulurken kuzey uçlarında yaşayan halklar son derece huzurlu bir hayat sürüyorlardı. Tabiî bir kale durumunda bulunan Altay Dağları'nda eski Türkler'in bakiyeleri *Töles*'ler ve onların rakipleri *Teleut*'lar-*Telengit*'ler berhayat idiler. *Minusinsk* Havzası'nda XIII. Yüzyıla kadar Kırgızlar, Baykal civarında ise, demir silahlar yapımında hayli ilerleme sağlamış bulunduklarından *"Kurumçinli demirciler"* denilen *Kurıkan*'lar yaşamışlardır. Kurıkanlar VIII. Yüzyılda Transbaykal'ın batı kesimlerini ele geçirmişler fakat XI. Yüzyılda Batı *Buryat*'larının ataları olan *Ehirit*'ler ve *Bulagat*'lar tarafından sökülüp çıkarılmışlardır.

Moğolca konuşan eski Buryatlar'la Türkçe konuşan Yakutlar'ın ataları arasında geçen savaşlar yazılı tarihte yerini almamışsa da, Yakut destanları *–olonho–* Yakutlar'ın ataları olan *Omogoy* ve *Elley*'in düşmanlarının baskıları karşısında eşyalarını sallara yükleyerek *Lena* nehri boyunca yol aldıklarını zikrederler[322].

Bu büyük nehrin ve kollarının subasar alanlarında geniş meralar, tayga ile kaplı bölgelerinde ise orman açıklıkları vardır. Buraya kaçıp gelen Kurıkanlar atları ve boynuzlu hayvanları için meralar buldular. Komşu Evenkler de tayga geyikçiliği yaparak geçimlerini temin etmelerine rağmen yerlilerle muhacirler arasında herhangi bir çatışma çıkmadı. Çok geçmeden *Lena, İndigirki* ve hatta *Hatanga*'ya (Taymır) ulaşan Yakutlar ana vatanlarını tamamiyle terkettiler[323].

322 G. grjimaylo, *Zapadnaya Mongoliya i Uranhayskiy kray*, s. 275-276; Gumilëv, *Drevniye Türki (Eski Türkler)*, s. 266.
323 Oklandnikov A.P. *Istoriya Yakutskoy ASSR*, 1955, s. 365; Tokarev S.A., *Oçerk istorii yakutskogo naroda*, s. 5-9.

Kurıkanlar düşmanlarına nisbeten, kalabalık ve zengindiler ve asla korkak değillerdi. Öyle de olsa uzun süredir sıfır homeostaz durumda bulunan etnoslar bünyelerinde barındırdıkları birkaç gayretli kişinin çalışmalarıyla passioner gerginlik seviyelerini yükseltemezlerdi.

Hyung-nu süper-etnosunun doğulu bâkiyeleri olan Uygurlar ve Yakutlar bugün dahi berhayattırlar. Çünkü bozkır landşaftını değiştirmekle birlikte biri Nan-shan civarı ve Cungarya'da, diğeri Lena açık alanlarında terkettikleri yörenin yerini alabilecek ekolojik nişlerine kavuşmuşlardır. Coğrafya değişimi kaçınılmaz olarak stereotip değişikliklerine sebep olursa da, bu durum fazla sürmez ve torunların tarihinde kaybolur gider.

Batı bozkırlarında yaşayan Guz, Peçenek, Kuman ve Kimaklar'ın kaderleri ise tamamen başka şekilde gelişmiştir.

Unutulan Halk: Kimaklar

Tuhaftır ama bu unutulmuş halk Kimaklar'dır. Kurdukları devlet IX. Yüzyıldan XI. Yüzyıla kadar üç asır ayakta kalmış, Yukarı Obi'den Aşağı Volga'ya ve Aşağı Sırderya'dan tâ Sibirya taygalarına kadar[324] çok geniş bir coğrafyayı ellerinde tutmuş olmalarına rağmen ne ataları, ne de torunları bilinmektedir. Onlarla ilgili ilk bilgiye *Halife Mutemid*'in (870-892) postabaşısı olan *İbni Hurdadbih*'in *"Kitabu'l mesâlik ve'l memâlik"* isimli coğrafya kitabında rastlıyoruz. Bu kitapta Kimaklar'ın VIII. Yüzyıla ait tarihleri hakkında bilgi bulunmaktadır[325]. Peki ama daha önce Kimaklar nerede idiler?

Halkıyla birlikte ortadan kalkan bu büyük devlet hakkında daha fazla bilgiye sahip değiliz. Kimak devletinin Uzak Doğu'dan dalgalar hâlinde gelen Orta Asyalı göçebelerin muhaceretleriyle ortadan kalktığı tahmin edilmektedir[326]. Biraz şüpheyle ikinci bir soru soralım: Altay taygası ile geniş bozkırın sınırlarında yaşayan bu halk nereye gitti?

324 Kumekov B.Y. *Gosudartsvo kimakov v IX-XI vv. po Arabskim istoçnikam*, s. 105.
325 Ay. s. 36; *Materialı po istorii türkmen i Türkmenii*, s. 145.
326 Kumekov B.Y., *Age.*, s. 124.

Kaldı ki Orta Asya'lı göçebeler buraya saldırılar da düzenlemediler! Diğer yandan neden Kazak kabileleri arasında hiçbir boy Kimaklar'ı ataları olarak kabul etmiyor? 1017-1018'de Cungarya'ya girmelerine rağmen *Karahanlı*'ların hakanı *Tugan-han* tarafından püskürtülen Kıtanlar bu göçlerde inisiyatifi neden ele almışlardı?[327] Aslında bunlar Kıtanlar değil, Persler'in "*Türkân-ı Çin*"[328] dedikleri doğulu göçebelerdi. Çünkü Kıtanlar o yıllarda *Kore*'de savaşıyorlardı ve batıda sessizlik hâkim-di[329]. Pekçok "niçin?"ler var ama klasik metodlarda böyle olması gerekir.

X-XI. Yüzyıl tarih kitapları XX. Yüzyıl okuyucusu için değil, o dönemin okuyucuları için yazılmıştır. Onların bozkır halkları konusunda bizim bugün sahip bulunduğumuz bilgilere kıyasla daha fazla malûmata ege olmaları gerekirdi ama hiç de öyle değil. Bizim bilmediğimiz pekçok şey yazılı kaynaklarda bulunmamasına rağmen onlara âyândı. Binaenaleyh tarihî kaynaklarda bulacağımız bilgiler yeterli olmadığı gibi, bazı yerleri anlaşılmayacak haldedir. Diğer yandan mesela bizler Kıtanlar veya *Leao* imparatorluğu hakkında bilgi sahibi olmamıza rağmen onlar hiçbir mâlumata sahip değildiler. Keza bugün biz yapılan arkeolojik kazılar sebebiyle Sibirya halklarının tarihlerini dahi biliyoruz[330].

Binaenaleyh kendimizi Arab ve Fars coğrafî kaynaklarıyla sınırlarsak, sadece XI. Yüzyıla kadar olan dönemler değil, daha öncesi konusunda da doyurucu bilgiler elde edemeyiz. Çünkü en azından bin yıl önce yazılmış tarihî kaynakların bugün bizi tatmin etmesi zaten beklenemez.

Ancak oldukça geniş tarihî bir bilgiye sahipsek, ilgilendiğimiz konuyla bağlantılı birçok sorunun cevabını bulabiliriz ve ortaçağ Arab ve Fars tarihî kaynaklarına da bel bağlamayız. Arab-Fars tarihi kaynaklarında ancak Kıtan tarihi[331] ve Sibirya arkeolojisiyle[332] ilgili zaten bu-

327 *Age.*, s. 123.
328 Gumilëv, *Poiski vımışlennogo tsarstva*, s. 105.
329 E Lun-Li, *Istoriya gosudarstva Kıtaney*, s. 130-131.
330 Savinov D.G., *Narodı yujnoy Sibiri v drevnetürkskuyu epohu*, s. 103 vd.
331 Wittfogel K.A., *Feng Hsia-sheng, History of Chines Society Leao*, Philadelphia, 1949.
332 Arheologiçirskaya karta Kazahstana 1960; Savinov D.G., *a.g.e.*, s. 107-113.

gün mâlumumuz olan bir takım soyut materyallar bulabiliriz. Bu bilgiler şu sorulara doyurucu cevaplar vermemizi sağlarlar: Kimaklar nereden peyda oldular? Neden yokolup gittiler? Onlardan geriye ne kaldı? Ve en nihayet onların tarihlerinin bizim Büyük Bozkır halklarını ilgilendirecek veya onlarla bağlantısı olabilecek ne gibi yönleri olabilir?

Yine de bu sorulara sözlü cevap verirken dahi iyice düşünmek gerekir[333].

Önce doğruluğundan emin olduğumuz, tartışma kabul etmez bilgilerle başlayalım. İç Asya'yı dışardan ayıran batı sıradağlarında II. Yüzyıldan VIII. Yüzyıla kadar Avrupa'ya göç etmekten kaçınan "zayıf Hyung-nular'ın" torunları yaşıyorlardı. VI-VIII. Yüzyıllar arasında onlara aralarında *Sha-t'o Türkleri*'nin de bulunduğu "*Çu-yu kabileleri*" deniliyordu. Bunlar "*sahralı*"ydılar ve 808'de Çin'in hakimiyeti altına girerek, yıkılıncaya kadar T'ang hanedanını desteklediler. Geride kalanlar –*Çumugun* kabilesi– Batı Tarbagatay ve Altaylar'da hayatlarını sürdürerek bağımsızlıklarını korudular. İşte *Gerdizi* bu bölgeye *Kimaklar*'ı yerleş-tirmektedir[334].

Arap-Fars coğrafyacıları nasıl "*Çumugun*" ismini bilmiyorlarsa, Çinli coğrafyacılar da "*Kimaklar*" tanımlamasını bilmiyorlardı. Ancak mademki IX-XI. Yüzyıllar arasında bu bölgede meydana gelen göçler bilinmiyor, o halde söz konusu coğrafyacıların kasdettikleri kabilelerin aynı kabile olduğu düşünülebilir[335]. Burada ortaya çıkan kabileler Çin metinlerinde zikredilmemektedir ama XI. asır Pers coğrafî kaynaklarında kaydı vardır.

Kimak devletinin sınırları içinde sadece Kimaklar değil aynı zamanda Ugor-Samoyedler, Ting-lingler ve muhtemelen eski Sakalar'ın bakiyeleri de yaşamaktaydılar[336].

Batı Hakanlığı'nın yıkılışı ve 808'de Çu kabilelerinin bir kısmının doğuya göçetmelerinden sonra Doğu Kazakistan ve Batı Sibirya halkla-

333 Şarkiyatçı filologların harf be harf iktibas yapılması gerekir şeklindeki görüşlerinin inandırıcı olduğu kanaatinde değilim.
334 Kumekov, *a.g.e.*, s. 53-55.
335 Gumilëv, *Drevniye Türki (Eski Türkler)*, s. 381.
336 Savinov D.G., *a.g.e.*, s. 117.

rı yeni bir devlet kuramamışlarsa da varlıklarını sürdürdüler. Şimdi bu konuda rakibi bulunmayan Gerdizi'ye söz verelim[337]:

Trajedinin Başlangıcı

Tarihî kaynaklara dikkatli yaklaşmak gerekir. XI. Yüzyılda yaşayan İranlı tarihçi *Ebu Said Abdul-Hay ibn Zohak Gerdizî* 1049-1058 yılları arasında te'lif ettiği *"Zeyn'ül Ahbâr"* isimli eserinde Kimaklar'ın genealojisiyle ilgili efsanevî bir bilgi vermektedir: *W.W. Barthold*'un[338] çevirisini kendi yorumlarımızla birlikte verelim: "... *Tatar*[339] *hanı arkasında iki oğul bıraktı. Büyük olanı tahtı ele geçirince küçük kardeşi ona haset etti. Küçük kardeşin ismi Şad'dı*[340]. *Ağabeyine karşı bir suikast düzenlediyse de, amacına ulaşamadı. Bunun üzerine hayatından endişe ederek sevgilisi ve cariyesi olan kadını yanına alıp kaçtı. Büyük bir nehrin sahiline geldi. Burada çok ağaç vardı ve av hayvanı boldu. Çadırını oraya kurarak yerleşti. Her gün cariyesiyle birlikte ava çıkıyordu. Et ihtiyacını karşılıyor, aynı zamanda samur, sincap ve kakım gibi hayvanların kürklerinden ken-*

---

337 Kimak etnoniminin mânâsı ve ortaya çıkışı konusunu aydınlatmak bizim için hayli zor. Çünkü mesele tarihî değil dil bilimiyle alâkalıdır. Halklar zaman zaman isim değiştirebilirler. Bu yüzden bir kıyaslama yapmak da ümit verici gözükmüyor. Karmaşık isimler kullansalar da coğrafya ve etnocoğrafyanın vereceği isimler daha sağlıklıdır. Bu yüzden tarihî coğrafyanın bu şekilde kullanılması nâdirdir.

338 Barthold W.W. *Otçet o poyezdke v Srednuyu Aziyu s nauçnoy seliu*//Zapiski Imp. Akademii Nauk, VIII, Ser. po istoriko-filologiçeskomu otdeleniyu. T.I, No. 4, s. 82-83, 105-106.

339 "*Tatar*" kelimesi XI. Yüzyılda iki mânâyı ifade ediyordu: Dolaysız anlamıyla Kerulen nehrinin güney kesimlerinde yaşayan *Otuz-Tatar* kabilesi, topluluk ismi olarak ise Çin Seddi'nden Sibirya taygalarına kadar uzanan topraklarda yaşayan ve *Türkan-ı Çin* diye isimlendirilen bütün doğu göçebeleri. Analojik olarak bozkırın batı kesimlerinde yaşayan bütün göçebelere –*Macarlar* da dahil– "*Türk*" deniliyordu. Burada "Tatar" kelimesi geniş anlamda kullanılmıştır. (Bkz. *Istoriya stran zarubejnoy Azii v sredniye veka*. M., 1970, s. 206) Kadimki müelliflerde süper-etnoslarla ilgili bilgiler vardı.

340 Şad bir özel isim değil, veliahd prens anlamında bir ünvandır. Tabiî Türk Hakanlığı'nda şad asla veliahd prens değildir. Elbette Gerdizi döneminde o günler çoktan geride kalmıştı.

disine elbise yapıyordu[341]. *Bir süre sonra Tatar kabiledaşlarından yedi kişi...* (isimleri zikredilmektedir[342] L.G.) *o yöne geldi. Bunlar efendilerinin yılkılarını otlatıyorlardı. Fakat bir süre sonra mera tükenince, ot*[343] *aramak için Şad'ın bulunduğu yöne doğru geldiler*[344]. *Onları gören cariye çadırdan çıkıp* "İrtiş" *yani* "durun!" *diye bağırdı*[345]. *Böylece oradaki nehir* "İrtiş" *ismini aldı*[346]. *Onlar cariyeyi tanıyınca durarak çadırlarını kurdular. Avdan bol miktarda hayvanla dönen Şad onları misafir etti. Ve onlar kış bastırıncaya kadar orada kaldılar. Kar düşünce onlar geldikleri yere dönemediler zaten orada ot da bol olduğu için bütün kışı çadırlarında geçirdiler. Kış bitip karlar eriyince içlerinden birini Tatar ordasına*[347] *göndererek durum*

---

341 Bu tür bitey ve dikeylerin tasvirinden Altay dağlarının tabiatıyla ilgili bilgiler çıkarabiliyoruz. Binaenaleyh burada geçen büyük nehir bozkıra akıp giden *İrtiş* değil, olsa olsa *Obi* nehrinin kollarından biri, muhtemelen *Katun* veya *Ursul*'dur. Gerdizi daha aşağıda yanlışlıkla "İrtiş" olarak kaydetmiştir. Bu da normaldir. Çünkü Sibirya coğrafyasıyla ilgili bilgiler kulaktan kulağa aktarılan malumatlardı ama onlar ticaret matarı olan kürkleri iyi tanıyorlardı.

342 Bazı isimler açıkça zikredilmiştir. (Kumekov, *a.g.e.*, s. 36) Bu yüzden burada tekrar zikredilmesine gerek duyulmamıştır.

343 Doğrudan X. Yüzyıldaki kuraklığa işaret edilmektedir. (Bkz. Gumilëv, *Geteroxronnost uvlajneniya Yevrazii v sredniye veka*//Vestnik Leningradskaya Üniversiteta, 1966, No. 18, s. 81-90//Narodı Azii i Afriki, 1966, No. 3, s. 85-95). Bu demektir ki bu buluşma XI. asrın sonlarında gerçekleşmiştir. (Bkz. Kumekov, *a.g.e.*, s. 114).

344 Muhtemelen bunlar sıradan bir göçebe grubu değil, *Kalmık*'ların Volga'ya geldiklerinde XVI. Yüzyılda yaptıkları gibi yeni meralar bulmaları için görevlendirilmiş bir araştırma heyeti idi.

345 "...-yerdaş" "adaş, koldaş, yerdaş"-arkadaş, dost-tamamlayıcılarından biri. (Drevnetürkiskiy slovar, M. 1969, s. 176, 91). Demek ki gelenler onu tanıdıkları için selamlaştılar.

346 Ertis-Nehir ismi. Tonyukuk dikitinde de geçtiğine göre, bu karşılaşmadan çok uzun zaman önce de vardı. (Gumilëv, *Drevniye Türki*, s. 344; *Drevnetürkiskiy slovar*, s. 182).

347 Otlar kar altında kalmıştı ve hayvan beslemek de bu yüzden zordu. Demek ki yanlarındaki hayvan sayısı azdı ve Kazakların kışlık hazırladıkları gibi onlar da yem tedarikinde bulunmuşlardı. Moğolistanda kar az düştüğü için at rahatlıkla yürüyebilir ve yiyeceğini kar altından temin edebilir. Bu yedi kişi de bütün kışı Altaylar'da geçirerek, başına kötü bir şey gelmesinden korkmadıkları için arkadaşlarından birini yola gönderiyorlar, ama...

hakkında bilgi iletmesini istediler. O kişi kabilesinin bulunduğu yere varınca kimseyi bulamadı. Düşman gelmiş, yağmalamış ve bütün halkı öldürmüştü[348]*. Dağlara sığınan kişiler*[349] *o adamın yanına geldiler. O da arkadaşlarına Şad'ın durumu hakkında bilgi verdi. Böylece hepsi İrtiş'e doğru yola çıktılar. Oraya varınca hepsi Şad'a selam verip, onu başlarına han seçtiler. Bunu işiten başka insanlar da (oraya) gelmeye başladılar. 700 kişi oldular. uzun süre*[350] *Şad'ın hizmetinde bulundular. Sayıları çoğalınca dağlara dağılarak yedi kabileyi meydana getirdiler ve her kabile bir kişinin ismini taşıyordu."*

Kavrayış Tarzı

Alıntı yaptığımız metindeki düzensizlik ve bulanıklıklara rağmen, bundan Uzak Doğu'lu passioner küçük bir grubun, Batı Türk hakanlığının etnik bâkiyelerinin Ugor-Samoid kabileleriyle birlikte yaşadığı zengin bir ülkeye geçişleriyle ilgili çok değerli bilgiler çıkartabiliriz[351]. X. Yüzyılda kurulmuş olan Kimak devleti düşmanlarına karşı bizzat tabiat tarafından korunmuştur.

Bu yüzden Kimaklar sadece tabiî entropilere maruz kalmak suretiyle huzur içinde yaşamışlar fakat bu entropiler de bir etnosun dağılması için yeterli olmuştur. Kısacası X. Yüzyılın sonunda Kıpçaklar Kimak kültürlerinden kopmuşlardır[352]. Batıya doğru hareketlenen Kıpçaklar orada zengin Karadeniz bozkırlarına yerleşerek Kuman ismini aldılar. Ruslar ise onlara Poloves derlerdi[353]. Onların Rus, Bizans, Gürcü ve Macarlar'la birlikte geçen daha sonraki tarihleri bizi burada ilgilendirmiyor.

VIII. Yüzyıldaki Hazar ile –Türk dönemi– X. Yüzyıldaki Kimak devleti arasında bâriz bir paralellik gözlenmektedir. Hazarlar'da sırtını kabile beylerine dayayan Aşina hanedanı yönetimi elinde tutuyordu. Kimaklar'da ise hakan Tatar'dı ve ülüş[354] sahibi 11 genel vali vardı. Ayrıca Kıpçaklar'ın dışında bunların tamamı göç suretiyle gelmişlerdi.

İlkel dinleri –Gök Yüzünü Tanrı olarak kabul etme– bütün Avrasya bozkırında genel olan dindi. Ruhlara inanmak ise bütün ortaçağ insanlığında mevcuttu. Yabancı kültlerin benimsenmesi bâriz bir benzerlik arzetmektedir: Hazarlar'da Yahudilik, Kimaklar'da ise Maniheizm. Ancak Maniheistler Yahudilerden farklı olarak Kimak topraklarının kuzey kesimlerini, orman ve dağ yamaçlarını muhkem surette ellerinde tutmakla birlikte iktidarı ele geçirmeye teşebbüs etmediler[355]. Nesturi hristiyanlar, Türkler arasında XI. Asırda görüldüler. "Onlar Çin hanedanından korktukları için Çin'den göçederek geldiler"[356] Yani Sung hanedanından imparator Ch'eng-tsun'un bütün dinleri yasaklamasından sonra. Gerçekten de Hristiyanlar bu olaydan sonra göçetmişler; Maniheistler kendilerini Budist olarak tanıtmaya kalkışmışlar fakat Budistler bir töhmete dahi gerek görmeden bunların ateist olduklarını ispat etmişlerdir. Çünkü tarik-i dünyalığı savunan Zen-Budizm gerçekten teisttir.

---

348 Uzak-Doğu'da bir halkın tamamen kılıçtan geçirilmesi öyle fevkalâde alışılmış bir olay değildir. 1758-59'da Oyratlar'ın tamamen imha edildiği bilinmektedir sadece. Hatta 747'de mağlup Türkleri takip eden Uygur, Karluk ve Basmıllar dahi küllî bir savaşa girmemişlerdir. Pekçok Türk Çin'e kaçmayı başararak Altaylara yerleşmişlerdir. Burada kastedilen olay muhtemelen X. Yüzyılda Kıtanlarla Tatabılar arasında geçen savaştır. (Bkz. *Drevniye, Türki*, s. 381).

349 Hangi dağlar bunlar? Ne Hangay ne de Hen-tei'dir. Çünkü Tatarlar buraları hiçbir zaman ele geçirememişlerdir. Daha sonra gelenler "dağlara dağıldıklar"na göre bu Hingan dağı olabilir. V.V. Grigoryev bunların Tatabılar olduğunu tahmin etmektedir. (*Vostoçniy ili Kitayskiy Türkistan*, s. 209).

350 700 kişinin çoluk çocuk çoğalarak en az yarım milyon olabilmeleri için ne kadar bir zaman gerekir? Bize göre Gerdizi kâbiliyetli bir yazardır ama XI. Yüzyılın bilim seviyesi bu kadar olur. Görüldüğü gibi tarihî kaynakların verdiği bilgileri tenkide tâbi tutmadan kullanmak sakıncalıdır.

351 Kimak hükümdarı gerçekten büyük hükümdarlardandır. Türk hükümdarları hakanın satvetinden çekinirlerdi. (İdris, Kumekov'un iktibası, *a.g.e.*, s. 120).

352 Savinov D.G., *a.g.e.*, s. 141; Kumekov B.E., *a.g.e.*, s. 56.

353 Gerdizi gelen kabileler arasında Kıpçakları da göstermekle sağlam bilgiler edinemediğini göstermektedir. Batı Ting-linglerinin bir kolu olan Kıpçaklar antropolojik yönden Yenisey Kırgızları'na daha yakın bir halktır. Ak gözlü ve lepiska saçlıdırlar. Bu yüzden "Poloves" denilmektedir. (Polova Rusça'da ufalanmış saman demektir). Bkz. Kumekov, *a.g.e.*, s. 125-126.

354 Kumekov, *a.g.e.*, s. 117.

355 *A.g.e.*, s. 111.

356 *A.g.e.*, s. 123.

Kimak ülkesi kürk hayvanları ve sığır sürüleri yönünden oldukça zengindi ve insanları da savaşçıydı ama XII. Yüzyıla gelindiğinde, bir yığın fırtınalı olaylar ve göçlere mâruz kalmasına rağmen artık pek de güneyli bir devlet değildi[357]. Sanırım tarih bu muammayı çözemeyeceği için konuyu etnolojinin usta ellerine teslim etmek zorundadır.

Yerli halkın yanı sıra Uzak Doğu'dan göçedip gelenlerin başında bulunan yönetici kesimin zayıf Hyung-nular'ın artık parlak dönemi kapanan torunları olduğunu hatırlayalım. Hyung-nular M.Ö. III. Yüzyılda yükselmeye başlamış, Miladî XI. asırda ise onlar için obskürasyon süreci kendini göstermiştir. Bunu Kimak devletini teşkil eden kabileler arasında ciddi oranda süb-passionerlerin bulunmasından anlıyoruz. Bu ağır dönemi atlatmayı başararak homeostaz duruma geçen yani çevresi, tabiatı ve etnik yapısıyla denge sağlayan Kıpçaklar bu durumun istisnasını teşkil ediyorlardı.

Homeostazda vasat seviyedeki insanlar ipin ucunu ellerine geçirirler. Böyle bir toplumda itici güce sahip kişiler de mevcuttur ama felâket, onların çoğunluğu teşkil etmemeleri, toplum yapısını değiştirecek güçte olmamalarındadır. Böyle bir ortamda zayıf passioner gruplar dahi rahatsızdırlar. Onlar bağımsız olmaya yani kitlelerden ayrılmaya çalışırlar ki, işte XI. Yüzyılda Kiev Rusları'nın sınırlarına göçüp gelen enerjik Kıpçaklar bu gruba giren insanlardı. Kimaklar ise III. asırdaki Roma İmparatorluğu gibi çöktüler. Halk bütünüyle hayatta kaldıysa da, etnos artık bir sistem olarak mevcut değildi.

Çurçenler'e mağlup olarak onların önünden kaçan Kıtanlar 1129'da Cungarya'ya geldiklerinde, Yeh-lü Ta-shih-han müslümanlarla çarpışmak zorunda kaldı. Yorgun ve hırpalanmış ordusunu Kimaklar'ın torunlarıyla takviye etmek suretiyle "Büyük Selçuklu" Sultanı Sencer'i mağlup etti ve Yedisu'da *Kara Kitay* hanlığını kurdu. 1143'de

357 I. Marquart farklı bir görüş ileri sürerek (Kumekov B.E., *a.g.e.*, s. 122) XI. Yüzyıldaki göçlerin sebebini Kıtanlar'ın batıya sarkmalarına bağlamaktadır. Halbuki Kıtanlar'ın yolunu Tangutlar kesmişlerdi ve yapılan savaşlar Tangutlar'ın zaferiyle sonuçlandı. (Bkz. Gumilëv, *Poiski...*, s. 108). Batı Avrasya'da vukuu bulan çarpışmalar mahallî savaşlardı ve Kimaklar'ın yaşadığı Güney Sibirya'ya sıçramamıştı.

yine bu Kıtanlar'ın önderliğiyle ayrılan Sibiryalılar ise artık *"Nayman"*lar diye biliniyordu[358]. Yeni devleti sessiz sedasız ele geçiren Kimaklar, 1208'de Sibirya'nın diğer "orman halklarıyla" birlikte yine sessiz sedasız bir şekilde onu Moğol hakimiyetiyle değiştiriverdiler.

Halbuki gerçekte onların çalkalanıp durması gerekmezdi. İtici gücünü kaybeden etnos geçmişteki kahramanlıklarını, âlicenaplığını ve sahip olduğu şöhreti düşünerek hayal kurmak yerine sürülerini huzur içinde otlatıp, samur avlamayı tercih eder. Ataların kahramanlığını yadedip durmak sadece ve sadece sürekli değişen hanedan yöneticilerinin kıskançlığını celbetmekten başka günlük meşgalelere de ket vurarak beyni yormaktan öte bir fayda sağlamaz. Halbuki Açina hakanlarından itibaren bu hanedanlar yabancıydılar ama halk için erişilmez durumdaydılar. Çünkü Hazarlar'dan farklı olarak ticaret son derece zayıftı ve yegâne kazanç yolu ölü bir halkın iliklerinin emilmesinden ibaretti.

Belki de normal Kimaklar için süb-passioner kesimin giderek güçlenmesi pek hoş olmayan bir durumdu fakat bu, Kıtanlar'ın ve Moğollar'ın işine geliyordu. Çünkü onlara savaşçı gerekliydi ve de bu ihtiyaçlarını kendi kabilesiyle bile geçinemeyen huysuz Kimak gençlerinden, çobanlık mesleğini askerlik mesleğiyle değiştiren, şöhret kazanmak için cepheden cepheye koşan ve bazan da kellesini kaybederek evine bir daha dönmeyen delikanlılardan rahatlıkla karşılıyorlardı.

Kısacası Kimaklar bir homeostaz olmayı dahi bekleyemediler. Kimak uyumluları komşu kabilelerle karışıp kaynaşırken, süb-passionerleri Balasagun ve Harezm'e savaşmaya gittiler. Onların yerini ise landşafta adapte olmakla meşgul hatıralar doldurdu. Böylece bir etnos popülasyon hâline geldi.

Tarihî kronolojiler XI. Yüzyılda Hazar'la Aral arasında bir Kimak devletinin varlığından söz ederlerse de, bunlar Kimaklar değil Guzlar'dır.

358 Gumilëv, *Poiski...*, s. 136-139.
359 Kumekov, *a.g.e.*, s. 95-96.

Guzlar ve Peçenekler

M.Ö. VI. Yüzyılda Aral-Hazar bölgesinde *Massagetler* yaşıyorlardı. Muhtemelen bunlar *Saka*'ların bir koluydular: (Mas+saka+ta-büyük Saka ordası[360]). Onların hayat tarzıyla ilgili olarak *Strabon*'un şu sözlerini aynen aktaralım: "... tarihçiler yaptıkları araştırmalar sonucunda bu kabile hakkında hiçbir doğru ve hakkanî bilgi verememişlerdir." (Strabon, XI. Kitap, VI. bölüm.[361]) M.Ö. II. Yüzyılda Hazar sahillerinde Sarmatlar yaşıyorlardı ve yine Miladi II. Yüzyılda ise Hazar'ın doğu kesimlerinde takriben 156'da Hyung-nular'ın batıya, Volga'ya sürdüğü Alanlar'ın[362] idaresi altında bulunan bir kabileler ittifakı berhayat idi. Hyung-nular Aral çevresinde fazla kalmadılar. Volga ile Ural nehri arasındaki bölgeye gelerek orada Ugorlar'la birleşip Hunlar isminde yeni bir halk meydana getirdiler.

Hunlar'ın bundan sonraki tarihleri aşağı-yukarı detaylı olarak yazılmışsa da doğuda kalanlar hakkında herhangi bir malumat yoktur. Sadece 356-357'de Persler'le savaşan, bilahere Amid'e saldıran İran ordusuyla birleşen Hionitler'in [Chionit] IV. Yüzyılda Sırderya'nın aşağı akımlarında yaşadıkları bilinmektedir[365]. Bununla birlikte onların medeniyetleri ve toplum yapılarıyla ilgili herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

VI. Yüzyılda Türkler Aşağı Volga'ya girdiklerine göre Aral civarındaki bozkırları istila etmişlerdi.[366] Büyük Türk Hakanlığı'nın tarihiyle ilgili yapılan en titiz çalışmalarda bile bu bölgelerin kaderleriyle ilgili herhangi bir açıklama yok. X. Yüzyıl müverrihlerinin verdikleri tek bilgi bu bölgede iki halkın yaşamakta olduğu şeklindedir: *Guz*'lar[367] ve *Peçenek*'ler[368]. Aynı yüz yıllara tekabül eden Moğolistan, Cungarya ve

360 Trever K.V. *Istoriya Uzbekistana*, I/46.
361 Strabon, *Coğrafiya, M.*, 1964, s. 480.
362 "Vladeniya Yan'tsay (Sarmat) percimenovalas v Alanya" (Biçurin, *Sobraniye..*, II/229).
363 Gumilëv, *Hunnu*, s. 247.
364 Gumilëv, *Eftaliti i ih sosedi v IV v.//VDI* 1959, No. I, s. 134.
365 A. Marcellinus, *Istoria*, s. 233, 248.
366 Gumilëv, *Tri izçeznuvşih naroda//Strani i narodı Vostoka*, II/107.
367 *Materialı po istorii türkmen..*, I/78, 166-167.
368 Artamonov M.I., *Istoriya Hazar*, s. 350 vd.

Yedisu tarihleri bütün tafsilatıyla yazılırken, Aral çevresindeki steplerle ilgili suskunluk biraz garip değil mi? Bu bir tesadüf olamaz.

Bu suskunluğun birinci sorumluları eski tarihçilerdir. Vakanüvistler dikkatlerini özellikle büyük olaylara ve önemli hadiselere vermişler, sıradan vak'alar ise onlara enteresan gelmemiştir. Böyle olunca da, saldırgan olmayan, büyük savaş yürüyüşleri tertiplemeyen, kaleler ve tapınaklar kurmayan devletler onların görüş ufkuna girmemiştir. Kısacası mera ve su kaynaklarına göre oradan oraya göçeden, sürülerini ve yılkılarını kurtlara karşı korumakla meşgul bulunan göçebeler tarihçilerin nazarına düşmekle birlikte, kaydedilmesi gerekmeyen toplumlar olarak değerlendirilmiştir. Sadece X. Yüzyıl yazarlarından Gerdizi[369] ve Bagryanonodlu Konstantinus[370] Guzlar ve Peçenekler'le ilgili bilgi vermişlerdir[371].

Bu bölgedeki hayat tarzı, aksakalların yönetiminde bulunan anaerkil bir kabile-oğuz[372] düzeniydi. Boylar bir aksakal tarafından yönetilir ve yönetim bir aksakaldan diğerine nöbet usulüyle geçerdi. Sadece uzak bölgelere yapılan askerî yürüyüşlerde kâbiliyetine bakılarak bir askerî kumandan seçilir ama bu kumandan asla aksakallardan olmazdı. Boylar tabiî şartlarda yaşayan toplumlarda olduğu gibi günlük işleriyle uğraşırlardı ve toplum yapısı da ona göreydi.

Guzlar orman ve steplerin sınırında yer alan Ural havzasında yaşıyorlardı. Şimdiki günde ekilip biçilen bu stepler o dönemde, engin denizlerdeki adacıklar gibi çam ağaçlarının teşkil ettiği öbek bitki örtüsüyle kaplıydı. Bu tür öbek adacıklarından biri Kazakistan'ın göllerle kaplı *Kökçetav* bölgesinde günümüze kadar yetip gelmiştir. Bozkırda bir orman büyük bir nimettir. Çünkü fırtınalı havalarda sürüler orada korunabilir ve ayrıca oradan temin edilen ağaçlar araba yapımında kullanılırdı. Orada kurtları avlamak için kartallar beslenirdi. Guzlar'da zanaat sınırlıydı ve gelişmek için gerekli teknikten yoksundular. Bina-

369 Barthold W.W., *Otçet o poyezdke..*, s. 120.
370 Bagryanorodnıy Konstantin. *Ob upravlenii gosudarstv*//Izvest. GAIKM, fas. 91 M.; L., 134, s. 17.
371 Artamonov M.I., *a.g.e.*, s. 350-352, 416-418.
372 Kononov A.N. *Analiz termina "türk"*//Sov. etnografiya, 1949, no. I, s. 84.

enaleyh Guzlar tabiî şartlara boysunarak hayat sürüyorlardı ve tabiatı bozmadan, onunla barış hâlinde günlerini geçiriyorlardı.

Balhaş ile Aral arasında kalan daha güney kesimler *K'ang-chü* veya *Kang* devletinin hakimiyetindeydi. Bu bölgede esasen fazla insan yaşamıyordu ama burada yaşayanlar daha kültürlü ve bağımsızdılar. Burada sakinlerine Türkçe *"Kang-er"*-Kanglı kişi deniliyordu fakat VI-II. Yüzyıla gelindiğinde Ruslar tarafından Grekçe *"Patsınak"* veya Peçenek ismiyle tanınmaya başlanmışlardı.

Onlar ne Guzlar'la, ne de Don ve kendi bozkırlı tabirleriyle İrtiş nehrinin zengin sahilleriyle bezeli Altay etekleri ve Barabin steplerinde yaşamakta olan komşuları Kıpçaklar'la karışıp kaynaşmışlardı.

Her üç halk da antropolojik cihetten Avrupa görünümlü, Türkçe konuşan, savaşçı fakat saldırgan olmayan halklardı. Başka kabileler dışardan gelip onların topraklarını istila etmemişlerdi. Hatta Araplar dahi bu uzak steplere gelmemişlerdi. Hazar hakanlığı Volga civarındaki komşularla barış içinde yaşamaya gayret gösteriyor, Uygur hakanlığı ise o dönemlerde Tibetliler'le savaşmakla meşgul bulunuyordu.

Guzlar Nereye Kayboldular?

Guzlar X. Yüzyılda Orta-Asyalı Peçenekleri ve İrtiş sahillerinde yaşayan Kimak kabilelerinden *Bayandur*'u itaat altına aldılar. Guz devletinin güney-doğusunda *Taraz* bölgesi (bugünkü Talas nehri üzerindeki Cambul) ve *Şaş* (Taşkent), güney batısında *Üst-Yurt*'un bir kısmı, kuzeyinde *Sarı-su* ve *Ural* eteklerine kadar dayanan *Çelkar* ile *Irgız* havzası uzanıyordu[373]. Guzlar güneyde Harezmliler, kuzey-doğuda ise Kıpçaklar'la sürekli savaş hâlindeydiler. Ama bilahere bunlar öylesine başarılı olacaklardı ki, Bağdat halifesi dahi onlara hesap vermek zorunda kalacaktı, amma...

Gökten beklenmedik bir felâket düştü. IX-X. Yüzyıllar arasında bozkırın yaşadığı asırlık kuraklık sonucunda yeşil bitki örtüsü kuzeye kayıverdi. Daha önce belirtildiği gibi bozkırda üç cepheli, küçük çaplı

373 Tolıov S.P. *Po sledam drevnehorezmiskoy tsivilizatsii*, s. 249.

ama sürekli çarpışmalar vukû bulmuştu. Step savaşçıları savaş sırasında aç kalmamak için atlarını ve sürülerini besleyebilecekleri meralara muhtaçtılar ve bu imkana sahip olanlar zafere ulaşabiliyorlardı. Şu halde gerek bitki örtüsünün başka alanlara kayması, gerekse sürekli savaşlar yüzünden meraların tüketildiği bozkırlarda yaşayan göçebeler hiç olmazsa birkaç yıl yetecek tohumlar stok etmeliydiler fakat onların böyle bir imkânı yoktu.

Bu insanlar su ve mera yönünden zengin kaynaklara sahip bölgelerde yaşayan komşularından daha az kabiliyetli ve savaşçı değillerdi. Bu yüzden içinde yaşadıkları çevre şartları değişince, savaşçı kumandanları ve yöneticileri derhal yeni toprakları ele geçirme yoluna baktılar. Bir etnosun coğrafyayla olan bağlantısı kesinlikle bir coğrafî determinizm teorisi değil aksine tarihî coğrafya tarafından tesbit edilmiş tartışmasız bir vakıadır.

Aynı coğrafyada yaşayan akran etnoslar, insanların birbirine ulanan üst halkalar teşkil etmeleri gibi, sağlam jeobiyosenoz sistem şartlarında ortaya çıkarlar. Bu sistem bağlarındaki herhangi bir hata ölümle sonuçlanır...

X. Yüzyıldaki kuraklık sırasında en çok zarar gören bölge Orta Kazakistan'ın aşırı çorak kısımları oldu ve bölgenin büyük kısmı çölleşti. *Kangar*lar ülkelerini terketmek zorunda kaldılar. Bazıları İslâmı kabul ederek Harezmşah'ın himayesine girip *"Kanglı"* ismini aldı. Diğer bir kısmı ise 889'da Karadeniz civarına doğru hareketlenerek bağımsızlıklarını uzun süre korudular ve hatta Bizanslılar ve Ruslar için ciddi tehlikeler oluşturdular.

Guzlar da kuraklıktan etkilendikleri için, bir kolu *Belh* ve *Mezar-ı Şerif* taraflarına, yani *Amuderya*'nın yukarı akımlarına, diğer bir kolu ise *Kiev* kinâzlarına bağlılık gösterdikleri *Volin*'e gitti.

Bozkırı yakıp kavuran kuraklık bu kadîm halka düşmanlarının yapamadığını yaptı. *Ve Guzlar, Türkler ve Türkmenler olarak birbirine düşman iki halk hâline geldiler.*

Burada sözü edilen etnos parçalanması ancak tabiî ve sosyal unsurların bir araya gelmesiyle mümkün olabilmiştir. Kuraklığın başlan-

gıcına kadar Guzlar'ın sahip oldukları ekonomik yapı onları kendi vatanları dahilinde ve Müslüman süper-etnosunun ön karakolu durumundaki Harezm devletinin sınırları boyunca dahi huzur içinde tutabilmişti. Fakat iklim şartlarının değişmesiyle birlikte zaten hiçbir zaman monolit olmayan Guz etnik sistemleri arasında anlaşmazlıklar başgösterdi. Guzlar'ın sosyal bünyesinde *Sarmat* ve *Alanlar*'dan başka *Ugor*'ların ataları, Orta Asya *Peçenek*'lerinin kalıntıları, Türk beyleri tarafından Batı Hakanlığı'nın sınırlarına itilen *Bayaut, Bayandur* (ki X. yüzyılda itaat altına alınmışlardı) ve muhtemelen *Siyenpi* (kadîm Moğol) orjinli *Kayı* kabileleri yer alıyorlardı[374].

Fakat en önemlisi Guz etnogenez safhasının başlangıcının, temel etnik komponentin ortaya çıkışıyla aynı anda kendini göstermiş olmasıydı.

XI. Yüzyıl olaylarını daha iyi anlayabilmek için geriye doğru kısa bir gezinti yapmak zorundayız. Guzlar kadîm Turanîler'in, Sarmatlar'ın ve Alanlar'ın halefleridir. Sarmat etnogenez safhasının başlangıcı Hyung-nular'ın'ki gibi M.Ö. IV-III. Yüzyıllar civarıdır. Bu güçlü etnosların muasırları bildiğimiz gibi Çinliler'in Yueçi dedikleri Soğdiyanalılar ve M.Ö. IV-III. Yüzyıllarda yerleşik şehir düzenine geçtikleri belirtilen Parthlar (Arşakidler) ve Harezmliler'dir[375]. Bu demektir ki Guzlar X. Yüzyılda yaşlı bir etnostu ve itkiye sebep olan atâlet silkinmesi dönemindeydiler. Bu yüzden de topraklarını böylesine genişletebilmişler[376] ama sosyal yapılarını zamanın törpüsüne karşı koyacak şekilde geliştirememişlerdi. Dışardan gelecek küçük bir darbe –ki bu kuraklık tarafından vurulmuştu– bu halkın ikiye bölünmesine yeterli olmuştu.

---

374 Tolstov S.P. *a.g.e.*, s. 245-249. Ben, sözü edilen Eftalitler'le ilgili görüşlerin eskidiği ve bugün için ilmî bir değeri kalmadığı kanaatindeyim. (Bkz. *Eftaliti i ih sosedi v IV v.*/Agk. No. 1, s. 129-140 ve yine aynı yerde: *Eftalitı-gorsı ili stepnaki?*//Agk. No. 3, s. 91-99.

375 Nèrazik Y.Y.*K probleme razvitiya gorodov Horezma: kultura i iskustvo drevnego Horezma*, M. 1981, s. 221.

376 Tolstov S.P., IX. Yüzyılın 80'li yıllarından XI. asrın 30'lu yıllarına kadar geçen birbuçuk asırlık sürede tekrarı mümkün olmayan büyümelerin gerçekleştiği kanaatindedir (*A.g.e.*, s. 247). Bana göre bu tarih kesinlikle doğru değildir.

Ancak bu yeni etnosların şekillenmesinde esasî rolü eski kabil gelenekleri değil X. Yüzyıldaki kültür ve zevkler yani zamanın yenilikleri oynamıştır.

Guzlar'ın kadîm sosyal yapıları boy-kabile prensibi üzerine kurulmuştu. Kabile bir yandan tabiî şartların sunduğu nimetler, diğer yandan da kabile aksakalının izinden çıkmadan genç savaşçıların düşmanlarla veya komşularla girdikleri uğraşılardan elde edilen ganimetlerle büyüyordu. Sosyal yapısı yukarıda belirtilen prototipe uygun komşu kabilelerin itaat altına alınmasıyla yayılma sürüyordu. Bin yıl bu şekilde geçmişti.

Gezegenimizde etnoslar da dahil her şey yaşlanmaktadır. Bir zamanların kahraman savaşçıları olan insanların torunları uysal çobanlar oluyorlar. Yaşlı bilgelerin ahfadı tembel sürü ve mera sahipleri hâline geliyorlar. Ancak bu proses –sistemlerin passioner gerginliklerinin azalması– her zaman aynı şekilde gelişmediğine göre, süb-passionerlerin yanısıra asaletini ve secaatını kaybetmemiş "bakiye"ler de bulunacaktır. Sabık akmatik safhanın insanları olan bahadırlar, en az köylüler ve şehirli vasat aktif insanlar kadar burjuva kesiminin zulmüne katlanmışlardır. Ancak kendi bahadırlarına sahip çıkan ve çökmek üzere olan sistemler, bu çökme obskürasyon safhasına gelinceye kadar ayakta kalabilirler. Obskürasyon safhası son derece karmaşık ve zor bir safha olduğu için bu dönemde bahadırların baskıları da bir işe yaramaz. Bu safhada iktidarı elinde bulunduran uyuşuk takımı gelenekleri yıkarlar. Artık baskı yapmaya son veren az sayıdaki passioner yeni bir etno-psikolojik dominant bularak kültürü değiştirirler.

Diğer yandan onlar zaten hoşlarına gitmeyen eski sistemi yeniden ihya etmeyi de istemezler. Aksine onun yerine komşularının tatbik ettiği konfessiyonal prensipleri benimserler. Guzlar arasında Nesturiler ve Müslümanlar peyda olmasına rağmen, toplum kendi bireylerine aile ve kabile bağlarından daha kötü olmayan bağlarla kenetlenmişti. Sadece burada bağlar daha değişik bir karaktere sahipti ki, zaten çok geçmeden bunların Guz tarihi üzerindeki yansımaları görülecekti.

XII. Yüzyıl başlarında yaşayan tarihçi *Şeref et-Tahir Mervezî* söyler: "*Guzlar müslüman ülkelerin komşuları haline geldikten sonra, bir kıs*

nı *İslâmı kabul ederek Türkmen ismiyle anılmaya başlandı. Böylece onlarla Müslümanlığı kabul etmeyen Guzlar arasında çarpışmalar vukû buldu. Guzlar arasında Müslüman olanların sayısı artarken, İslâm da daha iyi bir pozisyona sahip oldu. Müslümanlar kâfirler üzerinde baskılar uygulayarak onları Peçenek kasabalarına doğru sürdüler."*[377] İşte Mervezî'nin *"Kâfir Guzlar"* dediği bu insanlar Rus salnamelerinde *"Türkler"* olarak geçen insanlardır ki, hiç de küçümsenmeyecek süvari birlikleriyle *Svätoslav* ve *Vladimir*'in müttefiki idiler[378]. Bunlar XI. Yüzyılda büyük kafileler hâlinde Dinyeper sahillerine gelince Rus kinâzları Yaroslaviçler onlara karşı çıktılar. Prens Vsevodol'a 1060'da mağlup olarak 1064'de Tuna üzerinden Makedonya ve Trakya'ya geçtiler ve daha sonra da Bizans surları önünde belirdiler. Grekler Türkler'e bol miktarda altın vererek çekip gitmeye mecbur bıraktılar. Türkler'in bir çoğu salgın hastalıklar yüzünden hayatını kaybederken, yine bir çoğu Grekler tarafından öldürülünce kalanlar Rusya'ya geri dönerek Kiev ve Volin prensliklerinde iskan edildiler[379] ve Polovesler'e karşı "Türk güvenlik şeridi" teşkilinde kullanıldılar.

1116'da Polovesler Türkler'in bir kısmını ve Peçenekler'in bakiyelerini[380] itaat altına aldılar. Bu tarihten itibaren Türkler (Guzlar) tarihte sadece Volin prensliğinin savaşçıları olarak anılacaktır.

Kumanlar Yahut Polovesler

Poloves de denilen Kumanlar oldukça karmaşık ve enteresan bir millettir. Onlarla ilgili pek çok görüş ileri sürülmüş, "Igor Alayı Destanı"nın yazarı tarafından Rus topraklarının en büyük düşmanı olarak gösterilmiştir. Ancak bu geleneksel görüş pekçok literatürde serdedilen fikirlerden kaynaklanmıştır[381].

377 Trever K.V., Yakubovskiy A.Yu., Borontsev M.E'nin Özbekistan Tarihi'nden iktibas edilmiştir. Cilt I, s. 269.

378 Bkz. *Povest vremennix let*, I/59.

379 Vasilyevskiy V.G., *Bizantiya i peçenegi*: Trudı, T.I. Cpb, 1908, s. 26-29; Povest vremennik let. I-II./Kommentariy D.S. Lihacev, s. 392.

380 Artamonov, *Istoriya Hazar*, s. 450.

381 Gumilëv, *Poiski*.., s. 305-346.

Daha önce belirttiğimiz gibi Kıpçaklar (Kumanlar) Kimak ittifakını teşkil eden kabilelerin bir kısmını meydana getirirler. Kimaklar ve Kıpçaklar kelimenin tam anlamıyla bozkırlı değillerdi. Kıpçaklar Altaylar'dan atılıp çıkmışlar, Kimaklar ise İrtiş sahillerinde karar kılmışlardı. Daha sonra batıya gelen Kumanlar orman-step bölgeleri yani o dönemde *Zaysan* ve *Tengis* (her ikisi de 50° kuzey paralelinde yer alır) gölünün güneyinde bulunan çam ağaçları ve ormanlarla kaplı alanları ellerine geçirdiler. Bugün oraları çıplak bozkırdır fakat bunun sebebi tabiî zenginlikleri insafsızca yokeden insanoğlunun kendisidir.

XI. Yüzyılın ortalarında Kıpçaklar'ın bir kısmı Kimaklar'dan ayrılarak batıya göçetmişti. İşim ile Yayık arasında kalan orman-step alanlarda hemen hemen kimse yaşamıyordu. Bu bölgedeki kuru bozkır, kuzeyden uzak kaldığı (bugünkü Kutana şehrine kadar) ve Poloveslerce de verimsiz topraklar olarak görüldüğü için bunu anlamak mümkün.

Kıpçaklar Guzlar'ın istila ettiği bölgeyi dolaşarak Aşağı Don, Dinyeper ve Dinyester nehirlerinin bereketli, tahıl yetiştirmeye müsait topraklarında kendilerine yeni bir yurt edindiler. İşte burada onlara Kuman veya Poloves ismi verilmiştir.

Çinliler Kıpçakları sarı saçlı ve mavi gözlü olarak tavsif ederler. Memluk hükümdarı *Sonkor* bile sarışın fakat Kıpçak orjinliydi. Macaristan'daki Kuman torunlarına parlak, lepiska kıvırcık saçlı ve mavi gözlü oldukları için –aralarında esmerlerine rastlansa da– *"çango"* derler. Ruslar'ın taktıkları "Poloves" lakabı ise "polova" kelimesinden gelmektedir ki mânâsı parlak sarı saç rengini andıran ufalanmış saman demektir. XIV. Yüzyılda yaşayan bir Arap coğrafyacısına göre "Kıpçaklar kendilerine has dindarlıkları, cesaretleri, çeviklikleri, güzel çehreleri ve düzgün yüz hatları ve asaletleriyle diğer Türkler'den ayrılırlar."[382] Şu halde Kıpçaklar tipik Avrupaoid oluşlarıyla güney komşuları Türkmenler'den ayrılırlar. Ruslar ilk defa 1055'de onlarla çarpışıp barış anlaşması imzaladıkları dönemde ak gözlü ve sarı saçlı halleriyle dikkat çekmişlerdir. Daha sonra mongoloid Tatarlar'la karşılaşan Ruslar onla-

382 Daha fazla bilgi için bkz. Grumm Grjimaylo, *Zapadnaya Mongoliya*... s. 57-59.

rın dış görünüşleri karşısında şaşkınlığa uğramışlar ve Tatar fizyonomisi vakanüvistlerin dikkatini çekmiştir. Binaenaleyh Tatar 1223'den itibaren Ruslar'ın alışık olmadığı bir tiptir[383].

Kıpçaklar, bronz çağında Minusinsk Havzası'nda ve Altaylar'da yaşayan Avrupaoid Ting-lingler'den türemişlerdir[384]. Bilahere Kimaklar'la birlikte yaşamaya başlamaları, daha önce ise Hyung-nular'ın bir kolunu teşkil etmeleri sebebiyle ırkî özelliklerinde değişiklikler olmuş ve dış görünüşlerinde Hyung-nu tipinin bazı unsurları belirginleşmiştir. Hyung-nular mongoloid ırka mensup olmakla birlikte Kuzey Amerikalı yerlilere birazcık benzeyen yüz hatlarına sahiptiler. 350 yılında Çin'de yaşayan Hyung-nular öldürülmeye teşebbüs edilince "gaga burunlu" ve sakallı birçok Çinli de öldürülmüştü[385]. Bu yüzdendir ki Kıpçak Kimak karışımı olanlar geniş yüzlü Avrupaoidler arasında farkedilmemektedirler.

Kıpçaklar'ın ataları bronz çağında zengin bir kültüre sahiptiler ve bu durum Minusinsk ve Altay mezarlıklarında yapılan kazılarla tesbit edilmektedir. Fakat XI. Yüzyıla gelindiğinde bu kültürün büyük bir kısmı artık unutulmuştu. Kuman etnogenez prosesi son noktaya ulaştığı için bunu anlamak mümkün. Çünkü bütün bilgiler, elde edilen bulgular ve karakterler buna delâlet etmektedir.

İktidar kurumu da değer yitirmiştir. Han sadece savaşa gönüllü katılan askerlerin askerî kumandanıydı. Hücumlara sadece 3-5 bin kişinin katılmış olması bunu göstermektedir. Böyle bir sistemde uluslararası düzeyde bir diplomasinin uygulanmasının mümkün olmadığı söylenebilir. Eğer Kuman kumandanları herhangi bir tarafla anlaşma akdetmemişse, bunun sebebi kabiledaşlarının zaten o anlaşmaya uymayacakları endişesidir. Bu yüzden komşuları Kumanlar'ı sevmezlerdi. Bu safhada passionerlerin sayısı sürekli azalacaktır. Çünkü passionerlere gerekli olan şey komşuları değil, iktidardır. Kabile mensuplarının geçimsizliği sebebiyle köle ticareti pek gelişmemişti ve tabiî bu durum etnosun savaş isteğini azaltıyordu. Bozkırlı da olsa burjuva kesiminin bu alışkanlığını ilerde düzeltmesi mümkündü. Bu yüzdendir ki Kumanlar XI. Yüzyıldan itibaren 20 yıl boyunca etnik bütünlüğünü ve baskı gücünü kaybetmiş, direnme gücü dahi azalmıştır. Katı bir sistem teşkil eden sosyal bağları zayıfladığı için Kumanlar ellerinde tuttukları geniş topraklara rağmen, kendilerini sevmeyen komşuları için tehlike olmaktan çıkmışlardır.

383 *A.g.e.*, s. 58.
384 *A.g.e.*, s. 57 vd.
385 Yakinf Biçurin, *Statistiçeskoye opisanie Kitayskoy imperii*, Spb. II/74-75; Devets G.D. *Paleantropologiya SSSR*, s. 58.

Ancak Gürcistan, Bizans ve İran gibi passioner gerginliğin yüksek olduğu ülkelere giden Kumanlar oralarda hemen dikkat çekmeyi başarmışlardır. Kuman köleler ve paralı askerler yüksek değerlerle müşteri bulmuş ve önemli vazifelere getirilmişlerdir. Çünkü yukarda belirtilen etnik özellikler vatanlarındaki kabiledaşlarının atâletini söndürememişti[386]. Bu tür müsademeler tarihte çok sık görülür. Mesela İsviçreliler ve İskoçyalılar gençlerini Fransız krallarının hizmetine verirler; keza Arnavutlar da Venedik ve İstanbul'da hizmet görürlerdi. Bu durum genel olarak bir etnosun yokolmasına yol açar ki, torunları hemen her yerde bulunuyor olsa da bugün Kuman milleti diye bir millet yoktur.

XIV. Yüzyılda "poloves" kelimesi mânâ değişikliğine uğrayarak Volga boylarında yaşayan Tatarlar'a karşı durması için görevlendirilen bütün Karadeniz bozkırları sakinlerine[387] verilen bir isim oldu ki, doğrusu da budur. Karadeniz açıklarında yaşayan ulusların kumandanlarından Nogay XIII. Yüzyılda Tver, Moskova ve Pereyaslavl, XIV. Yüzyılda ise Mamay Litvanya ve Kaf kolonisinde hüküm sürmüş; bunlar Kızıl Orda'ya karşı savaşmışlardır. 1377'de Rus halkı Kulinkov savaşına hazırlanırken, "Poloves"ler tarafından muhasara altına alınınca Mamay'a karşı antipati beslemişler; bu olay sebebiyle aktüalitesini kaybetmiş olan vakanüvist Lavrentiy tekrar güncelliğini kazanmıştır. Ancak daha önce iyi bir tarihçi iken bu defa olayların seyrini bir yana bırakarak, gerçeklerle şahsî hisleri arasında bocalayıp kalmıştır. Yabancı yazarlara göre Ruslar Müslüman göçebelere 1630 yılına kadar "Poloves"

386 Umnâkov I. *"İstoriya" Fahreddina Mubarakşaha*, s. 10.
387 Lixaçev D.S. *A.g.e.*, II/48-50.

demişlerdir[388]. Bir dönemler Rus süper-etnosu için yabancı olan ve kendileriyle çarpışan "Tatarlar", "Polovesler" veya "Nogaylar" XVIII. Yüzyılın sonlarında artık çoktan Ruslaşmışlardır. Böylece bir etnosun alâmet-i fârikası olan etnonimler tarih arşivlerinin tozlu raflarına kaldırılmış ve sadece bazı metinlerde geçer olmuştur. Biz bu konuyu burada kapatalım. Çünkü tekrar XII. Yüzyıla dönmemiz gerekiyor.

388 Şennikov A.A., *Jilıye dome nogytsev severnogo priçernomorya*//Slavyanoruskaya etnografiya, s. 48-50.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

GURBETTE

GURBETTE

Tükenişten Sonraki Etnik Bakiyeler

Bilindiği gibi tarihte tesadüfî olaylar çoktur ama bunlar fazla bir anlam ifade etmezler. Çünkü bu olayların doğurduğu sonuçlar –zigzaklar– güçlü tarihî akımlar ve tabiî kanunlar arasında kaybolup giderler. Ancak tabiî kanunlara uygun iki üç sel olayının aynı anda meydana gelmesi, ya en güçlü milletlerin dahi tarihî kaderini allak bullak eder, ya da onların annihilizmine yol açar. 860-960 yılları arasında da Orta Asya'da "karanlık çağ" dediğimiz bir dönem yaşanmıştır[389].

Bu karanlık çağda üç kriz çizgisi veya daha doğrusu üç tarihî kanun aynı anda kendini göstermiş ve bunlar Orta Asya'nın kültür hayatında trajik sonuçlar doğurmuştur ki, bunları gelenek kopukluğu ve geçmişle olan bağların kesilmesi olarak isimlendirebiliriz.

Birincisi: Uygur Hakanlığı'nın yıkılmasıyla birlikte M.Ö. III. Yüzyılda başlayan passioner itki atâleti son bulmuştur. Bunun sonucu olarak Büyük Bozkır'da yaşayan bütün etnoslar ya mevcudiyetlerini noktalamışlar, ya bâkiye hâline gelmişler, ya da Çin, Halifelik ve Bizans gibi süper-etnosların yaşadığı ülkelere geçerek güçlü komşuların bünyelerine karışmışlar, hatta Sibirya'daki orman kabileleriyle dahi temasa geçmişlerdir. Bunların arasında en çok tutunabilenler eski vatanları Kuzey Çin sınırlarına dönen Hyung-nular'ın torunları *Sha-t'o Türkleri*, yine Türkler'in bir kolu olan *Karluk*lar ve Hyung-nular'ın Altay Tinglingleri ile karışımından meydana gelen *Kuman*lar olmuştur. Madem ki bu büyük etnogenez Hyung-nular'la başlamış Hyung-nular'la bitmiştir, o halde onu, şartlı da olsa, Hyung-nu etnogenezi olarak isim-

389 Daha fazla detay için bkz. Gumilëv, *Poiski vımışlennogo tsarstva*, s. 55 vd.

lendirme hakkımız vardır. Ve de bu etnogenez 1200 yıl sürerek X-XII. Yüzyıllarda noktalanmıştır. Fazla güçlü olmadığı için büyüme istidadı da gösteremezdi. Nitekim "*Harezmşah*" ünvanını taşıyan "*Afrigid*" hanedanının X. Yüzyılda (995'de) sona ermesi bir tesadüf değildi. Zaten Harezm etnosu Hyung-nular'ın akranıydı.

Kısacası Hyung-nu, Siyenpi ve Sarmatlar'ın ataları tarafından ateşlenen passioner dürtü ataleti tamamen sönünce Asya'nın bozkırlı halkları ya ümitsiz bir şekilde yavaş yavaş eriyip gitmeyi bekleyecekler, ya da passionerliğini kaybetmemiş vahşi komşuları tarafından hızlı bir şekilde yokedileceklerdi. Gerçekten de Çinlileşmiş olan Kıtanlar –Leao bozkıra düzenli saldırılar tertipleyerek erkek ve yaşlıları öldürmüşler kadın ve çocukları köle yaparak Kuzey Çin plantasyonuna götürmüşlerdir. Yakın Doğu'da ise köle ticareti Kumanlar, Guzlar ve Türkmenler –bu sonuncular köle ticaretiyle uğraşanlarla aynı inancı paylaşan Müslüman olmalarına rağmen– tarafından deruhte edilmiştir.

Uçsuz bucaksız masmavî gökyüzü altında bu İdil tipi homeostazda kızıl sakallı, kara çehreli; "merhamet", "şefkat" ve "acıma" kelimelerine bigâne bir yığın köle taciri feodallar da bulunmuştur. Gerçekten de X-XII. Yüzyılların göçebeleri arasında güçlü, kabiliyetli ve enerjik pek çok insan vardı.

K.E. Bosfort şaşırtıcı bir tarzda XI. Yüzyılda Müslüman ülkelere gelen Türkler'in "vahşî asaletlerini" muhafaza ettiklerini; güçlü, itaatkâr, dayanaklı, yalan dolan bilmeyen, entrikacılığı sevmeyen, pohpohlanılmaktan hoşlanmayan, yağmadan ve ırza tecavüzden uzak duran kişiler olduklarını kaydetmektedir. Bosfort sözlerine devamla Araplar'ın ve sünnî Acemler'in Türkleri Deylemî ve İsmailîler'e karşı bâriz bir şekilde tercih ettiklerini, Türkleri "aslan gibi" gururlu, tabiî kusurlardan azâde, ev işlerini sevmeyen, buna karşılık savaşlarda ve seferlerde "kumandanlık görevi üstlenecek kabiliyette" kişiler olarak değerlendirdiklerini belirtmektedir[390].

Ancak bunlar şahsî değerleri ve zevkleri dolayısıyla münferit kişilerdi ve torunları ve kabiledaşları için uzağı düşünen ideallere sahip değillerdi.

390 Bosfort K.E. *Naşestviye varvarov*//Müsülmanskiy mir 950-1150, s. 24-25.

Türk kölelerin bir kısmı Orta Asya ve Sibirya'dan –Türgişler, Kimaklar, Karluklar, Tokuz-Oğuzlar, Oğuzlar (Türkmenler), Kırgızlar ve Kıpçaklar– bir kısmı ise –Hazarlar– Aşağı Volga ve Don sahillerinden getiriliyordu. Elbette bu sonuncular arasında Hazarî olmayanlar da vardı. Ve bu insanlar güçsüz hanların suskunluğu karşısında alıcı hükümdarlara satılıyorlardı.

Büyük Bozkır'dan Yakın Doğu ülkelerine böylesine pekçok kişinin alınıp götürülmesi ancak bozkırda tebaasını yabancılara karşı koruyamayan zayıf iktidarların bulunması hâlinde mümkün olabilirdi. İktidar IX. Yüzyıla kadar varlığını sürdüren ve bozkır hakanlıklarını ayakta tutan passioner konsorsiyumlara dayanıyordu. Ama Türk bahadırlar ölüp, barışsever Uygurlar Maniheist üstadların öğrettikleri cazibeli akımlara kendilerini kaptırarak Kırgızlar'ın kurbanı olunca[391] bozkıra gelişmesi önlenemeyen homeostaz kaçınılmaz olarak gelip çöreklendi ve neticede passionerliğin sönüşü güçsüzlerin ortaya çıkmasına yol açtı.

İkincisi: Göçebeler ne Çin'de, ne de Halifelikte huzur bulabildiler. Çünkü onları sevmiyorlar, sadece kullanıyorlardı. Her iki imparatorluk da etnik kırılma safhasını yaşıyordu. Her ikisinde de hainlik ve katılık, farklı şekillerde tezahür etse bile, içinde bulundukları çağa damgasını vurmuştu. Çin'de ayyuka çıkan şovenizm bütün yabancılardan ve bu meyanda özellikle göçebelerden nefret yumağı üzerine kurulmuştu. Halifelik topraklarında Şiîler ve Karmatîler Türkler'den nefret ediyorlar ve hatta bu sonuncuları Müslümanlardan da nefret ediyordu. Bizans'da ise o günlerde Türkler'e ihtiyaç duyulmadığı gibi, Türk ismi de küçümseniyordu.

Daha da ötesi, vatanlarını terketmiş olan Türkler –çünkü Yakın Doğulular bütün göçebelere Türk diyorlardı– Bizans, Arabo-müslümanlar ve yeni şekillenen genç Batı Avrupa veya "Hristiyan dünyası" gibi üç süper-etnosun fiili etkileşim bölgesine gelmişlerdi. Daha önce dördüncü dünyayı yani Bozkır âlemini teşkil eden kendileri ise bu etnik temaslar karşısında objektif olamazlardı.

391 Gumilëv, *Drevniye Turki (Eski Türkler)*.

Temas problemi etnik düzeyde olumlu yönde gelişir. Çünkü ya birbirlerine tabiî veya işlenmiş mal temin ederek yanyana yaşarlar-*simbioz*; ya yabancı küçük etnos grupları yerli halklar arasına kök salarak tabiî bir şekilde tecrid edilirler-*kseniya*; ya da muhaceret yoluyla gelen etnos ilk fırsatta yerli halkın toprağını elinden alır veya bütün meslekleri ellerine geçirirler-*kimera*. Bazan'da zayıf etnoslar evlilik yoluyla komşular arasına karışıp giderler-*asimilasyon*. Fakat bu çok nadir meydana gelir. Çünkü proses daima her iki taraf için de azap vericidir. Dahası asimile olan etnosun passionerliği zayıf olduğundan kendisini tamamen yardımdan mahrum kabul ederek süb-passioner seviyede kalır-*alt homeostaz*.

Ancak süper-etnik düzeyde her şey kıyaslanamayacak derecede karmaşık ve umulmadık şekilde kendini gösterir. Özellikle passionerlik seviyesi yüksek olanlarla bir arada yaşamak zordur. Bu durumda "ağız dalaşı" dediğimiz münakaşalar çıkar ki, bunlar eski ve orta çağlarda savaşlarla çözülebilmiştir. Böylece farklı safhalar ve farklı gelenekler (stereotipler)in mevcudiyeti hâlinde etnogenez proses unsurları kaçınılmaz olarak çatışma ve savaşları da beraberlerinde getirirler ve hatta birbirlerine sempati besleseler bile bu tür olaylar olur. Halbuki Türkler herkesin Grek, Arap, Latin halklarının nazarında yabancı olduklarından Çin-Siyenpi kimerasının kurbanı olan uzak doğulu muasırları Kıtanlar'ın âkibetine uğrayacaklardı.

Acaba göçebeler gurbete gitmeyip kendi yurtlarında kalsalar daha mı iyi olurdu? Ama orada da üçüncü unsur devreye giriyordu ki, bu bir asır sürecek olan kuraklıktan başka bir şey değildi. Binaenaleyh onlar ister istemez bozkırın uçlarına dağılacaklardı[392].

Diğer yandan kuraklığın faydası da oldu. Çünkü Kırgızlar, çöl haline gelen bozkırı terkederek Minusinsk Havzası'ndaki yurtlarına döndüler. Uygurlar'la olan savaşları bitmemiş, sadece bastırılmış, kuru toprak üzerine akan kan şimdilik durdurulmuştu. Fakat kendi yurtlarını terkederek tabiî landşaftlarıyla olan ilişkilerini koparan göçebeler

392 Gumilëv, *Istoki ritma koçevoy kulturı*/Narodı Afriki i Azii, No. 4, ve *Otkritiye Nazarii*, s. 92.

istemeyerek başka etno-sistemlerle kaynaşarak geleneklerini kaybettiler ki, Guzlar'ın ve Kıpçaklar'ın başına gelen budur.

Gerçekte komşular arasında hiç kimse Hun, Türk ve Uygur tarihi hakkında bir şey bilmediğinden bu göçebeler muasır ülkelerde "vahşi" olarak kabul edildiler. Burjuva kesimi zaten onları her zaman bu şekilde değerlendirmeye alışıktı ama komşuları tarafından değersiz varlıklar olarak görülmeleri bir felâketti. Asyalı göçebelerin vahşi, insanlığın paraziti, kültürleri kabul edilemeyecek şekilde değersiz kişiler olarak kabul edilmesi fikri böylece doğdu. Bunun inanılması mümkün olmayan gayr-ı ilmî bir görüş olduğunu söylemeye bilmem lüzum var mı?

Biz bunları bir yana bırakalım da, tekrar son Türk bahadırlarının kellelerinin yığıldığı batıdaki bozkır hakanlığının bâkiyelerine dönelim. Ancak bu defa nirengi noktamızı ve konuya bakış tarzımızı değiştirmemiz gerekiyor. Şu ana kadar dikkatimizi bizzat bozkırlılar üzerinde yoğunlaştırdığımızdan onların etnogenez kanunlarını ele aldık. Bunu da bilhassa buradaki etnoslar süper-etnik seviyeye yakın oldukları için yaptık. Ancak vatanlarından koparak gurbet ellere çıkan Türkler artık müstakil etnik sistemler teşkil etmiyorlar, aksine ya (Guzlar gibi) dağılmış konsorsiyumun belli bir kısmını teşkil ediyorlar, ya da Yakın Doğu etnoslarıyla kaynaşmış küçük süb-etnos grupları meydana getiriyorlardı. Dolayısıyla son Türkler'in kaderi kendi özel etnogenez kanunlarına değil –çünkü Türk etnogenetik dönemi kapanmıştı– aksine içine karıştıkları süper-etnosların bağrında büyüyerek, kendi aralarında geliştirecekleri ilişkilere bağlı idi. Bu yüzden biz İslâm dünyasına ve komşuları Bizans ve Batı Avrupa'ya dönerek onların büyük Türk meş'alesinin alevlerini nasıl söndürdüklerini incelemek zorundayız.

İslâm Dünyası

Aldatıcı bir tanımlama. "*İslâm*" kelimesi tek Tanrı inancını esas alan dinlerden birini tanımlar ama aynı zamanda kendine has kültürü, devlet teşkilatı ve dünya görüşü olan büyük bir süper-etnik bütünlüğü de teşmil eder. Bu nokta oldukça önemlidir. Bu süper-etnik sistem bütünlüğü içinde sadece müslümanlar değil, başka telakkilere mensup

insanlar da yer alır. Biz bu kelimeyle ateşperestler, Yahudiler, kâfirler ve Hristiyanları değil İslâm toplumunun fertleri olan ama farklı mezheplere yönelenleri kastediyoruz. Bu durum Müslüman Arap süper-etnos etnogenezi için oldukça önemli bir mânâ ifade eder ki, tarihî bir fenomen olarak özellikle üzerinde durulmaya değer.

İncil'in verdiği bilgilere göre Araplar *İbrahim*'in câriyesi *Hacer*'le oğulları *İsmail*'den türemişlerdir. İbrahim karısı *Sara*'dan bir çocuk sahibi olunca Hacer'le İsmail'i çöle terkeder. İsmail kendisinin ve annesinin su ihtiyacını karşılayacak bir kaynak bulur. Ancak onun torunlarıyla İshak'ın torunları arasındaki adavet devam eder. İşte bu efsanenin ortaya koyduğu düşmanlık duygusu bu halkları XVIII. Yüzyıldan itibaren olmadık şeyler uğruna dahi bölünmelere ve münakaşalara sevketmiştir.

VI. Yüzyılda Araplar huzur içinde yaşıyorlardı. Bir kısmı devesini güdüyor (bedevîler), diğer bir kısmı vahalarda hurma yetiştirerek Hicaz üzerinden geçen ticarî kervanlara rehberlik yapıyor; Yemen'de mutlu bir hayat süren üçüncü bir grub ise, zaman zaman haydut çetelerinin veya Persler'in istilacı saldırılarına maruz kalıyorlardı. Ancak hepsi de landşaftlarına uygun olarak homeostaz durumda idiler ve Bizans-İran savaşı sınırlarına kadar dayanmış olsa bile, tarihî olaylara iştirak etmekten uzaktılar.

M.Ö. III. Yüzyılda Hyung-nu, Sarmat ve Parthlar'ı meydana getiren; keza M.Ö. II. Yüzyılda Bizans'da ve Avrupa'da büyük halk göçlerine sebep olan etnogenetik patlamalara benzeyen bir patlama Arabistan'da VI. Yüz yılda meydana geldi ve daha önce kısaca değindiğimiz şekilde Sind, Tibet, Kuzey Çin, Kore ve Japonya'daki patlamalarla paralel bir seyir izledi.

V-VI. Yüzyıllarda Arabistan parçalanmış ve güçsüz bir durumda idi. Bu durum onun yabancı kültürlerin tesir sahasına girmesini kolaylaştırıyordu. Daha sonra Medine ismini alacak olan Yesrib'e Roma'da hayatta kalmayı başarmış olan Yahudiler akın etmişler; kiliseden kopan Hristiyanlar da burayı kendilerine mekân tutmuşlardı. Araplar İranlı Maglardan Zerdüştizmi öğrenmişlerdi. Sahrada yıldızlara özellikle Zühre'ye tapan bedevîler volta atıyorlardı. Mekke-i Mükerreme'de gökten düşen bir meteorit vardı (Hacer'ül esved). Mekkeliler pratik zekâlı insanlardı. Hacıların şehirlerine gelerek tapınmalarına müsaade ettiler ve bu arada onlara hurma ve suyu pahalı fiyattan sattılar. İşte Araplar bu sükûnetten faydalanarak, içlerinden bir kıvılcım parlayıncaya kadar sessiz sakin bir hayat sürdüler.

Şiir, ilkel de olsa, kendi vücut hareketini devenin yürüyüşüne uydurabilmesi için sahrada yolculuk eden Araba gerekliydi. Bu durum bütün insanlığın faydalandığı şiir vezinlerinin doğmasına yol açtı. Devenin yürüyüşü, üzerindeki binicinin biniş şekline göre birbirine benzemeyen farklılıklar arzettiği için Arap şiirinde 27 vezin vardır. Halbuki Rus şiirinde bu rakam beştir. Susuz insana su, Yunanlıya müzik, Bantu zencisine dans, Slavyan için şarkı vs. ne ise şiir de Arap için odur. Arabistan'ın ilk passionerlerinin şairler olduğu söylenebilir ve VI. Yüzyılda dünya şiir klasikleri arasında yer alan İmr'u-ul Kays'ın şiirleri ritmik bedevî hezeyanlarının yerini almıştır.

VII. Yüzyılda Peygamber Muhammed'in çevresinde toplanan fanatikler* şairleri sıkıştırarak öldürdüler. Medinet'ün Nebi'de üstlenerek Mekkeli tacirleri, sahralı bedevîleri ve Yesribli Yahudileri mağlup ettiler. Çünkü ne kendi hayatlarının, ne de yabancının hayatının bir önemi vardı. Sonunda öyle güçlendiler ki koca İran'ı yıktıkları gibi, Bizans'dan da Suriye ve Mısır'ı yolup aldılar.

Hiç kimse onlardan böyle bir sıçrama beklemiyordu.

Fakat Mekkeli tacirler ve sahralı bedevîler sözde İslâm'ı kabul etmiş olsalar bile, derun-i dilden bu teolojiye karşı lakayt idiler. Peygamber'in halifeleri olan Ebu Bekr ve Ömer bütün rakiplerini altedip, fethedilen ülkelerden bol miktarda ganimet ve köle getirmiş olsalar da Araplar'ın çoğu nazarında sempati toplayamadılar. Böylece halifelikte

---

* Yazar'ın bu bölümde İslâm dini ve Müslümanlarla ilgili serdettiği bazı görüşleri tamamen yanlış bir yargılama veya komünist dönemde yetişmiş bir müellifin peşin hükümlü fikirleri olarak değerlendirilmelidir. Elbette onun tarihle ilgili görüşlerinin çoğuna katılıyor ama İslâmla ilgili peşin hükümlü yanlış görüşlerine asla katılmıyoruz. Yine de görüşlerinin hangi noktalarda yanlış olduğunu bir bir saymayı dahi gerekli bulmadık. (Çev.).

iki zıt grup belirmeye başladı. Bir kısmı gerçek Müslümanlardı, diğer kısmı ise Peygamber döneminde İslâmı kılıç zoruyla kabul etmiş olan ama içlerinden Muhammed'e karşı düşmanlığını sürdürenlerdi.

Bu güçler birbirlerine karşı ölümcül bir savaşa giremezlerdi. Böylece 660 yılına gelindiğinde galip gelenler riyakârlar oldu. Liderleri *Muâviye b. Ebu Süfyan*'dı. Muâviye *Ümeyye* hanedânını kurarak başkenti Medine'den Dımeşk'e (Şam) taşıdı. Öldürülen *Ali*'nin taraftarı olan muhalifleri ise "*şia*" grubunu teşkil ettiler. Artık fanatikler politika değiştirmişlerdi.

Ümeyye hanedânının başarılarını izah etmek kolay. Her iki tarafta da passioner kişiler vardı. Bunları birbirinden ayıran şey psikolojik dominantlardı fakat her biri tercih serbestisine sahipti. Ancak büyük çoğunluk cihat yoluyla elde edilen ganimetlerin sağladığı zenginliği tercih ederek, tahta fetihten başka bir şey düşünmeyen halifeleri geçirdiler. Böylece Orta Asya, Transkafkasya, Kuzey Afrika, İspanya ve Akvitanya'yı fethetmeye giriştiler. Doksan yıl zaferden zafere koştular ve bu da onların sonunu hazırladı.

Dımeşk halifeleri öylesine çok ülke fethettiler ki sonunda Araplar halifelik sınırları içinde azınlık durumuna düştüler. Bundan başka fethedilen ülkelerdeki insanlara Müslüman olmaları hâlinde harac ödemeyecekleri söylenince riyakâr Müslümanların sayısı öyle çoğaldı ki, neticede Muhammedî birlik durmunda bulunan etnos bir süper-etnos hâline dönüştü. Aynı dönemde Müslüman Araplar'ın passioner kesiminin gücü savaşlarda erirken, iç savaşlar ve mezhep çatışmaları yüzünden de (656-666 ve 673-677) aşağı-yukarı bitip tükendi. Henüz VIII. Yüzyılda Ümeyye Oğulları takip ettikleri politikanın meyvelerini toplamaya başlamışlardı: İç savaşlar sırasında ordu saflarında yönetimi ellerinde tutan gayr-ı samimi kişiler hakiki Müslümanların büyük bir kısmını ortadan kaldırarak Arap asıllı olmayan ve kendilerine hiçbir hak tanınmayan mürai Müslümanların sayısının çoğalmasına imkân hazırladılar. Bunların başında Pers asıllı *Ebû Müslim* isminde bir kumandan vardı. Ebû Müslim *Hz. Abbas*'ın torunlarının gâsıblarına karşı savaş açtı. Arkasına aldığı kalabalık insan seli sayesinde, onlara karşı direnemeyen Ümeyye Oğulları dağıldılar. Halife *Mervan II* Afrika'da öldü ve taraftarları da katledildi.

Yeni Bağdat halifesi Arapça konuşuyor olsa da Arap-Pers karışımıydı ve sadece mürtedlik yapıp dinini değiştirmemişti. Sasânî hükümdarlığının bir kopyası durumundaydı. Arap fatihlerle kaynaşmış olan Persler onlardan aktivite almışlar; kendi kültürlerini muhafaza ederek Abbasîler'e Pers dünya görüşünü zerketmişlerdi.

Abbasîler ise artık yeni topraklar kazanmıyor aksine eldeki mevcutlardan fire veriyorlardı. Ümeyye Oğulları'ndan hayatta kalanlardan Abdurrahman İspanya'yı halifelikten kopararak, orada 756'da kendi halifeliğini ilan etmişti. Daha sonra 789'da Fas, 777'de Cezayir, 800'de Tunus, 821'de Horasan, 867'de Seistan ve 900'de Orta Asya Bağdat'ın elinden kayıp gitti. Suriye, Mezopotamya, Arabistan ve İran'da da benzeri karışıklıklar hüküm sürüyordu. Asiler Bağdat kapılarına kadar yaklaşmışlardı.

900'e gelindiğinde artık burjuva kesimi kendi ülkesini, ailesini ve evini ve hatta ve hatta haricî ve dahilî düşmanlara karşı imanını koruyacak kabiliyetten mahrumdu.

Bağdat halifeliği gibi dünya çapında bir devletin önce zayıflayıp, sonra ortadan kalkması defalarca ve farklı şekillerde incelenmiştir. Meseleyi etnoloji cihetinden ele aldığımızda problem son derece açık: Poligaminin dışında Asya, Afrika ve hatta Avrupa'dan getirilen çeşitli etniklere mensup köleler Arap ülkesinde öyle bir mozaik teşkil ettiler ki, sistem çerçevesi dahilinde bulunanları muhafaza edebilmek için çok fazla enerji yani yüksek seviyede passioner gerginlik gerekli oldu. Ama bu da durumu kurtarmadı. Çünkü Arap babasından passionerlik, annesinden ise farklı zevkleri miras alan Afrikalı, Yunanlı, Gürcü ve Poloves gençler sonunda birbirlerine düşman hâle gelmişlerdi.

İşte pek fazla dikkat çekmeyen bu ufak tefek detayları ele alarak konuyu irdelemeye çalışalım. Peygamber Muhammed hiçbir zaman şarap içmedi ama kadınlara düşkündü. İçkiyi yasaklarken, haremin genişletilmesine cevaz verdi. Bu yüzden içki içen Müslümanlar bu işi gizlice yaptılar. Bu arada çeşitli hanımlardan meşru bir çok çocuk dünyaya geldi. Bir etnosu muhafaza etmek için daha iyi başka bir yol yoktu ama başlamış olan proses geri çevrilemezdi.

Araplar halifelik bünyesindeki pozisyonlarını süratle kaybetmeye başlamışlardı ve etnik farklılaşmayı önleyebilecek durumda değillerdi. Halife *Me'mun* (813-833) *Mütevekkil* (861'de öldürüldü) ve *Mutemid* (ölümü 892)in ülkenin polietnik düzenini sağlama girişimleri trajik başarısızlıklarla sonuçlandı. Hatta Halife *Mutasım* (833-842) gulamlardan yani Türk, Slavyan, Berberî ve Zenci savaşçı kölelerden bir hassa birliği teşkil etmeye mecbur kalmıştı. İktidarı ellerinde tutan bu hassa birlikleri on yıl zarfında dört halifeyi öldürmüşler veya tahttan alaşağı etmişlerdi. Fakat bu birlikler gerekliydi de. Çünkü (869-883) yılları arasında Aşağı Irak'ın çorak arazilerini temizlemekle görevlendirilen Afrikalı zencilerin isyanlarını ancak onlar bastırabiliyorlardı.

Genel olarak gulamlar ve Araplar İslâma saygılı idiler ve görünüşte bu durum halifeliğin ayakta kalması için yeterliydi. Gulamlar kseniya yani Bağdat şehrindeki misafirlerdi ve gerçekte ülkenin sahibi durumundaydılar.

Daha da kötüsü, bütün Müslümanların hükümdarı durumunda olan halife, Türk gulamların desteği olmadan iktidarı elde tutamazdı ve onlar da halifenin müsamahası olmadan kendilerine yabancı bir ülkede efendilik yapamazlardı. Abbasîler'i nonlara sağladığı imkânlar oldukça lükstü. Müreffeh bir hayat yaşamalarını sağlayan askerlik işini tekellerine almışlardı. Onlar halife namına isyanları bastırıyorlar, halife de onları halka karşı koruyordu... Yine de bölge insanlarına, şehirlere, vadilere ve iklime karşı yabancı idiler. Kendi vatanlarından ve geleneklerinden koparılmış olan Türkler halifeleri öldürüyorlar, tacirleri yağmalıyorlar; kendi nazarlarında yabancı, sevimsiz ve korumasız olan Hristiyanlarla alay ediyorlardı. Çünkü kılıç sadece onların elindeydi.

Tarihî kader onlara rub'u meskunun başkenti Bağdat'da ummadıkları şartlar sağlamıştı ama süper-etnik farklılıklar kendini hissettirmek zorundaydı ve nitekim öyle de olacaktı. Çünkü kader Irak'da Türkler'e gülümsüyordu.

Mısır ve Türkler:

Halife Mutasım'ın müzahereti sonucunda Türk gulamlardan *Ahmed b. Tolun* Mısır genel valisinin yardımcısı olmuş; 863'de ise iktidarı ele geçirerek Suriye ve Filistin'i Mısır sınırlarına katmıştı.

Ancak daha ileriye gitmek için yaşlı ve oldukça tecrübeli bir sapınçla hesaplaşmak gerekiyordu. Çocukluğumuzdan beri biz *Mısır*'ın büyük, kültürlü ve güçlü bir devlet olduğunu biliriz. *Kızıl Deniz*'den *Thebes* dağlarına, *Nil Deltası*'ndan *Hartum*'a kadar uzanan geniş bir coğrafyaya baktığımız zaman tabiî olarak böyle bir düşünceye kapılırız. Elbette bu oldukça geniş bir coğrafi sınırdır. "Uykusuz çaylak bu ülkeyi iki tarafı yeşilliklerle bezeli bir nehir, bir başkası ise sarı kumlarla kaplı bir altın diyarı olarak görür."

Mısırlı için hayat Nil ve çevresinden ibarettir. Nil vadisinin büyüklüğü bugünkü Belçika'ya denktir. Diğer yandan IX. Yüzyılda Mısır *Fatimî* halifeliğinin daha sonraki dönemlerinde ne yönetici kesim, ne zâdegân sınıfı, ne savaşçılar, ne tacirler, ne mollalar, ne emirler, ne de şeyhler ve hatta hanımları ve odalıkları dahi Mısırlı değildi. Esasen Piramid ve büyük tapınakları bina edenlerin torunları, Pisagor, Ptolemeus gibi üstadların ahfadı ve Thebesli savaşçıların bakiyeleri Nil vadisi sakinlerinin büyük bir kısmını teşkil ediyorlardı.

Kadîm Mısır hükümdarlığının enerjisi daha M.Ö. XVIII. Yüzyılda bitip tükenmişti. Yeni hükümdarlığı kurarak Mısır'ın çehresini değiştiren etnik itkinin teşkil ettiği ülke, İtalya'nın eski Roma'dan veya Fransa'nın o bölgedeki eski Kelt ittifakından farklı oluşunu anımsatacak şekildeydi.

Fakat yeni hükümdarlığın enerjisiyle bir anlam kazanan bu etnogenez itki zamanla ataletini kaybetmişti. Mısır insanı çiftçiliği bırakmamış; astronomi, tıb ve felsefedeki şöhretini muhafaza etmiş olmakla birlikte tekamül ritmini yavaşlatmıştı.

Etnik tarihî seyrini takip ederek yaşlanmış, bitmiş veya daha ilmî bir tâbirle homeostaza dönüştüğü için çevre landşaftıyla dengesini kuramamış olan millet, kendini müdafaa etme kabiliyeti gibi en önemli kültürel bir değerini de yitirir. İşte bu duruma düşmüş olan Mısır, kültürlü ve çalışkan insanlara sahip olmasına rağmen sırasıyla Nubiyalılar, Asûriler, Levililer, Persler, Makedonyalılar, Romalılar ve en sonunda da Araplar'ın hakimiyetine girmiştir. Mısırlılar hiçbir zaman fâtih ordulara karşı direnmediler ve onların birbirlerini yemesini seyretmekle yetindiler.

Yapılan araştırmalar Mısırlılar'ın miladın ilk yüzyılında oldukça lâkaydî bir şekilde Hristiyanlığı kabul ettikten sonra felce uğramış uzuvlarında yeniden canlanmalar görüldüğünü göstermektedir. Ancak V-VI. Yüzyıldan sonra Mısırlı toprak sahipleri ürettikleri ürünün fazlasının gerekli olmadığı, hatta kalanın dahi kendilerini ilgilendirmediği görüşünden hareketle Bizans'a vergi olarak verdiler. Mısırlılar'ın etnik sistemleri öylesine dumura uğramıştı ki, artık onları bir etnos olarak kabul etmek mümkün değildi. Zaten bundan sonra da onlara"fellah" yani çiftçiler denilecektir.

Ne var ki Nil akıp çevresine bereket saçtığı sürece Mısır Akdeniz'in en zengin ülkesi olmaya devam edecekti. Yöneticileri istedikleri vergiyi toplayabildikleri için yerli halkın mutad yaşantısına müdahalede bulunmuyorlardı. Delta, İskenderiye, Mansura, Damiyet ve benzeri şehirlerde siyasî ve kültürel hayat oldukça canlıydı. Bedevîler Nil nehrinin her iki tarafındaki vadilerde develerini otlatıyor; hemen her memleketten bu ülkeye akın eden tacirler, emirler, yöneticiler ve kumandanlar için dünyada mevcut en iyi malları taşıyorlardı. Elbette en değerli malların başında köleler ve câriyeler geliyordu.

Eğer ağır işlerde çalıştırmak için ihtiyaç duyulmuyorsa acaba bu köleler kimin işine yarardı? Köleler pahalıydı ve üstelik inşaat, sulama ve diğer tarım işleri için uysal fellahlar zaten yeterliydi. Hayır! Köle kızlar haremleri dolduruyor, erkek köleler ise genel valilerin askerî saflarında yer alıyorlardı. Çünkü halifelik IX. Yüzyılda oldukça huzursuzdu. Hemen her yerde isyanlar patlak vermişti. Müslümanların bir kolunu teşkil eden *şiiler* iktidarı ele geçirmek için mücadele ediyorlardı ve nihayet 789'da *Fas*'ta bağımsız bir sultanlık kurmuşlardı. Halifenin bütün Müslümanlar üzerindeki sultasına karşı çıkan *hâriciler Cezayir*'de kendi devletlerini kurmuşlardı. Tunus'daki *Ağlebîler* de fırsatı değerlendirerek 878'de Sicilya'yı fethettikten sonra burasını halifeye vermemişlerdi.

Ahmed b. Tolun ise başlangıçta Mısır'ı halifelikten koparmaya yeltenmediyse de, gerekli hazırlıkları yapmıştı. Sudan ve Avrupa'dan satın aldığı gulamlara güveniyordu. Tabii en başta da kendi kabiledaşları vardı. Artık Türkler akın akın Mısır'a geliyorlardı. Sudan'dan kara gulamlar satın alınarak iki hassa birliği teşkil edilmişti: Beyaz gulamlar ve kara gulamlar. Bu zengin ve müdafaasız ülkede aynı dönemde Nubyalı *Kafur*'un kurduğu bir başka kara gulam yönetimi de mevcuttu fakat bunlar halifeye sadıktılar. Sonunda IX. Yüzyılda beklenen felâket geldi çattı. Ve bu felâket sadece Mısır için değil, aynı zamanda halifelik için de kara günlerin başlangıcıydı.

Nil Sahillerindeki Kimera

T'ang Çini'nde ortaya çıkan üçüncü kuşak şovenistler Çinli olmayan herkesin ortadan kaldırılması veya sınır dışı edilmesi görüşünden hareket ediyorlar, halifelik bünyesinde kendini gösteren Arap passioner grup ise milliyetçi bir çizgi izlemekle birlikte anti-İslâm bir politika peşinde koşuyordu. Bahreynliler ve bedevîlerden müteşekkil Karmatîler 890-906 yılları arasında isyan etmişlerdi. *Karmatîler* ve onlara çok yakın olan *İsmailîliler* halifeden öylesine nefret ediyorlardı ki, diğer farklı görüşlere sahip olanlar da onlarla birlikte hareket ediyorlardı. Zararlı virüsler ve bakteriler gibi halifeliğin bünyesine musallat olmuşlardı. Yalan, aldatma ve ihanet onların belli başlı üç prensibiydi. Bu tipik bir anti-sistemdi ama iyiyi kötüden ayırdedemeyen bir passionarizm yani çılgın bir enerjiydi.

Karmatîler Türk gulamlar tarafından Irak'da ve Suriye'de tarumar edilmiş olmalarına rağmen, Bahreyn'de tutunarak zamanla *Mekke-i Mükerreme*'yi işgal edip mukaddes *Hacer-ül Esved*'i *Bahreyn*'e götürmüşler ve sonra da çok büyük bir meblağ karşılığında iade etmişlerdi.

Halife Ali'nin torunu ve *Peygamber Muhammed*'in kızı *Fatıma*'nın soyundan geldiğini iddia eden *Ubeydullah*'ın liderliği altında toplanan İsmailîler Atlas eteklerinde yaşayan yerleşik *Ketâme* berberîlerinden aldıkları destekle Abbasî halifesinin *Mağrib*'deki genel valisini mağlup etmişlerdi. İşin aslına bakılırsa İsmailîler Berberîlerle fâtih Araplar arasındaki düşmanlıktan yararlanmışlardı.

Ancak Berberîler hiçbir şeyin farkına varmayan ve istenildiği gibi kullanılan safderûn fanatikler değildiler. İfrikî sünnîlerini (Tunus), Taharî haricîleri (Cezayir) ve Fes şiîlerini (Fas) mağlup etmelerine ön-

derlik eden bu maceraperest kişinin şahsiyeti kadar, aslında Yahudi asıllı olan[393] Ubeydullah'ın hayalî şeceresi de onların ilgisini çekiyordu. 969'da Mısır'ı birlikte fetheden kişiler, bilahere Filistin'in ve Suriye'nin bir kısmının da fethedilmesi konusunda Ubeydullah'ın torunları-Fatimîlerle birlikte hareket etmeye karşı çıkamazlardı.

Bu başarılar kaçınılmazdı ama çok geçmeden Berberîler kendileriyle aynı görüşü paylaşan Bahreynli Karmatîlerle karşı karşıya gelecek ve ölümüne savaşacaklardı. Çünkü Karmatîler de nefret ettikleri Araplar'dandı. Her iki taraf da vaktiyle beyaz İsmailî sancağı altında mücadele etmişti ama konfessiyonal semboller biyosferin kanunlarını değiştiremezlerdi. Her ne kadar Berberîler X. Yüzyılda İspanya'da Kastilya ve Aragon Katoliklerine karşı Arap din kardeşlerini desteklemişlerse de, beri tarafta etnik farklılık zaten onları birbirinden ayırmıştı ve Fatımîler dinî ve etnik prensipler arasında bir tercih yapmak zorundaydılar.

Kurnaz ve hayasız siyasetçi Ubeydullah daha yolun başındayken Berberîler'e güvenemeyeceğini anlamıştı. 918'den itibaren kalabalık deniz korsanlarının Dalmaçya sahillerine yığdıkları Slavyan, Macar ve Türk köleleri kimseye sezdirmeden satın alıyordu[394]. Daha sonra onlardan bir hassa ordusu teşkil ederek halifesi Aziz'in yardımıyla 984'deki berberî isyanını bastırmıştı[395]. Elbette bu isyandan sonra Magrib'i (batı ülkeleri) kaybetmişti ama Mısır'daki iktidarını ve Asyalı İsmailîler arasındaki otoritesini korumayı başarmıştı.

Şair ve seyyah *Nasır-ı Hüsrev*'in tabiriyle Fatimîler dönemindeki Mısır ordusu 60 bin kişiden ibaretti. Bunlar Sudanlı negrolar, Türk ve Slavyan gulamlardı. Bunlardan başka Magrib berberîleri ve Hicaz Arapları'nın teşkil ettiği 135 bin kişilik gönüllüler ordusu da mevcuttu. Berberîler ve Araplar Fatimîler'den koptuktan sonra hassa ordusunun önemi daha da arttı. Artık savaşçı bir köle olmak utanç verici bir şey değil, aksine saygı duyulan, cemiyete faydalı sayılan bir şeydi.

393 Bosfort K.E., Musülmanskiye dinastii, s. 78.
394 Muller A., *Istoriya Islama*, 2/316-317.
395 *A.g.e.*, s. 333.

Yabancı lejyonlar çok eskiden beri vardır. Paralı askerler hür insanlardır ve kendi istekleriyle hizmette bulunurlar. Mısır'da ise bu görevi *"Memluk"*lar yani köleler üstlenmişlerdi. İradeleri kendi ellerinde olmadığı için de görevi bırakıp evlerine dönemezlerdi.

İslâm dini zorlamadığı halde Memluklar kolayca Müslümanlığı kabul ederek İslâm dünyası potasında eriyip hürriyetlerini elde edebilirlerdi. Ama onlar bu hürriyeti reddettiler ve haklı sebepleri de vardı. Bir insan diyar-ı gurbette parasız ve arkadaşsız çok sıkıcı bir hayata katlanmak zorundaydı. Halbuki orduda kalırsa karnı doyacak, sırtı pek olacak, elinde tuttuğu kılıcıyla yükselme şansını yakalayabilecekti. Çünkü sultan veya emîr onun fedakârlığına ve vefakârlığına muhtaçtı.

Klasik etnoğrafik gelişim kanunlarına göre alışık olmadıkları bir iklimde yerli halktan tecrid edilmiş olarak yaşamak zorunda olan Memluklar önce sosyal yaklaşım esasında bir hedef bütünlüğü içinde kaynaşmak, bilahere etnosun bölgeyle olan bağlarının bozulması sonucunda ortadan kaybolmak zorundaydılar. Ama bunun her ikisi de husule gelmedi. Güney Rusya steplerinden getirilen Kıpçaklar Slavyan, Morvdin, Türk, Moğol ve Kürtleri çevrelerinde toplarken, dağlıları, Çerkes ve Çeçenleri dışladılar. Bozkırlılar Nil üzerindeki Ar-Ruada adasını kendilerine üs seçerek "bahrî" (denizci) ismini alırken, dağlılar Kahire kalesine yerleşip "burcî" (kaleli) adını benimsediler. Bir başka deyişle birleşme etnos düzeyinde yavaş bir gelişme gösterirken, süperetnos düzeyinde –aralarındaki sosyal yakınlığa rağmen– hiç gerçekleşmedi.

Bu şekilde bir parçalanma mekanizması anlaşılabilir.

Şöyle bir manzara düşünelim. Çıplak delikanlıların dikildikleri bir köle pazarındayız. Başında sarık, sırtında sırmalı elbiseler bulunan beli kılıçlı bir yüzbaşı ortaya çıkarak bağırıyor: "Pekala vaftizliler! Çernigov ve Murom'dan olanlar şu tarafa çıksın!" Sonra bir kenara çıkanları saflarına katmak üzere alıp kışlasına götürüyor.

Daha sonra bir başka yüzbaşı çıkıp bağırıyor: "Ey ulanlar! Kim Cayıktan? Kelmunda!"* Sonra onun yerini Çerkesce konuşan bir

* Metinde böyle. Mânâsı: "Ey delikanlılar! Aranızda Yayık'lı olanlar var mı? Bu tarafa gelsin." (Çev.)

üçüncüsü, onu Alanca konuşan dördüncüsü, Gürcüce konuşan beşincisi... alarak herkes kendi kabiledaşını seçinceye kadar bu iş böyle sürüp gidiyor. Esarette etnik yakınlık diğer bütün dostluklardan çok daha önce gelir.

Bu bir kanundur! Kumandanına tam itaat arzetmek zorundadır yoksa savaştan netice alınamaz. Yabancı bir kişi ilerleme sağlayabilmek için kendisini kovmasa bile zulmedemez. Muhtemelen memleketin yerli Müslümanları bu hassa birliklerine kesinlikle alınmıyorlardı. Çünkü onlar yerli halkla temas halindeydiler. Onların katır ve sığırlarını koruyabilirler, ayrıca herhangi bir şiî gruba meyyal olabilirlerdi. Hayır yerli halk lazım değildi! En iyisi, hiçbir hakka sahip olmadan hizmet verenlerdi.

Ne var ki karnı tok, sırtı pek, beli kılıçlı, kimseye acımayan Memluklar mutluydular. Vatanlarını ve hemşehrilerini kaybetmişlerdi ama buna karşılık belli bir orana kadar lüksü yakalamışlardı. Gerek bozkırlıların üstlendikleri adadaki kışla ve gerekse dağlıların yaşadıkları kale, göçebe köylerinden, dağdaki aullardan ve Riyon vadisindeki meralardan –oralarda akrabalarını, aksakallarını ve şefkatdîl babalarını bırakmış olsalar da– daha lükstü.

Geriye dönüp bakınca hatırlanacak iyi şeyler yoktu. Ellerini bağlayıp, sırtına kırbaç şaklatan ve atın terkisine bağlayarak sürükleyen düşmanlar; Suroj, Herson veya Trabzon esir pazarlarındaki köle tacirleri... Kırbaçlı cellatlar... İşte hatırlayabildikleri tek şeyler bunlardı. Sonrası, bir deri bir kemik kalmış insanın bir kenara fırlatılıp atılışı...

Fatimîler, fatih de olsa şu veya bu etnosa dayalı bir devlet değil, aksine Yakın Doğu ve Avrupa'nın bütün halklarından teşekkül etmiş bir konsorsiyum kurmuşlardı. İsmailî toplumu fellahları ağır işlerde, Hristiyan Kıptîleri devlet kademelerinde ve Yahudileri ise Hindistan ve Batı Avrupa'yla[396] ilişkileri sağladıkları için ticarî işlerde, Türk ve Sudanlı negroları hassa birliklerinde kullanıyorlardı. Berberîler ve Hicaz Arapları, gönüllü birlikleri teşkil ediyorlardı. Geniş toprakları ellerine

396 Bosfort K.E., *a.g.e.*, s. 81; *Istoriya stran zarubejnogo Vostoka v sredniye veka*, s. 367.

geçirmiş olan İsmailî toplum üyeleri ise diğer ülkelere yayılarak kitleleri Mısır'a çekme faaliyetlerinde bulunuyorlardı.

Anti-sistemler tarafından yönetilen bu tipik kimera halifelerin dinî müsamahaları sayesinde uzun süre varlığını korumayı başarmıştır. Fakat kaçık despot Halife *Hakim* (996-1021) işbaşına gelince ilk iş olarak önce Hristiyan ve Yahudileri, daha sonra Sünnîleri dinî takip altına aldı. Neyse ki o ortadan kaldırıldıktan sonra yerine geçen halefi derhal onun koymuş olduğu kanunları değiştirdi.

Halife Hakim 1021'de ortadan kaldırılıncaya kadar tebaa arasında ilk parçalanma belirtileri kendini göstermiş; halifenin hassa birliğini teşkil eden negrolar, Berberîler tarafından desteklenen Türk gulamlarla çatışmalara girmişlerdi[397]. Bu, ilk fakat asla son çatışma değildi.

Etnik yapılanma sebebiyle Memluk toplumu sosyal çalkantılara mâruz kalmıştı ve 1058-1062 yılları arasında Türkler tekrar Sudanlı negrolarla çatışmalara girerek, onları kılıçtan geçirdiler.

Bu kargaşa döneminde halifenin sarayı, devlet hazinesi ve hatta kütüphanesi dahi yağmalandı. Daha önce bir köle olan ve ordu kumandanlığına yükselen Ermeni asıllı *Badır*'ı Suriye'den yardıma çağıran halife Mustansır'ın enerjisi durumu düzeltti. Suriyeli ve Ermeni askerler Kahire'yi işgal ettiler (1073). Badır Türk âsileri batıda pusuya düşürerek bir gecede hepsini kılıçtan geçirdi. İstikrar sağlanmıştı fakat bu defa da Cezayir ve Tunus'da kargaşa çıkmış, Sicilya ise 1071'de Normandiya'dan gelen Fransızlar tarafından fethedilmişti. Orduyu yeniden kurmak ona Sudanlı negrolar olmaksızın ne yapacağını öğretmek, kısacası yeniden köleler satın alarak bu kırgından kurtulanlarla birlikte kimerayı ayakta tutmak gerekiyordu. Fatımîlerin başka bir çıkış yolu yoktu. Sadece Mısır'da değil, bütün halifelik topraklarında Araplar savaşçılığı bırakarak orduyu Türkler'e teslim etmişler, kendileri ise edebiyatla, ilimle ve ticaretle uğraşmaya başlamışlardı. Bu meşgalelerde risk payı olmadığı için Arap passionerliği kaybolmaya başlamış, daha doğrusu kırılma safhasına geçmişlerdi. Ancak Mısır'daki

397 Muller A., *a.g.e.*, s. 341. Mısır'daki negrolar İsmailî, Türkler ise sünnî olmakla birlikte İsmailî inanca mensup halifeye hizmet ediyorlardı. Çünkü her iki grup da halifenin kölesi idi. (Muller, a.y.)

Türkler de kendilerine sağlanan şartlar sebebiyle ana vatanlarıyla olan bağlantılarını kopardıklarından nesilden nesile aktarılabilecek etnik bir sistem teşkil edemezlerdi. Onları orada bekleyen şey kaçınılmaz bir soysuzlaşma idi.

Memluklar'ın soysuzlaşması nev-i şahsına münhasır bir gelişme gösterdi: Aileler kalabalıktı ama çocuklar askerî kariyer peşinde koşmak yerine sıradan vatandaş olmayı yeğlediler. Bu durumda passionerliği harcadıkları gibi etnik yönden tecrid edilmekten de kurtulamadılar. Politik sistemi ayakta tutabilmek için ise, kölelerin durumu gereği sürekli ikmal yapılması gerekiyordu. Artık askerlik mecburiyeti kaldırılmış fakat devlet dairelerinde görev alanlar ancak alt kademelere yerleştirilmişlerdi. Kısacası geleceğin Memluk devleti için ufak çaplı bir hazırlık denemesiydi bu.

1094'de halife *Mustansır*'ın iki oğlu iki ayrı gruba önderlik ettiler: Mülritler ve mütediller. Sonuncular rakiplerini altederek onları İran'a sürdüler. Daha sonra 1130'da taht kavgaları yeniden şiddetlendi ve 1134'de beyaz ve siyah Memluklar arasındaki çatışma halife *Hâfız*'ın ordusunun kanının akıtılmasına yol açtı. Beyaz Memluklar –Kıpçaklar– kendilerinden iki misli kalabalık olan siyah Memlukları –Sudanlı negrolar– yendiler. Bu olaydan sonra Fatımî halifeliği göstermelik olarak kendini muhafaza edebildiyse de ipin uçları tamamen beyaz Memluklar'ın eline geçti. Esasen beyaz ve siyah Memluklar arasındaki savaş bir ırk savaşı idi. Aslına bakılırsa daha yolun başında bozkırlı Memluklar'ın "bahrî", dağlıların "burcî" diye ayrılması bu ırk savaşının habercisiydi. Vakıa bunun bir ırk ayırımı değil de, etnik ayırım olarak adlandırılması daha doğrudur. Dolayısıyla Memluklar olayı etnik tarihte rastlanan hayli orjinal bir fenomen olduğundan meseleyi enine boyuna didiklemek gerekmektedir. Üstelik Fatımîler tarafından Nil sahillerinde teşkil edilen bu himera onların çöküşünden sonra da mevcudiyetini sürdürmüştür.

Kendilerini satan köle tâcirlerinden nefret eden Memluklar, para verip satın alanlara karşı da acımasızdılar. Bu yüzden 1171'de İsmailî halifeyi sünnî bir halife ile değiştirmekte hiçbir tereddüt göstermediler. *Sultan Turanşah*'ın kendilerini kötü yönettiği ispat edilince hiç düşünmeden sarayı basıp 2 Mayıs 1250'de sultanı öldürüverdiler. İsyancıların elebaşısı çiftçilerin de desteklediği Kıpçak asıllı *Beybars* idi.

Beybars sultanın *Kâmil* ismindeki çocuğunu tahta geçirerek, annesi Sultanşa Seceretü'd-Dür ve kocası Türkmen köle Aybek'i vasî olarak tâyin etti. Ancak Sultanşa 1257'de kıskançlık sebebiyle kendisini aldatan kocasını zehirleyerek öldürünce Memluklar onu zindana atıp Beybars'ın arkadaşı olan *Kutuz* isminde başka bir Kıpçak'ı sultan olarak başlarına geçirdiler (1259). Böylece Mısır'da "kölelerin devrimi" veya başka bir tabirle ülkenin Memluklar tarafından ele geçirilme ameliyesi tamamlanmış oldu. Bu olaylar olurken aynı dönemde Kıpçaklar'ın aslî vatanlarında da bir kırgın yaşanıyor ve Polovesler'in kökü kazınıyordu ki artık onlar bir etnos olmaktan çıkacaklardı. Kaderin acı bir cilvesi!

Güney Rusya steplerinde hayatta kalabilen bozkırlılar 1313'de *Özbek Han*'ın bir darbeyle tahtı ele geçirip bütün tebaasıyla İslâm dinini kabul etmesiyle birlikte *Altın Orda* bünyesinde yer aldılar.

Şeriata göre bir Müslüman, köle olarak alınıp satılamazdı. Böyle olunca da Mısır'a sadece kâfirleri ve Hristiyan köleleri sattılar. Neticede 1312'de İslâmı kabul eden Polovesler bahrî Memluklar'ın sayısını artıramazken, Kafkaslı burcîlerin sayısı gün be gün çoğaldı. Böylece XIV. Yüzyılın sonlarına doğru üstünlük burcîlerin eline geçti ve hanedan tamamen emîrlerin kontrolüne girdi. 1517'de ise Memluklar'ın sosyal sistemi o dönemde etnik yükseliş safhasını yaşayan *Osmanoğulları* tarafından hallaç pamuğu gibi atıldı. Ancak *Osmanlılar* Memluk ordusunu dağıtmadılar ve Napolyon'a karşı Mısır'ın müdafaasında onlardan faydalandılar. Memluk ordusunun tamamen lağvedilmesi 1811'de gerçekleşti. Kimeralar genelde sağlam bir yapıya sahiptiler ama hiçbir zaman kendi kendilerini geliştirme istidadına sahip değildiler.

"İslâm Dünyası"nda Parçalanma

Peygamber Muhammed'in ashabının yol açtığı passioner itki Persleri ve Berberîleri de içine alarak bir *"Müslüman süper-etnosu"*na dönüştü ve X. Yüzyılın ortalarına kadar mevcudiyetini sürdürdü ise de,

daha IX. Yüzyılın sonlarında yukarda işaret edildiği gibi kendini gösteren dinî akımlar Bağdat halifeliğinin ağır sancılarla kıvranmasına yol açmıştı.

Kültür tarihi ve hatta daha doğru bir tabirle düşünce tarihi etnik tarihle sıkı sıkıya bağlantılıdır. *Vaktiyle etnogenez safhasının ilk merhalelerinde meydana getirilen dinî ve gayr-ı dinî ideolojik sistemler, etnos fertleri tarafından reel bütünlüğün bir parçası gibi görülerek sembol haline gelirler. Bu sembol etnosun alâmet-i fârikası durumundadır ve onun muhafazası davranış stereotipinin bir parçasını teşkil eder.*

Bütün tabiî determinantlar zorlayıcıdır. Semboller ise tesir sahası içinde bulunan objelerin (şahıslar veya topluluklar) samimiyetini nisbî olarak güçlü bir şekilde cezbeder. Böylece şahıslar kendi dünya görüşlerine karşı çıkılmamasını ve sempati ile bakılmasını isterler ki, bir kültür olayı olan semboller etnik tarihte önemli bir yer tutarlar. Ayakta kalmak isteyen veya tutunmaya çalışan kişilerin değer verdiği sembolleri reddedenler o cemiyetten dışlanırlar. Böylece etnik dengede bozukluklar başgösterir ve tek bir iktidar tarafından yönetiliyor olsalar bile, bir etnos yerine birbirine düşman birkaç etnos teşekkül eder. Denge bozulması İslâm dünyasında da vukû bulmuştur. Bununla birlikte Peygamber Muhammed'in hayatta olduğu dönemde ve ilk halifeler devrinde sistem İslâm kültürü, güçlü monoteizm inancı ve şeriat hükümlerinin uygulanması esaslarına dayanıyordu. Halife devlet yönetiminde yetkilere sahipti ve cihat yoluyla İslâmın sınırlarını rub'u meskunda alabildiğince genişletmek ama İslâma karşı olanları ittifaka dahil etmemek prensibine bağlıydılar.

"Sembol sınırlarının" kesinkes belirlenmemiş olması Yakın Doğu'da Hristiyanlığın zaferi ve hatta kâfirliğin yasaklanmasından sonra mevcut olan eski ezoterik kültlere benzemeyen yeni dünya görüşlerinin ortaya çıkmasına sebep oldu. Müslümanlar (Araplar) kâfirlikle mücadelede Hristiyanlardan (Bizans'dan) daha gayretli olmalarına rağmen dinsizliği tamamiyle ortadan kaldıramadılar. Eski tanrıların gölgeleri kiliselerle mescidler arasında dolaştı durdu. Kâfirler sapık fikirlerini insanlar arasında yeniden yayabilmek için uygun zamanı beklediler ve sonunda birkaç asır önce tapınaklarına yapılan hakaretlerin intikamını almaya muvaffak oldular.

İlk önce kadîm gnostisizmin eklektik bir varyantı olan anti-İslâmi Karmatî hareketi ortaya çıktı. Karmatî gruplar IX. Yüzyılın 90'lı yıllarında vukû bulan zenci ayaklanmasına iştirak ederek, Irak ve Suriye'ye yayıldılar. Sünnîler tarafından ağır bir yenilgiye uğratıldıktan sonra ise İran Körfezi'ndeki Bahreyn denilen adalara çekilip üstlendiler.

Arabistan'ın doğusunda yer alan ve Hicaz ve Yemen çöllerinden ayrılan Bahreyn tarihe ismini kazımayı başarmış birçok etnosun vatanı olmuştur. Mesela çok eskilerde Asurîler'den Babil'i koparıp alan ve M.Ö. 612'de Midyalılar'la birlikte Nineviya'yı yerle bir eden Khaldeliler burada neş'et etmişlerdi. Keza Bahreyn uzun süre Ahemenid, Arşakid ve Sasanî hanedanlarının hükümranlığı altında kalmış, bunun neticesinde pekçok Acem bu topraklara yerleşmişti[398]. Hindistan'la yapılan ticaret sayesinde ada çeşitli halkların gözdesi haline gelmiş ve muhtelif Arap kabilelerinin yaşadığı bu topraklar Peygamber Muhammed'den sonra tek bir halk-Arap kimliğine bürünmüştür. Peygamber'in vefatından sonra Müslüman mübeşşirleri ve vergi memurlarını kovan Bahreyn halkı (632) ancak halife Ebu Bekr'in sevkettiği ordu karşısında savaşsız teslim olarak mamur şehir ve bağlarını harap olmaktan kurtarabilmiştir[399]. Vaktiyle Bahreyn'i hükümranlığı altına almış olan İran ise, kendisi de kısa bir süre sonra İslâm savaşçılarının kurbanı olacağından, buradaki tebaasını kurtarmak için hiçbir şey yapamamıştır.

Halifeliği sarsan iç savaş Batı Arabistan ve İran Körfezi'ne kadar yayılmıştı. Bu kargaşa günlerinde Irak ve Suriye'de ağır bir darbe yemiş olan Karmatîler için Bahreyn ideal bir sığınak yeri oldu. Karmatîler burayı üs olarak kullandılar ve Mekke'ye hacca giden kervanları vurup, Irak köylerini ve Güney Batı İran'ı basarak pekçok insanı öldürdüler, kadınların ırzına geçtiler ve aldıkları esirleri köle yaptılar[400]. Daha da ileri giden Karmatîler 930'da Mekke'yi ele geçirerek Hacer'ül Esved'i alıp götürdüler ve bilahere yüklü bir para* karşılığında geri verdiler.

---

398 Muller A., *a.g.e.*, s. 203.
399 *A.g.e.*, s. 251.
400 Belayev Y.A., *Müsülmanskoye sekstanstvo*, s. 60; *Petuşevskiy I.P. Islâm v Irane*, s. 291.
* 24.000 Dinar. (Çev.)

Karmatiler'in lideri Ebu Tahir taşın testere ile kesilerek parçalara ayrılmasını, iki parçasını tuvalet taşı olarak kullanmayı[401] kararlaştırmış ancak İsmaililer'in önderi halife Mansur'un ısrarlarına dayanamayıp sonunda yüklü bir para karşılığında geri göndermiştir.

Bahreyn'in yerleşik halkı azad Hristiyanlar, sanatkârlar ve komşuları bedevîleri Karmatîler'le özdeşleştirmek yanlış olur. Çünkü bunlar 899'da *Lahsa* şehrini ele geçiren ve bilahere Irak ve Suriye hezimetinden sonra kaleyi tahkim eden Karmatî toplumuyla kaynaşmamışlardı. Aksine Karmatîler buraya sığınmak için onlara vergi ödemişler, parasız buğday vermişler ve faizsiz uzun vadeli krediler sağlamışlardı. Çünkü Karmatîler elde ettikleri savaş ganimetleri sayesinde ve özellikle köle ticareti yoluyla ekonomik açıdan müreffeh bir hayat yaşıyorlar; belirli kişilere değil doğrudan devlete ait olan köleleri ziraat ve inşaat işlerinde kullanıyorlardı[402].

Bahreyn sakinleri çok çeşitli halklardan teşekkül etmesine ve Karmatîler savaşlarda aşırı zayiat vermelerine rağmen yine de onları kendi teşkilatlarına almıyorlardı. Karmatî toplumu passioner kişilerden müteşekkildi ve bunlar İslâm dünyasının çeşitli merkezlerindeki acentalıkları tarafından toplanıyordu. Zayıf iradeli ve uyuşuk kişileri kesinlikle saflarına almıyorlardı. Ancak bütün Arap dünyasında passioner kişilerin sayısı azaldığı ve bunun neticesinde neofitlerin sayısında da bir düşüş olduğu için Karmatî devleti küçülmeye ve zayıflamaya başladı. Hatta sonunda sadece Lahsa şehri sınırları içine çekilmeye mecbur kaldı. Karmatî ismi en son olarak *Nasır-ı Hüsrev*'in eserinde zikredilmektedir (1501). Bütün Arabistan'ı, Suriye ve Irak'ı titreten bir toplumun sonunda kendi başına kalması oldukça tuhaf[403].

Fakat bunda şaşılacak bir şey yok. Karmatîler'in landşaft bağlantıları yoktu. Yani İslâmî ve bedevî Arap geleneklerinden kopmuş vatansız, yersiz-yurtsuz insanlardı. İdeolojik sistemleri eklektikti. Bu ideoloji Eflatun, Plotinus ve gnostiklerin düşüncelerinden ciddi şekilde etkilenmişti ve üstelik liderleri soy cihetinden yabancı unsurlarla karışık

401 Petruşevskiy I.P., *a.g.e.*, s. 284.
402 *A.g.e.*, s. 284-285.
403 *A.g.e.*, s. 284; Muller A., *A.g.e.*, s. 334.

Yahudi bir aileden geliyordu[404]. Kısacası Karmatîler'in kendilerine ait hiçbir şeyleri yoktu ve bütün fikirler oradan-buradan yığılmış düşüncelerden ibaretti. Komşuların hesabından geçinen, kendine ait bir şey üretip korumayan anti-sistemlerin tipik bir özelliğidir bu.

İsmailî hareketi sırasında onlar sadece kendi taraftarlarına istinad etmişlerdi. Bu efemerik hareketin sâlikleri halklara ve kabilelere karşı âdil davranmakla birlikte "sırlar"ını sadece üst düzey elemanları arasında saklı tutuyorlardı. Halbuki çiftçiler ve çobanlar onların "sırlarıyla" hiç ilgilenmiyorlardı ve sadece adalet mekanizmasının işlemesini istiyorlardı. Hakikatte bu toplumun kitlelerle olan bağları kopacak ve 988'de bedevîler Karmatîler'e ağır bir darbe indirerek Mekke'ye hacca gidenlerin güvenliğini sağlama işini basit bir ücret karşılığında üzerlerine alacaklardı. Demek ki anti-sistem hiçbir zaman berhayat olma kabiliyetine sahip değildir.

Eğer "sen sen ol" prensibi tembellikle yer değiştirir, sadece kendilerini düşünen süb-passionerler ortaya çıkarsa, bu durumda bütün etnogenez olayları yarıyolda iken etnosu mahveden ve imperatif davranış değişikliklerine yol açan passionarist spazmlara düçar kalırlar. Milliyetçilik idealleri, dinî inançlar ve kültür geleneklerine bağlılık yıkılarak etno-sosyal sistem müdafaasız hale gelir ki, passioner kırılma safhası budur.

Kırılma safhası-immunizmi ortadan kaldırmak maksadıyla mutlaka tedavi edilmesi gereken büyüme istidatlı bir etnos hastalığıdır. Sabık-akmatik ve minbağd-atalet safhası etnik temasları ağır neticeler ihdas etmezler. Çünkü bu temaslar sonucunda kimeralar değil, karmaşık etno-sosyal sisteme sahip simbiozlar teşekkül eder. Ancak etnosun bütünüyle yokolmaması için kırılma safhasını yaşamak gerekmektedir.

Söz konusu kırılma safhası X-XI. Yüzyılda Bağdat halifeliğinde yüzeye gelerek İslâm dünyasının sünnî ve Karmatîler olarak parçalanmasına yol açtı. Karmatîler olayı ve İsmailî anti-sistemi halifelikte ve öncelikle de Bağdat'daki politik durumda önemli değişikliklere sebep olmuştur: Bir kere bu tipik Arap şehri aktif etnik temasların yaşandığı,

404 Petruşevskiy I.P., *a.g.e.*, s. 287.

kimeraların vücut bulduğu bir belde haline gelmiştir. Ayrıca Arap passionerliğinin düşmesi fethedilen ülkelerdeki halkların milliyetçilik duygusunu körükleyen tutkuların ortaya çıkmasına yol açmıştır ki, önemli olayların başlaması da bundan sonradır.

İsmail Sâmânî 900'de IX. Asrın sonlarına doğru bütün İran'ı istila eden *Seistan* hükümdarı *Amr ibn Leys Saffarî*'nin birliklerini mağlup ederek sünnî itikâdın dayanak noktası haline geldi. Daha sonra da bütün Doğu İran'ı yani bugünkü Afganistan ve Orta Asya'yı ele geçirdi.

Sâmânîler esasen son eski İranlılar'dı fakat Arap passionerliği onları yeni bir etnos-Tacikler şekline dönüştürdü.

Sâmânîler'in izinden yürüyen dağlı *Deylemîler* halifelik bünyesindeki politik çalkalanmadan faydalanmayı başardılar. Deylemî *(Buid)*ler çok eski bir halktı ve homeostaz haldeydi. *Elbruz* eteklerindeki tabiî kalelerde yaşıyorlardı ve ne Makedoyalılar, ne Parthlar, ne Persler ve ne de Araplar onları itaat altına alabilmişlerdi. İslâm dünyası sünnîler ve Karmatîler olarak ikiye bölününce Deylemîler şiîliğin *Zeydî* görüşünü benimseyerek hiç zorlanmadan Batı İran'ı ve Doğu Transkafkasya'yı ele geçirdiler. 945'de Bağdat'a da yürüyen Buidler halifeyi yerinde bırakarak kumandanlarına emîr'ul umerâ ünvanını kopardılar. Buidler'in şiîliği, anti-Arap İran milliyetçiliğine karşı ortaya çıkmış bir olaydı. Bu yüzden onlar Karmatîler'e karşı Araplar ve Sâmânîler'e karşı (900-999) Sünnîler olarak savaştılar. Sâsânîler'e karşı üstünlük sağlayan Deylemî kumandan kendisine "şehinşah" titülü dahi aldı. Bu arada öte tarafta Ubeydullah'ın liderliğindeki İsmailîler, Ketame Berberîleri'ne sırtını vererek sünnî Ağlebî, haricî Rüstemî ve şiî İdrisîleri ortadan kaldırmış, onların torunları ise Mısır'ı, Suriye'nin bir kısmını ve Hicaz'ı ele geçirmişlerdi. Gerçekte bu süper-etnos dengesinin bozulmasıydı.

Normalde politik bölünmelerin arkasından etnik bölünmelerin gelmesi gerekirdi fakat burada "İslâm" unsuru birbirinden nefret eden farklı etnosları bir çatı altında toplamayı başarmıştır. Hiçbir lider, samimi bir Müslüman olmasa bile, kendini Müslüman olarak takdim etmeden payidar olamıyordu. Halkı teolojik açıdan bilgilendirmeleri sı-

fır noktada olsa dahi Karmatîler ve İsmailîler'de olduğu gibi menfî gelişmeler de görülebiliyordu.

Ceyhun Sahillerindeki Kimera

Arap halifeliğindeki etnogenez seyrini gözden geçirdikten sonra şimdi de, onun doğu uçlarına yani Orta Asya vahalarına dönelim. Passioner itki tabiî bir olaydır. Bu yüzden itki bölgesinin halkın kültürü ve kabile yapısıyla bir ilgisi yoktur. Yerleşik düzende yaşayan Soğdiyanalılar ve Harezmliler Hyung-nu ve Sarmatlar'ın muasırlarıydılar. X. Yüzyılda öyle büyümüşlerdi ki, VIII. Yüzyılda Arap vahşetinin kurbanı olan göçebe komşuları da dahil hepsi onların kültür ve dünya görüşlerini benimsemek zorunda kalmışlardı. Tabiî bundan başka passioner genefon da ekildiğinden, Bağdat halifeliğinden kopamayacakları için kırılma safhasına girmeleri kaçınılmazdı.

X. Yüzyılın sonlarında İslamîyeti kabul etmiş bulunan Türk *Çigil* ve *Yagma* kabileleri Semerkand ve Buhara'ya yöneldiler. Görünüşe göre kuvvet dengesi Sâmânîler'in lehindeydi. Çünkü Sâmânîler daha kalabalıklardı; şehirleri, tarlaları ve meraları vardı. Dahası Arap kültürünün tesirine mâruz kalan kadîm İran geleneklerine dayalı zengin bir kültüre de sahiptiler. Buhara *Tacikleri* X. Yüzyılda Grek felsefesinin ve Hint düşüncelerinin tesiri altındaydılar. Ancak şöhrete ve ikbalperestliğe susamış olduklarından bu fikirler onlara yetmiyordu. Yeni bir ideal peşinde koşmak istiyorlardı ama bu ideal de henüz belli belirsiz, şekillenmemiş haldeydi. Böyle bir moralle hayatlarını sürdürerek, işleriyle meşgul olabilirlerdi fakat başarılı bir savaş çıkartamazlardı. Bu yüzden Sâmânîler ordu saflarına Türkleri doldurarak, kendilerini ve vatanlarının korunmasını onlara tevdi ediyorlardı. Başka ne yapabilirlerdi ki? Yaşlı ve hasta kişiler her zaman olduğu gibi sadece insanları değil, halkları da feda ediverirler.

Tıpkı Bağdat'daki askerî zümre gibi Sâmânîler'in tebaası ve dayanağı olan dehkanlar da passionerliklerini kaybetmişlerdi. 999'da *"geniş yüzlü, küçük gözlü, kıygır burunlu, seyrek sakallı, çelik kılıçlı ve kara giysi-*

li"[405] *Türkler* Buhara'ya çıkıp gelince Sâmânî yöneticileri ne yapılması gerektiği konusunda halkın fikrine müracaat ettiler. Fakihler halka şu görüşü yaydılar: "*Eğer Hanîdler* (Türkler) *Sâmânîler'le din konusunda savaşmaya kalkışırlarsa onlarla savaşmak şarttır. Ama dünyaya hükümran olma konusunda savaşmaya kalkarlarsa, o takdirde Müslümanların kendilerini tehlikeye atmamaları ve ölüme gitmemeleri gerekir.*"[406] Neticede Buhara kurtulmuş ama Sâmânîler öldürülmüştü. Yerleşik düzende yaşayan medenî insanlar göçebelerin hâkimiyeti altına girmişler, direnmeyi akıllarının ucundan bile geçirmemişlerdi. Gerçekten tuhaf değil mi?

Bu garip kollüzyonun sebepleri bir hayli fazla ise de biz "gerekli ve yeterli" olan üç sebeb üzerinde duracağız. "İslâm dünyası"ndaki bütün süper-etnik sistemlerin passioner gerginlik çöküşü kat'i olarak vukû bulmuştur. Kırılma safhasında bütün passionerler ortadan kalkacağı için problemleri çözecek kimse kalmaz. Sâmânî popülaritesinin yokolması ise mukarrerdi. Çünkü onlar da tıpkı Bağdat halifesinin yaptığı gibi Türk gulamları bünyelerine kabul etmişler ve onların himera teşkil etmelerine göz yummuşlardı. Şayet her halükârda Türkler yöneteceklerse, emîrlerin ne gereği vardı? Buhara, Nişapur, Rey ve Harezm burjuva kesimi bu şekilde düşünüyordu.

Diğer yandan "İslâm dünyası"nın azap verici hastalığı yukarda sözü edilen ölkeli mezheplerdi. Hatırlanacağı gibi X. Yüzyıl boyunca bunlar bir dizi isyan hareketi gerçekleştirerek, sonunda hayli kan akıttıktan sonra iki devlet kurmuşlardı: Mısır'da Fatımî halifeliği ve Bahreyn'de (Doğu Arabistan) Karmatî Cumhuriyeti. Ancak bunlar her iki devlette de güçlü değillerdi. Karmatîler ve İsmailîler geniş ölçüde yalana başvuruyorlardı. Zahirde Müslümandılar ama haksız yere Müslüman kanı döküyorlardı. Çünkü esrarengiz toplulukları ancak katiller kurtarabilirlerdi. Hani şayet sadece feodalları öldürmüş olsalardı neyse denilebilirdi ama her sıradan vatandaş pîrin yönettiği katillerin kurbanı olabiliyordu. Halifeler ve emîrler İsmailîler'in zehirli hançerlerinden öylesine korkmuşlardı ki, onlara karşı bir tedbir dahi almaktan çekini-

405 XI. Yüzyıl yazarlarından Utbi'nin müşahedesi. Bu alıntı Debets G.F.'nin *Paleantropologiya CCCR*'sinden yapılmıştır. s. 284-285.

406 *İstoriya narodov Uzbekistana*, I/277.

yorlardı. Çünkü vezirlerinden ve emîrlerinden hangisinin gizli İsmailî olduğunu dahi bilmediklerinden böyle bir tedbiri akıllarından bile geçirmiyorlardı. İsmailîler daima yalana başvuruyorlardı. Yalan onların baş düsturuydu ve yalanla cinayete teşvik edemediklerini de paraya boğarak kandırıyorlardı[407]. Bu cihetten bakılınca XX. Yüzyılın gangasterlerini andırıyorlar!

X. Yüzyılın ortalarında Sâmânî emîrliğinde İsmailîler'in önemli mevkileri işgal ettikleri görülüyor: Horasan sipahsaları, Buhara hâkimi ve sahib-i harac (maliye bakanı) olan kişi Fatımî halifesi *Kaim*'e (934-946) 119 bin dinar yardım gönderebiliyordu. İsmailîleri özellikle *Emîr Nasr II* destekliyordu. Ancak oğlu Nuh I (943-954) babasını tahttan indirerek Türk hassa birliklerinin yardımıyla çevresini saran İsmailî beylerin defterini dürdü. Çünkü o, böyle bir ortamda ancak İsmailî felsefe ve tasavvufuna yabancı olan Türkler'e güvenebileceğini biliyordu. Ama son Sâmânîleri öldürenler de yine onlar olmuştur.

Tacik Sâmânîler'le Türkler arasında –ki artık onlara Karahanlılar denilecekti– Buhara yüzünden çıkan savaşın kader gününde, Sâmânî başkumandanı ve Gazne genel valisi *Sebük-tegin* Emir Nuh II'ye (976-997), halefi *Mansur II* (997-999) ve *İsmail*'e (999-1005) ihanet etti. Bunlar Türkler'e karşı kahramanca savaşmış, fakat savaş sırasında düşmanlarının kılıcıyla değil, kendi yakınları tarafından öldürülmüşlerdir. Gerçekten de kurtarılmak istemeyen bir halkı kurtarmak gerekmez.

Sebük-tegin aslında bir gulamdı fakat kendi halkının azalarının değil, silah arkadaşlarının yardımıyla iktidarı ele geçirmişti. Silah arkadaşları esasen bir konsorsiyum teşkil ediyordu ve tipik bir kimera idi. Sebük-tegin ve oğlu *Mahmud Gaznevî* (998-1030) Roma askerî imparatorluğunu taklit ederek sürekli bir ordu teşkil etmişlerdi. Aradaki tek fark ordunun halka değil, halkın orduya hizmet etmesiydi.

Halkın, savaşçılar ve vergi mükellefleri şeklinde iki gruba ayrıldığı Gazne Sultanlığı böylece ortaya çıktı. Esasen biri vergisini kanıyla, diğeri parasıyla ödüyordu. Savaşçı kesim Türkler'di; diğerleri ise milliyetçiliklerini dahi izhar etmeleri yasaklanmış olan yerli halklardı. Bir

407 Marco Polo, s. 70-72.

keresinde Belh halkı şehirlerini *Karahanlılar'a* karşı korumak isteyerek savaş sırasında pazarın ateşe verilmesi konusunda bir anlaşma yaptılar. Fakat Sultan Mahmud işlerinin savaşmak olmadığını, pazarın restorasyonunun ise para gerektirdiğini belirtti ve bir lütuf olarak halkı affetti.

Böyle bir sistemin gücü de korkunçtu. Hindistan'a düzenlenen onbeş sefer Mahmud'a çok büyük meblağlar kazandırmıştı. Sultan Mahmud 1000 yılında Horasan, 1010-1011'de Gur, 1017'de Harezm ve 1029'da Buidler'i kılıçtan geçirerek Rey ve Hemedan'ı sınırlarına kattı ise de, bu koca dev 1040'da *Dandanakan*'da Selçuklular'ın Gazneli gulamları kılıçtan geçirmesiyle yıkılıverdi. Bundan daha sonra bahsedilecektir.

Halifelik ve Kimeralar

Kısa bir özetleme yapalım. Yakın Doğu ülkelerinin kaydettiği ekonomik gelişme X-XI. Yüzyılda artık tarih olmuştu. Müstahsil güçler sürekli savaşlar sebebiyle azalmıştı. Kanlı çarpışmalara rağmen sakin geçen "on yıllık süreler"de kültür ve sanat kıpırdanışları olmaktaydı ve en güzel tarafı da çalışkan ve kabiliyetli Tacik, Acem, Arap ve Harezmliler sayesinde Abbasîler dönemi başladığında bu müstahsil güç seviyesi muhafaza edilebilmişti.

Sosyal sistemler basitleşmişti. Zafer üstüne zafer kazanan Türkler hem kendi hayatlarını korumuşlar, hem de sultanların ordu saflarını doldurarak çarpışmalarda ölen yerli halkın hesabından kendilerine iyi bir geçim düzeni sağlamışlardı.

Kabiliyetli şairler ve müderrisler bir hayli fazlaydı ama öyle ahım şahım bir hayatları yoktu. Kader onları sultanların ihsanlarına, kadıların lütuflarına mazhar etmişti. Ama her şeye rağmen çalışmışlardı. Onlara selam olsun![408]

Sosyo-ekonomik istikrar dönemlerinde etnogenez prosesleri daha hızlı gelişme kaydederler ki, burada münferit kişilerle etnosun hayat

408 Daha fazla detay için bkz. Salaadze L. *Sosvezdiye Oriona*, M. 1980.

çizgisini birbirinden ayıran trajedi ve başarının birbiriyle yer değiştirdiği olaylar kaleidoskopu yani politik tarih gerginliği ayrı bir seyir takip eder. Bu durum muasırları ve olaylara şahit olanlar kadar, konuyu kavramaya çalışan tarihçi etnologları da ilgilendirir.

Şimdi ilk konuya dönerek öncelikle genel bir hüküm çıkarmaya çalışalım. XI. Yüzyılın başlarında Müslüman süper-etnosunun yerleşik düzende yaşayan, ziraatla uğraşan ve şehirlerde sanatla meşgul olan bütün kesimleri kimeralar teşkil ediyordu. Irak ve Batı İran'da Deylemî-Arap-Pers halifeliği; Doğu İran'da Türko-Pers Gazne Sultanlığı; Mâverâünnehir ve Kaşgar'da Türko-Tacik *İlekhanlar* (Karahanlılar) ve Amuderya'nın aşağı akımlarında Türko-Harezmîler. Sibirya ve bedevî kabile şeyhlerinin şehirleri ele geçirerek bağımsızlıklarını ilan ettikleri Mezopotamya ile Bahreyn'de XI. Yüzyıl boyunca Karmatî Cumhuriyeti'nin parladığı Arabistan dışında kalan bütün ülkelerde monoetniksel sosyal organizasyon prensibi ortadan kalkmıştı. Tuhaftır ki bu anti-sistem, dünya şehri Bağdat'da kaybedilmiş olan Arap etnik suretini muhafaza etmiştir. Ancak Karmatî Devleti'nin sınırları belirlenmişti. Gerçi Karmatî ajanlar (dâîler) İran'ın her yerinde faaliyet gösteriyorlardı ama yeni şekillenen bu devlet mensupları Deylemî ve Türk gulamlar karşısında ağır bir yenilgiye maruz kalmışlardı. Binaenaleyh Karmatî tehdidinin etnik kimeraların çoğalmasına yol açtığı ve bunun da etnogenezde önemli zigzaklara sebep olduğu söylenilebilir.

Kimera istikrarsız bir sistemdir ve ancak passioner gerginlik kırılıp normal seviyeye-homeostaza yaklaştığı zamanlar ortaya çıkar. Şu halde bir etnostan kopanlar yeni bir etnos halinde kaynaşamayacakları için zamanla ortadan kaybolurlar. Bu ortadan kaybolma süreci, yapılan fetihler ve kazanılan zaferlerle orantılıdır. Artık demir yumruk Deylemîler'den, kahraman Çigil ve Yagma kabilelerinden, bir iz bile bırakmadan tarihten silinen Harezmliler'den eser yok. Halaclar, Karluklar ve güçlü etnos Gurlular nereye kayboldular? Vakıa W.W. Barthold bugünkü *Cemşidî* ve *Taymenlileri* onların torunları olarak kabul etmektedir[409].

409 Bartohld W.W., *Istoriko,geografiçeskiy obzor Irana*, s. 55; Romodin V.A., *Istoriya Afganistana*, I/270.

Ancak hemen bütün etnosların torunları vardır ve bunlar –etnoslar da bir sistem oldukları için– diğer etnosların bünyelerinde varlıklarını sürdürmektedirler fakat belli tanımlar insan sayısına bakılarak keyfî olarak değiştirilemez. Ne var ki bir etnos, bütünlüğünü muhafaza ederken kimeralar veya anti-sistemlerle çatışmaya girdiğinde, olay taraflardan birinin zaferiyle sonuçlanır. XI. Yüzyılda ise böyle bir mücadele Selçuklular'ın lehine olarak sonuçlanmıştır.

Etnos ve Kimeralar

Yaşlı etnosların bazan canlandığı da olur.

Kavgacı erkekler tarafından israf edilse de passioner genefondun anne tarafından sürdürüldüğünü nazar-ı itibare almamız gerekiyor. X. Yüzyılda meydana gelen kuraklık sebebiyle güneye yönelen Oğuzlar Kopetdağ eteklerine yerleştiler. Burası akarsu yönünden zengin, yetişkin fıstık ağaçlarıyla ve meralarla kaplıydı. Oğuzlar daha önceki vatanlarında alışkanlık haline getirdikleri gibi burada da komşularına karşı küçük saldırılar düzenlediler. Horasan ve Gürgan'da elde ettikleri ganimetler arasında Arap ve Tacik passionerliğini muhafaza eden kadınlar da vardı. Gerçekten de step asalet ve inanç geleneklerine bağlı bu melez* halkın ikinci kuşağı Dandanakan'da Gazneliler'e karşı zafer kazanmış, onların çocukları ve torunları ise bozkır atlarının sırtında Marmara Denizi sahillerine kadar varmışlardır.

Siklonlar Atlas Okyanusu'nun yağmurlu bulutlarını tekrar Aral çevresine taşıyıp, bölge yeşerince sürüler ve yılkılar yeniden semirmiş, insanlar ise, daha önce hayatta kalabilme mücadelesinde harcadıkları enerjilerini depolamaya başlamışlardı. XI. Yüzyılda böyle bir enerji birikimi ancak zafer elde etmek için kullanılabilirdi. Müslüman Oğuzlar da doğdukları bozkırları terkederek güneye yönelmişlerdi.

* Yazarın Selçuklular'ın dolayısıyla Anadolu'yu zapteden Türkler'in aslında melez oldukları görüşü kesinlikle tutarlı değildir. Çünkü zaptedilen şehirlerden cariyeler edinilmiş olsa bile, her şeyden önce Türkler cariyelerden çocuk yapmıyorlardı. Diğer yandan bu cariyeler, ezici çoğunluğu Türk olan bir halkın bünyesinde devede tüy mesabesindedirler. Üçüncü olarak da kısmî melezlik olsa dahi üç nesil sonra melezliğin ortadan tamamen kalkarak aslî unsurun hakim olduğu bilinmektedir. (Çev.)

1030-1040 yılları arasında *Kınık* kabilesinden olan meşhur *Selçuk*'un torunları *Horasan*'ı fethederek, 1040-1054'de savaşmaksızın İran'ı hakimiyetleri altına almışlar ve Bizans sınırlarına dayanmışlardı.

Selçuklular batıda hızlı bir ilerleme sağladılar. Müdafaasız köyleri kadın ve çocukları dahi acımadan kılıçtan geçirdiler[410]. 1055'de Sultan Tuğrul-bey Bağdat'a girdi. Esasen bir yozlaşma dönemi yaşadıklarından ve ayrıca dirençlerini yoketmiş olduklarından Buidler yedi yıl daha Fars'da tutunabildiler. Sonraları ise hem etnos, hem de hanedan için her şey bitti. Bir kimera daha azalmıştı. 1071-1078'de Selçuklular Küçük Asya ve Suriye'yi ele geçirdiler.

Artık sıra Karahanlılar'a gelmişti. *Sultan'ul A'zam Melik Şah* 1089'da Semerkand ve Buhara'yı ele geçirerek Karahanlılar'ın hanını esir aldı. Birkaç yıl sonra hanı serbest bıraktıysa da, bu defa han suikastçıların kurbanı oldu. Sürekli kargaşa yaşayan Semerkand'daki çalkantılar 1130'da *Sultan Sencer*'in şehri fethedip, son güçsüz Karahanlı hanını itaat altına almasıyla son buldu.

İlk üç büyük sultan Tuğrul-bey, Alp-Arslan ve Melik-şah başarılı bir yönetim sergilediler. Böylece İran ve Küçük Asya'ya yayılmış bulunan tebaaları huzur içinde sürülerini beslerken, hanımlarına da değerli hediyeler getirdikten başka çocuklarına asalet ve inanç telkin etmeyi başardılar. Selçuklular asker olarak kalmayı tercih ettiler. Ruhanî liderlik halifeye, dolayısıyla Araplara, kültür ve sanat işleri ise İranlılara kalmıştı. Kısacası Büyük Selçuklu İmparatorluğu sınırları dahilinde kimeralar değil, kseniyalar teşekkül etmişti. Etnoslar kimeralarla birlikte yaşayabilirler ama Selçuklular organize olmuş anti-sistemle karşı karşıya gelince oldukça zorlandılar.

Melik-şah'ın münşilerinden olan ikbalperest *Hasan Sabbah* karıştığı entrikalar sebebiyle saraydan kovulunca İsmailîler'in imamı oldu. 1094'de Deylem'deki *Alamut* kalesini, daha sonra ise İran ve Suriye'deki bazı kaşâneleri ele geçirmeyi başardı. 1126'da ise Suriyeli

410 Müller A., *Istoriya Islama*, 3/85.

İsmaililer Banyas Kalesi ile Lübnan ve anti-Lübnan'daki on kadar dağ kalesini ele geçirdiler.

Bu fanatiklerin tek destek noktaları ele geçirdikleri kaleler değildi. Tebaalarının büyük kısmı dağlarda ve köylerde yaşıyordu ve bunların bir kısmı Müslüman, bir kısmı ise Hristiyandı. Fakat gece bastırınca dâilerinden aldıkları emre itaat ederek bu katiller ordusu esrarengiz cinayetler işliyorlar hatta muhkem kaşânelere dahi saldırılar düzenliyorlardı. Müslümanlar onları gayr-ı İslâmî kişiler olarak kabul ediyorlardı. Hatta XII. Yüzyıl şairlerinden biri onların yaptıkları bir kale saldırısı sırasında bir annenin İsmailîler'in eline esir düşmemesi için kızını kalenin uçurum tarafına götürerek boşluğa atmayı bile göze aldığını kaydetmektedir[411]. Bu teşkilatı ortadan kaldırmak için yapılan bütün teşebbüsler akîm kalıyordu. Çünkü onlara karşı harekete geçen her vezir veya emîr pîrlerinin emrini gözünü kırpmadan yerine getiren katillerin zehirli hançerleriyle can veriyordu.

Hasan Sabbah taraftar bulmakta hiç zorluk çekmiyordu. Selçuklular'ın Bağdat seferi sırasında yaptığı kıyımın acısı kırk yıldır unutulmamıştı. Bu yüzden Selçuklular'ın hizmetinde bulunan Acemlere hain gözüyle bakılıyordu. Nitekim 1092'de vezir *Nizam'ül Mülk* bir fedainin hançeriyle hayatını noktalamıştı. Hatta Isfahan'da sahte dilenciler bir Müslümanı evine kadar takip ederek, pusu kurmak suretiyle zavallı iyi kalpli adamı öldürmüşlerdi[412]. Fakat bunlar ufak şeylerdi. Selçuklulara karşı kuvvet kullanarak bir zarar veremeyeceğini anlayan Hasan Sabbah, barış yolunu tercih etmek suretiyle sosyal yapıyı değil, etnik sistemi parçalama imkânı yakaladı. Çünkü gönderdiği fedailerle en değerli emîrleri ortadan kaldırınca bunların yerini kafası çalışmayan menfaatperest kişiler doldurdu. Hiç bir sorumluluk duymayan bu kabiliyetsiz kişiler ise, fedailerin hançerleriyle kendilerine iktidar yolunu açacakları düşüncesine kapılarak İsmaililer'in tesirinde kaldılar. Böylece 50 yıl süresince devam eden jenosit sebebiyle Selçuklu İmparatorluğu sistemsiz küçük bir güruh haline gelirken, vahşi prenslikler şişe içindeki örümcekler gibi birbirlerinin kanını emmeye devam ettiler.

---

411 Usama ibni Munkız, *Kniga Nazidaniya*, s. 201.
412 Muller A., *a.g.e.*, s. 114.

Ne var ki İsmailîler zafere ulaşamadılar! Selçuklular prensliklere bölünmüş, etnik strüktürünü kaybetmiş olsalar da, direnme gücünü koruyan süper-etnik sistemlerini muhafaza etmeyi başardılar. Makedonski hanedanı zamanında Slavyanlar'ın Bizans'da, Tavarık (Tuarek) ve Berberîler'in son Ümeyye halifeliği sırasında İspanya'da oynadıkları rolü Selçuklular da Bağdat halifeliğinde oynadılar. Bağımsız bir sistem daha doğrusu orjinallik peşinde koşmadan mert insanlar olarak üzerlerine düşen vazifeyi hakkıyla îfâ ettiler. Bizans'ın en meşhur kumandanı Manuel'i mağlup ederek Grekleri Boğaz'ın öte yakasına sürdükten sonra Filistin'de İtalyan ve Fransız haçlı akınlarını durdurarak halifeliğin XIII. Yüzyılda Moğol istilasına kadar ayakta kalmasını sağladılar.

Haçlı seferlerinin başarısızlığa uğramasının sebepleri üzerinde ayrıca durmak gerekir. Çünkü bu olay doğrudan Türkler'le bağlantılıdır. Bu yüzden biz Yakın Doğu'daki kimeranın kaderini araştırmayı şimdilik bir yana bırakarak Batıya dönelim.

DOKUZUNCU BÖLÜM

BAHADIRLAR, ŞOVALYELER VE KATİLLER

BAHADIRLAR, ŞOVALYELER VE KATİLLER

Hristiyan Dünyası

Batı Avrupa uzun süredir son derece miskin bir hayat sürüyordu. Romalılar'ın torunları Got, Vandal, Burgund, Langobard, Alan ve Suebler'in idaresi altında bunalmışlardı. Bu halklar, tarihî kaderin kendilerini fırlatıp attığı yerlerdeki halklarla benzerliği kalmamış olan yeniden doğmuş ve istikrar kazanmış halklardı. Bunlar Pri-Baltık meşeliklerinden, azgın dalgalı deniz sahillerinden, kum tepeleriyle kaplı alanlardan çıkarak Atlas ve Sierra Morena'nın güneşli eteklerine, İtalya'nın meşe ormanlarına, Alp siklonlarına ve Ron ve Garon sahillerine saçılmışlardı. Barbarların kontrolünde bulunan alışık olmadıkları çevreye intibak sağlayamadıkları için buralara gelerek yerli halkı sürekli yağmalamak ve onların korumasızlığından faydalanmak suretiyle hayatlarını sürdürüyorlardı. Fatihler hakaretâmiz bir şekilde *"voloh" [Ulah]* dedikleri yerlili mağluplarla kaynaşmayı dahi düşünmüyorlardı.

Ama her şeyin bir bedeli vardır! Özellikle de kibirliliğin ve küstahlığın. Çünkü yukarda sayılan halkların hepsi artık önemsiz duruma düştükleri için kurdukları krallıklar da yokolup gitmişti. Sadece göç etmeyen fakat çevreye yayılan Franklar bundan müstesna idi. Gerçekten de Franklar, içinde yaşadıkları coğrafyayı değiştirmek yerine onu genişletmeyi tercih etmişlerdi. Aksine onlar fethettikleri ülkelere kendi görüşlerini yani *Arius* inancını götürmek yerine, daha önceki kâfirliklerini bir yana bırakarak hiç düşünmeden ve esasen sırf formalite olsun diye yerli halkların katolikliğini benimsemişlerdi. Böylece yavaş yavaş diğer Cermen kabilelerini yozlaştırarak, o güne kadar Araplar, Grekler, Slavyanlar ve hatta Avarlar tarafından işgal edilmemiş bulunan Batı Avrupa'nın bir kısmını itaat altına alarak VIII. Yüzyılda orada *Carolingien İmparatorluğu*'nu kurdular.

Aynı dönemlerde Roma İmparatorluğu'nun Britanya'ya paralı askerler olarak gönderdiği Brittler'in davetiyle Saksonlar ve Angleler dost olmuşlardı. Bunlar kısa sürede kimisi kılıç artığı olan, kimisi adanın batı sahillerine itilmiş bulunan fakat büyük göçün bakiyeleri olarak birbirine düşman yedi vahşi krallık kuran küçük halkları sancakları altında toplamayı başarmışlardı.

Anglosakson anarşizmi ile Frank despotizmi birbirini dengelemişti. Kısacası IX. Yüzyılın başlarında Batı Avrupa halkları etnogenez safhasının kırılma dönemini yaşıyorlardı ve bundan kurtulamamışlardı.

Fakat o bölgede yukarıda belirtilenlere benzeyen yeni bir "başlangıç" yani yeni etnik hareket patlaması meydana geldi. Aynı anda üç fenomen vücut buldu. Norveç fiyortlarından ve Danimarka sahillerinden yelken açan *Viking* skadroları, çalışkan kabiledaşları ve yakınları *Hevdingleri* ana vatanda bırakarak ilerlemeye başladı. Vikingler'in büyük kısmı bu seferlerde öldüyse de Skandinav gençleri 793'den 1066'ya kadar ölüm yürüyüşünü sürdürdüler.

Frank İmparatorluğu bünyesinden milliyetçi prensiplere bağlı güçlü bir seperatist grup ortaya çıktı. İmparatorluğun çelik kafesini parçalayan *Carlos Magnus*'un torunları sadece bir göstermelikti. Çünkü bu proses, halk gönüllü milisleri tarafından gerçekleştiriliyordu.

843'de Strasburg'da savaşçılar için okunan "yemin" metinleri latince değil Fransızca ve Almanca idi. Böylece Volohlar ve Tevtonlarla birlikte Fransız ve Almanlar'ın varlığı da tesbit edilmiş oluyordu. Krallyet yetki alanları XI. Yüzyıla kadar milliyetçi çizgiyi takip ederek genişlemeyi sürdürdü. Fransa'da ortaya çıkan Bretan, Normandiya, Gidon, Gaskonya, Provans, Langedok ve Burgundiya, "kral" ünvanını taşıyan kişinin süzereni küçük Paris kontluğuna hukukî yönden fakat sadece formalite olarak bağlı etnoslar teşkil ettiler. Aynı şekilde Almanya ve İtalya'da da bölünmeler meydana geldi. Fakat bunların hepsi tek bir isim altında yani "Hristiyan dünyası" ismi altında birleşiyorlardı. Bu birlik Grek itizaline ve kâfir –Slavyanlarla beri taraftaki Müslüman dünyası için bir şey söylemeyen İrlanda papalık tahtına bağlı değildi. Böylece enerjik ve ikbalperest planları olan Romano-Cermen süper-etnosu teşekkül etmiş oldu.

Yeni bir şeyin meydana gelmesi eski olanın bozulması demekti. Böylece VIII. Yüzyıla kadar tek olan Akdeniz dünyası kültürü, Romano-Cermen birliğinin ortaya çıkışıyla ikiye bölünmüş oldu. Politik bölünme daha önce de vardı fakat Müslümanlara ve kuzeyli kâfirlere karşı verilen mücadelede halkı birbirine kenetleyen din, yani Romalılar'ın torunlarının Hristiyanlığı bir bütün halindeydi.

Ancak IX. Yüzyılın ortalarında batıda katolikliğe ve doğu-Bizans-ortodoksluğuna karşı meydan okuyan görüşler ortaya çıktı. Bu bir kültür ve kültürogenez bütünlük hareketi sayılabilir miydi? Hayır! Çünkü dogmatik kuralların çok az bir kısmı değiştirilmiş fakat büyük kısmı geniş halk kitleleri için yine anlaşılmaz halde bırakılmıştı. Dolayısıyla bu dogmalar inanan kesimleri coşturamazdı. Papa Nikolay I'nin Patrik Foty ile yaptığı tartışma muasırları tarafından baş papazlar arasında geçen bir hırlaşma olarak nitelendirilmiş fakat kısa sürede unutulmuştu. Gerçi, hepsi de İslam dünyasının tehdidi altında bulunduğundan Bizans İmparatoru ile Carolingien İmparatorluğu arasında ve hatta Fransız ve Alman krallıkları mâbeyninde savaşlar çıkmamıştı, fakat derinlerdeki çatlak giderek büyüyordu ve bu da herkese âyândı.

Bizans ve Batı Avrupa bir bütünlük içinde görünüyor olsa da, dahili bölgesel özellikler sebebiyle etnik seviyede daha doğrusu üst etnik yani süper-etnik seviyede bir düşmanlık vardı. Bizans bin yıl süren bir aktif dönem geçirmiş, şimdi ise etnik tarihindeki düşüşe paralel olarak gelişmesi âtıl bölünmelere mâruz kalmıştı. Batı ise etnik açıdan enerjik yükseliş dönemini yani yüksek yaratıcılık merhalesi sayılan kramp fazını yaşıyordu. 1054'den sonra –ki kilisenin resmen doğu ve batı olarak ikiye ayrıldığı tarihtir bu– Fransızlar ve Almanlar artık Grekler'in ve Bolgarlar'ın dinî inanç birliği içinde değillerdi. Ancak bunu "Doğulular" ve "Batılılar" şeklinde bir bölünme olarak düşünmemek gerekir. Yine de XI. Yüzyılın sonlarına doğru aralarında çatışmalar çıkınca Grekler Sicilya ve İspanya'da şovalyelerin alışmış oldukları Müslümanlara benzemediklerini Fransızlar'a ispat ettiler.

Üçüncü etnogenetik patlama Avusturya'da meydana gelmişti. Biscay Körfezi sahillerindeki bu ülkeye Müslümanlar tarafından itilen Hristiyanlar orada kaynaşmışlar ama ne Got, ne Sueb, ne İberyalı, ne

Romalı olmuşlar; aksine IX. Yüzyılın ortalarında ülkelerini Müslüman işgalinden kurtarmak için mücadeleye atılan İspanyollar haline gelmişlerdi. Duero nehri sahillerine kadar gelen İspanyollar orada mağlup edilerek dağlara sürülmüşler ama bu tarihten sonra ülkelerini istilacılardan temizlemeye girişmişlerdi.

Neticede merkezde bulunmasının verdiği avantajlara rağmen İspanya da diğer Batı Avrupa devletlerinde olduğu gibi parçalanma sürecine girmişti. Tabiî olarak bu bölünmeler ülkenin 1492'de yeniden yapılanmasını geciktirmiş fakat adem-i merkeziyet Batı Avrupa süper-etnosunun yani "Hristiyan dünyası"nın ayakta kalmasını sağlamıştır.

İslâm dünyasında etnosların enerji fazlalığı nasıl şiî isyanlarında kendini göstermişse, Bizans'da dinî çatışmalar ve saray darbeleri, Hristiyan dünyasında ise feodalların savaşlarında eriyip gitmiştir. Üstelik Hristiyan dünyası salgın hastalıklar, su taşkınları ve kıtlık gibi felâketlerle de mücadele ediyordu. Ancak felâketlerin en büyüğü derebey savaşları değil, halkın, Alp dağlarındaki çobanların, baş papazların, kilise tarafından dışlanmış rafızilerin, papaların, imparatorların, kralların, gâsıpların kısacası eli silah tutan herkesin birbiriyle boğuşmasıydı. Etnogenetik açıdan buna ancak passioner yükseliş dönemi adı verilebilirdi.

İşte XI-XII. Yüzyıllarda yükseliş safhasını yaşayan Batı Avrupa'daki etnik sistem kendi bölgesinin dışına taşacaktı. Almanlar ve Danimarkalılar Slavyanlar'a saldırmışlar ama çok küçük başarılar elde etmişlerdi. İspanyollar, Araplar'ın üzerine çullanmışlar, Fransız Normanlar İngiltere ve Sicilya'yı işgal etmişler ve sonunda Avrupa'nın çeşitli bölgelerindeki insanların hareket marşı "Hristiyan dünyası"nı kucaklayarak haçlı seferlerini başlatmıştı.

Passioner Hararet

Eğer passioner itki dönemi temas halinde bulunduğu kişilerce farkedilemezse, o takdirde passioner yükselme safhasının başlangıç tarihi orjinal bir kırılma safhası olarak bölge tarihleriyle tesbit edilir. Yükseliş safhasının sonu ise halk kitleleri ve passionarizmin akmatik safhası-

na geçişle belirlenir ki, bu da bütün komşular için bir felaket sayılmaz. Bunu farketmemek mümkün değildir.

Romano-Cermen "Hristiyan" süper-etnosu X. Yüzyılda sadece kendisini çevreleyen düşmanları Vikingler, Arabo-Berberîler, korsanlar ve Macarlar'a karşı savunmakla uğraşarak, 955'de *Büyük Otto*'nun liderliği altında onları geri püskürtmeye muvaffak olabilmiştir. XI. Yüzyılda ise bu süper-etnos genişlemeye başladı. Kâfir Slavyanlar Elbe nehrinin gerisine itilirken, aynı yüzyılın sonlarında Sicilya Araplar'ın elinden yolunup alındı. Fransız Normanlar ise 1066'da büyük göçün bâkiyelerini ortadan kaldırarak İngiltere'yi işgal ettiler. Ancak bütün bunlar passioner hareketin bizzat kendisi değil ön habercisi durumunda olan mahallî olaylardı.

Fransa ve Almanya'daki passionerlerin nüfusu hızla artmıştı. Bir türlü dizginlenemeyen bu kişiler genefondlarını popülasyona yayarak görüşlerini kabul ettirmek için her türlü acımasızlığa başvurdular ve sonunda kendilerinden daha katı halefler yetiştirdiler. Onları başlarına geçiren halkın yine onlardan kurtulmasını sağlayacak etno-psikolojik dominantları ve hedef bütünlükleri de yoktu. XI. Yüzyıl passionerleri zekî ve kararlı kişilerdi. Ne yapılması gerektiğini ortaya koymuşlardı.

Safha değişimi ve davranış stereotip değişimlerinin nasıl geliştiği konusunu papaz *Gvibert Nojanskiy* tafsilatlı bir şekilde anlatmıştır: "1095 yılının Kasım ayında kurulmuş olan Klermont Konseyi'nin Fransa'nın bütün vilayetlerinde kutlanan Saint Martine bayramından sonra bütün gün sürdürdüğü kapalı oturumunda, papanın beklenen yürüyüş diye adlandırılan hükümranlık yoluna atılma vaktinin geldiği şeklindeki kararını komşularına ve silah arkadaşlarına en kısa zamanda yayabilecek kişilerin harekete geçmesi kararı alındı.

Kontların yürekleri alevlenip, şovalyeler sefer hazırlıklarına başlayınca, bîçare halk öyle bir cesaretlendi ki, artık kimse bu seferlerin getireceği külfeti düşünmüyor, kimse evini, üzümlüğünü ve tarlasını satmakta tereddüt etmiyor, çok pahalı şeyler yok değerine gidiyor; sanki köleliğe veya hapse mahkummuş gibi kimsenin gözü bir şey görmüyordu.

...Şimdi gözüne hiçbir şey görünmeyen bu insanlara daha önce işkence edilse veya hapse atılacakları söylense dahi bunları yaptırmak mümkün değildi. Bugün sefere çıkmak için gerekli hiçbir hazırlığı olmayan kişiler ertesi gün bütün hazırlıklarını tamamlamış olarak yola koyulmuşlardı.

...Savaşa hazırlanan çocuklara ve yaşlılara ne anlatılabilirdi? Hamile bırakılan kızlara ve kadınlara bir yıl boyu kim bakacaktı? Herkes savaş şarkıları mırıldanıyor, herkes ızdırab gününü bekliyordu.."[413]

"Bütün Batı, bütün barbar kabileler, Adriyatik"den Herkül sütunlarına kadar kim varsa –diye kaydediyor imparatorun kızı ve kabiliyetli tarihçi Anna Komnena "Aleksiyada" isimli eserinde– herkes Asya'ya doğru sefere çıktı. Bunlar bütün Avrupa'dan gelmiş aileleriyle birlikte yola koyuldular."[414] Acaba onlar haçlı seferlerinin ne olduğunu biliyorlar mıydı? Ne bekliyorlardı? Belki bu seferlerin tehlikeli olduğunu, bir fayda getirmeyeceğini bilenler vardı ama onlar da savaş şarkılarının coşkusuna kendilerini kaptırarak diğerleriyle birlikte ölüme doğru yol alıyorlardı. Halbuki Pierre l'Hermite ve şovalye Balter Golâk'ın rızasıyla yola çıkan iyi teşkilatlanmamış bu kitlelerden ancak Selçuklular'ın kılıçlarından kaçmayı başaranlar hayatta kalacaklardı. Godefroi de Bouillon, Raimond de Toulouse ve Bohemund de Tarente gibi şovalyelerin teşkilatlandırdığı gönüllü birlikler ise bir noktaya kadar başarılı olarak Kudüs'ü ele geçirmişler ama Bosphor'dan geçen 110 bin kişiden ancak 10 bini Kudüs'e sağ salim ulaşabilmişti. Onların da bir kısmı şehir kuşatması sırasında ölmüştü. Üstelik şehri savunan Mısırlı Memluklar'ın sayısı sadece 1000 kişi kadardı.

Avrupa'nın en seçme ordusunun –Katoliklerin– elde ettiği bu başarıyla haçlı seferleri kesildi. Artık etnik saldırı impulsunu kaybetmiş olan Selçuklular yine de iyi organize edilmiş ve doğulu kabiledaşları tarafından desteklenmiş; Araplar ve Persler emîrlerinin kalabalık birliklerinin yardımına ihtiyaç dahi hissetmeden haçlı seferlerini durdurmuşlardı. Grekler Müslümanlara karşı oldukça iyi savaşmışlardı. Ama kahramanlıklarıyla nam salmış Fransız şovalyeleri ile kurnazlıkta kimsenin ellerine su dökemediği İtalyan savaşçıları pek yararlılık gösterememişlerdi. Kudüs kralları VII. Yüzyılda Grek kilisesinden kopmakla birlikte Araplara karşı bağımsızlıklarını sürdüren Lübnan'ın dağlık kesiminde yaşayan Maronîleri yanlarına çekmeyi başarmışlardı. Maronîler artık Roma kilisesine bağlıydılar. *Templier* ve *Hospitalier* tarikatına mensup papaz-şovalyeler çöl savaş taktiklerini iyi öğrenmişlerdi. Avrupa bir asır boyu deniz ötesi ülkelere en iyi savaşçılarını göndermiş ama hiçbir başarı elde edememişti? Neden?

413 Gvibert Nojanskiy, *"Istoriya, nazivaemaya Deyaniya Boga çerez Frankov"*, II. Kitab, VI. bölüm. Bkz *Istoriya krestovıx pohodov v dokumentax i materialax*, s. 54-56.

414 Komnina Anna, *Aleksiad*, s. 275.

Kuman ve Selçuklular'ın Faaliyetleri

Gerek Afrikalı *Tavârıklar* ve gerekse Asyalı *Oğuzlar* olarak bozkır bahadırlarının *Grek* hücumlarını zar zor durdurabilmiş iken, haçlılarla yaptıkları savaşlarda zafer üstüne zafer kazanmaları biraz tuhaftır. 1144'de düşen *Edessa* (Urfa); isyan ederek 1146'da tekrar zaptedilmişti. Haçlılar'ın 1163 ve 1167'de *Mısır*'da gerçekleştirdikleri işgal püskürtülmüş, 1187'de ise Müslümanlar *Kudüs*'ü tekrar ele geçirmişlerdi. 1147-1149 ve 1189-1192'de düzenlenen ikinci ve üçüncü haçlı seferleri hiçbir netice sağlamamıştı. Avrupa'nın en seçkin şovalyeleri *Selçuklular* karşısında patır patır dökülmüşlerdi. *Filistin* ve *Lübnan* eyaletleri müdafaaya çekilmiş ve haçlı garnizonları ancak *Venedik* ve *Cenevizli*'lerin deniz yoluyla sağladıkları mühimmat sayesinde tutunabilmişlerdi.

Arap dünyasının batısında yer alan *Mağrib*'de de durum aynıydı. 1195'de *Alarkos* önlerinde meydana gelen çarpışmada *Berberî Al-Muvahhid*'ler Avrupa'nın dört bir yanından toplanmış olan *Kastilya* şovalyelerini darmadağın etmişlerdi. Bu çarpışma L. Feihtravenger'in "İspanya Baladı" isimli eserinde tasvir edilmiş ve Arap tarihçilerin önde gelen isimlerinden Musa (hayali bir şahıs fakat İbni Haldun olma ihtimali yüksek) tarafından şu teşhis konulmuştur: Hristiyan dünyası gençtir ve birkaç hezimete katlanabilir ama İslâm dünyası yaşlıdır ve ancak mevcudiyetini sürdürme savaşı vermektedir. Araplar daha XII.

Yüzyılın sonlarında gençlik enerjisini kaybetmişlerdi. O günün galipleri olan Berberiler ve Selçuklular da düşüşe geçmişlerdi. Gelecekte onların akibetine uğramaları mukarrerdi ama tamamen aksi oldu.

Fransızlar Akdeniz bölgesinde başa çıkamayacakları bir düşmanla –Kumanlar ve Türkler'le karşılaştılar. Onlardan çekinmeyen sadece Ruslar'dı. Çünkü Rus knâzları "güzel Poloves kızlarıyla evlenmişler" ve Rus prensesleri ise Kıpçak bahadırlarına gelin gitmişlerdi.

Tuhaf! Halbuki Kumanlar homeostaz, Batı Avrupa feodalitesi ise akmatik safhadaydılar. Normalde Avrupalılar'ın zaferden zafere koşmaları, Polovesler'in ise en iyi şartlarda Dakotlar, Seminoller ve Komançiler gibi kahramanca yokolup gitmeleri gerekirdi. Ama tamamen tersi oldu? Acaba neden?

Eğer haçlıların zaafı ile Kumanlar'ın gücünü karşılaştıracak olursak her ikisinde de iki sebep buluruz. Ufak hususları ve teknik detayları hesaba katmazsak Kumanlar ve Selçuklular enli kılıç, şovalyeler ise ince kılıç kullanıyorlardı[415]. Elbette bu da sonuca tesir eden faktörlerdendir ama biz şimdilik başka bir konuya değinelim[416].

Yüksek etnik passionerlikten ziyade süper-etnik sistemler müsbet sonuçlar verirler. Başka bir deyişle başarı ancak etnokültürel dominant yani insanın uğrunda kendisini feda edeceği ve ölümü göze alacağı sembolün mevcudiyeti halinde elde edilebilir. Ancak bu sembolün de tek olması idealdir. Eğer sembol iki veya üç tane olursa bunlar birbirine karışarak farklı vektörlerin cebir problemleri gibi farklı passioner akımların yolunu da tıkarlar. Ne var ki böyle bir interferans olmadan da passioner kabiliyetlerin gücü çıkarcı çevrelerce anarşiye dönüştürülebilir. Bunları bastırmak veya korkutmak çok zor olacağından en kestirme yol öldürüp kurtulmaktır.

Bundan başka passioner yükseliş döneminde sadece passionerler değil, hırsızlardan, alçaklardan, kiralık askerlerden veya profesyonel

415 Gumilëv, *Otkrıtiye Hazarii*, s. 139-144.

416 Tarihî olaylar her zaman çeşitli faktörlerden kaynaklanmıştır ancak bu faktörlerden bizim konumuz yani etnogenezle ilgili olanların tesbiti detaylı olarak yapılmıştır.

dilencilerden müteşekkil süb-passionerler de ortaya çıkarlar. Akmatik safhada şayet "yüksek ve alçak" değerlendirilmesi yapılmazsa bu tip insanların açlıktan ölmeleri dahi kimsenin umurunda değildir. Ancak bunlar etno-sosyal sistem dahilinde hiçbir çıkar sağlamayacak çözümlerde kullanılabilecek güçlerdir.

İşte Avrupa devletleri XVI-XIX. Yüzyıllarda karmaşık halkların güçlerinin kolayca organize edilebildiği dönemde passioner patlamalardan kurtulmak suretiyle güçlenebilmişlerdir. Avrupa bu sayede kolonialist genişlemesini gerçekleştirebilmiştir ki, XII. Yüzyılda da durum aynıydı.

Almanya'da zırhlı süvariler kontların dümen suyunda giden haydut şovalyeler haline gelince *Friedrich Barbarossa* onları asarak kurtulmayı tercih etti.

Fransa'da Burgundie ve Lotaringie şöyle dursun Bretan, Normandiya, Anjou, Maine, Aquitanie, Toulouse, Languédoc (Langedok) ve Flandrie dahi krala itaat etmek istemediler. Hatta İngilizler'den çok korkmalarına rağmen Provence'da katolik kilisesini dahi kâle almadılar.

İngiltere'de Keltler'le sürekli savaş vardı. Anglosakson halk Fransa kralından ve feodal ordusundan adanın uç kısımlarına kaçmıştı.

İtalya'da Venedikliler Cenevizliler'le, Florensiyalılar Pizalılar'la, Milanlılar Romalılar'la, daha da kötüsü papalar imparatorlarla savaşıyorlardı. Ama bütün bunlar hiçbir şey değildi ve asıl felâket daha yüksek seviyede idi.

Feodal anarşinin hüküm sürdüğü karanlık dönemlerde akıllı yöneticiler esasî dominantı bulmuşlardı. Halkların enerjisini önce komşular üzerine daha sonra ise Mukaddes Topraklara doğru tevcih ettiler. Bu neyse de, asıl felâket yeni dominantın eskisinin üzerine kurulmuş olmasıydı ve papalarla imparatorlar arasındaki sürtüşme devam ediyordu. Üstelik taraflardan hangisinin daha kötü olduğunu söylemek de mümkün değildi. Papa XII. John da, İmparator IV. Henrich de satanistti. Yetkilerle donatılmış imparatorluk memurları rüşvetçilikten ve papazlara saygısızlıktan vazgeçmiyorlardı. Sapık mezheplerle diğer-

lerine yapılan dinî takibat aynıydı. XIII. Yüzyılın sonlarına doğru bir türlü bitmeyen iç katliamlar haçlı seferlerini de aksatmıştı.

Yukarıdan beri anlatılanları toparlayacak olursak Avrupa'nın dikkat çekecek ölçülerdeki korkunç gücü kendi bünyesindeki kargaşalıklarda eriyip gitmişti. Daha doğrusu bu durumda az sayıdaki Poloves ve Guzlar –ki homeostaz haldeydiler– doğuyu haçlı gömlekler giyinmiş aç gözlü kolonizatörlerden kurtarmışlardı.

Feodal Avrupa tam bir asır boyu (1093-1192) Müslüman İsmailîler'in de yardımıyla Filistin'de en cesur şovalyeler ve en iyi filolarıyla savaşmış ama bir netice elde edememiştir. Fatımîler'den koparılmış olan Kudüs, pazardan satın alınan Türk esirler ve ailesi ve sürüleriyle birlikte göçeden Müslümanların kumandanı Kürt *Salahaddin Eyyubî* tarafından tekrar ele geçirilmişti. İranlı tarihçi *Ravendî* Rum (Küçük Asya) Sultanı *Gıyaseddin Keyhüsrev*'e (1192-1196) methiyeler yağdırarak şöyle diyordu: *"Allah'a şükürler olsun ki Arap, Pers ve Rus memleketlerinde, kılıçları karşısında yüreklerin korkudan titrediği Türkler söz sahibi..."*[417]

Haçlılar 1204'de Konstantinopol'ü ele geçirerek yağmaladılar ama daha sonra 1205'de Bolgarlar'a yani gerçekte Kumanlar'a terketmek zorunda kaldılar. Adrianopol'daki Latin karargahına saldıran Kumanlar, kaçmaya çalışan İmparator Baudouin'i kuşatma altına alarak esir ettikten başka birçok cesur şovalyeyi de kılıçtan geçirdiler. Bolgar hükümdarı Latin imparatorunu Tırnov'daki bir kuleye hapsetti ve imparator orada hayatını noktaladı. Latinlerin Ortodokslara yaptıkları hücum, tıpkı İslâm ülkelerine yapılan hücumlar gibi yine Türkler tarafından durdurulmuştur. Binaenaleyh Almanlar, Danimarkalılar ve İsveçliler ancak Türkler'in olmadığı Baltık ülkelerinde başarılı olmuşlardır. Polonyalı Slavyanlar'ın Riga kalesini kurarak Divin önlerinde yaptıkları direniş (1201) Almanlar tarafından kırılmış, Estonya Danimarkalılar, Finlandiya ise İsveçler tarafından işgal edilmiştir. Elbette sırada Prusya, Litvanya, Rusya vardı ama XIII. Yüzyılda kuvvetler dengesi değişmişti.

417 Bosfort K.F. *Naşestviye varvarov*, s. 33.

Almanlar'ın doğuda gerçekleştirdikleri üçüncü saldırı 900'de Macarlar tarafından istila edilmiş olan Tuna'ya yönelikti. Macar bahadırları tam bir asır boyu Katolik Avrupa'yı talan etmiş, Alman, İtalyan, Fransız kadın savaş esirlerini ülkelerine getirerek, onlardan nesil üretmişlerdi. 1000 yılında Macaristan artık yarısı Hristiyan olan karma bir halka sahipti ve bu halk Stefan'ın vaftiz merasiminde kraliçe Baik'a monarşist bir darbe yaptırarak devlet dinini katoliklik olarak ilan ettirecekti. Macarlar aşağı yukarı bir asır boyu Avrupalılaştırılmaya karşı çıkmışlar ancak esirelerinin çocuk ve torunları ağır basmıştı. Böylece eski dil ve kimliğine sahip ama kültür cihetinden Avrupalı yeni bir etnos meydana gelmiş oldu. 1097'de Galiçya'daki Rus knâzlığına saldıran Macarlar yine Kumanlar tarafından bozguna uğratıldılar. Neticede XIV. Yüzyılın ortalarına kadar Galiçya, bünyesinde Macar yanlısı boyarların ağır basmasına rağmen Rus olarak kaldı. Ve her şey ancak Kiev Rusları'na ait olan toprakların Polonyalılar tarafından işgal edilmesinden sonra değişti.

Çağların Sonu

Passioner hararet *"Hristiyan Dünyası"*nın *"İslâm Dünyası"*nı parçalamasına izin vermemişti. Selçuklu devletinin güdümündeki çok kabileli halifelik tahrip olmuş, kahraman Oğuzlar'ın akılsız torunları canları isteyince savaş meydanından kaçar olmuşlarsa da,[418] bir şey kesinlik kazanmıştı ki, o da Müslümanların Ortodoks, Katolik ve Yahudilerden farklı oldukları; bunların gerçek Müslümanlar olarak Peygamber'in imanlı ümmetini teşkil ettikleri idi. Ama bu imanlı ümmet Araplar değil, Türklerdi.

Haçlı seferleri Batıda bütün halk tabakalarını heyecanlandırmışsa da, bu seferlerin doğrudan etkilemediği Batı bölgeleri hariç, doğuda Hristiyanların elde ettikleri başarılardan sadece fanatik Bağdatlılar endişeye kapılmışlardı[419]. Bu yüzden toplu fedakarlık ve samimiyet seviyesinin düşüşü olarak algılanan passionarist yıkılışın hızlı gelişimi kar-

418 Muller A., *a.g.e.*, II/122.
419 *A.g.e.*, s. 123.

şısında fazla önem vermedikleri başka dine mensup saldırgan komşularından aşırı nefret etmemişler ama en korkunç düşmanlarının antisistem İsmaililer olduğunu anlamışlardı. Araplar Selçuklular nazarında bir tehlike teşkil etmiyorlardı.

Halkının kaybolan itibarını yeniden kazandırmaya çalışan "son Arap" ilk büyük Arap şairi *İmru'u-l Kays*'ın torunu *Dübeys*'di. Dübeys Güney Irak'da nefret ettiği hakim zümre Selçuklular'ı ortadan kaldırmaya yeltenmiş ama emîrlerin kendi aralarındaki didişmelere iştirak etmekten başka bir şey yapamamıştı! Elindeki bütün güçler ortadan kaldırılmış, onyedi yıl süren bir mücadeleden sonra celladın sehpasında kellesini vermiş (1135)[420] ve dikkati çekecek ölçüde bir tesir sağlayamamıştı.

Parlak gün ışığı altında Türk süvarisinin karşısına çıkacak rakip yoktu. Ama güneş batıp ortalığı karanlık sarınca sinsi İsmaililer her yere sızarak sezdirmeden cinayetler işliyorlardı. Sırların sembolü olan gecelerde onların borusu ötüyordu. *Templier* mensuplarıyla gizli anlaşmalar ve dostluklar tesis etmişler, kendi aralarında bir uhuvvet kurarak hareketlerinin gizli motiflerini muhafaza etmişlerdi. Müslümanlar ve Hristiyanlar onlara nefret ve tiksintiyle bakıyorlardı. Tabiî İsmaililer de onlara. Fakat en kötüsü her iki kesimin de aynı topraklarda, köylerde ve şehirlerde yaşamak mecburiyetinde olmalarıydı.

Karşılıklı düşmanlık ve rakib üzerinden zafer kazanma imkânının prensipte mümkün olmaması istisnaî bir şekilde Selçuklu-İsmailî kimeralarının kurulmasına yol açtı. Çünkü görünüşte her iki sistem de ortadan kalkmamıştı. Bugün İsmailîler'in torunları Pamir'de ve Lübnan dağlarında (Dürzîler) yaşamaktadırlar. Selçuklular ise Aral civarındaki coğrafya şartlarına yakın bölgeler buldular. XI. Yüzyılda İkonium [Kapadokya], Diyar-ı Bekir (Mezopotamya) ve Azerbaycan steplerine göç ettiler.

XI ve XII. Yüzyıl civarında *Salor Ogurcik* kan deryasına dönen Irak'dan *Salor* ve *Karkın* kabilelerinden bin Oğuz ailesini Kafkas, Kırım ve Yayık üzerinden *Mangışlak*'a götürdü. Savaşarak çekildikleri

420 A.g.e., s. 138-142.

için kayıpları da yol boyunca büyük oldu ve yediyüz çadır yokoldu. Hayatta kalmayı başaran üç yüz çadır da Kanglılar'ın (doğu Peçenekleri) Yayık'da hücumuna maruz kalınca *Balhan* dağlarına[421] çekilip, daha önce Guzlar'ın düşmanı Türkler'in yaşadığı Hazar Gölü sahillerine göçetti[422]. Buradaki Türkler Ogurcik çadırlarının bakiyelerini bağırlarına bastılar[423]. Son Selçuklu Sultanı Sencer 1141'de Kara Kitaylar ve 1153'de de Belh'li Oğuzlar tarafından mağlup edilmişti. 1156'da esaretten kurtulup ülkesine dönünce devletinin tamamen yıkılmakta olduğunu görüp, kahrından öldü. Batı Irak Selçukluları'nın Sultanı Tuğrul III ibn Arslan Harezm'le girdiği savaşı kaybederek 1194'de öldürüldü. Kimeralar simbiozu parçalamıştı.

Burada anlatılan kanlı olaylar oldukça kronolojiktir ve halk kitlelerinin hayatındaki sakîl dönemlerin yankısıdır. Bu olayların detaylarını okurken insan ne kabiliyetsiz halifelere, ne açgözlü şeyhlere, ne yırtıcı Deylemîler'e, ne gaddar gulamlara-Türkler'e, ne Selçuklu emîrlerinin ve atabeylerinin dizginlenmez askerlerine ve ne de insan katili sahtekâr İsmailîler'e acımak istiyor.

Olan Pers köylülerine, kabiliyetli sanatçılara, bilgi dolu üstadlara, maharetli şairlere ve fantastik sûfîlere oldu. Meydana gelen olayların çok acı ve anlamsız olmasına rağmen eşyanın tabiatına uygun olduğu düşüncesi dahi üzücü ama bunların eşyanın kanunu olduğu gün gibi ortada.

Jeobiyosenoz sistemde yırtıcının bulunduğu yerde av da bulunmak zorundadır. O dönemde *"Tat'sız Türk olmaz.."* diyerek meseleyi formüle edenler bunu iyi anlamışlardı. Bunun mânâsı vergi ödeyecek kimse yoksa savaşmak da yok demektir. O zamana kadar İran'da kendi aralarında çıkan savaşlar katlanılabilecek şeylerdi ama ne zaman ki ister fatih, isterse paralı askerler olarak yabancılar geldiyse, o zaman şehirler harabelere, tarlalar tozlu yola dönüştü.

421 Ebul Gazi, *Rodoslovnaya türkmen*, s. 72 vd.
422 Şamanist Guzlar müslüman Türkmenler'le savaşmışlardır.
423 İstarhi ve Ebul Gazi'nin açıklamaları. Bu açıklamalar Cikiyev Ata'nın *"Hazar'ın Güney-Doğu sahillerindeki Türkmenler"*, Aşkabad, 1961, isimli eserinden alınmıştır. s. 14-17.

Fakat her şeye rağmen hayat devam ediyor. Genetik kanunlarına göre bir yörenin kenar bölgelerindeki passionerlik merkezdekinin üstüne çıkar. XII. Yüzyılda da Selçuklu mirasına konmak için iki yeni yırtıcı birbirleriyle kapışmaya başladı: Gurlular ve Harezmliler.

Gurlular tıpkı Deylemîler gibi kadîm İran (hatta Pers) cesaret ve geleneklerinin deposu durumundaydılar. Gur kabileleri İslâmiyeti ancak XI. Yüzyılda kabul etmişlerdi. Onların homeostazdan çıkıp fetih hareketlerine başlamaları da İslâmiyetle birlikte olmuştur. Bu yırtıcının ilk kurbanı Gazne oldu. Onu daha sonra doğuda Pencap, Delhi, Benares, Gvalior; kuzeyde Toharistan, Şungan, Vahan ve batıda Horasan izledi. Burada dağlı yırtıcılar bozkırlı Harezmlilerle de çarpıştılar.

Bu iki rakib halk arasındaki fark sadece prensiplerdeydi. Gur sultanları yerleşik düzende yaşayan, ziraatçı ve yerli halkın yöneticisiydiler. Dışardan gelen Türkleri –Halac ve Karluklar–, kendi halkları olarak görmüyorlardı. Hatta Türk kumandanı *Yemin el-Melik* Gur valisinden hayvanlarını otlatmak için mera istediğinde şu cevabı alır: *"Biz Gurluyuz, sizse Türk. Birlikte yaşayamayız."*[424] Ancak savaşlara birlikte gidiyorlardı. Ölümcül tip kimeralar bu şekilde olurlar.

Harezm'de ise tamamen başka bir durum söz konusuydu. Mahmud Gaznevî 1017'de Harezm'i fethederek kölesi *Altuntaş*'ı oraya vali tâyin etmişti. Altuntaş'ın oğlu *Harun* ise 1034'de Harezm'i Gazne'den koparmak maksadıyla isyan etmişti ve bu işte güvendiği askerler yerli Harezmliler değil, gulamlardı[425]. Demek ki Harezm'de ekstra tip bir kimera ortaya çıkmıştı.

Selçukîlerle savaşmakla meşgul bulunan *Mesud Gaznevî* Harezm isyanını bastırmakla bizzat ilgilenemezdi. Bu yüzden 1041'de Sırderya ağızlarında yer alan Cend şehri Guzları'nın yabgusunu (Türk valinin titülü) bu işle görevlendirdi. Fakat âsiler Selçukîler'i kısa zamanda kovarak (1044) gulamlar vasıtasıyla Harezm'e hakim oldular. *Kutbuddin* isimli biri *"Harezmşah"* ünvanı aldıysa da, gerçekte hiçbir zaman etkili olamadı. Kendisi de Türk'dü ama kabilesi tarafından dışlandığı için

424 Romodin V.A., *a.g.e.*, s. 269
425 Tolstov S.P., *Po sledam...*, s. 286

Kanglılar ve Türkmenlerce desteklenmişti[426]. Oğlu *Atsız* zaten zayıflamış olan Selçuklular'dan tamamen kurtuldu. Halefi *İl-Arslan*, oğlu *Tekeş* ve onun oğlu *Muhammed* uzun ve kanlı çarpışmalardan sonra (başka yazarlar bu savaşlar üzerinde detaylı durdukları için burada atlanmıştır[427]) Cend, Mangışlak, bütün İran, Azerbaycan, Gur[428] ve Mâverâunnehir'i zaptettiler. Küçük bir vadi koca bir imparatorluğun merkezi olmuş ama gerçekte bu imparatorluk Harezmliler'in gücüyle kurulmamıştı. Zaten böyle bir gücü de yoktu. Kısacası Harezmşahlar devleti dev bir kimeradan ibaretti.

Harezmşahlar'ın daha doğrusu sultanların üç kuşak boyu yaptığı fetihlerin izahı son derece kolay. Çünkü rakipleri olan Gurlular, Selçukîler ve Bağdat halifeliğinin güçleri sınırlıydı. Harezmşahlar ise bahadırlar ülkesi durumundaki *"Deşt-ı Kıpçak"*'dan pekçok savaşçı asker toplamışlardı. O güne kadar Harezm sultanlarında para vardı fakat savaş gücü yoktu ve bu eksiklik fethedilen ülkelerden toplanan askerlerle giderildi. Buna rağmen hiçbir başarı şansları olmayan insanlar onlara karşı isyan etmişlerdir.

1196'da Harezm orduları Irak'ı fethettiler ama her zaman olduğu gibi yağma ve cinayetler başlayınca 1200'de beklenen isyan koptu ve Harezmliler'in büyük bir kısmı yerli halk tarafından öldürüldü. Kurtulabilenler çok azdı. 1207'de de benzeri bir isyan Nişapur'da vukû buldu. Herat ve Buhara'daki isyanlar kanlı bir şekilde bastırıldı. 1212'de kâfir Kara Kitaylar'ın hakimiyetinden kurtulan Semerkand'daki Harezm paralı askerleri-Kıpçaklar, o kadar densizlikler yaptılar ki, sonunda sabrı taşan halk onları paramparça etti. Bunun üzerine Semerkand Harezmliler'in cezalandırmasına maruz kaldı ve üç gün devam eden yağma ve katliam sırasında 10 bin kişi öldürüldü.

426 *A.g.e.*, a.y.
427 Barthold W.W., Yakubovskiy A. Yu., Gafurov B.G. ve diğerleri.
428 Küçük bir Gur prensliği bağımsızlığını koruyarak 1221'de Moğollara iltihak edince, Cengiz Han onun hükümdarlığına dokunmadı. Daha sonraları bu hanedan güçlenerek Herat'ı ele geçirmiş, ancak Timur tarafından ortadan kaldırılınca Gurlular bağımsız bir halk olarak mevcudiyetlerini kaybetmişlerdir. Bundan sonra passioner Gurlular Hindistan'a geçerek, ülkenin bir kısmını fethettiler ve böylece kendi ülkelerindeki passioner dirençleri zayıflamış oldu.

Aynı nefret dalgası İran'ı fetheden Harezmlileri sarınca İsmailîler yalandan Müslümanlığı kabul ettiler. Bu durumda hanefî ve şafiî mezhebi taraftarları iki büyük şehirde, Isfahan ve Rey (Tahran)de birbirlerini öldürmeye başladılar. Arap coğrafyacı *Yakut* şunları yazmaktadır: "Öyle bir ruhanî çöküntü yayıldı ki, o civarda (Isfahan'da) çıkan kısmî isyan üzerine şafiîler ve hanefîler arasında bir mezhep kavgası başladı... Ne zaman ki taraflardan biri üstün gelse, diğerinin mahallesini basıyor, yakıp yıkıyordu. Bu harabeler –şiî ve hanefî mahalleleri dışında Rey'in en küçük mahallelerinden biri olan Şafiî mahallesi ayakta kaldı. Ve mezhebî itikâdını gizleyenlerin dışında şafiî ve hanefîlerden eser kalmadı."[429] Elbette burada sadece bir sosyal çatışma söz konusudur ve bu tür çatışmalar hiçbir zaman kesin imha amacı gütmezler. Bu çatışmaların İsmailîleri de kapsayacağı şüphesizdi[430] ve onlar için Harezmşahlar devletinde yaşamak oldukça zordu. Herkes korkuyordu: Düşmanlar, yöneticiler ve dostlar.

Kısacası Harezmşahlarca fethedilen ülkeler bir kültür birliğine sahip değildi. Gerçekte bu devlet, büyük atalarının torunlarından neş'et eden Kıpçak, Karluk, Peçenek ve Guzlar'ın savaşçı göçebe torunlarına sırtını veren ve vaktiyle gulam olan etnik özelliğini kaybetmiş Türkler'in tiranlığından ibaretti. Bu yüzden daha genç olan Moğol halkıyla girdikleri savaşı kaybettiler ama asıl şaşırtıcı olan husus başkaydı: Savaş iki göçebe toplum arasında cereyan ederken bu vahşi ve göçebe Moğollar nereden peyda olup, yerleşik düzende yaşayan medenî bir devlete karşı savaşmaya kalkışmışlardı?

Evet bu savaşın bütün cefasını şehirlerde yaşayanlar ve köylüler çekmişti ve bunun tek sebebi koruyucularının vazifelerini tam yapmamalarıydı. Türkler o kadar kötü savaştılar ki, kendilerini âdeta ölüme attılar. Kendilerine güvenmiş olan halkı düşmanın pençesine terkediverdiler. Evet gördüğümüz gibi Harezmli savaşçılar Moğollar'dan daha iyi ve daha kültürlü değillerdi.

Moğol-Harezmşahlar savaşı konumuzun kronolojik sınırında kalmaktadır. Ancak o dönem Orta Asya'sındaki etno-sosyal durumu aydınlığa kavuşturabilmek için üçüncü bir genel hüküm ilave etmeliyiz.

429 Tolstov S.P., Po sledam..., s 288.
430 A.y.

Her iki yönetici de, sultan ve han, göçebe ve yerleşik tebaaya sahiptiler. Sultanın ordusunun ne kadar kötü savaştığını gördük. Ama bu arada Uygur ve Kaşgarlar'ın şehirleri Moğol yönetimi altında dikkat çekecek ölçüde zenginleştiler. Moğollar Harezmşahlar'la yapılan savaşlar sırasında elbette yağmalama yaptılar ama tarihin affetmediği Selçuklular da aynı şeyi yaptılar. Evet, halkların iyiler ve aptallar olarak taksim edilmesi hiç de ilmî bir şey değildir ama burjuva zihniyeti işte.

XII. Yüzyıl boyunca ve XIII. Yüzyılın başlarında üç büyük süper-etnos yakın temas halindeydiler. Haçlılar deniz ötesine geçerek Akdeniz sahillerinde Antiokhia'dan Gazze'ye kadar uzanan toprakları ele geçirdiler ve İspanya'da da zafere ulaşarak Endülüs'e hâkim oldular. Bizanslılar Müslümanların elinden Anadolu'yu ve Ermenistan'ı yolup aldılar. En güçlü süper-etnoslardan biri olan Müslümanlar ise halkın menfaatlarını hiçe sayarak kendi aralarında vuruşmak suretiyle enerjilerini tükettiler ve İsmailîler ve Harezmşahlar'la birleşmek suretiyle kendilerini ölüme mahkum ettiler. İşte batılı Hristiyan tarihçilerin, aralarında geçen ve âdet haline gelmiş bulunan sürekli savaşlara rağmen Müslümanlardan neden korkmadıkları ve onlardan nefret etmediklerinin sebebi budur. En avantajlı durumda bulunan Ruslar'dı. Çünkü güney-doğu sınırları Müslüman hücumlarına yol vermeyen Poloves bariyeri tarafından korunma altındaydı. Bu yüzdendir ki bizim vakanüvisler kendilerini ilgilendirmeyen tuhaflıklarla ilgilenmediler.

Sanırım böylesine egoist bir muhasebe sistemi ciddi bir tenkide tâbi tutulmadan kabul edilemez. Yani olayların tasvirini yeniden değerlendirerek, hadiselerin sebeplerini tahlil etmek gerekmektedir. Bir başka deyişle orta-çağların metodu bugünkü ilimlerde tatbik edilemez.

Bir başka noktaya parmak basalım: Harezm sultanlığı kimeradır; Moğol ulusu ise etnoslar birliğidir. Binaenaleyh bizim müşahedemiz doğrudur. Kimeralar saldırgan teşekküllerdir fakat istikrarlı değillerdir. Ancak istikrarlı etnoslar gelişip, etnogenez safhalarını baştan geçirebilirler. Bu yüzden XII. Yüzyılın başlarında Sibirya ve Moğolistan gibi passioner sıçramanın vuku bulduğu daha doğuda gözlemeler yapmak kaçınılmazdır.

Etnik Tarihin Yenilenmesi

"Passioner itki" olarak kabul ettiğimiz mutasyonlar zaman zaman yeryüzünün her yerinde meydana gelirler ama tam olarak birbirinin tekrarı durumunda bulunmazlar. Bunun sebebi mutasyonun gerçekleştiği bölgedeki tarihî ve coğrafî şartların farklı farklı oluşudur. Mesela I. Yüzyılda İskandinavya'da, Roma İmparatorluğu'nun doğu kesiminde ve Etiyopya'da böyle bir mutasyon gerçekleşmiş, II. Yüzyılın ortalarında her yerde passioner dürtüler meydana gelmiş ve bunlar tek tip halinde cereyan etmiştir ama olayların detaylarında farklılıklar vardır. Roma'nın askerî yönetim mekanizmasını parçalamak zordu. Danimarkalılar ve Yahudiler bu çarkı parçalayalım derken mağlub olmuşlar; sadece geleceğin Bizanslıları olan Hristiyanlar imparatorluğun koyduğu engeli aşarak Milan ediktini ele geçirebilmişlerdir. Gotlar büyük halk göçlerini başlatmışlar ama Etyopalılar güçlü Aksum hükümdarlığını kurmuşlardır.

Enerji itkisi her yerde objeye aynı şekilde tesir eder. Ancak objeler birbirlerinden farklı olduklarından, ortaya çıkan etnosların kaderleri de birbirine benzemez. Şu var ki coğrafî bölgenin genişliği, iklim, sanat ve kültür gelenekleri kısacası passioner impulsun parçaladığı durumlara rağmen, etnosların bundan sonraki safhalara göre ortaya çıkışları senkronik cihetten küçük farklar arzedecektir. Zalim kaderin bu prosesi zorla bozduğu istisnaî durumlar hariç.

Moğolistan ve Ussuri'de, orman ve çölün sınırlarında ve savaşçı ve zalim Leao İmparatorluğu'nun sınırlarının kesiştiği bölgelerdeki boş alanlarda bir etnogenez prosesi başlamıştı. Ancak herhalükârda bu itkinin inkübasyon safhası pek hoş geçmemişti. X. Yüzyılda itki eksenleriyle medenî dünya arasında sahralar uzanıyordu[431].

XI. Yüzyılda sessizliğe bürünmüş olan çöller tekrar yağmurlar tarafından ziyaret edilince Kerulen, Onon ve Selenge sahillerinde koyun sürüleri ve çobanlar peyda oldu. Ancak bu defa kuraklığa kadar Doğu Moğolistan'da yaşayan kabileler –ki en güçlüleri Tatarlar'dı– Doğu Sibirya taraflarından çıkıp gelmişlerdi. Diğerleri Keraitler, Oyratlar, Merkitler, Tayciutlar ve XI-XII. Yüzyıl coğrafyacılarının görüş alanına giren başka kabilelerdi[432].

431 Gumilëv, *Geteroxronnost*..., s. 81-90.

Bu kabileler Türkçe değil Moğolca konuşuyorlardı ve daha önce bozkırda yaşamış olanlara kendilerini tanıtamamışlardı. Hyung-nu döneminin taş korganlarına onlar "kereksur"-Kırgız mezarları diyorlardı ve kendilerini ilgilendirmeyen şeylere doğru bir isim vermişlerdi. Gerek kendi aralarında ve gerekse Hyung-nular arasında "karanlık bir çağ" yaşanmıştı ve her şeyi sıfırdan başlatmak gerekiyordu.

Yeni göçebeler, Türkler ve Hyung-nular'dan farklı olarak güney kültürünü benimsemişlerdi ama bu Çin kültürü değildi. Keraitler 1009'da dokuz yıl önce Çin'den kovulan Nesturîler'den vaftiz olmayı öğrenmişlerdi. Doğulu komşuları –Moğollar'ın ataları– ise Tibet'in "Bohn" da denilen "kara dinini" benimsemişlerdi[433]. XI. Yüzyılda toprağın cömert lütuflarından faydalanmakta olan bu kabileler ve komşuları ne birleşmeyi, ne de birbirleriyle savaşmayı denediler.

Moğollar'ın vatanları Trans-Baykal'dan Onon'a ve hatta Kerulen'e yani çam ve meşe ormanlarının birbirine karıştığı güney Sibirya orman-steplerine kadar uzanıyordu. Esasen buralar kuzeyden dağ ormanları ile çevrelenen ve güneyde Hentey'e kadar uzanan orman-steplerdi. Bozkırda antilop sürüleri ve iri toy kuşları hayli çoktu. Keseli tilkiler bol bol tavşan ve yer sincabı avlıyorlardı ve onları ne bozkır kartalları, ne de küçük boğa yılanları takip ediyordu. Bütün Moğolistan sadece yazları Sibirya ve Atlas Okyanusu'ndan kopup gelen fırtınaların taşıdığı yağmur bulutlarıyla sulandığı için hava kuru ve berraktı. Tarım yapılamazdı ve bu yüzden de koyun, sığır ve at sürüleri, tıpkı sahipleri gibi oldukça memnundular.

Moğollar'ın ataları da diğer Sibirya halkları gibi alışkın oldukları bir coğrafyada yaşamışlar ve bakla daneleri gibi dizilmiş üst katmanlardaki ekosistemi yakalamışlardı. Tabiatı sevmişler, geliştirip korumuşlardı. Tabiat da onlara hükümranlık bağışlamıştı. Geleneksel bir toplu yaşama alışkanlığına sahiptiler ve eski dönemlerin şartlarında

432 *Istoriya stran zarubejnogo Vostoka v sredniye veka*, . 205 vd.

433 Gumilëv, *Staroburyatskaya jivopis*, s. 19; Banzarov D. *Çernaya vera*, 1981.

idame-i hayat edebilmek için belki de böyle olması gerekiyordu. Onlar da saldırmışlar, öldürmüşler, yağmalamışlar, sürüler çalmışlar, gelinler kaçırıp nesiller üretmişlerdi. Ama oralarda hayat şekli bu idi. Moğollar'ın ataları homeostaz haldeydiler yani hayatını avcılıkla temin eden, hayvanları avlayan avcılardı. Geniş bölgede rakipleriyle karşılaşıyorlardı ve çıkan savaşlar kesinlikle tabii olaylar gibiydi. Sürü çalmak ölümün göze alındığı tehlikeli bir spordu. Kız kaçırmak nesil devamı için bir zaruretti ve iki ailenin rızasıyla gerçekleşen evlilik kadar, araklanan kadın da ayrı bir zevk veriyordu.

Bütün bu saydığımız şeyler hayli kanlı ve acıklı olaylarla dolu olsa da, bozkır hayatının diğer medenileşmiş ülkelerden farklı bir yanı vardı ki, buralarda kesinlikle yalan söylenmez, rakib ve düşmana karşı hileye, kurnazlığa başvurulmazdı. Büyük Bozkır'da bu tür şeyler bilinmeye başlanmışsa bu dışardan gelen tesirlerle olmuştur.

Evet buralarda şehirler ve kaleler yoktu. İnsanlar keçe çadırlarda yaşıyorlardı ama tabiatın sunduğu nimetlerden sadece gerekli olan kadarını alıyorlardı. Yabani hayvanları sadece açlıklarını gidermeye yetecek kadar öldürdüklerinden ortalarda çöp yığınları meydana gelmiyordu.

Passioner itki 45-48° kuzey paralelleri arasından geçiyordu ve çok da uzun bir alanı kapsamıyordu. Buralar vahşi hayvanlarla doluydu. Çok daha önce buralarda yaşayanlar mısır ve buğday yetiştirmişler, domuz beslemişler ve at terbiye etmişlerdi ama taygalarda sürüler için otlak alanları az olduğundan koyun ve sığır yetiştirmemişlerdi[434]. *Çurçenler*'in atalarına Çinliler *Su-shen*, *Wu-chi* ve *Mo-ho* derlerdi fakat bunların hepsi aynı kabileyi gösterir ki, bunlar Mançurlar'dı. Mançurlar T'ang hanedanının saldırganlık döneminde Korelileri destekledikleri için Çinliler ele geçirdikleri bütün savaş esirlerini öldürmüşlerdi. Buna rağmen Çinliler Mo-holar'a boyun büktüremediler ve bu işi X. Yüzyılda ancak Kıtanlar başarabildiler.

Çurçenler ikiyüz yıl yabancı fatihlerin boyunduruğu altında kalmış olmalarına rağmen farkedilecek şekilde kırılma safhasına girmemişler, sadece obskürasyon yahut başka bir tabirle eski passionerlik impulsunun son safhasını yaşamışlardır ki, XII. Yüzyılda aşağı yukarı Moğollar'la aynı anda etnogenez dönüm noktasına gelmişlerdir.

434 Biçurin, *Sobraniye*, II/70.

Eğer bu passioner patlama olmamış olsaydı muhtemelen biz bugün Moğol ve Mançurlar'ı tanımayacaktık. Çünkü Çin medeniyetinin kolları Kıtan Leao İmparatorluğu vasıtasıyla bu halkların hepsinin damarlarını sorup almıştı. Gençler yakalanarak ağır işlerde çalıştırılmak üzere satılmış, kızlar cariye olarak haremlere doldurulmuş, erkekler ve yaşlı kadınlar ise öldürülmüştü.

Fakat passioner enerji atağa kalkınca Çurçen kumandanı *Agura* 1116-1125 yılları arasında önce Kıtanları ortadan kaldırmış, sonra güney-Çinlilere öyle bir darbe indirmiştir ki, 1141'de Sung imparatoru bütün kuzey Çin'i Çurçenlere bırakarak utanç verici bir barış anlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştı.

Mançurya şehirlerinde Çurçenler arasında Çinli unsurların çok olması onların Çin kültürünü benimsedikleri mânâsına gelmez. Aksine bu sadece savaş ganimetinin bolluğunu gösterir. Çurçen hükümdarları Çin kroniklerinde Chin hanedanı –tam mânâsı Altan– (altın) olarak geçerse de, Çinliler XII. Yüzyılda bu hanedanı yabancı olarak kabul etmişler, bu yüzden de barbarlara karşı canla başla savaşmamışlardır.

Çin kültürünün Güney Kıtanlılarını tesir altına aldığını söylemek mümkündür ama Çurçenler'i de tesir altına alıp almadığı konusunda bir soru dahi tevcih edilemez. Çünkü Çurçen kültürü arkeolojik Primorye kültürünün devamı idi ve tamamen Çin'in dışında gelişmişti[435]. Ancak bu onların bozkırlı Moğol kültürüyle aynı kökten geldikleri anlamını ifade etmez. Çurçenler nasıl Çinliler'den uzakta idiyseler, Moğollar da Çurçenler'den uzaktılar.

Kuzey Çin'i fetheden Çurçen-Kin hanedanı bozkıra da planlı saldırılar düzenleyerek erkek ve yaşlıları öldürüp, kadın ve çocukları Kuzey Çin pazarlarında köle olarak sattılar. 1141'den itibaren "her üç yılda bir Tatarlar'ı yoketmek için kuzeye ordular gönderildi. Çinliler bu

435 Okladnikov A.P. *Dalekoye proşloye Primorya*; Vorovyev M.V. *Hozaystvo i bıt çjurçjency do obrazovaniya dinastii Tszin*//Dokladı po etnografii, fas. 14.

tarihten yirmi yıl öncesine kadar Shan-tung ve Hopei'de kimsenin evinde pazardan satın alınmış çocuk köleler olduğunu hatırlamazlar. Küçük yaşta pazara çıkarılarak satılan kölelerin hepsi savaşçılar tarafından esir edilerek getirilmiştir."[436]

Fakat XII. Yüzyılın otuzlu yıllarında her şey birden değişti ve Moğollar arasından bahadırlar, kabiliyetli kumandanlar ve *Habul-han* gibi yöneticiler sivrilip çıktılar. Başlangıçta sayıları az olan aktif kişiler, daha sonraları hızla çoğaldılar ve yüzyılın sonunda Moğolistan patlamaya hazır bir kazan gibi kaynamaya başladı.

Passionerlik optimum seviyeye gelince Moğol kadınları Çurçen devlet erkânının ve zengin Çinliler'in haremlerini doldurmaya, Moğol çocukları sırtlarında pirinç çuvallarıyla Shan-tung ve Hopei pazarlarını adımlamaya son verdiler. Çünkü ortaya çıkan pozitif bir güç Moğol halkını yokolmaktan kurtarmıştı.

Böylece Büyük Bozkır'da yeni bir passioner patlama ve yeni bir tarihî zigzak başlamıştı.

436 Munkuyev N.S. Men-da bey-lu, s. 70.

Miladdan Önceki Üç Asırlık Senkronik Tablo

M.Ö.	Roma	Helen Dünyası	Turan	Hunlar ve Han İmp.	Bozkırdaki Tabiî şartlar
1	2	3	4	5	6
230-221	Galler'in fethi	Büyük Suriye	Parthlar Greklere karşı	Hunlar'ın zayıflamaları. Tunghu'nun fethi. ve Ch'in zaferi.	Bozkırda rutubetin artması.
220-210	Hanibal İtalya'da	Baktria Greklerinin Suriye'den ayrılışı.	Soğdlar'ın Doğu Asya'da hakimiyeti.	Ordos'un fethi ve Büyük Bozkır'ın Çinliler'in hakimiyetine geçmesi.	Passioner itmenin iklimsel optimumu.
209-200	Roma'nın Cartagene zaferi	Antioche Parthlar'ı Media'dan sürerek Baktria'yı kuşattı.	Hunlar'ın mağlubiyeti. Wu-sun ve Soğdlar'ın Hunlarla savaşması.	Me-te Hun devletini kurdu ve komşularını itaat altına aldı. Han İmp.nun ilanı.	Hazar su seviyesinin düşmesi (-32 m.)
199-190	Suriye ve Makedonya'nın Roma tarafından inhizamı	Baktria Grekleri'nin Suriyelilerle barış anlaşması.		Hun-Han imp. arasında barış ve dostluk anlaşması.	Balhaş ve Aral su seviyesinin yükselmesi.
189-180	Antioche III'un Romalılarca inhizamı	Baktrialı Dimitrios'un Hint vadilerini zaptı.	Sarmatlar'ın İskitlere saldırısı. İmha savaşı.	Wu-sun ve Batı Bölgesi'nin Hunlar tarafından fethi.	Balhaş ve Aral su seviyesinin yükselmesi.
179-170		Greko-Indiya'nın Greko Baktria'dan ayrılışı.		Hunlar'ın Han'a hücumu. Barış ve dostluk anlaşmaları.	
169-160	Makedonya'nın Roma'ya itaati	Parthlar 'ın Merv'i Greklerden istirdat etmesi.	Hunlar'ın Soğdları inhizamı.	Hun-Han savaşı.	

M.Ö.	Roma	Helen Dünyası	Turan	Hunlar ve Han	Bozkırdaki Tabiî şartlar
1	2	3	4	5	6
159-150		Parthlar Midya'yı ele geçirdiler.	Soğdlular'ın Greko-Baktria'dan kurtuluşu.	Serbest ticaret anlaşması. Barış (152)	
149-140	Cartagene-nin yıkılışı ve Grekya'nın fethi.	Parthlar'ın Selevkiya'yı fethedişi.	Parth-Saka savaşı.		
139-130	Pontius Roma'ya karşı çıktı.	Yuda (Judea) nın hürriyete kavuşması.	Sakalar'ın Parth ülkesini istilası.	Han-Hun arasında şiddetli çarpışmalar. Karşılıklı hücumlar.	
129-120	Caius Grakhae'nin öldürülmesi	Antioche III Parthlar tarafından hezimete uğratıldı.	Greko-Baktria Soğdlularca fethedildi.		
119-110	Jugurtha'yla savaş. Kimmer ve Tevton istilası.		Parthlar'ın Sakaları inhizamı	Han'ın zaferi. Yin-şan ve Lubnor'a kadar kervan yolunun zaptı.	
109-100		Kral Mithridates'in Hersones, Kolhida ve Bosporus'u zaptı.		Hunlar'ın karşı saldırısı. Çin'in yabancı ordulara karşı Fergana'ya yürüyüşü.	
89-80	Marius ve Sulla arasında iç savaş		Parthia-Roma barışı.	Hunlar'ın parçalanışı ve iç savaş.	Bozkırlarda kuraklığın başlaması.
79-70	Lukullus'un Pontius üzerine yürüyüşü			Wu-sun, Ting-ling ve Wu-huanlar'ın Hunlara karşı isyanı.	Hazar sularının karaya yayılması.

M.Ö.	Roma	Helen Dünyası	Turan	Hunlar ve Han	Bozkırdaki Tabiî şartlar
1	2	3	4	5	6
69-60	Pontius, Suriye ve Filistin'in Pompeus tarafından fethi.	Mithridates'in intiharı.		İsyancılar ve Çinle savaş.	
59-50	Triumphirat. Karrhae savaşı, Krassus'un öldürülüşü.		Parthia'da içsavaş. Parthlar'ın Suriye'yi istilası.	Hunlar'ın bölünüşü. Hu-han-yeh Çin'in hakimiyetine geçti. Çi-çi'nin direnişi.	
49-40	Pompeus'ün öldürülmesi. Sezar'ın öldürülmesi.		Suriye ve Ermenistan için Roma ile savaş.	Çiçi Wu-sun,Wu-chie, H'yen-hun ve Ting-lingleri mağlup etti fakat Han baskısından K'ang-chü'ye sığındı.	
39-30	Roma Mısır'ı fethetti.		Parthlar Suriye'de münhezim oldular. Sakalar'ın müdahalesi ve Parthlar'da iç savaş.	Roma lejyonunun Talas'ta Han ordusunca mağlup edilişi. (36.y.)	
29-20			Roma Ermenistan'dan çekildi.	Hunlar Han imparatorluğunun hakimiyetinden kurtul dular.	
19-10			Roma-Parth barışı.	Wu-sun'da kargaşa. Han ordusu batıya sarktı.	
9-0	İsa'nın doğuşu.			İktidar şansölye Wang Mang'ın eline geçti.	Passioner itkinin İskandinavyadan Etyopya'ya doğru uzanışı.

Miladî Senkronik Tablo

Tarih	Batı	Bizans	Doğu Akdeniz	Büyük Bozkır	Tabiî Şartlar
1	2	3	4	5	6
Milad Arefesi	Augustus, "Babaların babası"	Filistin Roma korumasında. Hristos'un doğuşu (M.Ö. 5. yıl) Irodius'un ölümü.	Roma ve Parth barışı. Frathres IV'ün öldürülüşü. Parth tahtına Fraatak geçti.	Hunlar Çin hakimiyetinden çıktılar. Wusunlar'da kargaşa. Kangchü'nün yükselişi. Sarmatlar Don boylarında. İskitler Kırım'da.	Bozkırda rutubet oranı yüseldi. Hazar'ın su seviyesi düştü.
1-10	Yuda'nın ilhakı. Illirya ve Germanya'da isyan. Var'ın ölümü.			Bospor bağımsızlığa kavuştu.	Skandinavya, Karpatlar, Galya ve Aksum ekseni boyunca passioner itkinin inkübasyon dönemi.
11-20	Ovidius ve Titus Livius'un ölümü.		Artaban III Parthia'da.		
21-30	Syene'nin Germanya'dan çıkışı. (17. Y.) Ponte Pilate Yuda (Judea) genel valisi oldu. Ermenistan'ın kuşatılması.	Ioannes Khrisostomos.	Kapadokya Roma tarafından ilhak edildi. Kuşan krallığının kuruluşu. Kuşanlar'ın Saka ve Parthlarla savaşması. Parthia'da isyan ve iç savaş.	Hunlar'ın Çin'e karşı üstünlük sağlamaları.	Siklonlar'ın ormanlık bölgelere yönelişi.

Tarih	Batı	Bizans	Doğu Akdeniz	Büyük Bozkır	Tabiî Şartlar
1	2	3	4	5	6
31-40	Syene'nin katli. Parthia'nın istilası. Kral Caligula (37-41 Y.) Mauritanya. Trakya'nın fethi. Britanya'nın istilası.	Gospodni dehşeti. Pilate'in istifası. Stefanos'un öldürülmesi. Pavlos'un nutku.	İskenderiye'de Greko-Yuda katliamı.		Bozkır bölgesinde kuraklık.
41-50	Kaligula'nın öldürülüşü. Kral Claudius. Yahudilerin Roma'dan çıkarılışı.	Havari Pavlos Antakya'da. Havariler konseyi.	Parthlar Romalıları Ermenistan'dan temizlediler.	Alanlar'ın Doğu Avrupa'ya ilerleyişi.	
51-60	Neron prinsipatlığı.	Havari Pavlos'un tutuklanıp Roma'ya götürülüşü. Gospodni'nin kardeşi Yakub'un Kudüs'te öldürülüşü.	Hirkanya'da Parthlar'a karşı isyan (57. y.) Parth-Roma savaşı.		
61-70	Roma yangını. Neron vahşeti. Oton, Vitellius, Vespasian dönemi.	Roma'da hristiyanlara ilk dini takip.	Yuda savaşının başlangıcı. Kudüs'ün fethi.		
71-80	Titus prinsipatlığı Domitianus prinsipatlığı.		Kanişka Hindistan fethini sürdürüyor. Artaban IV Parth tahtını ele geçirdi.	Alanlar'ın Midya'yı istilası. Çin, Siyenpi, Ting-ling, Güney Hunlarının Kuzey Hunları'na karşı birleşmeleri.	Vezüv dağının patlaması. (79. y.)

Tarih	Batı	Bizans	Doğu Akdeniz	Büyük Bozkır	Tabiî Şartlar
1	2	3	4	5	6
81-90	Birinci Dacia savaşı. Roma'nın hezimeti.		Çin Yüeçileri (Kuşanlar) Kaşgar'da mağlup etti.		Halha'da çekirge istilası-mutasyon. (87. y.)
91-100	Domitianusun vahşeti. Onun ve Nerva'nın öldürülüşü. Traianus (98-117. y.)	Apokolipsus Johannas, Flavius'un işkence dönemi.		Sueb ve Sarmatlar'ın Roma'ya karşı savaşı. Kuzey Hunları'nın nihai hezimeti.	
111-120	Traianus'un ölümü. Hadrianus fetihleri durdurdu.	Hristiyanlar aleyhine Jurnalciliğe son verildi.	Kiren ve Mısır'da Yahudi isyanı. Romalılar'ın Suriye'ye çıkışı.	Kuzey Hunları'nın Han ve Siyenpilere karşı savaşı. Roksalanlar'ın Roma ile savaşa girişi.	Kuraklığın bozkırda yayılması, ormanlık bölgenin rutubetlenişi.
121-130	Sanatın revaçlanışı. Antoninus'un heykelinin dikilişi. Venera tapınağı, Roma krallarının mazoleleri.	Hristiyan katlinin yasaklanışı. (125. y.)	Parthia'da Helenizm aleyhtarı fikirlerin yayılışı. Zerdüştizmin doğuşu.	Alan kabile ittifakının şekillenişi.	Hazar su seviyesinin -34 m. kadar düşmesi.
131-140	Bar Kohba isyanı. Yahudilerin Filistin ve Kıbrıs'ta katledilmeleri. Antoninus Pius	İskenderiyeli Karpokrat Valentin Roma'da.	Alanlar'ın Parthia'yı istilası. (134. y.)	Hazarlar'ın ataları Aşağı Terek ve Sülek'e geldiler.	Volga suları azaldı ve delta bozuldu.

Tarih	Batı	Bizans	Doğu Akdeniz	Büyük Bozkır	Tabiî Şartlar
1	2	3	4	5	
141-150	Edebiyat ve Felsefenin tekamülü. Lukian. (d. 130. y.) Galenius.	Markian'ın kiliseden kopuşu. (144. y.) Filozof Justinius'un "Analojiya"sı.		Siyenpi.,Çin, Ting-ling ve Wusunlar'ın Hunlar'a saldırıları.	Skandinavya, Karpatlar ve Filistin boyunca uzanan passioner itmenin ortaya çıkışı.
151-160	Apoleus. (d. 160.y.) Doğu kültlerinin yerleşmesi-senkretizm.	Mübeşşir Montan Mysia'da.		Hunlar'ın bir kolunun Yayık ve Volga sahillerine doğru göçü. Gotlar'ın Skandza'dan Vistüla'ya göçü.	
161-170	Marcus Aurelius (161 y.) Markoman savaşları (169-180)	Kilise'den kopan Valentin Kıbrıs'a geldi. Hristiyanlara dini takib. Justiniusun katledilişi. Montanizmin yargılanması.	Parth-Roma savaşı. (162-165)	İlk Slavyanlar'ın Baltık'tan Karpatlara kadar yayılmaları. (Plinius, Tacitus ve Ptolemius'un verdikleri bilgiler.	
171-180	Kommodus (180. y.)	Lion'da Hristiyanlara takib. (177 y.)		Gotlar Orta-Dinyeper'e ulaştılar. Dak, Quad, Yazigi ve Vandallar'ın barışmaları.	Bozkırlarda Büyük kuraklığın başlaması.
181-190	İhbarlar, katliamlar ve infazlar.	Ahd-ı Cedid'in yazılışı.		Siyenpi devletinik ordalara bölünüşü.	
191-200	Komodus'un öldürülüşü. Pertinaks'ın katli. Didius Julianus'un öldürülmesi. Severus'un zaferi. (193)	Clement İskenderiye'de Hristiyan etikini kabul etti. Parthların inkırazı. Hristiyanlığa geçişin yasaklanışı.	Parth-Roma savaşları (194-199) Hazar ve Barsil orduları Kür nehrine ulaştılarsa da Alanlarca inhizama uğratıldılar.		

Tarih	Batı	Bizans	Doğu Akdeniz	Büyük Bozkır	Tabii Şartlar
1	2	3	4	5	6
201-210	Senatörlerin katli. Askeri diktatörlük taraftarlarının yeniden örgütlenmesi			Bu karanlık dönemde Podneprovda iki etnos kendini gösterdi: Antlar ve Eski Ruslar'ın (Polonyalılar'ın) ataları Rosomonlar.	Gobi çölü genişliyor. Bozkır halkları Sibirya'ya-Ting-lingler, Çin'e-Hunlar ve Siyenpiler veya dağ eteklerine-Wu-sunlar, Mukriler ve Yuebanlar gittiler.
211-220	Caracalla (210. y.) Kardeş katli, Romalılarla taşralıların eşit haklara sahip oluşları. (Macrinus (218.y.)	Origen (203. den sonra) İskenderiye'de hristiyan felsefesi okuyor.			
221-230	Elagabalus'un 221'de öldürülüşü. A. Severus ve Mammius'un 235'de katli.		Parthlar'ın 226'da Pers Arşakidleri yıkması. Sasânîler İran'da.		Hunlar'ın torunları Gunlar güçlenirken Don ve Kuban arasındaki Alanlar zayıflıyorlar.
231-240	Makximin Fracus 238'de öldürüldü.		Maniler'in İran'da dinî propagandası (241)		Kuraklığın bozkırda yayılışı. Balhaş tamamen buharlaştı. Aral ise oksit bataklığına dönüştü.

Tarih	Batı	Bizans	Doğu Akdeniz	Büyük Bozkır	Tabii Şartlar
1	2	3	4	5	6
241-250	İmparator Balbinus ve Gordian askerlerce öldürüldü. Philip Arap Decius'u 249'da mağlub etti.	Plotinus'un Roma'da propagandaya başlaması. (244) Hristiyanlara dini takip-katliam.			Kutup bölgelerinde ve İran'da yağmurların düşmeye başlaması.
251-260	Decius Gotlarla yapılan savaşta öldü. (251) Valerian Perslere teslim edildi. (260)	Origen'in katli. (254) Kiprianus'a işkence.		Gotlar Karadeniz civarında. Gunlar Yayık-Volga, Alanlar Don-Kuban arasında.	
261-270	Gallienus-imparatorluğun çöküşü; 268'de ölümü. Claudius'un 270'de ölümü.	Hristiyanlığa müsamaha fermanı. Plotinus'un ölümü.	Palmira'nın yükselişi.	Got filosu Karadeniz ve Ege sahillerini yerle bir etti.	Hazar sularının sebepsiz şekilde –32 m.ye kadar yükselmesi.
271-280	Aurelian: İmparatorluğun birleşmesi. Mitraizmin kanunen serbest bırakılması. İmparatorun 275'de öldürülmesi.	Rahiblik hayatının başlaması-Antonius, Pavlos'un mahkum edilişi.	Palmira'nın yokoluşu. (273) Mani'nin öldürülmesi. (276)	Yedisu'da Hun kabilelerinin ittifak teşkili-Yueban.	

Tarih	Batı	Bizans	Doğu Akdeniz	Büyük Bozkır	Tabiî Şartlar
1	2	3	4	5	6
281-290	Anarşi Diocletianus. (285)		Roma-İran barışı (283)	Gun-Alan savaşları. Sarmat-Roma savaşı.	
291-300	İmparatorluğun taksimi. Dominat ve bürokrasinin ortaya çıkışı.	Manilere karşı dinî takip. (297)	İran-Roma savaşı. (296-298)		
301-310	Diocletianus'ın tahttan feragatı. (305) Maksimian'ın ölümü.	Hristiyanlığa dinî takip. (303)	Hürmizd (302-309) Şapur II (309-379)	İsyan eden Hunlar Kuzey Çin'i ele geçirdiler.	
311-320	Costantine'in Maksentius'a karşı zaferi. (312)	Dinî takibin kaldırılması. Dinî inancın serbest bırakılışı (313) Roma'da müfterilerin yargılanışı. Licinius'un hristiyanlara dinî takibi.			Bozkırda yağışların başlaması ve Hazar sularının yavaş yavaş eksi 33 m.ye kadar çekilmesi.
321-330	Costantine'in Licinius'u mağlub edişi.	Arius propagandası. İzmit konsülü. Kostantinopolis'in kuruluşu.			
331-340	Costantine'in ölümü. İmp.un üçe taksimi (337)	Ariusçuluğun rehabilitasyonu.	Roma ile savaş. (338)	Kuşan hükümdarlığının çöküşü. Muwunğ ve Tabgaçların güçlenmeleri.	Bozkıra Tabgaç, Teleut ve Kuzey Çin'den kaçan Jujanlar'ın yerleşmeleri.

Tarih	Batı	Bizans	Doğu Akdeniz	Büyük Bozkır	Tabiî Şartlar
1	2	3	4	5	6
341-350	Kanlı kardeş savaşları.	İznik inananlarına dinî takib.	İran'da Hristiyanlara dinî takib.	Ulfil'in Gotlar'ı ziyareti.	
351-360	Costantius II imparatorluğu birleştirdi. İmparatorlukların tekrar ayrılışı.	Rimini konsülü. Ariusçular'ın zaferi.	Persler'in Hionitler'le önce savaşıp, sonra ittifak akdetmeleri.	Çin'deki Hunlar'ın katli. Mujunğlar'ın güçlenişi. Ju-jan ordasının kuruluşu.	
361-370	Julian (360-363). Jovian, Valentinian I Batıda. (364-375)	Valens (364-378)		Tuna'dan Don'a ve Karadeniz'den Baltık'a kadar Germanarich devleti. Gunlar'ın aşağı Don'da Alanları mağlub edişi.	Volga deltalarının oluşumu ve Hazarlar'ın oraları iskânı.
371-380	Cermen kabilelerine karşı Gun ittifakı.	Vesgotlar Trakya'da. Theodosius.	Ardaşir II (379-383)	Gotlar'n ülkesinin Gunlar tarafından istilası. Germanarich'in intiharı. Gunlar'ın Pannonya'yı istilası.	
381-390	Senatodan kovulanların dini zaferi. Kâfirliğin sonu.	Konstantinopol konsülü (381) Ariusçuluğun yargılanması.	Şapur III. Roma ile barış. Behram IV. (388)	Gunlar Grekya'da. Theodosius Gunları saflarında çarpışmaya davet etti.	

Tarih	Batı	Bizans	Doğu Akdeniz	Büyük Bozkır	Tabii Şartlar
1	2	3	4	5	
391-400	Arbagast isyanı. İmparatorluun taksimi. Honorius. (394)	Serapis tapınak ve kütüphanesinin yıkılışı. Arcadius. (395)	Gunlar'ın Suriye ve Mezopotamya'ya hücumu. Yezdigerd I. (399)	Gotlar'ın Antları, Hunlar'ın Gotlar'ın Antları, Hunlar'ın Gotları mağlub edişi.	
401-410	Gotlar'ın hezimeti. Stilicho'nun öldürülüşü. (408)	Yohanna Zlatoust'un çarmıha gerilişi. Yohanna taraftarlarının isyanı.			
411-420	Donatist-ler'in kiliseden afaroz edilmesi. Auguste'ün Pelagius'la tartışması. Gotlar'ın Toulouse'da hükümranlığı. (419)	Got hassa birliğinin iktidarı ele geçirmesi.	Kidariler İran sınırında. İran'da hristiyan kilisesinin kuruluşu. (412) Hormüz tapınağının yıkılışı.	Slavyanlar'ın Sklavin, Ant ve Venedalar olarak ması. Bunların Doğu Avrupa'ya göç edişleri.	
421-430	Gunlar'ın Pannonya'da hükümranlığı. Vandallar'ın Afrika'da istila hareketleri.	Tanrı üzerine tartışmaların başlaması.	İran'da hristiyanlığın yasaklanması.		
431-440	Rugila'nın ölümü. Devleti Atilla ve Bleda'nın birlikte idaresi.	Efes'te üçüncü konsül. Gunlar'la barış. Konstantinopol surlarının tahkimi.	Yezdigerd II (438)	Kuzey Çin'in Tabgaçlarla birleşmesi ve onların Çinlileşmeleri. Açina ordasının Altaylara gelişi. (439)	

Tarih	Batı	Bizans	Doğu Akdeniz	Büyük Bozkır	Tabii Şartlar
1	2	3	4	5	6
441-450	Atilla (445-453). Anglosaksonlar'ın Britanya'yı istilası.	Gun istilası. Efesli rafiziler konsülü. (449)		Atilla'nın Akasirleri itaat altına alışı.	
451-460	Gunlar'ın mağlubiyeti. Roma'nın Vandallarca zaptı (455). Liyon'da Burgund hükümdarlığı.	Kadıköy'deki dördüncü konsül. Kiliselerin ayrılması. Nesturilerin İran'a sürülüşü. Monofistler'in Suriye ve Mısır'da hakimiyeti. Gunlar'ın Bizanslılarca bozguna uğratılması.	Gunlar'ın Azerbaycan'ı istilası. Kuşan hükümdarlığının mağlubiyeti. Piruz (439-484)	Doğu Hunlar'ın sonu.	
461-470	Batı imparatorluğunun son günleri. İrlanda ve İskoçya'nın kutsanışı.		Saragurlar'ın Transkafkasya'yı istilası.	Eftalitler Abarları-Abarlar Sabirleri, Sabirler Saragurları söküp çıkarttı. Onlar da Akasirleri itaat altına aldı.	Arabistan Sind-Tibet-Kuzey Batı Çin hattı boyunca uzanan passioner dürtü.
471-480	Batı imparatorluunun ilgası.	Gotlar'ın Kostantinopol'da kılıçtan geçirilişi. Vasilisk'in iktidarı gaspedişi.		Persler Kidarîleri Hindistan'a sürdüler. Eftalitler Orta Asya ve Batı Hindistan'ı ele geçirdiler.	
481-490	Franklar'ın Patritsius Siagrius hükümdarlığını zaptı.	Samaritenler'in isyanı. (484-486)	Piruz'un Eftalitlere yenilişi ve ölümü. Balaş (484-488) monofistlere serbesti tanıdı.	Got-Bolgar savaşı ve Gotlar'ın İtalya'ya itilişi.	

Tarih	Batı	Bizans	Doğu Akdeniz	Büyük Bozkır	Tabiî Şartlar
1	2	3	4	5	6
491-500	Gotlar'ın İtalya'yı zaptı. Franklar'ın vaftiz olmaları.	Slavyanlar'ın Balkan Yarımadasını işgali.	Kavad (488-529), Kavad'ın desteğini alan Mazdekiler'in faaliyete geçişi. (496'ya kadar) Şah'ın Eftalitlere kaçışı. (498)	Teleütler'in Yukarı İrtiş'e yerleşmeleri. Bolgarlar'ın Illirya ve Trakya'yı işgali.	
501-510	Franklar'ın Akvitanya'yı fethi.		İran-Bizans savaşı (502-506) Sabırlar'ın Kapadokya'yı işgali.	Teleüt-(Töles) Ju-jan savaşı.	
511-520		Justin'in tahta çıkışı (518)	Sabırlar'ın İran ve Anadolu'ya hücumu.	Teleüt devletinin Ju-jan ve Eftalitler arasında taksimi.	Bozkırın yağış almaya başlaması. Gobi'nin kuruması. Bozkır göçebelerinin çoğalışı.
521-530		Justinyen (527-565) Bolgarlar'ın Frakya ve Grakya'yı işgali.	Samaritenler'in Filistin'de isyanı. Mazdekîler'in tenkili. (529)	Teleüt isyanı ve Ju-janlar'ın mağlubiyeti.	
531-540	Burgundiya'nın Franklar, Vandal ülkesinin Greklerce zaptı.	"Nikea" isyanı. Ayasofya kilisesinin yapımı. Roma medenî hukukunun yayınlanması.	Persler'in Antiokhia'yı zaptı. (540)	Teleütler'in Ju-janlarca mağlub edilişi.	
541-550	Grek-Ostrogot savaşı.	Kuturgur ve Slavyanlar'n Frakya, Illirya ve Grekya'yı işgali.	Persler Lazika'yı işgal ettiler. Mezopotamya ve Anadolu'yu yakıp yıktılar.	Türkler Çin'e elçi gönderdi. Teleütler'in Türklere itaati.	

Tarih	Batı	Bizans	Doğu Akdeniz	Büyük Bozkır	Tabiî Şartlar
1	2	3	4	5	6
551-560	Grekler'in İspanya'yı işgali. İtalya'nın Greklerce fethi. (555)	Lazika yüzünden İranla savaş. Konstantinopol'da 5. konsül. Kuturgur saldırısı püskürtüldü. (559)	Sabır ve Hazarlar'ın Azerbaycan'ı işgali.	Türk Hakanlığı'nın kuruluşu. Ju-janlar'ın itaat altına alınışı. Ogor ve psedo-Avarlar'ın Batıya kaçışı. Avar-Ant savaşı.	
561-570	Gepidler'in Avarlar ve Langobardlarca inhizamı. Langobardlar'ın İtalya'yı işgali. (568)	İranla ebedî barış.	Eftalit devletinin Türkler ve Persler arasında taksimi.	Türkler'in Bolgar Hazar ve Gurlarla ittifakı. Avarlar'ın Pannonya'yı zaptı ve Bizansla savaşı.	
571-580	Franklar'da iç savaş: Fredegond ve Brungilda.	İranla savaş.	Persler'in Yemen işgali. Ermenistan yüzünden Bizans-İran Savaşı Hormizd (579-590)	Türkler'in Bospor'u fethi. Hakanlık'ta iç çekişme. Hakanlığın ülüşlere taksimi.	Derbent surlarının inşaası. Hazar seviyesinin -34-35 m. düşmesi.
581-590	İtalya'nın bir kısmının fethi.	Sirmiya'nın düşüşü. Avarlarla savaş. Bosfor'un istirdatı.	Behram Çubin isyanı. Hüsrev II (590-628)	Türkler'in Herat önlerinde hezimeti. (589)	
591-600	Anglosaksonlar'ın katolikliğe geçişi. (597)	İranla barış. Slavyanlara karşı askerî yürüyüş.	Bestam'ın isyanı (595). Gurgan ve Taberistan isyanları.	Hakanlık-Çin savaşı. İsyan eden Ogorlar'ın Türkler tarafından inhizamı.	
601-610	Avarlar'ın Ant kabilelerini inhizamı (609). Franklar'da iç savaşa devam.	Foka isyanı. (602) Heraklius darbesi (610)	Bizans-İran savaşı (604) Persler'in Mezopotamya, Suriye ve Mısır'ı zaptı.	Hakanlığın doğu ve batı olarak ikiye taksimi. Çin hegemonyası.	

Tarih	Batı	Bizans	Doğu Akdeniz	Büyük Bozkır	Tabiî Şartlar
1	2	3	4	5	6
611-620	Brungilda'nın idamı. Tuneyad krallığı. Morovingue krallığının yıkılışı.	Slavyanlar'ın Dalmaçya ve Makedonya'ya yerleşmeleri.	Pers ve Avarlar'ın Kostantinopol'a hücumları.	Sui hanedanının çöküşü. Tang hanedanının kuruluşu.	
621-630	Slavyan krallığı "Samo"	Persler'in Nineviya'da mağlubiyeti. İran'ın ön şartsız teslimiyeti. (628)	Peygamber Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicreti (622) Arabistan'da savaş	Türkler'in Azerbaycan'ı fethi ve iç çekişmeler yüzünden elden çıkışı. Doğu Hakanlığı'nın Tang imp.ca itaat altına alınışı. (630)	
631-640		Suriye ve Mısır'ın Araplarca fethi. Tek Tanrı inancının yayılması (638)	Muhammed'in ölümü. Arabistan'ın halife Ömer tarafından kesin fethi. (634-644)	Bolgar isyanı ve Kuban'da Bolgar hükümdarlığının kuruluşu (632)	
641-650		Araplar'ın Kuzey Afrika'yı işgali. Kıbrıs'ın fethi.	Doğu İran'ın halife Osman tarafından fethi. Osman'ın öldürülmesi. Ali'nin halife oluşu.	Batı Türk Hakanlığı'nda iç kavga. Hazar ittifakının çöküşü. Hazar'ın kaçakları kabul etmesi.	
651-660	"Samo" krallığının çöküşü. Anglosaksonlar'ın vaftiz olmaları.	Kırım'ın Hazarlarca fethi. Bizans-Halifelik barışı.	Ermenistan ve Gürcistan'ın Araplarca fethi. Hazarlar'ın Belencer'de mağlubiyeti (654)	Hazar Hakanlığı'nın kuruluşu (651) Batı Türk Hakanlığı'nın Tang imp.nun hakimiyetine geçişi. (658-659)	

Tarih	Batı	Bizans	Doğu Akdeniz	Büyük Bozkır	Tabiî Şartlar
1	2	3	4	5	6
661-670	Yorkshire konsülü. İngiltere'de katolikliğin kabulü. Vallice'de ortodoksluğun muhafazası.	Araplarla yeniden savaş. Askerî yönetimde reform.	Ali'nin şehid edilmesi. (661) Ümeyye saltanatı. Azerbaycan'da Hazar-Arap savaşı.	Bolgarlar'ın Hazarlarca inhizamı. Bolgarlar'ın Kama'ya göçü. Tuna ve Pannonya'da ilerlemeleri.	
671-680		İstanbul'un Araplarca muhasarası. Bolgarlar Balkanlar'da (679) 6. Konsül. Münüfizmin yargılanması. Transkafkasya'nın işgali.	Araplar'ın Buhara, Semerkand ve Harezm'e saldırması. Hüseyin'in şehid edilmesi.	T'ang imp.nun Asya hakimiyeti. Doğu Türkleri'nin isyanı.	
681-690	Frank krallarının birleşmesi.		Arabistan ve İran'da Ümeyye oğullarına karşı isyan.	Hazarlar'ın Transkafkasya'yı istilası.	
691-700		Araplar'ın Afrika ve Transkafkasya'yı fethi.	İsyanların bastırılışı. (697)	Araplar'ın Derbent'i işgali. Türgiş hakanlığının kuruluşu.	
701-710		Hersones yüzünden Hazarlarla savaş (710) Justin II, ikinci defa kılıç altına yatırıldı. (711)	Orta Asya'nın Araplarca fethi. Türgiş, Tibet ve Çinlilerle çarpışmalar.		
711-720	İspanya'nın Arablarca fethi. Avusturya krallığının kuruluşu. (718)	Bolgar istilası. (712) Arap-lar'ın İstanbul önlerinde mağlubiyeti. (718)	Tang. Hazar Hakanlığı'nın istilası.	Peçenek-Türgiş savaşı. (711) Türgişler'in Türkler tarafından inhizamı. Hazarlar'ın Azerbaycan'ı istilası.	

Tarih	Batı	Bizans	Doğu Akdeniz	Büyük Bozkır	Tabiî Şartlar
1	2	3	4	5	6
721-730		Yahudilerin takip altına alınışı. İkonalara tapınmanın yasaklanması. (726)	Soğdlar'ın Araplara karşı isyanı.	Hazarlar'ın Alan ve Araplarla savaşı. Araplar'ın Alan topraklarında ve Hazar'da bozguna uğraması.	
731-740	Roma'da ikona kırılmasının yasaklanması. Puatye savaşı.	Akron önlerinde Araplar'ın inhizamı. (739)	Soğd direnişinin kırılışı.	Bulan knâzlığının Yahudiliği kabulü. Hazarlar'ın Araplarca inhizamı. (737)	
741-750		Kıbrıs'ın savaş yoluyla istirdatı. (746)	Ebu Müslim isyanı ve Ümeyye Oğulları'nın çöküşü.	Türgiş hakanlığının yıkılışı. Türk hakanlığının yıkılışı ve Uygur hakanlığının kuruluşu.	
751-760	Pipin'in taç giymesi (751)	İstanbul konsülü; ikona tapınmasını yasakladı. (754)	Sumbâd isyanı. İspanya'nın çöküşü.	Talas savaşı (751) T'ang hakimiyetinin Orta Asya'da intihası.	
761-770	Karlos Magnus (768). Araplarla savaş.	Anhial'da Bolgarlar'ın inhizamı.	Batı Cezayir'in ayrılışı. Rüstemîler (Haricîler).	Hazarlar'ın Gürcistan'da inhizamı. Uygurlar'ın maniheizmi kabulü.	Norveç-Paris ve Avusturya boyunca geçen passioner itki ekseni.
771-780	Saksonlarla savaş. Langobard krallığı. İspanya seferi.	İkona tapanlara karşı dinî takip.	Orta Asya'da Mukanna isyanı. (776)	Alan ülkesinin Hazarla birleşmesi. (773)	

Tarih	Batı	Bizans	Doğu Akdeniz	Büyük Bozkır	Tabiî Şartlar
1	2	3	4	5	6
781-790	Araplar'ın İspanya'dan Frankları kovuşu.	7. Konsül ve ikonaborculuğun yasaklanması. (787)	Mukanna'nın inhizamı. (784) Fas'ın istirdatı. İdrisîler (789) (Şiîler)		
791-800	Franklar'ın Bavaryalı ve Avarlara karşı zaferi (796) Mukaddes Roma-Cermen İmp.nun kuruluşu.	Bolgarlarla savaş.	İfrigya'nın istirdadı. (860) Ağlebîler.	Fergana'da Karluklar'ın Araplarca inhizamı. Hazarlar'ın Transkafkasya'yı istilası. (799)	
801-810	Viking istilasının başlaması. Franklar'ın Barselona'yı fethi.	Pavlosculuğun yayılışı. Bolgarlarla savaş.		Slavyanlar'ın Elbe'den doğuya göçü. Obadya hükümdarlığının fethi ve krallığının ikiye taksimi.	Bozkırda nem oranının yükselmesi.
811-820	İspanya'da rekonkizmin başlangıcı.	Bolgarlar'ın İstanbul'u muhasarası. İkonabor konsülü (815)	Memun'un Emin'e karşı zaferi. Kafkaslar'da Babek (Hürremî) ayaklanması.	Kabar isyanı. Araplar'ın Hazar'a hücumu.	
821-830	Anglosaksonlar'ın "Anglıya" krallığı halinde birleşmeleri.	Foma Slavyan'ın isyanı. Girit'in Araplarca işgali (826) Sicilya'ya asker çıkarmaları.	Horasan'da Tahirî emirliğinin kuruluşu.	Çin-Provans arasında ticaretin gelişmesi.	Balhaş'ın karaya yayılması. Sarısu ve Çu'nun göller oluşturması.
831-840	Danimarka ve İsviçre'de katolikliğin yayılışı.	İkona tapınmasına karşı ferman çıkarılması.	Babek'in inhizamı. (837)	Sarkel'in kuruluşu (834). Madyarlar Tuna boyunda. Rus elçisinin İngelreim'e gelişi. (839)	

Tarih	Batı	Bizans	Doğu Akdeniz	Büyük Bozkır	Tabiî Şartlar
1	2	3	4	5	6
841-850	Fontaine savaşı İmp.un taksimi. Normanlar'ın Bordeaux'yu tahribi. (848)	İkona taparların üzerindeki yasağın kaldırılışı.			
851-860	İtalya'da Lotaringue krallığının çöküşü.	Anadolu'da Pavloscularla savaş. Kuzey Krilya elçiliğinin Hazar'a gelişi. (860)		Normanlarla Hazar Yahudileri arasında faaliyet sahalarının ayrılışı. Ruslar'ın İstanbul'a hücumu. (860)	Bozkırın kuraklaşması. Peçenek ve Türkler'in göçü.
861-870	Katolik-Ortodoks ayrımı.	Bolgar hükümdarının vaftiz olması (864) Roma'dan kopuş. Papalıkla barış.	Türkler'in Bağdat'ta iktidarı ele geçirmeleri (866) Tabaristan'ın (Şiiler) ayrılışı. Zencilerin isyanı.	Yurik Novgorod'da. Hazar'da ilk Latin Yahudiliğinin zikri (866) Ruslar'ın hristiyanlığı kabulü. (867)	
871-880	İspanya'nın kolonizasyonu.	Pavlosçulara karşı zafer. Araplar'ın Siracusa'yı zaptı. (878) Papalıktan kopuş. (879)	Saffarîler'in Horasan'da zaferi. (873)	Norman krallığının kabulü.	Hazar sularının mutlak -29 m.ye kadar yükselişi.
881-890	Avrupa'nın etnik cihetten bölünmesi. Milliyetlerin teşekkülü.		Zenci isyanının bastırılışı. (883)	Kiev'in Varyaklarca zaptı. (882) Drevyan, Severyan ve Radomiçler'in itaatı. Peçenekler'in Karadeniz boylarına gelişi. (889)	

Tarih	Batı	Bizans	Doğu Akdeniz	Büyük Bozkır	Tabiî Şartlar
1	2	3	4	5	6
891-900	Fransız-Alman savaşı. Çekoslovakya'nın şekillenişi.	Grek ve Macarların Bolgarlarla savaşı. (893) Papalıkla fiktif barış.	Karmatîler'in Bahreyn'de isyanı. (899) Sâmânîler'in Saffarîlere karşı zaferi (900)	Macalar'ın Karpat seferi. Bolgar ve Peçeneklerce inhizamı. (885-898)	
901-910	Macar, Norman ve Berberî korsanların hücumu.	Araplar'ın Sicilya'yı zaptı. (902) Tesalonya'nın yağmalanışı. (904)	Karmatîler'in Irak ve Suriye'deki isyanlarının bastırılışı. Fatımîler'in Afrika'da genişlemeleri.	Ruslar'ın Abeskun'a hücumu ve deniz savaşında mağlub oluşları.	Hazar'ın büyük kısmının sular altında kalması.
911-920	Karolingue hanedanının Almanya'da sona ermesi. Sakson hanedanı.	Rusya ile barış anlaşması (911) Bolgarlarla savaş. (913-919)	Ruslar'ın Gilan'a hücumu. İtil'de imha edilmeleri. (913) Deylem'de emirliğin kuruluşu.	Hazar ve Guzlar'ın Yayık'ta Peçenekleri inhizamı. (913) Drevlân isyanının Ruslar tarafından bastırılışı. Peçenekler'in Ruslara karşı seferi. (915)	
921-930	Hırvatistan'ın kuruluşu. Lotaringler'in Cermenlerle birleşmesi. (925)	Bolgarlar'ın İstanbul kuşatması.	Abbasîler'in Bağdat'ta zayıflamaları.	Hazar'da müslümanlara dinî takib. (922)	
931-940	Arelat krallığının kuruluşu. (933)	Peçenek ve Macarlar Bizans'a karşı. Yahudiler'in Kırım'a saldırısı.	Buidîler'in yayılışı. (935) Deylemîler Azerycan'ı işgal ettiler.	Yahudilerin Alanları inhizamı ve ortodoksluğun ortadan kaldırılması.	Kutup bölgesinin yağış alması. Vikingler'in Grönlanda yürüyüşü.

Tarih	Batı	Bizans	Doğu Akdeniz	Büyük Bozkır	Tabiî Şartlar
1	2	3	4	5	6
941-950	Almanya'da imparatorların Yahudilerin kontrolü altına geçmesi.	Nizip ve Edessa (Urfa)nın zaptı.	Ruslar'ın Kür nehrine varışı ve denize açılmaları. Buidiler Bağdat'ı ele geçirdiler.	Rus filosunun Karadeniz'de Bizanslılarca bozulması. Igor'un ölümü. Olga'nın tahta çıkışı. (945)	
951-960	Lehistan'da Almanlar'ın Macarları inhizamı.	Macar kumandanlarının İstanbul'da vaftiz oluşları.	Karluklar'ın İslâmı kabulü.	Adalbert misyonu Kiev'de (961) Hazarlar'ın Rus, Guz ve Peçenekler tarafından inhizamı.	
961-970	Polonyalılar'ın vaftizi kabul etmeleri. Roma'da Antonius I'nin taç giyişi. Roma Imp.nun kuruluşu.	Girit'in istirdatı. Klikya ve Kuzey Suriye'nin savaş yoluyla fethi.	Fatimiler'in Mısır'ı zaptı.	Olga'nın vaftiz oluşu (957)	
971-980	Çekoslovakya'da Hristiyanlığın zaferi. (973)	Doğu Bolgaristan'ın fethi. Varda Sklirin isyanı. Bolgarlar'ın Bizans'a karşı isyanı.	Kürdler (Şeddad oğulları)in Deylemîleri Gence'den çıkarışı.	Ruslar'ın Bolgarya üzerine seferi. Svatoslav'ın hezimeti ve ölümü. (968-972) Hazar'ın Harezmlilerce zaptı. Ruslar'da iç kavgalar.	

Tarih	Batı	Bizans	Doğu Akdeniz	Büyük Bozkır	Tabiî Şartlar
1	2	3	4	5	6
981-990	Karolingler'in Fransa'da sona ermesi. Hugues Capet'in taç giyişi. (987)	Bolgarlar'ın zaferi. (986)	Kürdler (Ravvâdi) Deylemîleri Azerbaycan'dan çıkardılar.	Harezmîler'in Hazar'ı terkedişi. (985) Ruslar'ın vaftizi kabul edişi. Rus Peçenek ve Rus-Bolgar savaşları. (988-997)	
991-1000	Macarlar'ın katolikliği kabulü.	Gürcistan, Bolgarya, Suriye ve Ermenistan seferleri.	Yagma ve Çigil Türkleri Sâmânî emirliğini yıktılar. (999)		
1001-1010	İtalyanlar'da Alman ve Greklere karşı hoşnutsuzluğun artışı.		Gazne'nin güçlenişi. Orta Asya'nın bölünüşü.		Bozkırın bol miktarda yağış alması.
1011-1020	İsviçre krallığının kuruluşu Büyük Kunud devleti (1016-1035)	Bolgarya'nın Bizanslılarca fethi.			
1021-1030	Almanlar'ın Polonyalılara karşı zaferi.	Gürcistan ve Ermenistan'ın itaat altına alınışı.		Kasoglar'ın Timutarakan'da inhizamı. Listven savaşı ve Ruslar'ın bölünüşü. (1023)	Sibirya halklarından Moğol ve Merkitler'in bozkıra gelişleri.
1031-1040	Normandiyalılar'ın Sicilya'ya çıkışları. Almanya'da Frankon hanedanı.	Peçenekler'in Bizans'a hücumu.	Horasan'a giren Selçukîler'in Dandanakan'da galib gelişleri.	Ruslar'ın Derbent emiri ile savaşı Ruslar'ın birleşmesi. (1036)	

Tarih	Batı	Bizans	Doğu Akdeniz	Büyük Bozkır	Tabiî Şartlar
1	2	3	4	5	6
1041 1050	Sırbistan'da Bizans'a karşı isyan. (1042)		İran'ın Selçukîlerce zaptı.	Rus filosunun Greklerce mağlub edilişi. (1043) Guz ve Polovesler'in Rus sınırlarına kadar gelişleri.	
1051-1060	Kilisenin çöküşü.	Bizans'ta siyasî gerginlik.	Selçukîler'in Azerbaycan'a saldırısı.		Hazar seviyesinin yükselişinin sona ermesi.
1061-1070	İngiltere'nin Normandiyalılarca fethi.		Selçukîler'in Ermenistan ve Gürcistan'ı istilası.	Polovesler'in Ruslara ilk hücumu. Knâz Rostislav'ın zehirlenişi. (1066)	
1071-1080	Normandlar'ın Bari ve bütün güney İtalya'yı zaptı (1071) Henrich IV Canossa'da. (1077)	Bizans'ta kargaşa.	Maniskert (Malazgirt) savaşı. (1071) Anadolu'nun Selçukîlerce zaptı.	Hazar'ı ele geçirme ve hegemonya savaşı. Oleg Bizans'a yöneldi. (1078-1079)	
1081-1090	Sicilyalı Normandlar'ın Bizans'ı işgali.	Bogomil isyanının bastırılışı.	Nikea ve Simirna'nın Selçuklularca zaptı.	Geri dönen Oleg'in Hazar'ı Timutarakan'da yenmesi. (1083)	
1091-1099	Birinci haçlı seferi.	Peçenekler'in Grekler ve Polovesler tarafından inhizamı.	İran'da İsmailî devletinin kuruluşu.	Hazar devleti tarihinin yapanışı.	
1100-1110	Kudüs krallığının kuruluşu.	Haçlılar'ın durduruluşu.	Selçuklu İmp.da iç kavga.	Ruslar'ın Poloveslere saldırısı.	

Tarih	Batı	Bizans	Doğu Akdeniz	Büyük Bozkır	Tabiî Şartlar
1	2	3	4	5	6
1111-1115	Şovalye nişanlarının verilişi.	Selçuklularla savaş.		Svâtapolk II.nin ölümü. Yahudilerin Kiev'den kovuluşu. (1113)	
1116-1125	Vorm kondatası. İnvestitura savaşlarının sona ermesi. İtalya ve Normandiya'da Cermen İmp.nun zayıflaması.	Johann Comnine. Peçenekler'in nihaî inhizamı. (1121)	Selçuklular'ın Kapadokya'yı fethi.	Beli Veja'nın ayrılışı (1117) Monomax (1113-1125)	Amur boylarından Baykal civarına uzanan passioner itki.
1126-1135	Saksonya ve Bavarya'nın evlilik yoluyla birleşmesi. Sicilya krallığının şekillenişi. (1130)	Trabzon'un Bizans'tan fiilen kopması. Macar-Bizans savaşı.	Sencer'in Semerkand'ı fethi (1130) Mısır'da beyaz ve siyah Memlukler arasında çatışmalar. (1134)	Büyük Mstislav'ın Polosk'u fethi. Polosk knâzlığının lağvı ve 1132'de yeniden kuruluşu. Rostov'a ait toprakların Kiev'den kopması.	
1136-1145	Conrad III Staufen; Krallığın zayıflaması. Portekiz krallığının kuruluşu. (1143) Edessa'nın düşüşü.	Klikya ve Antiochya'nın Johann'a itaatı.	Harezmliler'in Selçuklulara karşı isyanı. Katvan savaşı. (1141)	Novgorod Rusya'dan koptu. Kuzey Olgoviçler Kiev'i ele geçirip, tekrar kaybettiler (1146) Suzdallar ve Polovesler arasında ve ayrıca Volinânlar'ın Ugor ve Lyahamların diğerleriyle savaşı.	

Tarih	Batı	Bizans	Doğu Akdeniz	Büyük Bozkır	Tabiî Şartlar
1	2	3	4	5	6
1146-1155	Almanlar'ın Venedikler üzerine yürüyüşü. Alman ve Fransızlar'ın Selçuklulara karşı seferi ve mağlub oluşları; Friedrich Barbarossa ve Henrich Plantogênet'in taç giyişleri (1154)	Grek-Normand savaşı. Bizans'ın Macarlara karşı galibiyeti.			Çurçenler (Çjurçjenler) ve Moğollar
1156-1165	Friedrich I'in papalıktan kopuşu. Milan isyanı ve bastırılışı: Friedrich Roma'nın sahibi.	Bizanslılar'ın Konya Selçuklu Devleti'ni mağlub edip, Klikya'yı ele geçirmesi.		Kiev'de Yuri Dolgorukiy'in zehirlenişi.	
1166-1175	Valdemar'ın Rugeni işgali ve Arkon'u tarumar edişi. Slavyan putperestliğinin sona ermesi.	Zemelin'de Macarlar'ın Grekler tarafından mağlub edilişi.	Guzlar Gürgan'a saldırdı. Kara Kitaylar Belh ve Harezm'i istila ettiler. Salahaddin Fâtimî hanedanını yıktı.	Suzdallar'ın Kiev'i bozguna uğratmaları. (1169) Andrey Bogolubskogo'nun boyarlar tarafından öldürülmesi. (1174)	

Tarih	Batı	Bizans	Doğu Akdeniz	Büyük Bozkır	Tabiî Şart.
1	2	3	4	5	6
1176-1185	Barbarossa'nın Lenyano önlerinde mağlub oluşu. Venedik'te barış konferansı. Danimarka'nın Baltık'a uzanışı.	Manuel'in Selçuklularca Miriokefal'de inhizamı. Onun ölümünden sonra batı aleyhtarı darbe.		Kuzey ve Poloski knâzları Litvanyalılar ve Polovesler ile birlikte Smolen ve Suzdallara karşı savaşıyorlar. İgor'un Poloveslere saldırısı ve mağlub edilişi. (1185)	
1186-1195	Kapet taraftarlarının Ştaufer taraftarlarıyla ittifakı. Üçüncü haçlı seferi. Henrich IV Sicilya'yı zaptetti.	Bolgar ve Valahlar'ın isyanı (1195). Sırplar'ın Niş'i ele geçirmeleri. Sicilyalılarla savaş. Kalo Johan'ın Frakya'yı işgali. (1195)	Salahaddin Kudüs'ü aldı. (1187) Eyyubiler'in yıkılışı. Al-Muvahhidler'in Alarkos'ta zaferi.	Kareller'in Sigdun'u zaptı. (1187) Rostov-Vladimir savaşı: Büyük şehirlerin küçük şehirlerle çarpışmaları.	
1196-1205	Çekoslovakya'da monarşizmin kuruluşu. İtalya'da krallığın yıkılışı. Dördüncü haçlı seferi.	Grek isyanı ve ikinci İstanbul hücumu. (1204) Latin imparatorluğu. Adrianopol önlerinde haçlıların mağlubiyeti. (1205)		Kiev'in Olga taraftarlarınca inhizamı. (1203)	
1206-1215	Fransa'nın Buvin zaferi. (1214)	Trabzon imp.nun kuruluşu. Latin birliklerinin mağlubiyeti.	Selçuklu sultanı Keyhüsrev I'in Nikea tarafından mağlub edilişi. Al-Muvahhidler'in Las Navas'dan Tolos'a kadar her yerde mağlub oluşları.		
1216-1225	Fransa Kralı VIII Louis'in zaferi.	Latin imparatoru Pier'in Yanyalılar tarafından esir edilişi.	Mısır'a haçlı seferi. Moğollar'ın Harezmi ele geçirmeleri.	Rusya'nın prensliklere taksimi.	

ETNOJENEZ CETVELLERİ

Cetvel No. 1

Süper-etnos Seviyesinde Safha Boyutları/Roma Etnojenez Örneği.

S. No.	Safha	Süre	Ortogen etnojenez örneği olarak Roma	Kaynaşma denemeleri
1	2	3	4	5
1	Passioner itki: Tarih öncesi inkübasyon.	150 yıl	M.Ö. VIII. Yüzyıl ortaları efsane çağları.	Roma'nın Etrüskler tarafından itaat altına alınışı.
2	Tarih sahnesine çıkış; passioner yükseliş.	200-250 yıl	Cumhuriyetin şekillenişi. M.Ö. 510-340 yılları.	Galler'in fethi.
3	Hararet; akmatik safha.	200-300 yıl	Akdeniz bölgesinin fethi. (M.Ö. 340-100 yılları)	Kimmer ve Tevtonlar'ın istilası.
4	Kırılma; Passionerliğin düşüşü ve iç parçalanma.	150 yıl	İç savaşlar (M.Ö. 100-30 yılları)	Spartaküs ve Katil'in isyanı.
5	Atalet-orta dereceli hakimiyetler	300 yıl	Auguste'ten Commodus'a kadar hükümdarlık dönemi. (M.Ö. 30-M.S. 192 yılları)	Markoman, Kvad ve Roksalanların püskürtülüşü.
6	Yıkılışa kadar süren obskürasyon dönemi.	200 yıl	Askeri imparatorluklar (192-312 yılları) Hristiyanlığa dinî takib.	Dakya'nın kaybı. Got ve Persler'in zaferi.
7	Hatıra safhası; tarih öncesi kültür tarihi.	100 yıl	Dominant değişimi. Hristiyanlığın kabulü. Putperestliğe karşı takib.	Civar yörelerden İtalya'ya göçler.
8	Rejenerasyon (kesin değil)		"Gesperiya"nın "Bizans"a dönüşümü olmadı.	Başkent'in Roma'dan Bizans'a taşınması.
9	Can çekişme	100 yıl	Roma'nın Gotlar tarafından zaptı. (410. yıl) Bilahere Vandallarca zaptı. (455. yıl) Siagra'nın ölümü.	Büyük halk göçleri.
10	Homeostaz	Sınırsız	Dirençli reliktlerin olmayışı sebebiyle örneği yok.	

HUNLAR VE TURAN

Cetvel No. 2

S. No.	İran ve Turan	Değiştirme ve Yerinden Oynatma	Hunlar	Yerinden Etme
1	2	3	4	5
1	Ariler'in İran ve Turan'a dağılışı. Tarih-?	İskender'in İran'ı zaptı.	Hunlar'ın Gobi üzerinden gelişi. Tarih-?	Bilinmiyor
2	Sarmatlar'ın İskitya'ya, Parthlar'ın İran'a, Yüeçiler'in Ordos'a yürüyüşleri.	M.Ö. III-II. Yüzyıllar arası Hunlarla savaş.	Hun Devleti'nin şekillenişi (M.Ö. 209) Me-te.	Hunlar'ın Yüeçilere itaatı ve itaattan çıkışı.
3	Greko-Baktria ittifakının Yüeçilerce dağıtılması. Parthlar'ın Sakalar ve Greklere karşı zaferi.	Parth zadeganlarının helenleştirilişi (M.Ö. II-I. Yüzyıllar)	Han imparatorluğunun püskürtülüşü. Hun devletinin çöküşü ve yeniden kuruluşu. (M.Ö. 11-M.S. I. Yüzyıllar)	Siyenpiler'in yükseliş ve düşüşü. (87-181. Yıllar)
4	Parthlar'ın Persler tarafından yıkılışı: Alanlar'ın Gunlar tarafından inhizamı.	Roma'nın Parthlara ve Alanlara karşı zaferi.	Hunlar'ın dörde bölünmesi. Birinin Cungarya'da ayakta kalabilmesı (II-V. Yüzyıl)	Çin'deki Hunlar'ın yokoluşu (304-460) ve Gunlar (370-463)
5	Sasânîler: Taht ve altar birliği (224-499) Mazdekiler (496-529)	Romalılar, Kidarîler, Hionitler, Eftalitler, Türkler, Grekler ve Araplarla savaşlar.	Büyük Türk Hakanlığı (545-547) Büyük bozkırın birleştirilmesi.	Cücenler ve Teleutlar. Tang İmp.luğu Türklere karşı.
6	Şahlar'ın askerî diktatörlüğü (531-651) Arap fetihleri.		Uygur Hakanlığı. Maniheizmin kabulü. (747-817)	Kırgızlar'ın darbesi.
7	Abbasîler döneminde Pers kültürü. Ebû Müslim, Bermekîler, Tahirîler.	Babek (816-837) Hürremîler.	Uygurlar'ın Budizme geçişi. Karluklar'ın İslâmı, Kırgızlar'ın Mitraizmi kabulü. Kitanlar'ın Çinlileşmesi.	Yabancı dinlerin propagandaları.

S.No.	İran ve Turan	Değiştirme ve Yerinden Oynatma	Hunlar	Yerinden Etme
1	2	3	4	5
8	Samânîler (821-999) Saffarîler (861-900), Karmatîler (935-1055)	Hasan Sabbah-İsmailîler (1090-1256)	Şa-to Türkleri Çin'de (880-951) Karluklar Kaşgar'da. Kitanlar Pekin'i işgal etti.	Çin'de bütün yabancılara karşı millî tepki.
9	Selçuklu fetihleri. (1040-1070) Selçukîler'in bölünmeleri. (1157)	Bozkırın Peçenek ve Guzlarca işgali.	Bey-Han (Şa-to)ın Sunglarca zaptı. Hun trajedisinin sonu.	Hristiyanlığın Çin'den kovuluşu. Nesturiler'in bozkırda propagandası.
10	Alanlar Osetler oldular.	Kuman göçü (1043)	Ongutlar Huanhe'de; Kimaklar İrtiş, Teleler Altaylar'da.	

Bizans ve Got-Slavyan "Barbar" Dünyası
Cetvel No. 3

S. No.	Bizans	Değiştirme ve Yerinden Oynatma	Gotlar ve Litvanlar	Yerinden Etme
1	2	3	4	5
1	Takriben M.Ö. 5-1. Yüzyıllarda erken hristiyanlığın ve Talmud yahudiliğinin ortaya çıkışı. (34-155 yıllar)	Yahudi savaşları ve hristiyanlara karşı dinî takip		
2	Kilise cemaatlarının şekillenişi. 325'de İzmit konsülü. Putperestliğe karşı zafer.	Gnostik ve eretiklerle münakaşalar.	Gotlar'ın göçü. Rugor ve Vandallar'ın kaçışı. Slavyan ve Rosomonlar'ın ortaya çıkışı.	Gunlar'ın Asya'dan hareketleri.
3	Konsüller devri (325-630) Sınırların müdafaası, İtalya ve Karfagen'in geri alınışı.	Pers ve Samarîlerle savaşlar.	Germanarih ve Alarih devletleri. Gotlar İspanya'da İtalya'da hezimet.	Hunlar ve Antlar Gotlara karşı. Grekler Ostrogotlara karşı.
4	Monofizm, Suriye, Mısır, Afrika'nın kaybı. İkona aleyhtarlığı ve Pavlovizm (630-843)	Arap, Bolgar ve Berberîlerle savaşlar.	Slavyanlar'ın VI-VIII. Yüzyıllarda yurt edinmeleri. Vesgot, Rugor ve Vandallar'ın tarihten silinişi.	Rusya'nın IX. Yüzyılda Varyaklarca zaptı.
5	Roma'dan kopuş ve kaybedilen toprakların kısmen istirdatı. Ortodoksluğun yayılışı. (843-1070)	Normand, Rusiçe savaşları, Selçuklu-Haçlı çarpışmaları.	Kiev krallığı (965-1069). Ruslar'ın "yarı devletlere" taksimi.	Hazarlar'ın inhizamı. Poloveslerle savaş.
6	Roma'da dahili kavgalar. İmparatorluğun çöküşü (1072-1204)		Taksim ve çöküş: Yuryev (1224). Suroj (122)-Batuhan'ın seferi (1236-1241)	Litvanlar'ın Rus topraklarına hücumları.

S.No	Bizans	Değiştirme ve Yerinden Oynatma	Gotlar ve Litvanlar	Yerinden Etme
1	2	3	4	5
7	Ortodoks ve Bizans kültüründen kurtuluş (1205-1261)		Rus'un Orda'larla uzlaşması (1241-1312) Moskova'nın güçlenmesi. Yeni Passioner yükseliş.	Altın Ordanın sultanlığa dönüşmesi.
8	Poleoloji: Bizansla uzlaşma denemeleri.	Osmanlı-Sırp Kosova kutbu.	Yeni etnogenez dalgası. Büyük, Küçük ve Beyaz Rusya'nın şekillenişi.	Litvanya'nın fethi.
9	İstanbul ve Trabzon'un düşüşü. (1453)		Galiçya Polonya'ya Kiev Litvanya'ya savaşsız teslim.	Kulikov savaşı. Rusya'nın yenilişi.
10	Türk hakimiyeti.		Beyaz ve Kara Rus'un Litvanya bünyesinde yer al-	Moskova'nın hızlı büyümesi.

İslâm Dünyası ve Tibet
Cetvel No. 4

S. No.	Araplar, Persler, Türkler, Berberîler	Değiştirme ve Yerinden Oynatma	Tibet
1	2	3	4
1	Takriben 5. asırda Arabistan'da kabile savaşları; hristiyanlık propagandaları başladı. Arap şiiri ve Hindistanla ticaret altın çağını yaşadı.	Yahudilerin benimsenmesi. Etyopyalı ve Persler'in istilası.	İktidar savaşları Botlar, Ch'ianglar, Dardlar, Monlar, Mitra kültü, Siyenpi savaşçılarının Hesi'den gelişi.
2	Peygamber Muhammed'in İslâmiyeti getirişi. İlk halifelerin fetihleri. Ümeyye Oğulları.	Haricî isyanları ve Şia'nın ortaya çıkışı.	Monarşizmin yerleşmesi. Budizmin kabulü. Togon'un fethi.
3	Abbasîler: İspanya, Atlas ve Doğu İran'ın kopuşu. (755-945)	Hürremîler, zenciler, Karmatîler (817-899) Gulamlar Bağdat'ta.	Budizm-Mitraizm savaşı. Mitraizmin zaferi ve iç savaş (842-860)
4	Buidiler (945-1055) Fatımîler Mısır'da (969-1163) Gazneliler(tk. 1000-1215) Harezm (1231'e kadar).	İspanya'nın istirdatı. (1031-1085) Kara Kitay istilası (1141) ve Guz işgalleri (1157)	Ülkenin birbirine düşman küçük kabilelerin ve manastırların eline geçişi. Amdo'da Tubot hükümdarlığı. Çurçen fethi. (1035-1231)
5	Eyyubîler (1169-1260) Al-Muravvîler (1056-1147) Granada (1230-1492)	İran'ın Moğollarca zaptı. İspanya'nın hristiyanlarca ele geçirilişi. Haçlı seferleri.	Budizmin yeniden propagandaya başlaması. Moğol ulusu ile birleşmesi.
6	İran'da İlhanlılar; Volga'da Çuciler; Mısır'da Memluklar; Anadolu'da Selçukiler; Azerbaycan'da Türkmenler.	Moğollar'ın İslâmiyeti kabul edişleri. İran'da Maveraünnehir'de ve Altın Orda'da.	Moğollar yabancı isyancıları Amdo'ya sürdüler. Süper etnik düzeyde kaynaşma.
7	Süper etniksel İslâm kültürü: Felsefe, ilim, mimarî ve edebiyat.	İsmailîler'in bölgenin kenarlarına itilişi. Sufizmin yayılışı.	
8	Timur ve Timurîler (1379-1506) Babürîler (1526-1707)	1506'da Özbek fetihleri. Anglikan kilisesinin lağvı. (1858)	Tszonhav'ın dinî propagandaları (1355-1418). Dalai-Lama Lhassa'da.

S.No	Araplar, Persler, Türkler, Berberîler	Değiştirme ve Yerinden Oynatma	Tibet
1	2	3	4
9	Granada'nın düşüşü (1492). Altın Orda'nın yıkılışı (1500).	İli nehrinde meydana gelen savaşta Oyratlar'ın Moğolistan'ı mağlub edişi. (1472)	Bağımsızlığın kaybedilişi. Mancurlara bağlanış. (1751)
10	Arabistan ve Kuzey Afrika bedevîleri.	XVI. Yüzyıl Türk fetihleri.	İngiliz işgali (1704); Çin istilası, Dalai-Lama'nın kaçışı.

KİTAPTA GEÇEN BAZI ÖZEL TERİMLER

Bu terimler henüz ilim adamları tarafından tartışılarak doğruluğu yüzde yüz kabul edilmiş değilse de, kitapta ne anlamda kullanıldığı ve konunun daha iyi anlaşılabilmesi için küçük bir lügatçe olarak eserin arkasına konulması uygun görülmüştür. Ancak kitabın arkasında verilen terimlerin tamamı değil, Türkçe tercümesinden dahi tam anlamı belirlenemeyen veya bilinen anlamı dışında kullanılanlar alınmış, diğer bazıların çevirisine gerek görülmemiştir.

Açık inkübasyon dönemi: Passioner basınç seviyesinin, henüz etnik farklılaşmalara veya yeni etnososyal sistemlerin zuhuruna yol açmamakla birlikte çağdaşlarca artık kayda alınmasını gerektiren olayların inkibasyon döneminin bir safhası.

Akmatik safha: Etnik sistemde passioner basıncın yükselme safhasından sonra bu sistem için mümkün olan en yüksek passionerlik seviyesindeki titreşimleri.

Annihilasyon: Galaksiler arası boşluktaki önlenemez ışık enerji kaybından dolayı süb-atom seviyesinde parçalanma.

Anti-sistem: Barış içinde yanyana yaşayamayacak insanların sistematik bütünlüğü.

Antropojen yöre tarihi: Toplum ve tabiatın mekanik etnik sistemlerle bir birlerini etkileme tarihi.

Atalet safhası: Kırılma safhasından sonra etnik sistemin passioner basıncının tedricen azalması.

Biyosfer: Anti-entropik unsurlara sahip canlı organizma ve ürünlerden müteşekkil yeryüzü sathı.

Direnenler (persistentler) veya izolatlar veya statik etnoslar yahut relikt (bakiye): Etnik homeostaz durumunda bulunan etniksel sistemler. Kitabta bu terimler sinonim olarak kullanılmıştır.

Entropik proses: Enerji kaybının önlenemez süreci.

Etnik Ayrılma (Kopma): Tesadüfi ilişkiler sonucu popülasyon sınırları ötesinde ortaya çıkan passioner işaret.

Etnik dominant: Etnogenez sürecinin başlangıçtaki etnokültür çeşitliliğinin amaç yönünden tek düzeliğe geçmesini şartlandıran olay veya olaylar toplamı. (Dini, ideolojik, askerî, günlük yaşam).

Etnik sistemlerin passioner davranış seviyesi: Etnik sistemi teşkil eden fertlerde etnik passionarizme sahip olanların oranı.

Etnik tarih ayırımı: Etnogenezin başı ve sonunu belirleyen sebep-sonuç ilişkilerindeki kopukluk.

Etnik temas varyantı: Etnik sistemlerin karşılıklı etkileşim özelliklerindeki farklılık.

Etnogenez: Etnik sistemin ortaya çıkışından etropik passionerliği kaybetme safhasının etkisiyle yokoluşuna kadar devam eden süreç.

Etnogeneze adaptasyon: Bir etnosun davranış kalıplarındaki değişiklikler sebebiyle oluşan landşafta uyarlanması.

Etnos: İnsanların orijinal davranış kalıbı esasında tabiî olarak şekillenen toplumu.

Etnosun süreklilik ölçüsü: Bir etnosun dış tesirlere karşı mukavemet derecesini belirleyen çeşitli millî değer ve sembollerin (sibernetik anlamda) etnik semeresinin göstergesi.

Farklı etnosferler: Passioner itkilerin tarihî dönem içinde sebep olduğu potansiyel enerji eşitsizliği.

Gizli inkübasyon dönemi: İnkübasyon devrinin passioner basınç artışının, tarihî olayların çağdaşlar tarafından kayda alınmasına sebep olmayan kısmı

Hadisat mantığı: Aynı olayların gelecekteki seyrini belirleyen hadiseler arasındaki sebep-sonuç ilişkileri.

Hatıra safhası: Yönetici kadronun obskürasyon safhasından sonra kültür geleneklerini muhafaza ederek etnosu yeniden canlandırma dönemi.

Kimera: İki veya daha fazla süperetnik etnosun aynı ekolojik nişte yanyana yaşaması.

İçgüdü impulsu: Bkz. İçgüdüsel davranış impulsu.

İçgüdüsel davranış impulsu: Ferdin kendisini koruma konusunda doğuştan sahip olduğu davranış impulsu (sevk-i tabiî).

İmperatif davranış: Etnik toplumun ferdî karşı ideal davranış prensibi; etnogenez safhası veya safha değişimiyle ilgili etnos davranış kalıplarını belirleyici unsur.

İnkübasyon (kuluçka) dönemi: Passioner itiş veya genetik ayrılma (kopma) safhasından bir etnosun yeni bir etno-sosyal sistem olarak ortaya çıkışına kadar geçen yükseliş safhasının bir dönemi.

Karakteristik davranış olarak passionerlik: Canlı organizmayı hayalî amaçlar için kendini feda etmeye iteleyen biyokimyasal enerji fazlalığı etkisi.

Kendini tanıtma impulsu: Kendini akıl ve irade sahibi gibi gösterme amacı taşıyan egoizm.

Kırılma (parçalanma) safhası: Etnik alanın parçalanmasıyla birlikte akmatik safhadan sonra passioner basınç seviyesinin hızlı bir şekilde düşüşü.

Konsorsiyum: Genel olarak kısa zaman dilimleriyle aynı tarihî kaderi paylaşan insanların teşkil ettiği birlik.

Konviksiyum: Tek tip yaşam ve aile bağlarına sahip fertler topluluğu; en küçük etniksel hiyerarşi taksonu.

Kseniya: Kelime olarak "misafir" demektir. Bir başka millete ait küçük bir grubun yerli halk arasında fakat onlarla kaynaşmadan yaşaması; bir tür simbioz.

Negatif davranış: İstikrarsız sistem kurmaya yönelik davranış.

Nostalji: Farklı etnik gruplarla bağdaşmazlık.

Obskürasyon safhası: Bir etnosun sistem olarak yokolması veya relikt (bakiye) hâline gelmesinin ardından passioner basınç seviyesinin homeostaz seviyesinin altına düşmesi.

Olay: Sistematik bağların kırılması.

Olumlu (pozitif) imperatif davranış: Sistemi tahkim girişimi.

Olumsuz (negatif) imperatif davranış: Sistemi bozma girişimi.

Paseizm: Maziyi tek gerçek obje olarak kabul etme.

Passionarist davranış impulsu veya passioner impuls: Ferdî ve genelde kendini koruma içgüdüsüne karşı yönlendirilmiş davranış dürtüsü.

Passionarist endüksiyon: Passionerlerin passioner alanların tesiri altında bulunması durumunda süb-passioner ve uyumlu fertlerin davranış transformasyonu.

Passioner: İçgüdüsel olarak kendini koruma sevk-i tabiîsiyle hareket eden passionarist davranış dürtüsüne sahip fert.

Passioner alan: Biyokimyasal enerji-passionerliğin bazı şartlara bağlı olarak ortaya çıktığı bölge.

Passioner işaret: Dış etkilerden kaynaklanan biyokimyasal enerjinin artarak fiile dökülmesini sağlayan çekilgen genetik belirti.

Passioner basınç: Bkz. Etnik sistemlerin passioner basınç seviyesi.

Passioner impuls: Bkz. Passionarist davranış impulsu.

Passioner itki: Popülasyonda passioner işaretin ortaya çıkmasına yol açan yahut şu veya bu bölgede yeni etnik sistemlerin doğmasını sağlayan mikromutasyon.

Popülasyon: Serbest çaprazlamanın yapılabildiği muayyen bölgelerdeki nesilleri teşkil eden bireyler toplamı.

Pozitif davranış: Sağlam bir sistem kurmaya yönelik davranış.

Simbioz: İki veya daha fazla etnosun kendi ekolojik nişinin dışına taşmadan bir bölgede yan yana yaşamaları.

Süb-etnos: Etnos yapısındaki unsurların ortaya çıkardığı (alt) etnik sistem.

Süb-passioner: Daha az kendini koruma içgüdüsü impulsuna sahip passioner fert.

Tarihi kader: Olayların dahili mantığının sebep olduğu hâdisat zinciri.

Tarihi süre: Passioner itkilerle bozulan etnosfer unsurları arasındaki potansiyel enerjilerin eşitlenmesi süreci.

Temas potansiyelleri farkı: İki veya daha fazla süper-etnosun temasları sonucu ortaya çıkan biyokimyasal enerji.

Uzak sapma: Kesin olmayışları sebebiyle çok uzak geçmişteki olayları yalan şeyler gibi göstererek şüpheli hâle sokmak.

Yakın sapma: Yakın geçmişteki olayları daha uzak geçmiştekilerle kıyaslarken mübalağa etmek.

Yalan: Bilerek hakikati gizleme.

Yaşlılık: Fert veya etnos düzeyinde etnik sistemlerde passioner itki enerjisinin kayboluşu.

Yerinden oynatma veya temas sonucu: Proğramlanmış etnogenez süreci seyrinin dış etkenler sonucu bozulması.

Yükseliş safhası: Passioner itki veya genetik dreyfler sonucu bir sistemin passioner basınç seviyesinin istikrarlı bir şekilde yükselme dönemi.

KAYNAKÇA

Not: Rusça kaynakça, Rus alfabe sırasına göre verilmiştir.

Абульгази. Родословная туркмен/Пер. А.Н. Кононова. М.; Л., 1958.

Ebu'l Gazi. *Şecere-i Terakime.* A.N. Kononov çevirisi. Moskova; Leningrad, 1958.

Анохин П.К. Философские аспекты теории функциальной системы. М., 1978.

Anoxin P.K. *Teorilerin ve Fonksional Sistemlerin Felsefi Yönleri.* Moskova, 1978.

Артамоноф М.И. История хазар. Л., 1962.

Artamonov M.İ. *Hazar Tarihi.* Leningrad, 1962.

Артамонов М.И. Спорные вопросы древнейшеи истории славян и Руси. КСИИМК. Вып. VI. 1940.

Artamonov M.İ. *Eski Rus ve Slavyan Tarihinin Tartışmalı Konuları.* KSIIMK. Fas. VI. 1940.

Аверкиева Ю.П. Индейцы Северной Америки. М. 1974.

Averkieva Yu.P. *Kuzey Amerika Yerlileri.* Moskova. 1974.

Багрянородный Константин. Об управлении государств//.Йзвест. ГАИМК. Вып. 91. М.;Л.

Bagranorodnıy Konstantin (Konstantinos Porphyrogennetos). *Devlet Yönetimine Dair.* Devlet Maddi Kültürler Tarihi Akademisi Belleteni. Fas. 91. Moskova; Leningrad.

Бартольд В.В. Историко-географический обзор Ирана. СПб., 1903.

Bartold V.V. *İranın Tarihi-Coğrafi Panoraması.* St. Petersburg Kütüphanesi, 1903.

Бартольд В.В. Отчет о поездке в Среднюю Азию с научной целью 1883-1884. гг. СПб., 1887.//Записки Имп. Акедемии Наук, VIII. Сер. по историко-филологическому отделению. Т. I. №4.

Bartold V.V. *1883-1884 Yıllarında İlmi Amaçla İç Asya'ya Yapılan Seyahatla İlgili Tetkikat.* İmparatorluk Bilim Akademisi Notları. VIII.Tarih-Filoloji Bölümü Serisi. C.I. No. 4.

Беляев Е.А. Мусульманское сектантсво. М., 1957.

Belâyev Y.A. *Müslüman Sekterliği*. Moskova, 1957.

Берг Л.С. Беседа со студентами Московского Университета//Вопр. географии. 1951, №3.

Berg L.S. *Moskova Üniversitesi Talebeleriyle Sohbet*. Coğrafya Sorunları. 1951, no. 3.

Бернштам А.Н. Очерки истории гуннов. Л., 1951.

Bernchtam A.N. *Hun Tarihi Araştırmaları*. Leningrad, 1951.

Бичурин Н.Я. Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древниые времена. Т. I. М.; Л., 1950; Т. II. М.; Л., 1950, Т. III. М.;Л., 1953.

Biçurin N. Ya. *Eski Dönemlerde Orta Asya'da Yaşamış Halklarla İlgili Bilgiler Mecmuası*. C.I, Moskova; Leningrad, 1950, C. II, Moskova; Leningrad, 1950; C. III, Moskova; Leningrad, 1953.

Бичурин Н.Я. Собрание сведений по исторической географии Восточной и Срединной Азии. Чебоксары, 1960.

Biçurin N.Ya. *Doğu ve İç Asya'nın Tarihî Coğrafyasıyla İlgili Bilgiler Mecmuası*. Çeboksarı, 1960.

(Бичурин) Иакинф. История Тибета и Хухунора. II. СПБ., 1833.

(Biçurin) Yakinf. *Tibet ve Kukunora Tarihi*. II. St. Peterstburg Kütüphanesi, 1833.

Богданов Л.Ф. Персия. СПб., 1909.

Bogdanov L.F. *İran*. St. Petersburg Kütüphanesi, 1909.

Босворт К.Э. Нашествие варваров//Мусульманский мир. 950-1140. М., 1980.

Bosvort K.E. *Barbarların İstilası*/İslam Dünyası. 950-1140. Moskova, 1980.

Васильев В.П. Китайские надписи в Орхонских памятники в Кошо-цайдаме и Карабалгасуне.//СВ. трудов Орхонской экспедиции. Т. III. СПб. 1897.

Vasilyev V.P. *Koşo-Çaydam ve Karabalgasun'daki Orhon Yazıtlarında Çin Levhaları*. Sovyet Şarkiyat Heyetinin Orhon Çalışmaları. C.III. St. Petersburg Kütüphanesi, 1897.

Василевский В.Г. Византия и печенеги. СПб., 1908.

Vasilevskiy V.G. *Bizans ve Peçeneklekler*. St. Petersburg Kütüphanesi, 1908.

Вебер Г. Всеобщая история. Т. IV. М., 1893.

Veber G. *Umum Dünya Tarihi*. C. IV. Moskova, i893.

Вернадский Г.В. Начертание русской истории. Прага, 1927.

Vernadskiy G.V. *Rus Tarihinden Çizgiler*. Prag. 1927.

Вернадский В.И. Биосфера//Йзбр. соч. Т.5. М.;Л., 1960.

Vernadskiy G.İ. *Biosfer*. Bütün Eserleri. C.5. Moskova; Leningrad, 1960.

Вернадский В.И. Избранные труды по истории науки. М., 1981.

Vernadskiy V.İ. *Bilim Tarihi Konusunda Etütler*. Moskova, 1981.

Вестник древней истории (ВДИ). 1962, №3.

Kadim Tarih Belleteni, 1962, no. 3

Воробьев М.В. Хозяйство и быт чжурчженей до образования династии Цзинь//Доклады по этнографии. Л. 1965., вып. 14.

Vorobyev M.V. *Kin Hanedanına Kadar Curçen Ekonomisi ve Hayat Tarzı*. Etnoğrafya Raporları. Leningrad, 1965, fas. 14.

Джикиев Ата. Туркмены юго-восточного побережья Каспийского моря. Ашхабад. 1961.

Cikiyev Ata. *Hazar Denizi Sahillerine Kadar Güney-Doğu Türkmenleri*. Aşkabad. 1961.

Дебец Г.Ф. Палеоантропология СССР. М., 1948.

Debets G.F. *SSCB Paleoantropolojisi*. Moskova, 1948.

Дестунис Г.С. Сказания Приска Панийского. СПб., 1961.

Destunis G.S. *Priskos Paniyskinin Rivayetleri*. St. Petersburg Kütüphanesi, 1961.

Динцев Л.А. Дохристианские храмы Руси в свете памятников народного искусства//Сов. этнография., 1974, №2.

Dintsev L.A. *Halk Sanat Yadigarları Işığı Altında Hristiyanlığa Kadar Rus Tapınakları*. Çağdaş Etnoğrafya. 1974, no. 2.

Дуглас У.О. Трехсотлетная война. Хроника хронологического бедсвия. М., 1975.

Duglas U. O. *Üçyüz Yıllık Savaş*. Kronolojik Felaketler Kronolojisi. Moskova, 1975.

Е Лун-ди. История государства киданей. М., 1979.

Yeh Lung-ti. *Kıtan Devleti Tarihi*: Moskova, 1979.

Ефименко П.С. Чудь Заволоцкая. Архангельск, 1986.

Yefimenko L.S. *Çud Zavoloska*. Arhangelsk, 1986.

Ермолаев М.М. О границах и структуре географического пространства//Изв. ВГО., 1960, № 5.

Yermolayev M.M. *Coğrafi Alanın Yapısı ve Sınırları*. Umum Sovyet Coğrafya Kurumu Bülteni. 1960, no. 5.

Европеус Д. Об угорском народе, обитавшем в средней и севернои России до брибытия туда славян. СПб, 1874.

Yevropeus D. *Slavyanların Gelişine Kadar Orta ve Kuzey Rusya'da Yaşayan Ugor Halkları.* St. Petersburg Kutüphanesi, 1874.

Захаров И. Историческое обозрение народонаселения Китая//Труды членов русской духовной миссии в Пекине. Т. I. СПб., 1852.

Zaharov I. *Çin Nüfusunun Tarihi Seyri.* Pekin Ruhani Misyonu Çalışmaları. C.I. St. Petersburg Kütüphanesi, 1852.

Гафуров Б.Г. Таджики. М., 1972.

Gafurov B.G. *Tacikler.* Moskova, 1972.

Геродот. История в девят книгах./Пер. Мищенко Г.Ф. М., 1888, IV.

Herodot. *Tarih.* 9 Cilt. Misçenko G.F. çevirisi. Moskova, 1888. IV.

Голубинский Е. История русской церкви. Т. I. М., 1901.

Golubovskiy P. Rus Kiliseleri Tarihi. C.I. Moskova, 1901.

Городцев В. Дако-сарматские религиозные элементы в русском народном творчестве//Тр. Гос. Ист. музея. Вып.1, М., 1926.

Gorodtsev V. *Rus Halk Sanatında Dak-Sarmat Dini Unsurları.* Devlet Tarih Muzesi Çalışmaları. Fas. I. Moskova, 1926.

Григорьев В.В. Восточный или Китайский Туркестан. СПб., 1873.

Grigoryev V.V. *Doğu veya Çin Türkistanı.* St. Petersburg Kutüphanesi, 1873.

Грумм-Гржимайло Г.Е. Материалы по этнологии Амдо и области Куку-нора. СПб., 1903.

Grumm-Grjimaylo G.Y. *Amdo ve Kuku-nor Etnolojisiyle Ilgili Belgeler.* St. Petersburg Kütüphanesi, 1903.

Грумм-Гржимайло Г.Е. Почемы китайцы рисуют демонов рыжеволосыми?: Оттиск из журн. Мин. нар. просв. 1903.

Grumm-Grjimaylo G.Y. *Çinliler Neden Sarı Saçlı İblis Resimleri Çiziyorlar?* Milli Eğitim Bakanlığı Dergisinden ayrı basım. 1903.

Грумм-Гржимайло Г.Е. Рост пустынь и гибель пастбищных угодий и культурных земель в Центральной Азии за историческоий период//Известия ВГО, т. XV, вып. 5, Л., 1933.

Grumm-Grjimaylo G.Y. *Tarih Boyunca Çölün Genişlemesi ,Meraların ve Tarım Topraklarının Ölümü.* Umum Sovyet Coğrafya Kurumu Belleteni. Fas. 5. Cilt.XV. Leningrad, 1933.

Грумм-Гржимайло Г.Е. Западная Монголия и Урянхайский краий: В 3 т. Т.II, Л., 1926.

Grumm-Grjimaylo G.Y. *Batı Moğolistan ve Uranha Toprakları.* 3 Cilt. C. II. Leningrad, 1926.

Гулыга А.В. Искусство истории. М., 1980.

Gulıga A.V. Tarih Sanatı. Moskova, 1980.

Гумилёв Л.Н. Эфталиты и их соседи в IV в.// Вестник древней истории. 1959. № I.

Gumilëv L.N. *Eftalitler ve IV. Yüzyıldaki Komşuları.* Kadim Tarih Belleteni. 1959. No. I.

Гумилёв Л.Н. Алтайская ветвь тюрок-тукю//Советская археология. 1959, № I.

Gumilëv L.N. *Tü-külerin Altay Kolu.* Sovyet Arkeolojisi. 1959. No. I.

Гумилёв Л.Н. Динлинская проблема//Известия Всесоюзного Географического общества СССР. 1959. № I.

Gumilëv L.N. *Ting-ling Meselesi.* SSCB Umum Sovyet Coğrafya Kurumu Bülteni. No. I.

Гумилёв Л.Н. Хунну. М., 1960.

Gumilëv L.N. *Hyung-nular.* Moskova, 1960.

Гумилёв Л.Н. Хазария и Терек (Ландшафт и этнос: II) //Вестник ЛГУ. 1964. № 24.

Gumilëv L.N. *Hazarya ve Terek* (Çevre ve Etnos, II) Leningrad Devlet Üniversitesi Belleteni. 1964, No. 24.

Гумилёв Л.Н. По поводу предмета исторической географии. (Ландшафт и этнос:III) Вестник ЛГУ. 1965. № 18.

Gumilëv L.N. *Tarihî Coğrafyanın Konusu Üzerine.* (Çevre ve Etnos, III). Leningrad Devlet Üniversitesi Belleteni, 1965, No. 18.

Гумилёв Л.Н. Гетерохронность увлажнения Евразии в средние века//Вестник ЛГУ. 1966. № 18.

Gumilëv L.N. *Orta-çağda Avrasyanın Yağış Düzenliliği.* Leningrad Devlet Üniversitesi Belleteni. 1966, No. 18.

Гумилёв Л.Н. Истоки ритма кочевой культуры//Народы Азии и Африки. 1966. № 4.

Gumilëv L.N. *Göçebe Kültürlerinin Ritm Kaynakları.* Asya ve Afrika Halkları. 1966. No. 4

Гумилёв Л.Н. Открытие Хазарии. М., 1966.

Gumilëv L.N. *Hazaryanın Keşfi.* Moskova, 1966.

Гумилёв Л.Н. Древние тюрки. М., 1967.

Gumilëv L.N. *Eski Türkler.* Moskova, 1967.

Гумилёв Л.Н. О термине "этнос"//Доклады отделений и комиссий Географического общества СССР. Вып. 3. 1967.

Gumilëv L.N. *"Etnos" Terimi Üzerine.* SSCB Coğrafya Kurumu Komisyon ve Bölüm Raporları. Fas. 3, 1967.

Гумилёв Л.Н. Роль климатических колебаний в истории народов степной зоны Евразии//История СССР. 1967. № I.

Gumilëv L.N. *Avrasya Bozkır Bölgeleri Halklarının Tarihinde İklim Değişikliklerinin Rolü.* SSCB Tarihi. 1967. No. 1.

Гумилёв Л.Н. Троецарствие в Китае//Доклады Отделений и комиссий Географического общества СССР. Вып. 5. 1968.

Gumilëv L.N. Çinde Üç Hükümdarlık Dönemi. SSCB Coğrafya Kurumu Komisyon ve Bölüm Raporları. Fas. 5, 1968.

Гумилёв Л.Н. Этнос и ландшафт//Известия Всесоюзного Географического общества. 1968. № 3.

Gumilëv L.N. *Etnos ve Yöre.* Umum Sovyet Coğrafya Kurumu Bülteni. 1968. No.3.

Гумилёв Л.Н. Величие и падение древнего Тибета//Страны и народы Востока. VIII. М., 1969.

Gumilëv L.N. *Kadim Tibetin Yükseliş ve Düşüşü.* Doğu Ülkeleri ve Halkları, VIII. Moskova, 1969.

Гумилёв Л.Н. Этнос и категория времени//Доклады отделений и комиссий Географического общества СССР. Вып. 15. 1970.

Gumilëv L.N. *Etnos ve Zaman Kategorisi.* SSCB Coğrafya Kurumu Komisyon ve Bölüm Raporları. Fas.15, 1970.

Гумилёв Л.Н., Кузнецов Б.И. Бон//Доклады Географического общества СССР. Вып. 15. 1970.

Gumilëv L.N., Kuznetsov B.İ. *Bhon.* SSCB Coğrafya Kurumu Raporları.

Гумилев Л.Н. Бахрам Чубин// Проблемы востоковедения. 1960., №3.

Gumilëv L.N. *Behram Çûbin.* Şarkiyat Meseleleri. 1960, no. 3

Гумилев Л.Н. Памятники хазарской культуры в дельте Волги//Сообщения Гос. Эрмитажа. Вып. XXVI.

Gumilëv L.N. *Volga Deltasında Hazar Kültür Yadigarları.* Devlet Ermitaj Müzesi Haberleri. Fas. XXVI.

Гумилев Л.Н. Сказание о хазарской дани//Русская литература. 1974, №3.

Gumilëv L.N. *Hazarlara Verilen Vergiler Konusu.* Rus Edebiyatı, 1974, no. 3.

Гумилев Л.Н. Соседи хазар//Страны и народы Востока. Вып. IV. М. 1965.

Gumilëv L.N. *Hazarların Komşuları.* Doğu Ülkeleri ve Halkları. Fas. IV. Moskova, 1965.

Гумилев Л.Н. Старобурятская живопись. М., 1975.

Gumilëv L.N. *Eşki Buryat Duvar Resimleri.* Moskova, 1975.

Гумилев Л.Н., Иванов К.П. Этносфера и космос//Материалы Второго Всесоюзного Совещания по космической антропоэкологии. М., 1988.

Gumilëv L.N., İvanov K.P. *Etnosfer ve Kozmos.* Kozmik Antropo-ekoloji Konusunda İkinci Umum Sovyet Toplantısı Materyalları. Moskova, 1988.

Гумилев Л.Н., Эрдеиц И. Единство и разнообразие степной культуры Евразии в средние века//Народы Азии и Африки. 1969. № 3.

Gumilëv L.N., Erdeits İ. *Orta Çağda Avrasya Bozkır Kültürlerinin Benzerlik ve Farklılıkları.* Asya ve Afraka Halkları. 1969. No. 3.

Иакинф (Бичурин Н.Я) Статистическое описание Китайской империи. Т.. II. СПб., 1853.

Yakinf (Biçurin N.Ya.) *Çin İmparatorlarının Statik Tasvirleri.* C. II. St. Petersburg Kütüphanesi, 1853.

Иностранцев К.А. Хунну и гунны. Л., 1926.

İnostrantsev K.A. *Hyung-nu ve Hunlar.* Leningrad, 1926.

Иордан. О хроисхождении и деяниях гетов//Пер. с латинского и комментарии Е.Ч. Скрижинской. М., 1960.

Jordanes. *Getlerin Doğuşu ve İşleri Hakkında.* Latinceden çeviri ve şerheden Y.Ç. Skrijinskaya. Moskova, 1960.

Иванов К.П. Механисм этногенеза-механисм исследователя этнокультуры//Проблемы изучения охраны намятников культуры Казахстана. Алма-Ата, 1980.

İvanov K.P. *Etnogenez Mekanizması-Etno-kültür Araştırmacısının Usulü.* Kazakistan Kültür Yadigarlarını Koruma Araştırmaları Meseleleri. Alma-Ata, 1980.

Калесник С.В. Проблема географической среды//Вестник Ленингр. ун-та. 1968.

Kalesnik S.V. *Coğrafi Ortam Meselesi.* Leningrad Üniversitesi Belleteni.196

Киселев С.В. Древняя история Южной Сибири. М., 1951.

Kiselev S.V. *Güney Sibirya'nın Kadim Tarihi.* Moskova, 1951.

Книга Марко Поло. М., 1956.
Marko Polo Kitabı, Moskova, 1956. Minayev I.P. çevirisi.
Комнина Анна. Алексиада. М., 1965.
Anna Komnena. *Alexiada.* Moskova, 1965.
Экономическая и социальная география:проблемы и перспективы. Л., 1984.
Sosyo-Ekonomik Coğrafya:Problemler ve Perspektifler. Leningrad, 1984.
Кононов А.Н. Анализ термина Тюрк/Сов. этнография, 1949. №I.
Kononov A.N. *Türk Kelimesinin Analizi.* Çağdaş Etnoğrafya. 1949, no. I.
Конрад Н.И. Запад и Восток. М., 1966.
Konrad N.İ. *Batı ve Doğu.* Moskova, 1966.
Куглер Б. История крестовых походов. СПб., 1895.
Kugler B. *Haçlı Seferleri Tarihi.* St. Petersburg Kütüphanesi, 1895.
Кумеков Б.Е. Государтсво кимаков в IX-XI вв. по арабским источникам. Алма-Ата, 1972.
Kumekov B.Y. Arap Kaynaklarına Göre IX-XI. Yüzyıllarda Kimak Devleti. Alma-Ata, 1972.
Кычанов Е.И. Очерк истории тангутского государтсва. М., 1968.
Kıçanov Y.İ. *Tankut Devleti Tarihi.* Moskova, 1958.
Ленькова А. Оскольпированная Земля. М., 1971.
Lenkova A. *Yeryüzü Verimliliğinin Mahvoluşu.* Moskova, 1971.
Магомедов М.Г. Образование Хазарского каганата. М. 1983.
Magomedov M.G. *Hazar Hakanlığının Kuruluşu.* Moskova, 1983.
Майдаир Д., Пюрвеев Д. От кочевой до мобильной архитектуры. М., 1980.
Maydair D., Lurveyev D. *Göçebelikten Seyyar Mimariye.* Moskova, 1980.
Малов С.Е. Енисейская письменность тюрков. М.;Л., 1952.
Malov S.Y. *Yenisey Türk Alfabesi.* Moskova; Leningrad, 1952.
Малов С.Е. Памятники древне-тюрской письменности. М.;Л., 1951.
Malov S.Y. *Eski Türk Abideleri.* Moskova; Leningrad, 1951.
Малов С.Е. Памятники древнетюркской письменности Монголии и Киргизии.М.;Л., 1959.
Malov S.Y. Moğolistan ve Kırgızistandaki Eski Türk Alfabesi Yadigarları. Moskova; Leningrad. 1959.
Малявкин А.Г. Уйгуры и Китай в 840-848 гг.

Malàvkin A.G. *840-848 Yıllarında Uygurlar ve Çin*
Марцеллин Аммиан. История. Т. III. Киев, 1908.
Marcellinus Ammianus. Tarih. C.III. Kiev, 1908.
Маркс К., Энгельс Ф. Архив. Т.V. Госполитиздат, 1938.
Marks Karl., Engels F. *Arşiv.* C.V. Devlet Basımevi, 1938.
Материалы по истории туркмен и Туркмении. Т. I. М.;Л., 1939.
Türkmenler ve Türkmenistan Tarihiyle İlgili Belgeler. C.I. Moskova; Leningrad, 1939.
Моммзен Т. История Рима. Т.V. М., 1949.
Mommzen T. *Roma Tarihi.* C. V. Moskova, 1949.
Мюллер А. История ислама. СПб., 1895-1896.
Müller A. *İslam Tarihi.* St. Petersburg Kütüphanesi, 1895-1896.
Мэн-да Бэй лу./Пер. Н. Ц. Мунукуева. М. 1975.
Meng-ta Pei-lu. N.Ts. Munukuev çevirisi. Moskova, 1975.
Налимов В.В. Вероятностная модель языка. М., 1974.
Nalimov V.V. *Güvenilir Dil Modeli.* Moskova, 1974.
Нейхардт А.А. Скифский рассказ Геродота в отечественной историографии. Л., 1982.
Neyhardt A.A. *Tarihin Babası Herodot'a Göre İskitler.* Leningrad, 1982.
Неразик Е.Е. К проблеме развития городов Хорезма: культура и искусство древнего Хорезма. М., 1981.
Nerazik Y.Y. *Harezm Şehirlerinin Gelişimi Meselesi: Eski Harezmin Kültür ve Sanatı.* Moskova, 1981.
Николаев Ю. В поисках за божеством: Очерки по истории гностицизма. СПб., 1913.
Nikolayev Yu. *Tanrısallığın Arayışı. Gnoztisizm Tarihi Üzerine Araştırmalar.* St. Petersburg Kütüphanesi, 1913.
Очерки истории СССР: Первобытнообщинный строй и древнейшие государства на территории СССР. М., 1956.
SSCB Tarih Araştırmaları: SSCB Topraklarında İlkel Toplum ve Eski Devlet Yapıları. Moskova, 1956.
Окладников А.П. Далекое прошлое Приморья. Владивосток, 1959.
Okladnikov A.P. *Primorye'nin Uzak Geçmişi.* Vladivostok, 1059.
Окладников А.П. История Якутской АССР. М.;Л., 1955.
Okladnikov A.P. *ASSR Yakut Tarihi.* Moskova; Leningrad. 1955.

Поршнеев Б.Ф. Мыслима ли история одной страны. Историческая наука и некоторые проблемы современности. М., 1969.

Porşnèyev B.F. *Tek Ülke Tarihinin Anlamı Var mı?* Tarih Bilimi ve Bazı Çağdaş Sorunlar. Moskova, 1969.

Позднеев Д. Исторический очерк уйгуров. СПб. 6, 1899.

Pozdnèyev D. *Uygur Tarihi Araştırmaları.* St. Petersburg Kütüphanesi, 6, 1899.

Ромодин В.А. История Афганистана. Т.І. М., 1964.

Romodin V.A. *Afganistan Tarihi.* C.I. Moskova, 1964.

Руденко С.И. Искусство Алтая и Передней Азии (середина I тысячелетия до н.э.). М., 1961.

Rudenko S.I. *Altaylar ve Ön Asya Sanatı* (M.Ö. I. Binyıl Ortaları). Moskova, 1961.

Руденко С.И. К вопросу о формах скотоводческого хозяйства и о кочевниках//Материалы по этнографии Всесоюзного Географического общества. Вып. I. Л., 1961.

Rudenko S.I. *Hayvancılık Ekonomisi Şekilleri ve Göçebeler Meselesi Üzerine.* Umum Sovyet Coğrafya Kurumu Etnoğrafya Materyalları. Fas. I. Leningrad, 1961.

Руденко С.И. Культура населения Центрального Алтая в скифское время. М.;Л., 1960.

Rudenko S.I. *Iskitler Döneminde Altay Dağları Sakinlerin Kültürü.* Moskova; Leningrad. 1953.

Руденко С.И. Культура бронзы Минусинского края и радиоуглеродные датировки//Доклады Географического общества СССР. вып.5, Л., 1968.

Rudenko S.I. *Minusinsk Bölgesi Bronz Kültürü ve Radyokarbonla Tarih Tesbiti.* SSCB Coğrafka Kurumu Raporları. Fas. 5. Leningrad, 1968.

Руденко С.И. Культура хуннов и Ноинулинские курганы М.; Л., 1962.

Rudenko S.I. *Hyung-nu Kültürü ve Noin-ula Kurganları.* Moskova; Leningrad, 1962.

Рыбаков Б.А. Древние русы//Сов. археология. 1953. Т. XVII.

Rıbakov B.A. *Eski Ruslar.* Çağdaş Arkeoloji. 1953. C.XVII.

Савинов Д.Г. Народы южной Сибири в древнетюркскую епоху. Л, 1984.

Savinov D.G. *Eski Türkler Döneminde Güney Sibirya Halkları.* Leningrad, 1984.

Серебрянников Б.А. Происхождение чуваш по данным языка//О происхождении чувашского народа. Чебоксары, 1957.

Serebrànnikov B.A. *Dil Verilerine Göre Çuvaşların Orjini.* Çuvaş Halkının Orjini Üzerine. Çeboksarı, 1957.

Сибирь, Центральная и Восточная Азии в Средние века. Т.III. Новосибирск, 1975.

Orta-Çağda Sibirya, Merkezi ve Doğu Asya. C.III. Novasibirsk, 1975.

Соловьев В.С. Три разговора. СПб. 1901.

Solovyev V.S. *Üç Sohbet.* St. Petersburg Kütüphanesi, 1901.

Сосновский Г.П. Плиточные могилы Забайкалья//Тр. отдл. ист. первобытной культуры Гос. Эрмитажа. Т.І., Л., 1941.

Sosnovskiy G.P. *Baykal-ötesi Taş Mezarları.* Devlet Ermitaj Müzesi İlkel Kültürler Tarihi Bölümü Çalışmaları. C.I. Leningrad, 1941.

Сосновский Г.П. Ранние кочевники Забайкалья//Краткие сообщения Института истории материальной культуры. Т.VIII. М.;Л., 1940.

Sosnovskiy G.P. *Baykal-ötesinin Erken Göçebeleri.* Maddi Kültürler Tarih Enstitüsü Kısa Haberleri. C.VIII. Moskova-Leningrad. 1940.

Стингл М. Индейцы без томагавков. М. 1971.

Stingl M. *Tomahawksız Yerliler.* Moskova, 1971.

Страбон. География/Пер. Г.А. Стратановского. М., 1964.

Strabon. *Coğrafya.* Stratanovski G.A. çevirisi. Moskova, 1964.

Теплохое С.А., Киселев С.В., Грязнов М.П. Наивный эволюционный подход, построенный на произвольных датировках памятников.

Толстов С.П. По следам древнехорезмийской цивилизации. М., 1984.

Tolstov S.P. *Eski Harezm Medeniyetleri İzleri.* Moskova, 1948.

Тревер К.В. История Узбекистана. Т.І. Ташкент, 1964.

Trever K.V. *Özbekistan Tarihi.* C.I. Taşkent, 1964.

Тревер К.В., Якубовский А.Ю., Боронцев М.Э. История народов Узбекистана. Т.І. Ташкент, 1950.

Trever K.V., Yakubovskiy A.Yu. Borontsev M.E. *Özbekistan Halkları Tarihi,* C.I. Taşkent, 1950.

Умняков И. История Фахрэддина Мубаракшаха.//ВДИ. 1938. № 1.

Umnàkov I. *Fahreddin Mübarekşah Tarihi.* Kadim Tarih Belleteni, 1938, no 1

Усама ибн-Мункыз. Книга назидания. М., 1958.

Usama ibni Munkız. *Kitab el-Iber.* Moskova, 1958.

Феофилакт Симокатта. История. (Пер. С.П. Кондратьева), М., 1957.

Theophylactes Simokattes. *Tarih.* Moskova, 1957. (S.P.Kondratýev çevirisi).

Флоренский П.В. Живой камень памятников//Природа, 1984, № 5.

Florenskiy L.V. *Canlı Taş Yadigarlar.* Tabiat. 1984, no. 5

Чернецов В.Н., Мошинская В.И. В поисках древней родины угорских народов//По следам древних культур от Волги до Тихого океана. М., 1954.

Çernetsov V.N., Moşinskaya V.İ. Ugor Halklarının Eski Vatanlarını Ararken./ Volgadan Atlas Okyanusuna Kadar Eski Kültür İzleri. Moskova, 1954.

Шенников А.А. Жилые дома ногайцев Северного Причерноморья//Славяно-русская этнография. Л., 1973.

Şennikov A.A. *Kuzey Karadeniz Civarı Nogaylarının Yaşadıkları Yerler.* Slavyan-Rus Etnoğrafyası. Leningrad, 1973.

Шевченко Ю.Ю. На рубеже двух этнических субстратов Восточной Европы.

Şevçenko Yu.Yu. *Doğu Avrupanın İki Etnik Substratının Sınırında.*

Шитников А.В. Изменчивость общей увлажненности материков северного полушария//Записки Геогр. Общ.-ва. Т. XV. М.;Л.; 1957.

Şitnikov A.V. *Kuzey Yarımküre Anakaralarının Genel Rutubet Değişkenliği.* Coğrafya Kurumu Notları. C.XV. Moskova; Leningrad, 1957.

Altheim F., Stiel R. *Die Araber in der Alten Welt.* Bd. V. Teil 2, Berlin, 1969, 507-525.

Christen A. *L'Iran sous les Sasanides.* Copenhague, 1936.

Enoki K. *The Origin of the White Huns or Heptalites.* East and West. 1955, no. 3.

Grousset R. *L'empire des Steppes.* Paris, 1960.

Haloun G. *Zur Uetsi-Frage- Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft,* 1937.

Hannestad K. *Les relations de Byzance avec la Transcaucausie et l'Asie Centrale au V et VIe siècles.* Byzantion. T. XXV-XXVII. Bruxelles, 1957.

Haussig H.W. *Theophylaktus. Exkurs uber die Skythischen Volker.* Byzantion. T. XXIII, 1953.

Laufer W. *The Language of the Jue-chi or Inda-Scythians.* Chicago, 1917.

Maenchen-Helfen O. *The Huns and the Hsiung-nu.* Byzantion. American Series, III. T. XVII, 1925.

Marchall J. *Guide to Taxila and Calcutta.* 1921.

Wittfogel K.A., Fêng Hsia-sheng. *History of Chinese Society Leao.* Philadelphia, 1949.

İNDEKS

B

C

Ç

I-İ

J

K

L

M

Ş

T

U-Ü

V

W

Y

Z